

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOLOŠKI FAKULTET

Mladen I. Ćirić

JEZIČKE IDEOLOGIJE U ŽENSKOJ
BRAZILSKOJ DIJASPORI U SRBIJI:
INTERDISCIPLINARNA PERSPEKTIVA

doktorska disertacija

Beograd, 2018

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Mladen I. Ćirić

LANGUAGE IDEOLOGIES IN THE
FEMALE BRAZILIAN DIASPORA IN
SERBIA: INTERDISCIPLINARY
PERSPECTIVE

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Младен И. Чирич

ЯЗЫКОВЫЕ ИДЕОЛОГИИ В ЖЕНСКОЙ
БРАЗИЛЬСКОЙ ДИАСПОРЕ В СЕРБИИ:
МЕЖДИСЦИПЛИНАРНАЯ
ПЕРСПЕКТИВА

докторская диссертация

Белград, 2018

Podaci o mentorki i članovima/članicama komisije

Mentorka:

dr Ana Kuzmanović Jovanović, vanredna profesorka

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Članovi/članice komisije:

Datum odbrane:

Izrazi zahvalnosti

Želeo bih da se zahvalim svima koji su doprineli realizaciji moje doktorske disertacije. Posebnu zahvalnost dugujem mentorki, profesorki dr Ani Kuzmanović Jovanović, koja mi je u toku višegodišnje saradnje uvek nesebično izlazila u susret i koja mi je pružila ogromnu podršku i brojne dragocene savete tokom pisanja ovog rada. Zahvaljujem se i profesorki dr Ivani Vučini Simović i dr Mariji Mandić, koje su svojim pažljivim sugestijama doprinele konačnom formulisanju predmeta i strukture ovog istraživanja. Veliku zahvalnost upućujem i svim profesorkama sa osnovnih i doktorskih studija na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu koje su uticale na formiranje mog naučnog interesovanja, pre svega, profesorki dr Jeleni Filipović, koja mi je otkrila domete sociolingvistike i kritičkih studija jezika, i profesorkama dr Duški Klikovac i dr Katarini Rasulić, koje su me uvele u kognitivnolingvistička istraživanja jezika i mišljenja. Zahvaljujem se i svim učesnicama u ovom istraživanju, jer ono bez njihove nesebične saradnje ne bi bilo moguće.

Najveću zahvalnost svakako dugujem celoj svojoj porodici, koja me je uvek bezrezervno podržavala i verovala u vrednost mog rada. Disertaciju posvećujem uspomeni na moje drage Čedomira i Ljiljanu.

Mladen Ćirić

U Beogradu, aprila 2018.

JEZIČKE IDEOLOGIJE U ŽENSKOJ BRAZILSKOJ DIJASPORI U SRBIJI: INTERDISCIPLINARNA PERSPEKTIVA

Sažetak

Predmet ovog rada su jezičke ideologije pripadnica brazilske dijaspore u Srbiji, izvornih govornica portugalskog jezika, koje su u braku ili vanbračnoj zajednici sa Srbima, izvornim govornicima srpskog jezika. Jezičke ideologije su raširene u svim društvima, u kojima utiču na jezičko ponašanje govornika i govornica, reprodukuju se, prenose se, održavaju se i menjaju, često sasvim implicitno, ali i eksplicitno, kroz iznošenje stavova prema jeziku. Zato je proučavanje stavova prema jeziku jedan od najboljih načina da se identifikuju jezičke ideologije koje preovladavaju u određenoj govornoj zajednici. U ovom istraživanju polazimo od te međupovezanosti stavova prema jeziku i jezičkih ideologija i analiziramo stavove ispitanica prema manjinskom i većinskom jeziku, kao i prema nekim drugim jezičkim varijetetima i sa njima povezanim pojmovima.

Jezičke ideologije su istovremeno i jezička i društvena pojava. One se odnose na jezik i njime se mogu izražavati, ali su uvek povezane i sa društvenim poretkom i raspodelom moći u društvu. Pored toga, one imaju i svoju pojamnu osnovu. Budući da je jezik apstraktan pojam, on se u svesti govornika i govornica dobrim delom konceptualizuje metaforički. Kada su upotrebljeni u diskursu, mehanizmi za konceptualizaciju jezika, a naročito pojamne metafore, mogu služiti kao sredstva za prenošenje ideologija i selektivno naglašavanje samo pojedinih aspekata apstraktnih pojava na koje se odnose. Polazeći od društvene i kognitivne zasnovanosti koncepta jezičke ideologije, u ovom istraživanju opredelili smo se za interdisciplinarni pristup predmetu. Teorijsko-metodološki okvir istraživanja zasniva se na kognitivnoj lingvistici i kritičkoj sociolingvistici.

Uzorak istraživanja čini petnaest ispitanica, a građa je sastavljena od ukupno trideset sati snimljenog zvučnog materijala. Većina materijala potiče iz individualnih polustrukturiranih intervjua sa ispitanicama, dok ostatak čine spontani razgovori u kojima učestvuje više ispitanica. Građa se analizira pomoću kognitivnolingvističkog metoda za identifikovanje pojamnih metafora i pomoću elemenata kvalitativne analize

u onom njenom vidu koji se najčešće primenjuje u kritičkim sociolingvističkim istraživanjima.

Osnovni cilj istraživanja jeste da se identifikuju metaforičke predstave o portugalskom i srpskom jeziku u ispitivanoj grupi, da se rasvetle njihove ideološke pozadine i uticaj koji vrše na sveukupan život ispitanica u Srbiji. Dodatni ciljevi istraživanja jesu provera primenljivosti odabranog teorijsko-metodološkog okvira na istraživanje jezičkih ideologija i doprinos sociolingvističkom opisu brazilske dijasporu u Srbiji, čiji nijedan aspekt dosad nije bio predmet naučne pažnje.

Osnovna hipoteza istraživanja jeste da pripadnice ženske brazilske dijasporu u Srbiji formiraju svoje stavove prema jeziku na osnovu jezičkih ideologija koje preovlađuju u srpskom i brazilskom društvu, da zbog tih stavova imaju određenih poteškoća pri integraciji u srpsko društvo, da ne teže zamenu portugalskog jezika u vlastitom slučaju, ali da potomstvo podstiču upravo na tu zamenu, ili barem na bilingvizam sa srpskim kao dominantnim jezikom.

Istraživanje je zabeležilo brojne stavove ispitanica prema manjinskom i većinskom jeziku, kao i prema nekim drugim varijetetima i sa njima povezanim pojmovima. Jedan deo stavova izražava se metaforički, tako da su u okviru kognitivnolingvističke analize građe identifikovane pojmovne metafore za konceptualizaciju objekata tih stavova. Identifikovane metaforičke predstave u velikoj meri se zasnivaju na jezičkim ideologijama koje su dominantne u Srbiji, pre svega na standardnojezičkoj ideologiji i nacionalističkom modelu jezičke standardizacije. Kritički usmerena sociolingvistička analiza građe takođe potvrđuje hipotezu o tome da pripadnice brazilske dijasporu u Srbiji formiraju svoje stavove prema jeziku na osnovu tih ideologija. Ovakav ideološki uticaj na sagledavanje jezika u ispitivanoj grupi utiče na razne aspekte života njenih pripadnica. Zato rezultati ovog istraživanja pozivaju na kritičko promišljanje o jezičkom i društvenom položaju novijih dijasporičnih grupa u Srbiji i na dalja istraživanja na tom polju.

Ključne reči: jezičke ideologije, stavovi prema jeziku, ženska brazilska dijaspora, pojmovna metafora, kognitivna lingvistika, kritička sociolingvistika, portugalski jezik, srpski jezik

Naučna oblast: Lingvistika

Uža naučna oblast: Kritička sociolingvistika, Kognitivna lingvistika

UDK:

**LANGUAGE IDEOLOGIES IN THE FEMALE BRAZILIAN DIASPORA IN
SERBIA:
INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE**

Abstract

This paper focuses on the linguistic ideologies of female members of the Brazilian diaspora in Serbia, native speakers of the Portuguese language, who are married to or in a domestic partnership with Serbs, native speakers of the Serbian language. Language ideologies are widespread in every society, affecting the linguistic behaviour of speakers, being reproduced, transmitted, maintained, and changed, often quite implicitly, as well as explicitly, by expressing attitudes toward language. That is why studying attitudes towards language is one of the best ways to identify linguistic ideologies that are dominant in a specific speech community. This study starts off with this interconnectedness of attitudes towards language and language ideologies and analyzes the attitudes of respondents towards the minority and majority languages, as well as towards a few other language varieties and terms related to these.

Language ideologies are both linguistic and social phenomena. They pertain to language and can be expressed by language, but they are always related also to the social order and power structure in society. In addition, they have their own conceptual basis. Since language is an abstract concept, it is in large part conceptualized metaphorically in the consciousness of its speakers. When used in discourse, mechanisms for the conceptualization of language, and particularly conceptual metaphors, can serve as means for conveying ideologies and selectively emphasizing only certain aspects of the abstract phenomena to which they pertain. Starting from the social and cognitive basis of the language ideology concept, this study adopts an interdisciplinary approach to the subject matter. The theoretical and methodological framework of the study is based on cognitive linguistics and critical sociolinguistics.

The sample of the study consists of fifteen subjects, and the material consists of a total of thirty hours of recorded audio. Most of the material come from individual semi-structured interviews with the informants, while the rest is made up of spontaneous conversations involving several informants. The material is analyzed using

the cognitive linguistic method for identifying conceptual metaphors and using elements of qualitative analysis in its form that is most often applied in critical sociolinguistic research.

The main goal of the study is to identify metaphorical representations of the Portuguese and Serbian languages among the subjects, and to reveal their ideological backgrounds and the overall impact these make on the informants' life in Serbia. Additional study goals include verifying the applicability of the selected theoretical and methodological framework to studying language ideologies and contributing to the sociolinguistic description of the Brazilian diaspora in Serbia, whose no aspect has yet been scientifically explored.

The basic hypothesis of the study is that female members of the Brazilian diaspora in Serbia form their own attitudes towards language based on the language ideologies that are predominant in Serbian and Brazilian societies, that because of these attitudes they have certain difficulties integrating into Serbian society, that they do not strive to substitute the Portuguese language themselves, but they do encourage their descendants to do just that, or at least to be bilingual with Serbian as the dominant language.

The study shows numerous attitudes of the respondents towards the minority and majority languages, as well as towards some other varieties and terms related to these. One part of the attitudes is expressed metaphorically, and the cognitive linguistic analysis of the material identified conceptual metaphors for the conceptualization of the objects of these attitudes. The identified metaphorical representations are largely based on the linguistic ideologies that are dominant in Serbia, primarily on the standard language ideology and the nationalistic model of language standardization. A critically oriented sociolinguistic analysis of the material also confirms the hypothesis that female members of the Brazilian diaspora in Serbia form their own attitude towards language based on these ideologies. This ideological influence on examining language among the group influences various aspects of the members' lives. As a result, the findings of this study call for a critical reflection on the linguistic and social status of newer diaspora groups in Serbia and for further research in this field.

Key words: language ideologies, attitudes towards language, female Brazilian diaspora, conceptual metaphor, cognitive linguistics, critical sociolinguistics, the Portuguese language, the Serbian language

Field of study: Linguistics

Specialty: Critical sociolinguistics, Cognitive linguistics

UDC:

ЯЗЫКОВЫЕ ИДЕОЛОГИИ В ЖЕНСКОЙ БРАЗИЛЬСКОЙ ДИАСПОРЕ В СЕРБИИ: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНАЯ ПЕРСПЕКТИВА

Аннотация

Предметом данной работы являются языковые идеологии представителей бразильской диаспоры в Сербии, носителей португальского языка, которые состоят в официальном или гражданском браке с сербскими гражданами, носителями сербского языка. Языковые идеологии широко представлены во всех обществах, в которых они оказывают влияние на языковое поведение пользователей языка, репродуцируются, передаются, сохраняются и меняются, иногда в открытой, но чаще в совершенно имплицитной форме, посредством выражения отношения к языку. Поэтому изучение отношения к языку — это один из лучших способов идентификации языковых идеологий, которые преобладают в определенном речевом сообществе. В данном исследовании мы исходим из этой взаимосвязи отношения к языку и языковых идеологий и анализируем отношение респондентов к языку меньшинства и большинства, а также и к некоторым другим языковым разновидностям и связанным с ними понятиям.

Языковые идеологии являются одновременно и лингвистическим и социальным феноменом. Они принадлежат языку и посредством него выражаются, но они всегда связаны и с общественным порядком и распределением власти в обществе. Наряду с этим, они имеют и свою понятийную основу. Поскольку язык - понятие абстрактное, в сознании пользователей языка он по большей части концептуализируется метафорически. При использовании в дискурсе механизмы для концептуализации языка, особенно понятийные метафоры, могут служить как средство для передачи идеологии и избирательного выделения лишь некоторых аспектов абстрактных явлений, к которым они относятся. Исходя из социальной и когнитивной обоснованности концепта языковой идеологии, в данном исследовании нами был выбран междисциплинарный подход к предмету. Теоретическо-методологические

рамки исследования основаны на когнитивной лингвистике и критической социолингвистике.

Выборка для исследования представлена пятнадцатью респондентами, а материал состоит всего из тридцати часов отснятого аудиоматериала. Большая часть материалов представлена индивидуальными полуструктурированными интервью с респондентами, а оставшаяся часть состоит из спонтанных разговоров, в которых участвуют несколько респондентов. Материал анализируется при помощи когнитивно-лингвистического метода для идентификации понятийных метафор и при помощи элементов качественного анализа в той своей форме, в которой чаще всего применяется в критических социолингвистических исследованиях.

Основная цель исследования — идентифицировать метафорические представления о португальском и сербском языках в исследуемой группе, осветить их идеологический фон и влияние, которое они оказывают на жизнь респондентов в Сербии в целом. Дополнительные цели исследования — проверить применимость выбранных теоретическо-методологических рамок для исследования языковых идеологий и внести вклад в социолингвистическое описание бразильской диаспоры в Сербии, ни один аспект которой до настоящего момента не был предметом научного внимания.

Основная гипотеза исследования состоит в том, что члены женской бразильской диаспоры в Сербии формируют свое отношение к языку на основе языковых идеологий, которые преобладают в сербском и бразильском обществе; что в связи с этими взглядами они имеют определенные трудности при интеграции в сербское общество; что в собственном конкретном случае они не стремятся сменить португальский язык, но свое потомство поощряют именно на такую смену языка или хотя бы на билингвизм с сербским языком в качестве доминирующего.

Исследование отметило разнообразие взглядов респондентов в отношении языка меньшинства и большинства, а также к некоторым другим разновидностям и связанным с ними понятиям. Часть взглядов выражается метафорически, поэтому в рамках когнитивно-лингвистического анализа материала для концептуализации объектов тех взглядов были идентифицированы понятийные

метафоры. Идентифицированные метафорические представления в значительной степени основываются на языковых идеологиях, доминирующих в Сербии, прежде всего на стандартной языковой идеологии и националистической модели языковой стандартизации. Критически ориентированный социолингвистический анализ материала также подтверждает гипотезу о том, что члены бразильской диаспоры в Сербии формируют свое отношение к языку, базируясь на этих идеологиях. Подобное идеологическое влияние на восприятие языка в исследуемой группе влияет на разные аспекты жизни ее представителей. Поэтому результаты данного исследования призывают к критическому размышлению о языковом и социальном положении новых диаспорских групп в Сербии и к дальнейшим исследованиям в данной сфере.

Ключевые слова: языковые идеологии, отношение к языку, женская бразильская диаспора, понятийная метафора, когнитивная лингвистика, критическая социолингвистика, португальский язык, сербский язык

Научная область: Лингвистика

Узкая научная область: Критическая социолингвистика, Когнитивная лингвистика

УДК:

Sadržaj

1. Uvodne napomene i predstavljanje strukture rada	1
2. Predmet, ciljevi i hipoteze istraživanja.....	7
2.1. Predmet istraživanja	7
2.1.1. Zašto proučavati jezičke ideologije?.....	7
2.1.2. Zašto proučavati žensku brazilsku dijasporu u Srbiji?	10
2.1.3. Upotreba termina <i>dijaspore</i> u formulaciji predmeta istraživanja	14
2.2. Istraženost teme.....	16
2.2.1. Pregled istraživanja brazilske dijaspore u svetu	17
2.2.2. Pregled istraživanja jezičke ideologije u svetu i kod nas	21
2.2.3. Pregled istraživanja stavova prema jeziku u svetu i kod nas	29
2.2.4. Pregled kognitivnolingvističkih istraživanja konceptualizacije jezika	33
2.3. Ciljevi istraživanja	36
2.4. Hipoteze istraživanja.....	37
3. Uzorak istraživanja	38
3.1. Brazilska dijaspora u svetu	38
3.2. Brazilska dijaspora u Srbiji	40
3.3. Struktura uzorka istraživanja.....	43
4. Teorijski okvir i pojmovno-terminološki aparat istraživanja.....	47
4.1. Teorijski okvir kognitivne lingvistike.....	47
4.1.1. Teorija prototipske kategorizacije.....	48
4.1.2. Značenje u kognitivnoj lingvistici	49
4.1.3. Utelovljenost značenja	49
4.1.4. Osnovni mehanizmi stvaranja značenja.....	50
4.2. Teorijski okvir kritičke sociolingvistike	56
4.2.1. Kratak osvrt na istoriju sociolingvistike	56
4.2.2. Osnovni teorijski postulati kritičke sociolingvistike	58
4.3. Pristup: spoj kognitivne lingvistike i kritičke sociolingvistike	61
4.4. Osnovni pojmovi korišćeni u istraživanju.....	64
4.4.1. Jezik.....	64
4.4.2. Stavovi prema jeziku.....	64
4.4.3. Jezičke ideologije	65
4.4.4. Jezička politika i planiranje	66

4.4.5. Održavanje/zamena jezika	66
5. Metodologija istraživanja i istraživačke tehnike	68
5.1. Prikupljanje građe za istraživanje.....	68
5.2. Transkripcija snimljenog materijala.....	70
5.3. Metodologija kognitivnolingvističke analize pojmovnih metafora	71
5.4. Kvalitativna analiza	73
6. Dominantne jezičke ideologije u Srbiji i u Brazilu.....	76
6.1. Dominantne jezičke ideologije u Srbiji.....	76
6.2. Dominantne jezičke ideologije u Brazilu.....	81
6.3. Dominantne jezičke ideologije: poređenje Srbije i Brazila	89
7. Kognitivnolingvistička analiza građe	91
7.1. Metaforička konceptualizacija pojma JEZIKA.....	91
7.2. Metaforička konceptualizacija pojma PORTUGALSKOG JEZIKA	105
7.3. Metaforička konceptualizacija pojma SRPSKOG JEZIKA	118
7.4. Metaforička konceptualizacija pojmova ENGLESKOG i ŠPANSKOG JEZIKA	126
7.5. Zaključak	129
8. Kritička sociolingvistička analiza građe	131
8.1. Stavovi ispitanica prema portugalskom jeziku.....	132
8.2. Stavovi ispitanica prema srpskom jeziku.....	141
8.3. Stavovi ispitanica prema ostalim jezicima	148
8.4. Upotreba jezika u domenu porodice.....	150
8.5. Upotreba jezika u domenu ličnih društvenih mreža	154
8.6. Upotreba jezika u domenu javnosti	155
8.7. Upotreba jezika u domenu posla.....	157
8.8. Upotreba jezika u domenu obrazovanja	158
8.9. Upotreba jezika u domenima kulture, zabave i religije.....	159
8.10. Zaključak	161
9. Zaključna razmatranja.....	163
10. Bibliografija	167
PRILOG	182
Transkripti delova snimljenog materijala	182
BIOGRAFIJA AUTORA	225

1. Uvodne napomene i predstavljanje strukture rada

Jezičke ideologije – okosnica predmeta ovog istraživanja – prisutne su u svim društvenim zajednicama, u kojima mogu vršiti uticaj na jezičko ponašanje, prenositi se, reprodukovati se ili se pak menjati potpuno implicitno. Često se, međutim, izražavaju i eksplicitno, naročito kroz javni i medijski diskurs, ali i kroz stavove pojedinih govornika i govornica prema vlastitom jezičkom varijetetu ili prema varijetetima drugih govornika i govornica (Filipović 2009: 20, Dragojević et al. 2013). Zato je jedan od efikasnih načina za identifikovanje dominantnih jezičkih ideologija u određenoj društvenoj grupi upravo analiza stavova prema jeziku pripadnika i pripadnica te grupe, što će biti primenjeno i u ovom istraživanju.

Osim toga što su sveprisutne u društvu, jezičke ideologije predstavljaju i višedimenzionalnu pojavu, koja je svakako vredna naučne pažnje (Woolard & Schieffelin 1994: 55). Činjenica da su u pitanju *ideologije* svrstava ih u red važnih predmeta istraživanja više društvenih i humanističkih disciplina, kao što su, između ostalih, sociologija, socijalna psihologija i antropologija. A činjenica da se one odnose na *jezik* čini ih neposredno relevantnim za istraživanja u lingvistici, pre svega u sociolingvistici. Sociolingvistika se bavi jezičkim ideologijama zato što su one istovremeno i jezičke i društvene pojave i zato što se u njima ogledaju odnosi jezika i društva (Gal 2006, Filipović 2009: 19–20). Naime, jezičke ideologije se iskazuju samim jezikom, ali se nikada ne odnose samo na jezik. One se temelje na postojećim društvenim konvencijama i čvrsto su povezane sa drugim ideologijama koje se tiču društvenog poretka i raspodele moći u društvu.

Jezičke ideologije su kategorija kojom se odlikuju šire društvene grupe ili društva u celini i koja se na nivou pojedinačnih pripadnika i pripadnica tog društva izražava kroz *stavove prema jeziku*. Stavovi prema jeziku su, dakle, individualna pojava, koja je uvek uslovljena jezičkim ideologijama prisutnim u društvu kome pripadaju nositeljke i nosioci tih stavova, bili oni toga svesni ili ne (Dragojević et al. 2013). Kroz iznošenje stavova prema jeziku, govornici i govornice učvršćuju, reprodukuju, prenose i/ili menjaju jezičke ideologije koje su uslovile formiranje njihovih stavova. Zato svako sistematsko istraživanje stavova prema jeziku treba da uzme u obzir tu uslovljenost i da pokaže koje jezičke ideologije, i u kojoj meri, utiču na oblikovanje stavova prema jeziku u ispitivanoj

govornoj zajednici, kao i da rasvetli načine na koje se taj uticaj vrši. Od te međupovezanosti stavova i ideologija polazimo i mi u ovom istraživanju i nastojimo da kroz analizu stavova identifikujemo ideologije na kojima se oni temelje.

I stavovi prema jeziku i jezičke ideologije imaju svoju pojamovnu osnovu. Naime, pošto je jezik jedan apstraktan pojam, on se u pojamovnom sistemu govornica i govornika strukturira pomoću odgovarajućih kognitivnih mehanizama za formiranje apstraktnih pojmova (Reddy 1979, Lakoff & Johnson 1980, Lakoff 1993, Kövecses 2002, Klikovac 2004). A kada se o jeziku govori kroz iznošenje stavova prema njemu, ti kognitivni mehanizmi dobijaju i svoje verbalne manifestacije. Upravo zato je proučavanje stavova prema jeziku i jezičkih ideologija pogodno za identifikovanje mehanizama pomoću kojih se konceptualizuje apstraktan pojam jezika. Time se stavovi prema jeziku i jezičke ideologije svrstavaju i u predmet istraživanja kognitivne lingvistike, čiji je jedan od osnovnih zadataka da rasvetli veze između čovekovog pojamovnog sistema, iskustva i jezika. S druge strane, mehanizmi za konceptualizaciju apstraktnih pojmova, kada su verbalizovani i upotrebljeni u diskursu, mogu služiti i kao moćno diskursno i ideološko sredstvo koje osvetljava samo pojedine strane apstraktnog pojma na koji se odnosi, dok neke druge potpuno ostavlja po strani, ili čak prikriva (Lakoff 1991, Klikovac 2004: 34–37, Богетић 2015: 140). Iznoseći svoje stavove prema jeziku, govornice i govornici mogu naglašavati neke odlike apstraktnog pojma jezika, dok druge, podjednako relevantne za uloge koje on ima u komunikaciji i u društvenim odnosima, mogu izostavljati. Budući da su njihovi stavovi oblikovani preovlađujućim ideologijama u društvu kome pripadaju, zadatak je kognitivistički usmerene analize da utvrdi kako su te ideologije pojamovno strukturirane odnosno kako one odgovarajućim pojamovnim mehanizmima profilisu samo neke aspekte pojma jezika i zašto baš njih.

Polazeći od uverenja da su stavovi prema jeziku i jezičke ideologije povezani međusobno, s jedne strane, kao i da su povezani sa društvenim odnosima i pitanjem raspodele moći u društvu, s druge strane, opredelili smo se da proučavanju tih pojava pristupimo iz ugla kritičke sociolingvistike. Za razliku od tradicionalnijih epistemoloških orijentacija u sociolingvistici, kritička sociolingvistika preispituje sve tradicionalne kategorije i izmešta sagledavanje odnosa jezika i društva u širi, društveno angažovani kontekst (Filipović 2009). Pored toga, uverenje o pojamovnoj osnovi stavova prema jeziku i jezičkih ideologija, kao i o upotrebi pojamovnih mehanizama u diskursu o jeziku za

selektivno naglašavanje njegovih osobina, odvelo nas je do izbora teorijsko-metodološkog aparata kognitivne lingvistike. Zato smo ovom istraživanju dali interdisciplinarni karakter, nastojeći da rasvetlimo više dimenzija koje njegov predmet poseduje i koje su međusobno povezane i neodvojive.

Krajnje uopšteno rečeno, predmet ovog istraživanja su jezičke ideologije pripadnica brazilske dijaspore u Srbiji, i to Brazilki (izvornih govornica portugalskog jezika) koje su u bračnoj ili vanbračnoj zajednici sa Srbima (izvornim govornicima srpskog jezika). Naš odabir upravo te grupe za istraživanje višestruko je motivisan. Prvo, nijedan aspekt brazilske dijaspore u Srbiji, pa tako ni (socio)lingvistički, dosad nije bio predmet naučne pažnje. Drugo, pošto rodna perspektiva i te kako može uticati na jezičke ideologije, smatrali smo teorijsko-metodološki veoma važnim odvajanje pripadnica od pripadnikâ brazilske dijaspore u Srbiji, opredeljujući se upravo za žene, koje čine i najveći njen deo. Treće, iako stavovi prema jeziku i jezičke ideologije poslednjih decenija predstavljaju značajan predmet istraživanja u srpskoj lingvistici, ove pojave nisu proučavane u novijim grupama doseljenika u Srbiju. Naime, najčešće su se istraživanja stavova prema jeziku i jezičkih ideologija kod nas fokusirala na govornice i govornike srpskog, na manjinske zajednice prisutne u Srbiji od davnina, ili pak na srpsku dijasporu, dok govorne zajednice oformljene doseljavanjem strankinja i stranaca u Srbiju u periodu od poslednjih nekoliko decenija ostaju zapostavljene u sociolingvističkim istraživanjima. Naše je uverenje da stavovi prema jeziku i jezičke ideologije treba da se proučavaju i na građi iz tih grupa. Dijaspore, naime, u savremenom svetu više predstavlja pravilo nego izuzetak. Ona je sveprisutna, u većini država prožima autohtono stanovništvo i uveliko već relativizuje sam koncept države-nacije (Rozen 2008: 21). Ona je, takođe, dinamičnog karaktera i neprekidno se menja u raznim svojim aspektima, uključujući i jezički i sociolingvistički (isto: 24). Njeni pripadnici i pripadnice imaju mogućnost izbora različitih jezičkih ponašanja odnosno upotrebe svog zavičajnog ili pak većinskog jezika, u svim ili samo u pojedinim domenima. Taj izbor, u krajnjoj liniji, vodi ili održavanju manjinskog jezika, ili njegovoj zameni većinskim. Budući da je on, između ostalog, usko povezan i sa stavovima prema jeziku i jezičkim ideologijama, te pojave se nameću kao važan predmet sociolingvističkih istraživanja dijaspore.

Što se tiče strukture rada, nakon ovih uvodnih napomena, kojima smo nameravali da ukratko predstavimo najvažnije odlike istraživanja, sledi centralni deo rada, podeljen u osam poglavlja.

U drugom poglavlju rada najpre definišemo i obrazložemo predmet istraživanja, a zatim prelazimo na pregled dosadašnje istraženosti svih relevantnih aspekata teme, konkretno – brazilske dijaspor, stavova prema jeziku i jezičkih ideologija, kao i metaforičke konceptualizacije pojma jezika. U posebnim odeljcima izložićemo ciljeve i hipoteze istraživanja.

Treće poglavlje se bavi opisom uzorka za istraživanje. Pre nego što pređemo na konkretan uzorak, iznećemo najosnovnije podatke o brazilskoj dijaspori u svetu, kao i one podatke o Brazilcima u Srbiji koji su relevantni za istraživanje. Zatim ćemo preći na opis uzorka, obrazlažući kriterijume za njegov izbor. Uzorak ćemo predstaviti kao koherentnu celinu, sa sopstvenim profilom dovoljno reprezentativnim za svrhu našeg istraživanja.

Četvrto poglavlje se odnosi na teorijski okvir i pojmovno-terminološki aparat istraživanja. Na početku poglavlja ukazujemo na potrebe za interdisciplinarnim karakterom istraživanja. Prvi odeljak poglavlja se bavi osnovnim teorijskim postavkama kognitivne lingvistike. U njemu predstavljamo kognitivističko viđenje jezika, teoriju prototipske kategorizacije, kognitivnolingvističko shvatanje značenja, pretpostavku o utelovljenosti uma i osnovne mehanizme stvaranja značenja, uz poseban osvrt na centralni mehanizam – pojmovnu metaforu. U drugom odeljku četvrtog poglavlja predstavljamo kritičku sociolingvistiku, njeno viđenje jezika i najrelevantnije teorijske konstrukte kojima se ta disciplina služi. U trećem odeljku ukazujemo na komplementarnost i prožimanje teorijskih okvira kognitivne lingvistike i kritičke sociolingvistike. U poslednjem odeljku četvrtog poglavlja bavimo se najznačajnijim pojmovima korišćenim u istraživanju – jezikom, stavovima prema jeziku, jezičkim ideologijama, jezičkom politikom i planiranjem, zamenom i održavanjem jezika – ukazujući na to koje definicije odnosno viđenja tih pojmova usvajamo za potrebe svog istraživanja.

U petom poglavlju predstavljamo metodologiju istraživanja i istraživačke tehnike. Najpre objašnjavamo tehniku prikupljanja građe putem snimanja individualnih polustrukturiranih intervjua sa ispitanicama i spontanijih razgovora između njih, zatim

transkripciju snimljenog materijala i način njegovog prikazivanja u radu. Ostatak poglavlja posvećujemo metodama za analizu prikupljene građe. Predstavljamo metode za identifikovanje i formulisanje pojmovnih metafora, iz kognitivne lingvistike, kao i osnovne postulate kvalitativne analize, u onoj njenoj verziji koja se primenjuje u kritičkoj sociolingvistici, za koju smo se i mi opredelili u ovom istraživanju.

Šesto poglavlje bavi se preovlađujućim jezičkim ideologijama u Srbiji i u Brazilu. U uvodnom odeljku poglavlja objašnjavamo zašto je za predmet istraživanja relevantno odrediti te jezičke ideologije i metode pomoću kojih ćemo ih odrediti. U drugom odeljku, na osnovu pregleda kritičkih studija o statusnoj, korpusnoj i obrazovnoj jezičkoj politici u Srbiji, određujemo jezičke ideologije koje preovladavaju u srpskom društvu, dok u trećem odeljku ovog poglavlja na isti način određujemo preovlađujuće jezičke ideologije u Brazilu. Četvrti, završni odeljak posvećen je poređenju dominantnih srpskih i brazilskih jezičkih ideologija.

Sedmo i osmo poglavlje predstavljaju samu analizu građe. U sedmom poglavlju se identifikuju, opisuju i analiziraju stavovi prema jeziku koje su ispitanice izrekle u intervjuima i spontanim razgovorima. Analiza se vrši pomoću teorijsko-metodološkog aparata kognitivne lingvistike, a posebno teorije pojmovne metafore. Usredsređujemo se na stavove ispitanica prema portugalskom i srpskom jeziku, kao i prema nekim drugim jezicima koje one koriste u svakodnevnoj komunikaciji. U okviru analize stavova prema srpskom, posebnu pažnju posvećujemo i stavovima prema njegovom učenju i kompetenciji u njemu kao relevantnom faktoru uspešnog života strankinja i stranaca u Srbiji. Identifikujemo i formulišemo pojmovne metafore koje predstavljaju kognitivnu osnovu izrečenih stavova i utvrđujemo na koji način su one međusobno povezane u sistem, s jedne strane, odnosno na koji način su povezane sa određenim jezičkim ideologijama, s druge strane.

U osmom poglavlju, iz perspektive kritičke sociolingvistike, izlažemo rezultate kvalitativne analize stavova ispitanica prema maternjem i većinskom jeziku, kao i prema upotrebi jezika u raznim domenima: u porodici, u ličnim društvenim mrežama, u javnosti, na poslu, u obrazovanju, kao i u onim domenima koji su važni za zadovoljenje intelektualnih i duhovnih potreba, kao što su kultura, zabava i religija.

Deveto, završno poglavlje predstavlja sistematizaciju rezultata istraživanja i donosi zaključna razmatranja, napomene o mogućim ograničenjima istraživanja i

preporuke za dalji istraživački rad na temi. Nakon toga, biće navedena literatura korišćena za istraživanje i priložena transkripcija najznačajnijih delova građe za istraživanje, koja se u samom tekstu rada navodi selektivno, u izvodima koje smatramo dovoljno ilustrativnim za iznete tvrdnje.

Očekujemo da ćemo interdisciplinarnim pristupom, pomoću kognitivnolingvističke i kvalitativne kritičke sociolingvističke analize, uspeti da osvetlimo problem jezičkih ideologija u ispitivanoj grupi i da time doprinesemo uvidu u njene jezičke i sociolingvističke aspekte, s jedne strane, kao i potpunijem razumevanju samog fenomena jezičkih ideologija, s druge strane.

Na samom kraju ovih uvodnih napomena, osvrnuli bismo se i na upotrebu naziva za jezičke varijetete koje koristimo u istraživanju. Varijetet kojim kao maternjim jezikom govore naše ispitanice nazivamo *portugalskim jezikom*, a kada je neophodno iskazati neke njegove specifičnosti u okviru šireg dijasistema po kojima se on razlikuje od ostalih varijeteta označenih istim glotonimom, korišćićemo naziv *brazilski portugalski* ili *brazilska varijanta portugalskog jezika*. Za pojedine varijetete koji se smatraju rezultatima teritorijalnog, socijalnog ili funkcionalnog raslojavanja portugalskog odnosno srpskog jezika (dijalekti, poddijalekti, sociolekti, funkcionalni stilovi, registri i dr.) korišćićemo nazive koji su već ustaljeni u relevantnoj literaturi.

2. Predmet, ciljevi i hipoteze istraživanja

2.1. Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja jesu jezičke ideologije pripadnica brazilske dijaspore u Srbiji, konkretno – Brazilki (izvornih govornica portugalskog jezika) koje su u braku ili vanbračnoj zajednici sa Srbima (izvornim govornicima srpskog jezika). U pitanju su, dakle, žene u egzogamnim bračnim ili vanbračnim zajednicama sa građanima države u kojoj su se opredelile da žive, koji su izvorni govornici zvaničnog i većinskog jezika te države. Smatramo da je za opis i objašnjenje pojava u jednoj takvoj situaciji, u kojoj u kontakt dolaze različiti jezici, kulture i identiteti, neophodno ispitati jezičke ideologije koje u njoj preovladavaju. U nastavku ćemo detaljnije obrazložiti tu neophodnost proučavanja jezičkih ideologija, kao i naš odabir upravo ženske brazilske dijaspore u Srbiji za ovo istraživanje

2.1.1. Zašto proučavati jezičke ideologije?

Ideologije su konstrukti koji omogućavaju pojedincima da sagledavaju i tumače pojave u svetu koji ih okružuje, ali i da se na osnovu njih formiraju kao ličnosti i društveni akteri i akterke (Filipović 2009: 19–20). One nisu jedinstvene i statične, već su višedimenzionalne i promenljive u vremenu i prostoru. Budući da jezik zauzima jedno od najvažnijih mesta u pogledu na svet, koji se odlikuje dijalektičkom prirodom, višestrukošću i promenljivošću, u proučavanje jezika uvodi se i koncept ideologije (Petrović 2008: 83).

Koncept ideologije koji se koristi u lingvistici odnosi se na jezik, najčešće se određuje terminom *jezička ideologija* i različito se definiše (v. pododeljak 2.2.2). Definicije jezičkih ideologija razlikuju se po tome „da li se naglašava neko opšte zapažanje o ideologijama ili se za njih traži određeno kulturno-sociološko utemeljenje“ (Вучина Симовић 2016: 37). U sociolingvističkim istraživanjima, bez obzira na različite pojedinosti u definicijama jezičkih ideologija, većina istraživača i istraživačica ih

sagledava kao konstrukte povezane sa odnosom jezika i društva. One su svojevrsan most koji spaja nauku o jeziku i nauku o društvu, budući da predstavljaju „sponu između društvenih struktura i govornih formi“¹ (Woolard & Schieffelin 1994: 55).

Ako se izražavaju eksplicitno, jezičke ideologije se iskazuju samim jezikom i predstavljaju sastavni deo jezika o jeziku – metajezika. Međutim, važnost njihovog proučavanja u (socio)lingvistici daleko prevazilazi ovu činjenicu. Naime, jezičke ideologije se nikada ne odnose samo na jezik. Naprotiv, „one su neodvojive od drugih ideologija vezanih za društvenu organizaciju i kontrolu, i zasnovane su na moćnom simbolizmu po kojem jezik označava identitet, pripadnost grupi, društveni i moralni poredak“ (Богетић 2015: 138). Zato istraživanje jezičkih ideologija omogućava uvid upravo u društvene odnose u govornim zajednicama i između njih i identifikovanje načina na koje se vrši raspodela moći, koji su neretko skriveni i nepravedni, što i predstavlja jedan od zadataka kritički orijentisanih disciplina. Kritička sociolingvistika jezičke ideologije uvršćuje u red svojih najznačajnijih teorijskih koncepata (Filipović 2009: 19–20). I u drugim društvenim i humanističkim naukama dolazi do takozvanog „jezičkog obrta“, što predstavlja porast interesovanja za proučavanje jezika i jezičke upotrebe:

„Postalo je jasno da postoji veza između ideologije i jezika, te da se ispitivanjem jezičke upotrebe može saznati mnogo toga o ideologiji koja cirkuliše u određenom društvu, kao i o načinima na koje pojedinci i grupe konstruišu lični i kolektivni identitet“ (Кузмановић Јовановић 2013: 21).

Pored toga što nam proučavanje jezičkih ideologija pruža uvid u društvenu realnost određene govorne zajednice, ono je relevantno za sociolingvistiku i srodne discipline i zbog toga što izražavanje jezičkih ideologija „direktno ili indirektno utiče na odabir jezičke forme i strukture, i, konačno, na izbor samog jezičkog koda, te može značajno doprineti i održavanju/zameni jezika“ (Вучина Симовић & Филиповић 2009: 115). Proces održavanja ili zamene manjinskog jezika većinskim u određenoj govornoj zajednici, dakle, može se objasniti prisustvom određenih jezičkih ideologija u njoj (Вучина Симовић 2016: 75–78). Osim toga, kada u nekoj govornoj zajednici u kojoj se koriste i manjinski i većinski jezik još uvek nije došlo do jezičke zamene, proučavanje

---

¹[A] mediating link between social structures and forms of talk.

jezičkih ideologija koje u njoj preovladavaju može nam pomoći da predvidimo da li će se ona desiti, kada i kojom dinamikom. Jezičke ideologije tako postaju značajan prediktivni faktor u sociolingvističkim istraživanjima manjinskih govornih zajednica.

Zbog svih ovih odlika jezičkih ideologija smatrali smo ih najrelevantnijim konceptom kome treba posvetiti pažnju prilikom sociolingvističkog istraživanja brazilske dijasporu u Srbiji. Pošto je ispitivana grupa mala (v. odeljke 3.2. i 3.3) i pošto ne raspolaže sredstvima masovnog opštenja, u njoj nema javnog niti medijskog diskursa kroz koji bi se izražavale jezičke ideologije i koji, u slučajevima većih društvenih grupa ili društava u celini, predstavlja najbolji izvor za njihovu analizu (Богетић 2015: 137–138). U brazilske dijaspori u Srbiji jezičke ideologije se izražavaju kroz iznošenje ličnih stavova prema vlastitom i većinskom jeziku, kao i prema upotrebi i ulozi jezika u raznim domenima. Zato smo proučavanje tih stavova smatrali najefikasnijim načinom za identifikovanje dominantnih jezičkih ideologija u ispitivanoj grupi.

Način na koji se stavovi prema jeziku verbalizuju upućuje nas na još jednu odliku jezičkih ideologija, koju smo smatrali veoma važnom za uobličavanje predmeta ovog istraživanja. Naime, kada iznose svoje stavove prema jeziku, pripadnice ispitivane grupe neretko to čine služeći se brojnim i raznovrsnim pojmovnim metaforama. Pošto je jezik jedan apstraktan pojam, on se, kao i svi apstraktni pojmovi, dobrim delom strukturira metaforički (Reddy 1979, Lakoff & Johnson 1980, Lakoff 1993, Kövecses 2002, Klikovac 2004). Da bi se naglasila određena svojstva jezika, o njemu je često i nemoguće govoriti bez upotrebe pojmovnih metafora. Budući da se jezičke ideologije odnose na pojam jezika, one su neposredno povezane i sa metaforičkom konceptualizacijom tog pojma. Drugim rečima, jezičke ideologije pored društvene imaju i svoju pojmovnu osnovu. Ovakvo viđenje koncepta ideologije, koje se u novije vreme sve češće uzima u obzir u lingvistici (Dirven et al. 2003, Koller 2005, Богетић 2015), usvajamo i mi u ovom istraživanju, sa ciljem da doprinesemo tumačenju jezičke ideologije kao fenomena koji je istovremeno i društven i kognitivan. U tu svrhu potrebno je predmetu istraživanja pristupiti iz interdisciplinarnе perspektive koja spaja teorijsko-metodološke okvire sociolingvistike i kognitivne lingvistike (v. poglavlja 4. i 5).

Koncepti pojmovne metafore i ideologije povezani su na još jedan, dublji način. Naime, kada se o nekom pojmu govori metaforički, ističu se pojedini njegovi aspekti, dok se drugi mogu potpuno izostavljati ili čak namerno prikrivati. Metafora tako postaje

moćno ideološko sredstvo za predstavljanje pojmova koje se u diskursu može i strateški upotrebljavati za postizanje određenih ciljeva (Lakoff 1991, Klikovac 2004: 34–37, Богетић 2015: 140). Zato je proučavanje pojmovnih metafora jedan od načina da se identifikuju ideologije koje stoje u njihovoj osnovi, što se sve više pokazuje u novijim kritički usmerenim istraživanjima metafore, naročito upotrebljene u političkom diskursu (npr. Chilton & Ilyin 1993, Musolff 2004, Kuzmanović Jovanović 2011, Carta 2014, Lakoff 2014, Castelló & Capdevilla 2015), ali i u medijskom diskursu o jeziku (Argent 2014, Богетић 2015).

Pored kognitivne utemeljenosti ideologije, ideološka funkcija pojmovne metafore dodatno potvrđuje potrebu da se u istraživanje jezičkih ideologija integriše i kognitivnolingvistički pristup. Smatramo da nam on omogućava da otkrijemo kako se jezičke ideologije putem pojmovnih metafora prenose, reprodukuju i/ili menjaju.

2.1.2. Zašto proučavati žensku brazilsku dijasporu u Srbiji?

Brazilaska dijaspora u Srbiji ukupno ima 170 pripadnika i pripadnica (v. odeljak 3.2). Ona se, prema tome, može smatrati veoma malom, kako u poređenju sa ukupnim brojem stanovnika Srbije, tako i u poređenju sa celokupnom brazilskom dijasporom u svetu, koja broji preko tri miliona ljudi (MRE 2011: 5). Pa ipak, podaci iz poslednjih desetak godina ukazuju na to da broj Brazilaca i Brazilki u Srbiji raste. Prema zvaničnim podacima brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, u Srbiji je krajem prošle decenije živelo 60 brazilskih državljana i državljanke (MRE 2009: 10), dok je početkom ove decenije taj broj porastao na 108 (MRE: 2011: 10). Najrecentniji podaci pokazuju da u Srbiji trenutno živi 170 Brazilaca i Brazilki (Azevedo Heyvaert 2018). Ako uzmemo u obzir ove podatke, možemo tvrditi da brazilaska dijaspora u Srbiji pokazuje tendenciju rasta i pretpostaviti da to utiče na dinamiku njenog razvoja, u raznim aspektima, uključujući i sociolingvistički. U pitanju je, dakle, jedna demografska grupa u dinamičnom procesu raznih promena, koje, prema našem uverenju, treba pratiti, opisivati i objašnjavati, a u duhu kritički usmerenih društvenih i humanističkih disciplina, i problematizovati i aktivno učestvovati u iznalaženju rešenja za bolji kvalitet života njenih pripadnika i pripadnica.

U skladu sa postmodernističkim tendencijama u nauci, po kojima se treba baviti i malim, lokalno ograničenim temama, i po kojima su „velike priče loše, male priče dobre“ (Potter 1996: 23, nav. prema: Кузмановић Јовановић 2013: 25), smatramo da malobrojnost pripadnika i pripadnica brazilske dijasfore u Srbiji ne treba da je čini nevažnom za istraživanja u okviru disciplina koje se inače bave dijasporom i manjinskim zajednicama. Kritički orijentisani istraživači i istraživačice mogu i treba da se zauzmu za proučavanje i očuvanje svih vidova raznolikosti, uključujući i jezičku (Filipović 2009: 108–109).

Dodatnu motivaciju za istraživanje brazilske dijasfore u Srbiji za nas je predstavljala i činjenica da nijedan njen aspekt, pa tako ni jezički ni sociolingvistički, dosad nije bio predmet naučnih istraživanja, za razliku od nekih drugih sredina, u kojima već decenijama postoji kontinuiran priliv većeg broja brazilskih doseljenika i doseljenica, kao što su Angloamerika (v. npr. Margolis 1994, 1998, 2003, Martes 1999, Rocha Reis & Sales 1999, DeBiaggi 2002, Goza 2004), Australija (Rocha 2006), Japan (v. npr. Yamanaka 2000, Tsuda 2000, 2003, Linger 2001, Roth 2002, Lesser 2003) i Zapadna Evropa (v. npr. Evans et al. 2007, 2015, Souza 2010). Zaključci dobijeni istraživanjima velikih brazilskih dijasporičnih zajednica ne moraju se nužno i u potpunosti odnositi na sveukupnu brazilsku dijasporu širom sveta. Zato je potrebno proučavati i manje pojedinačne grupe Brazilaca i Brazilki i doći do njihovih opisa i tumačenja fenomena koji su specifični za njih.

Osim brazilske, ni druge dijasfore, oformljene doseljavanjem stranaca i strankinja u Srbiju u novije vreme, prema našem uvidu, dosad nisu bile predmet (socio)lingvističkih istraživanja.² Kao što njihovi pripadnici žive na istom prostoru sa građanima Srbije, tako se i njihovi jezici na tom prostoru koriste zajedno sa većinskim, srpskim jezikom i jezicima nacionalnih manjina. U Beogradu, na primer, gde je svakako najveće prisustvo novijih dijasporičnih grupa, uprkos izraženoj društvenoj jednojezičnosti,³ pored srpskog i jezika tradicionalno prisutnih manjina (kao što su Mađari, Albanci, Romi, Rumuni, Grci i dr.), svakako se govore i jezici nedavno oformljenih etnojezičkih grupa (Balla et al. 2012: 568). Mišljenja smo da je potrebno proučavati i te grupe u okviru sociolingvistike

---

² U drugim oblastima, kao što su ekonomija, demografija i antropologija, novije dijasfore u Srbiji počinju da se istražuju (v. npr. Bobić 2013, Jovičić 2013).

³ Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, 96,6 odsto stanovnika i stanovnica Beograda tvrdilo je da im je srpski maternji jezik (Balla et al. 2012: 568).

i srodnih disciplina, kako bi se došlo do potpunijeg razumevanja jezičke raznolikosti savremenog srpskog društva i kako bi se utvrdilo da li jezičke ideologije koje u njemu preovladavaju na neki način utiču na tu raznolikost. Nadamo se da će ovo istraživanje pružiti doprinos na putu do tog razumevanja i eventualno podstaći proučavanja drugih novijih etnojezičkih grupa u Srbiji.

Verujemo da smo ovim zapažanjima uspeali da obrazložimo potrebu za lingvističkim proučavanjem brazilske dijasporu u Srbiji. Međutim, pošto smo se opredelili za samo jednu specifičnu grupu u okviru nje, konkretno – za Brazilke u braku ili vanbračnoj zajednici sa Srbima, u nastavku izložimo obrazloženja za takav izbor.

Prvo, Brazilke u braku ili vanbračnoj zajednici sa Srbima najveća su pojedinačna grupa u brazilskoj dijaspori u Srbiji (S. M. Nepomuceno Malta dos Santos, lična prepiska, 4.1.2018). Naime, brazilske državljanke i državljanke koji žive u Srbiji možemo svrstavati u razne kategorije, prema polu, starosti i bračnom stanju, na primer, što se često čini za potrebe zvaničnih statistika (Azevedo Heyvaert 2018). Primenom tih društvenih varijabli dolazimo do podatka da od ukupno 170 pripadnika i pripadnica brazilske dijasporu u Srbiji, žena koje su u braku ili registrovanoj vanbračnoj zajednici ima 79, od čega je 55 u egzogamnim zajednicama. Kada se oduzme jedan slučaj braka između Brazilke i Francuza, broj Brazilki u braku ili vanbračnoj zajednici sa Srbima koje žive u Srbiji trenutno iznosi 54, što predstavlja gotovo trećinu brazilske dijasporu. Činjenica da su one najveća pojedinačna grupa osoba sa brazilskim državljanstvom u Srbiji „predstavlja poziv nadležnim institucijama da prihvate da je to dominantan profil brazilske zajednice u Srbiji i da se u skladu sa tim trude da prilagode svoje politike njenim potrebama“ (S. M. Nepomuceno Malta dos Santos, lična prepiska, 4.1.2018). Verujemo da upravo takav „dominantan profil“ može imati svoj odraz i u jezičkim ideologijama koje preovladavaju u čitavoj etnojezičkoj grupi, što nas dovodi do drugog važnog razloga za odabir konkretne grupe za istraživanje – odnosa jezičkih ideologija i roda.

Iako se ovo istraživanje ne bavi rodnim ideologijama u brazilskoj dijaspori u Srbiji, niti njihovom (de)konstrukcijom u diskursu, smatrali smo teorijsko-metodološki važnim odvajanje pripadnica od pripadnikâ te demografske grupe i opredelili smo se za žene. Pošli smo, naime, od pretpostavke da je *rod* kategorija koja utiče na jezičke ideologije, baš kao što utiče i na druge društveno-psihološke pojave. Rod predstavlja kategoriju koja se „toliko prožima sa drugim društvenim strukturama (naročito običajima

i *ideologijom*), da je često teško odvojiti ga od ostalih životnih aspekata“ (Кузмановић Јовановић 2013: 26, kurziv naš). Smatramo, prema tome, da istraživanja jezičkih ideologija u okviru lingvističkih disciplina treba da uzmu u obzir i kategoriju roda i da jedan od njihovih ciljeva bude i utvrđivanje načina na koji rod utiče na jezičku ideologiju. Zbog obima ovog istraživanja, opredelili smo se samo za jezičke ideologije žena. Mislimo, međutim, da bi drugim istraživanjima trebalo obuhvatiti i muškarce iz brazilske dijaspore u Srbiji i utvrditi da li su njihove jezičke ideologije i način na koji se one ispoljavaju i utiču na ostale aspekte privatnog i društvenog života isti kao u slučaju žena ili pak drugačiji.

Potvrda pretpostavke da rod utiče na jezičke ideologije može se naći u više dosadašnjih sociolingvističkih istraživanja koja se bave pitanjima izbora jezika i naročito procesima održavanja/zamene jezika. Kako tvrde I. Vučina Simović i J. Filipović, pozivajući se na prethodne sociolingvističke studije, „pokazalo se da žene imaju znatno veću svest o jeziku i njegovom prestižu u društvu“, tako da u slučajevima zamene jezika one „pokazuju znatno negativnije stavove prema etničkom jeziku i veću tendenciju ka upotrebi većinskog jezika“ (Вучина Симовић & Филиповић 2009: 147). Iste autorke, analizirajući zamenu jevrejsko-španskog jezika srpskim u sefardskoj zajednici u Beogradu, zaključuju da su žene iz ispitivane zajednice imale veoma važnu ulogu u tom procesu (isto: 146–151, v. i Вучина Симовић 2016: 211–216). Sefartkinje su ovladavanje srpskim jezikom videle kao mogućnost da se afirmišu i ostvare svoje nove društvene uloge. Izbor novog jezičkog ponašanja, uslovljen pozitivnim ideologijama u vezi sa većinskim jezikom, omogućio im je da prevaziđu strukture koje im je nametala njihova zajednica. Jezičke ideologije žena, dakle, pokazale su se kao relevantan činilac u procesu zamene jezika.

U istraživanjima brazilske ženske dijaspore u svetu pokazalo se takođe da su rod i jezičke ideologije povezani. S. Debijaži (DeBiaggi 2002), na primer, istraživala je promenu rodni uloga u zajednici Brazilaca i Brazilki u Njujorku i zaključila da, pored mnogobrojnih drugih koncepata, i jezičke ideologije igraju veoma značajnu ulogu u emancipaciji žena odnosno u promeni pogleda muškaraca na položaj žena. Brazilke koje su pokazale pozitivne ideologije prema većinskom, engleskom jeziku, brže su prihvatala kulturne modele američkog društva i u skladu sa njima zamenjivale svoje tradicionalne porodične uloge, ponete iz Brazila, novim društvenim ulogama koje koreliraju sa znatno

većim stepenom ravnopravnosti. Autorka zaključuje i da je jezik važniji faktor u procesu prilagođavanja novoj društvenoj sredini od dužine boravka u njoj (isto: 101).

Zato i mi polazimo od pretpostavke da istraživanje jezičkih ideologija žena u brazilskoj dijaspori u Srbiji predstavlja, između ostalog, važan korak u pravcu utvrđivanja stepena njihove integracije u savremeno srpsko društvo.

Dok je prethodno citirana studija za uzorak istraživanja uzela endogamne zajednice Brazilaca i Brazilki, u studiji A. Soze (Souza 2010) u fokusu su Brazilke iz egzogamnih brakova sa građanima Londona i njihovo potomstvo. Ova autorka između ostalog zaključuje da te žene imaju veoma značajnu ulogu u održavanju portugalskog jezika i brazilskog etničkog i kulturnog identiteta u sledećoj generaciji Brazilaca i Brazilki u Engleskoj. One se aktivno uključuju u organizovanje društvenih i edukativnih aktivnosti koje deluju podsticajno na to održavanje. Pozitivne ideologije u vezi sa manjinskim jezikom u ovom slučaju pokazuju se kao bitan faktor koji predviđa njegovo održavanje u sledećoj generaciji. Autorka se opredelila za istraživanje egzogamnih brakova smatrajući da su oni „jedan od glavnih uzroka gubitka jezika u manjinskoj grupi“ (isto: 84).

I naš izbor egzogamnih bračnih i vanbračnih zajednica za ovo istraživanje temelji se na pretpostavci da činjenica da se žene u njima nalaze takođe može uticati na njihove jezičke ideologije i, posledično, na proces održavanja portugalskog jezika ili njegove zamene srpskim, kako u samoj ispitivanoj grupi, tako i u sledećoj generaciji Brazilaca i Brazilki u Srbiji.

2.1.3. Upotreba termina *dijaspóra* u formulaciji predmeta istraživanja

Na kraju napomena u vezi sa predmetom ovog istraživanja obrazložićemo i zašto smo se opredelili za upotrebu termina *dijaspóra* u njegovoj formulaciji. Smatramo da je potrebno uputiti određena terminološka razjašnjenja, budući da se u studijama koje se bave Brazilcima i Brazilkama u svetu (kao, uostalom, i drugim etnojezičkim manjinskim grupama) pored ovog koriste i drugi termini.

U zvaničnom institucionalnom diskursu o brazilskim državljanima i državljkama koji žive van Brazila najčešće se koristi termin *brazilska zajednica u inostranstvu* (port. *a comunidade brasileira no exterior*, v. npr. prezentaciju brazilskog Ministarstva spoljnih poslova na internetu: www.itamaraty.gov.br). Isti termin veoma je

prisutan i u medijskom diskursu, kao i na društvenim mrežama, što je uočljivo čak i nakon ovlašnog pretraživanja naslova iz najznačajnijih brazilskih štampanih i elektronskih medija ili naziva virtuelnih grupa na šire korišćenim društvenim mrežama. Postavlja se, međutim, pitanje o opravdanosti korišćenja termina *zajednica* za sve manjinske grupe Brazilaca i Brazilki u inostranstvu. M. Margolis, jedna od najuticajnijih istraživačica brazilске dijaspore, upozorila je na to da može biti problematično određivati bilo koju manjinsku etnojezičku grupu kao zajednicu, posebno ako se uzme u obzir njena unutrašnja raznolikost prema kriterijumima razloga za iseljenje, trenutka dolaska u novu sredinu i načina života i statusa u njoj (Margolis 1994: 18–19). Pa ipak, u pojedinim studijama brazilskih dijasporičnih grupa opravdava se njihovo definisanje kao zajednica (v. npr. Souza 2010: 79).

U ovom istraživanju ispitivanu grupu ne smatramo zajednicom. Njene pripadnice ne poseduju nikakvu zvaničnu organizaciju (poput nekog udruženja ili kluba, recimo), ne organizuju nikakva redovna okupljanja niti bilo kakve zajedničke aktivnosti, ne poseduju svoja glasila i iskustva razmenjuju uglavnom preko društvenih mreža. Samo pojedine pripadnice naše ispitivane grupe su u međusobnim prijateljskim ili poslovnim odnosima. Veći broj njih susretnu se samo prilikom nekih događaja koji su posvećeni brazilskoj kulturi. Osim toga, uzorak ovog istraživanja, kao i celokupna ženska brazilска dijaspora u Srbiji, prema mnogim kriterijumima predstavlja heterogenu grupu (v. odeljak 3.3). Zbog svih ovih odlika, ispitivanu grupu nismo definisali kao brazilску zajednicu u Srbiji, već smo je odredili terminom *dijaspora*, smatrajući ga prikladnijim, budući da je znatno širi, dinamičniji i višeznačniji i da se njime mogu obuhvatiti različite manjinske etnojezičke grupe.

Sam pojam dijaspore nastaje u antičko doba, a reč *dijaspora* potiče iz klasičnog grčkog jezika (*διασπορά* – *rasejanje*, od glagola *διασπείρω* – *rasejati*). Najpre se koristio za označavanja proteranih Jevreja, da bi se u prvom veku n.e. proširio i na hrišćane. Hrišćani su, međutim, promenili njegovo značenje, verujući da su rasejani po svetu da bi širili „reč Božiju“. Termin *dijaspora* prestaje da se vezuje za njih nakon što je hrišćanstvo priznato kao zvanična religija u evropskim društvima (Baumann 2001, nav. prema: Илић 2010b: 148). Sa razvojem afričkih studija, počevši od šezdesetih godina dvadesetog veka, termin počinje da se koristi u nauci najpre za označavanje porobljavanja Afrikanaca i njihovog odvođenja u Novi svet, da bi se potom brzo proširio i na mnoge druge

migrantske grupe i počeo da se koristi u sintagmama ne samo sa nazivima nacija, već i sa drugim odrednicama, kao što su religijske, rodne, starosne, obrazovne i dr. (v. Brubaker 2005).

Od devedestih godina dvadesetog veka, upotreba termina *dijaspóra* u akademskom diskursu dodatno se proširuje, u skladu sa novim interesovanjem za ideološke i kulturne aspekte dijaspore (Илић 2010b: 148–149). Termin postaje sveprisutan u društvenim i humanističkim naukama, stalno proširuje značenje i danas se već može upotrebiti da se označi bilo koja demografska kategorija koja je na neki način „rasejana“ u prostoru (Brubaker 2005: 3). „U savremenom društvu, brojne etničke grupe sebe konstruišu kao dijasporu, a termin u novije doba referiše na imigrante, apatride, izbeglice, gastarbajtere, zajednice u egzilu, etničke manjine, itd.“ (Илић 2010b: 149).

Ovakva proliferacija upotrebe termina *dijaspóra* u akademskom diskursu, kao i njegova izražena višeznačnost, proizilazi iz činjenice da su dijasporične grupe danas mnogo više pravilo nego izuzetak. U doba globalizacije, dijaspora je sveprisutna pojava, koja će u budućnosti značajno uticati i na promenu koncepta države-nacije (Rozen 2008: 21). Ovaj koncept se već danas često prevazilazi kroz konstruisanje dijasporične svesti na nov, postmodernistički način, zasnovan na „transnacionalnoj afilijaciji, tj. etničkoj ili religijskoj, izvan granica nacija-država“ (Илић 2010b: 149). Važno je naglasiti i da su savremena shvatanja dijaspore prepoznala i uzela u obzir njen dinamičan karakter. Postalo je jasno da dijaspore mogu da nastaju, menjaju osobine, nestaju i ponovo se pojavljuju (Rozen 2008: 24).

U ovom istraživanju prihvatamo definiciju dijaspore kao manjinske etničke grupe čiji pripadnici i pripadnice dele određene karakteristike, živeći među većinskim grupama drugačijih karakteristika (isto: 21). Uvereni smo, prema tome, da se grupa na koju se odnosi ovo istraživanje može odrediti terminom *dijaspóra*. Autori i autorke drugih istraživanja Brazilaca i Brazilki u određenim sredinama i u specifičnim kontekstima često se opredeljuju takođe za ovaj termin (v. npr. Yamanaka 2000, Rocha 2006).

2.2. Istraženost teme

Iako ženska brazilska dijaspora u Srbiji dosad nije dobila odgovarajuću naučnu pažnju, pojedini njeni važni aspekti i pojave neposredno povezane sa njom na koje se mi

fokusiramo u ovom istraživanju bili su predmet naučnih istraživanja, kako u lingvistici, tako i u drugim društvenim i humanističkim disciplinama. U ovom odeljku ćemo dati pregled dosadašnjih istraživanja brazilske dijaspore u svetu, sociolingvističkih istraživanja koncepta jezičkih ideologija i stavova prema jeziku u svetu i kod nas, kao i kognitivnolingvističkih istraživanja konceptualizacije pojma jezika. Rezultati svih tih istraživanja neposredno su relevantni za naše, tako da ćemo se na njih pozivati na odgovarajućim mestima u radu.

2.2.1. Pregled istraživanja brazilske dijaspore u svetu

Studije o brazilske dijaspori počinju da se objavljuju od osamdesetih godina dvadesetog veka, kada ona i počinje da se formira (v. odeljak 3.1). Najveći broj njih posvećen je brazilskim dijasporičnim grupama koje su najbrojnije, kao što su one u Sjedinjenim Američkim Državama (Margolis 1994, 1998, 2003, Martes 1999, Rocha Reis & Sales 1999, Sales 1999a, 1999b, 2004, DeBiaggi 2002, Rothman 2007), Kanadi (Goza 2004, Oliveira & Kulatis 2015), Australiji (Rocha 2006), Japanu (Yamanaka 2000, Tsuda 2000, 2003, Linger 2001, Roth 2002, Lesser 2003, Iwakami & Sugahara 2006), Zapadnoj Evropi (Evans et al. 2007, 2015, Sanchez Moroni 2013, Souza 2010) i Latinskoj Americi (Wasserman 2012 Guimarães Savedra & Mendes Hernandez Perez 2017).

Najobimniju etnografsku studiju o Brazilcima i Brazilkama u Sjedinjenim Državama objavila je M. Margolis (1994). Ova istaknuta antropološkinja bavila se dijasporičnom grupom koja broji između osamdeset i sto hiljada Brazilaca i Brazilki, nastanjenih u gradu Njujorku i dobrim delom koncentrisanih u kvartu koji se lokalno popularno naziva „Mali Brazil“ (eng. *Little Brazil*). Ona je utvrdila da pripadnici i pripadnice njujorške brazilske dijaspore uglavnom potiču iz srednje klase i da mnogi od njih poseduju visoko obrazovanje. Razlozi za njihovo iseljavanje nisu bili ekstremno siromaštvo niti politička represija, već sve teže održavanje životnog standarda srednje klase, usled ekonomske krize u Brazilu. Međutim, uprkos njihovom obrazovanju i društvenom statusu koji su imali u domovini, zbog nedostatka radnih dozvola i nedovoljnog vladanja engleskim jezikom, mnogi od njih prinuđeni su da se bave manualnim i sličnim slabije plaćenim poslovima. Ista autorka u novijoj studiji (Margolis 2013) proširuje predmet istraživanja na brazilsku dijasporu širom sveta, ali i dalje

posvećujući posebnu pažnju američkoj. Ona iznalazi odgovore na pitanja zašto Brazilci i Brazilke napuštaju svoju zemlju, s kojim problemima se suočavaju u novoj sredini i kako se život u dijaspori odražava na njihov etnički i religijski identitet. Pored ostalih zaključaka, M. Margolis potvrđuje rezultate iz svojih prethodnih istraživanja (1994, 1998), koji dokazuju da se Brazilci i Brazilke iseljavaju iz domovine zato što nemaju sigurnost da će održati svoj potrošački standard i priuštiti svojoj deci kvalitetno školovanje. Radije se opredeljuju za jednostavnije poslove u ekonomski razvijenim zemljama, za koje su prekvalifikovani, nego za poslove koji odgovaraju njihovoj struci u nestabilnoj ekonomskoj sredini u Brazilu.

Istraživanja M. Margolis uglavnom su se usredsredila na ekonomske aspekte brazilske dijaspore, iako se autorka osvrnula i na pitanje njihovog etničkog identiteta i pojava koje su povezane sa njim. Etničkim identitetom Brazilaca u dijaspori, međutim, mnogo više su se bavile druge studije. T. Sales (1999a, 1999b, 2004), takođe analizira brazilsku dijasporu u Sjedinjenim Državama, posebno uzimajući u obzir konstrukciju njihovog etničkog identiteta i njegove religijske aspekte. Religijskim identitetom brazilske dijaspore u Bostonu bavila se i A. K. B. Martes (1999). Ona je utvrdila da protestantske i katoličke crkve u Masačusetsu doprinose održavanju brazilskog religijskog i etničkog identiteta kroz organizovnje raznih društvenih aktivnosti koje deluju kao povezujući faktor za pripadnice i pripadnike tamošnje brazilske zajednice. Religijskim praksama Brazilaca i Brazilki bavila se i K. Roša (Rocha 2006), proučavajući brazilsku dijasporu u Sidneju. Autorka je zaključila da je pripadnost određenoj društvenoj klasi faktor čiji je uticaj na izbor religije mnogo značajniji od uticaja samog etniciteta. Naime, ogroman jaz između bogatih i siromašnih Brazilaca i Brazilki u njihovoj domovini sve više utiče na religijske prakse, a taj je obrazac prenet i u brazilsku dijasporu u Australiji.

Značajan broj studija posvećen je brazilskoj dijaspori u savremenom Japanu. U pitanju je brojna, ali i veoma specifična etnojezička grupa, koju neki autori i autorke nazivaju „povratničkom“ (v. Tsuda 2000, 2003), a drugi pak „cirkularnom“ (v. Yamanaka 2000). Brazilsku dijasporu u Japanu formiraju Brazilci i Brazilke japanskog porekla, potomci i potomkinje Japanaca i Japanki koji su se u velikom iseljeničkom talasu doselili u Brazil početkom dvadesetog veka. Ovakva specifična situacija dovodi do veoma kompleksnih pitanja vezanih za etnički identitet Brazilaca i Brazilki u Japanu, tako da se

studije posvećene njima najviše bave upravo tim pitanjima (v. Yamanaka 2000, Tsuda 2000, 2003, Linger 2001, Roth 2002, Lesser 2003, Iwakami & Sugahara 2006).

Ženska brazilska dijaspora takođe je bila predmet više istraživanja, naročito u oblasti antropologije. A. Neves-Šavijer de Brito (Neves-Xavier de Brito 1986) započela je talas interesovanja za Brazilke u dijaspori. Ova autorka se bavila političkim iseljenicama iz Brazila koje su bile primorane da se posle vojnog udara 1964. godine presele na Kubu, u Urugvaj i u Čile, a nakon uvođenja diktature u Čileu 1968, i u mnoge zapadnoevropske zemlje. Najvažniji doprinos ove studije proučavanju brazilske dijaspore temelji se na uvođenju ženske perspektive u sagledavanje prisilnog političkog iseljavanja iz Brazila. Novije antropološke studije ženske brazilske dijaspore usredsređuju se uglavnom na problem velikog prisustva Brazilki na „međunarodnom seksualnom tržištu“ (Piscitelli 2008, 2009). Izuzento problematičan položaj brazilskih seksualnih radnica u dijaspori svakako zahteva kritički i društveno angažovan pristup istraživača i istraživačica.

Rodnim ulogama u brazilskoj dijaspori u Sjedinjenim Državama bavila se S. Debijaži (DeBiaggi 2002). Ova psihološkinja je izvršila kvantitativnu i kvalitativnu analizu obimne građe sačinjene od odgovora Brazilaca i Brazilki iz Bostona na pitanja o njihovim rodnim ulogama. Analizirano je pedeset ispitanika i ispitanica u endogamnim brakovima. Najvažniji zaključak ovog istraživanja jeste da i muškarci i žene u dobroj meri menjaju svoje tradicionalne rodne uloge, koje su poneli iz dominantno patrijarhalnog brazilskog društva, prilagođavajući se novim kulturnim modelima u savremenoj američkoj urbanoj sredini. Za naše istraživanje posebno je relevantan nalaz autorke koji ide u prilog pretpostavci o ulozi jezičkih ideologija u tom procesu. S. Debijaži, naime, tvrdi da su Brazilke koje su iskazale pozitivne ideologije prema većinskom jeziku uspešnije zamenile tradicionalne rodne uloge novim i time ostvarile veći stepen ravnopravnosti sa muškarcima (isto: 101).

Studije koje smo dosad naveli uglavnom se ne bave pitanjima jezika Brazilaca i Brazilki u dijaspori ili se samo u pojedinim segmentima osvrću na njih. Ako se uzme u obzir veličina brazilske dijaspore, može se tvrditi da su (socio)lingvističke studije o brazilskom portugalskom kao manjinskom jeziku, kako u kontaktu sa pojedinim većinskim jezicima, tako i na globalnom nivou, malobrojne. Neke od njih bave se strukturnim odlikama brazilskog portugalskog kao zavičajnog jezika i analiziraju

promene do kojih u njima dolazi u generaciji dece migranata i migrantkinja (v. npr. Rothman 2007). Za naše istraživanje, međutim, posebno su relevantni rezultati istraživanja koja se bave jezičkim ponašanjem i jezičkim ideologijama Brazilaca i Brazilki u dijaspori (Souza 2010, Sanchez Moroni 2013, Guimarães Savedra & Mendes Hernandez Perez 2017).

A. Soza (Souza 2010) analizira upotrebu portugalskog kao zavičajnog jezika i njegovu povezanost sa etničkim identitetom u brazilskoj dijaspori u Londonu. Budući da smatra da su egzogamni brakovi „jedan od glavnih uzroka za gubitak jezika u manjinskoj grupi“ (isto: 84), u njenom fokusu su Brazilke udate za građane Velike Britanije drugih nacionalnosti i njihova deca. Autorka zaključuje, između ostalog, da jezičke ideologije žena iz ispitivane grupe i zajedničke aktivnosti koje one organizuju za svoju decu deluju u pravcu održavanja portugalskog u sledećoj generaciji Brazilaca i Brazilki u Londonu. Međutim, etnički identitet dece uglavnom je vezan za mesto rođenja i većinski, engleski jezik (isto: 92–93).

A. Sanšez Moroni (Sanchez Moroni 2013) bavi se jezičkom politikom usmerenom na održavanje brazilskog portugaskog kao manjinskog jezika u Barseloni. Autorka analizira inicijative roditelja brazilске dece koje imaju za cilj da im se kroz organizovane nastavne aktivnosti prenesu znanja o zavičajnom jeziku i kulturi zemlje njihovog porekla. Te inicijative A. Sanšez Moroni sagledava kao jezičku politiku koja se sprovodi „odozdo nagore“ i koja svakako proizilazi iz pozitivnih jezičkih ideologija u vezi sa manjinskim jezikom.

M. M. Gimaraes Savedra i G. Mendes Ernandes Peres (Guimarães Savedra & Mendes Hernandez Perez 2017) analiziraju jezičko ponašanje Brazilaca i Brazilki u Surinamu, sredini koja se odlikuje izrazitom društvenom višejezičnošću. Rezultati njihovog istraživanja ukazuju na to da se u domenu porodice koristi gotovo isključivo zavičajni jezik, što će osigurati njegovo održavanje i u sledećoj generaciji. Pripadnici i pripadnice brazilске dijaspore u Surinamu gaje pozitivne ideologije u vezi sa zvaničnim jezikom države, holandskim, smatrajući ga vrednim resursom za integraciju u društvo, dok istovremeno pokazuju neke negativne ideologije prema najraširenijem lokalnom jeziku, kreolu sranantongo. Ovo se naročito odnosi na žene, koje najčešće izbegavaju upotrebu sranantonga u javnosti. Autori smatraju da su Brazilci i Brazilke u Surinamu preuzeli te negativne ideologije od lokalnih elita, koje sranantongo smatraju vulgarnim i,

posebno, neprimerenim idealima ženstvenosti. Ova studija pokazuje, dakle, da dominantne jezičke ideologije u novoj sredini mogu uticati na jezičko ponašanje pripadnika i pripadnica dijaspore i potvrđuje važnost proučavanja jezičkih ideologija u višejezičnim kontekstima.

2.2.2. Pregled istraživanja jezičke ideologije u svetu i kod nas

Razvoj naučnog interesovanja za jezičke ideologije može se pratiti od nastanka ideologije kao nauke o idejama, čije osnove je još u osamnaestom veku postavio francuski filozof Destut de Trusi (Destutt de Tracy), preko formiranja lingvistike kao autonomne nauke, pa sve do interdisciplinarnih istraživanja iz druge polovine dvadesetog veka (v. Woolard 1998). U novije vreme studije o jezičkim ideologijama doživljavaju pravu proliferaciju, posebno u sociolingvistici i srodnim disciplinama. Pripadaju raznim epistemološkim orijentacijama i koriste raznovrsna pojmovno-terminološka rešenja, tako da se u nekima od njih i ne koristi termin *jezička ideologija*, iako se bave pojavama koje se najčešće tim terminom označavaju (Petrović 2008: 81–83). U ovom pododeljku izložićemo pregled samo onih studija o jezičkoj ideologiji čiji su rezultati neposredno relevantni za viđenje tog koncepta koje prihvatamo u ovom istraživanju. Posebnu pažnju posvetićemo konceptu *standardnojezičke ideologije*, budući da će naša analiza jezičkih ideologija u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji pokazati da ona veoma utiče na formiranje stavova ispitanica kako prema vlastitom jezičkom varijetetu, tako i prema većinskom jeziku sredine u kojoj žive.

Jednu od ranijih i tradicionalnijih definicija jezičke ideologije formulisao je M. Silverstajn, tvrdeći da je ona „skup verovanja o jeziku koja govornici iskazuju kao racionalizaciju ili opravdanje za jezičku strukturu i upotrebu koju opažaju“⁴ (Silverstein 1979: 193). U narednim decenijama nizale su se studije koje su pružale brojne definicije jezičkih ideologija. T. Petrović (2008: 85–87) izlaže pregled definicija istaknutih istraživača i istraživačica ovog koncepta, ističući da je u svima njima „težište na pogledima na jezik samih govornika i na načinima na koje se različite društvene pojave artikulišu kroz ove poglede“ (isto: 87).

---

⁴ [S]et of beliefs about language articulated by users as a rationalization or justification of perceived language structure and use.

K. Vulard i B. Šiefelin smatraju jezičke ideologije „sponom između društvenih struktura i govornih formi“ (Woolard & Schieffelin 1994: 55). Prema njihovom viđenju, kroz jezičke ideologije se pojam jezika povezuje i sa identitetom, estetikom, moralom i epistemologijom (isto: 56). Ono što je poseban doprinos ovih autorki definisanju koncepta jezičkih ideologija jeste zapažanje da one predstavljaju „potencijalno sredstvo za produblјivanje nekada površnog razumevanja jezičke forme i njene kulturne varijabilnosti u političko-ekonomskim istraživanjima diskursa“⁵ (isto: 72).

Jedna od autorki navedene studije, K. Vulard, u uvodnom radu zbornika posvećenog jezičkim ideologijama (Schieffelin et al. 1998), daje najobimniji pregled dotadašnjih istraživanja koncepta jezičke ideologije i srodnih koncepata u lingvistici, odgovarajući najpre na pitanje šta je to ideologija uopšte. Prema ovoj autorki, koncept ideologije je: 1) mentalnog i idejnog karaktera, odnosi se na svest, subjektivne predstave, verovanja i ideje; 2) utemeljen je na iskustvu ili interesu vezanom za društvenu poziciju; 3) predstavlja ideje, diskurse i načine imenovanja pojmova usmerene na sticanje ili održavanje moći i 4) sredstvo za izvrtanje istine, čija je upotreba moguća zbog ograničenosti ljudske percepcije i kognicije i usmerena na odbranu interesa i pozicija moći (Woolard 1998: 5–7).⁶

Jezičke ideologije početkom prethodne decenije postaju već nezaobilazan koncept u istraživanju odnosa jezika i društva, tako da se njihove definicije uvode u većinu preglednih, enciklopedijskih i priručničkih publikacija iz oblasti sociolingvistike. U enciklopedijskoj odrednici o jezičkoj ideologiji, J. Blommaert, jedan od najistaknutijih savremenih sociolingvista, tvrdi da bi „fokusiranje na jezičke ideologije trebalo da omogući da analiza jezika bude analiza kulture“⁷ (Blommaert 2006: 511). U istoj publikaciji, S. Gal tvrdi da su jezičke ideologije „kulturološki koncepti o jeziku, njegovoj prirodi, strukturi i upotrebi, kao i o mestu komunikacijskog ponašanja u društvenom životu“⁸ (Gal 2006: 179).

---

⁵ [A] potential means of deepening a sometimes superficial understanding of linguistic form and its cultural variability in political economic studies of discourse.

⁶ Ne mogu se, međutim, sve ideje i verovanja smatrati ideološkim. Ideologija mora biti koherentan skup ideja i verovanja, koji deli znatan broj ljudi i koji je povezan s primenom moći u društvu (v. Prajs 2011: 104–105).

⁷ [F]ocusing on language ideologies would allow the analysis of language to be the analysis of culture.

⁸ [C]ultural conceptions about language, its nature, structure and use, and about the place of communicative behavior in social life.

M. Dragojević, H. Džajls i B. Votson, obrazlažući teorijske osnove proučavanja jezičkih ideologija i stavova prema jeziku, tvrde da

„[j]ezičke ideologije obezbeđuju organizacionu shemu kroz koju se posmatra, tumači i vrednuje jezička raznolikost. U tom smislu, jezičke ideologije predstavljaju široke, socio-kulturne sheme koje oblikuju razvoj intrapersonalnih stavova prema određenim jezičkim varijetetima i njihovim govornicima“⁹ (Dragojević et al. 2013: 11).

Ovo viđenje odnosa između jezičkih ideologija i stavova prema jeziku prihvatamo i mi u ovom istraživanju.

U poslednjih desetak godina sve se više posvećuje pažnja konceptu jezičke ideologije i u srpskoj lingvistici, naročito u kontekstu istraživanja njene uloge u oblikovanju jezičke politike i planiranja (v. Filipović 2007, 2009: 60–64, 2012, Filipović & Vučo 2012), u procesu održavanja/zamene jezika (v. Petrović 2008, Вучина Симовић 2016) i u procesu konstrukcije etničkog identiteta (v. Ilić 2014).

Obrazlažući svoje viđenje savremene kritičke sociolingvistike, J. Filipović posebno ističe važnost uvođenja koncepta ideologije u istraživanja odnosa jezika i društva (Filipović 2009: 19–20). Autorka definiše ideologije kao društvene konstrukte „koji nam pomažu da stvorimo društvenu (kulturnu, političku, lingvističku i sl) sliku sveta koji nas okružuje“ (isto: 19), ističući da termin *ideologija* ne treba shvatati kao „političku ideologiju“, što je značenje koje mu se najčešće pripisuje u savremenom srpskom jeziku. Ideologije se u studiji J. Filipović shvataju kao „mnogo širi psiho-kognitivno-socijalni konstrukti koji su prisutni u životu svakog ljudskog bića“ (isto: 20). Na osnovu ideologija, dakle, mi se formiramo kao ličnosti i kao društveni akteri i akterke, što je sve podložno varijacijama u vremenu, jer „jedna osoba može razviti različite ideološke perspektive u odnosu na različite aspekte sopstvenog života u različitim životnim dobima“ (isto). Na osnovu svih navedenih odlika, J. Filipović obrazlaže da se termin *ideologija* u disciplinama kao što su kritička analiza diskursa, teorija jezičke politike i planiranja i savremena sociolingvistika odnosi na

---

⁹ Language ideologies provide the organizational schema through which linguistic diversity is viewed, interpreted, and evaluated. In this sense, language ideologies represent broad, socio-cultural schemas that shape the development of intrapersonal attitudes towards particular language varieties and their speakers.

„sveukupnost kulturnih značenja i interpretacija sadržanih u jezičkim porukama i jezičkim formama/strukturama (u odabiru stila, registra ili varijeteta (dijalekta ili jezika)) koje govornici unutar određene društvene zajednice odabiraju za prenošenje poruka“ (isto).

Ulogom jezičke ideologije u procesu zamene jezika Srba u Beloj Krajini bavi se T. Petrović, shvatajući ovaj koncept kao perspektivu „kroz koju se sagledava odnos između diskurzivnih formi i društvenih procesa“ (Petrović 2008: 90). Autorka analizira ulogu jezičke ideologije u diskursu ispitivane zajednice (isto: 119–135), odnos jezičke ideologije i metapragmatičke svesti (isto: 137–148), ideološke funkcije upravnog govora (isto: 149–165) i uticaj jezičke ideologije na odnos između sagovornika (isto: 167–177). T. Petrović zaključuje da dominantne jezičke ideologije, kako one izvan ispitivane zajednice, tako i one unutar nje, utiču na zamenu manjinskog, srpskog, većinskog, slovenačkog jezikom. Negativne ideologije u vezi sa manjinskim varijetetom, koji se doživljava kao „nečist“ i neadekvatan za unošenje u javnu sferu, uslovljene su ideologijama u vezi sa izgradnjom nacionalne države sa nacionalnim jezikom (isto: 181).

U studiji o diskursu i etničkom identitetu Srba u Mađarskoj, M. Ilić posvećuje posebnu pažnju ulozi jezičkih ideologija u konstrukciji nacionalnog identiteta u ispitivanoj zajednici (Ilić 2014: 160–191). Autorka zaključuje da ispitanici i ispitanice konstruišu svoj jezički identitet kao višejezični govornici i govornice, ali i da reprodukuju jezičke ideologije koje su dominantne kako u srpskom, tako i u mađarskom društvu, prema kojima su kontaktni i dijalekatski varijeteti „nečisti“ i nepodobni za javnu sferu, jer mesto u njoj zaslužuju samo standardni oblici nacionalnih jezika (isto: 287).

Istražujući zamenu jevrejsko-španskog jezika na Balkanu srpskim, I. Vučina Simović, pored brojnih drugih istorijskih i društvenih faktora koji su do nje doveli, identifikuje i- jezičke ideologije Sefarda koje su u tom procesu odigrale veoma važnu ulogu (Вучина Симовић 2016: 233–271). Autorka pokazuje kako su ideologije modernizacije uticale na formiranje odgovarajućih novih jezičkih ideologija u sefardskoj zajednici na Balkanu, kako u vezi sa manjinskim, tako i u vezi sa većinskim jezikom. Većinski jezik, standardizovan i učvršćen kao nacionalni jezik, prepoznat je kao neraskidivo povezan sa novim načinom života i društvenim napretkom, dok se manjinski,

potpuno lišen standardizacije i položaja nacionalnog jezika, sve više vezivao za konzervativan način života. Osim toga, do balkanskih Sefarda dolaze i ideologije o povezanosti Sefarda sa Špancima i njihovim savremenim jezikom, s jedne strane, i ideologije cionizma, koje su favorizovale status hebrejskog kao nacionalnog jezika svih Jevreja, s druge strane. I. Vučina Simović zaključuje da „prihvatanje pomenute dve ideologije nije, samo po sebi, prourokovalo zamenu jevrejsko-španskog jezika, ali jeste [...] snizilo u velikoj meri prestiž koji je ovaj jezik ranije uživao u sefardskoj sredini“ (isto: 279).

Iz pregleda definicija jezičkih ideologija i istraživanja njihovih uloga u raznim procesima vidimo da su one uvek neraskidivo povezane sa odnosima između jezika i društva. Pošto je jedna od najvažnijih društvenih aktivnosti usmerenih prema jeziku njegova standardizacija, vremenom je u sociolingvističkim istraživanjima sazrela ideja da ta aktivnost ima svoju ideološku osnovu, kao i da postojanje standardnih jezika, koji imaju poseban sociopsihološki status u društvu, samo po sebi proizvodi različite jezičke ideologije. Tako se došlo do koncepta *ideologije standardnih jezika* ili *standardnojezičke ideologije* (eng., *the ideology of standard language*, v. Milroy 2001).

Standardni jezici u svim društvima koja ih poseduju uživaju poseban prestiž i prema njima se gaje pozitivni stavovi. Standardni varijetet se smatra „pravilnim“, „neophodnim za društveno-ekonomski napredak“ i, uopšte, „pozitivnim“ (Milroy 2001: 535–536). Za razliku od njega, nestandardni varijeteti, kao što su dijalekti i varijeteti manjinskih etnojezičkih grupa, doživljavaju se kao „drugačiji“, „zastareli“ i „neadekvatni za upotrebu u javnoj sferi“, pa su, samim tim, nepogodni za postizanje društveno-ekonomskog napretka (Ilić 2014: 106).

Standardizacija jezika, poput standardizacije u bilo kojoj drugoj oblasti, koja je u modernim društvima sveprisutna, nameće jezičkoj strukturi jednoobraznost i nepromenljivost, što prirodnim jezičkim varijetetima nije inherentna osobina (Milroy 2001: 531–534). Zato standardni jezici moraju imati i pisanu formu, koja sledi odgovarajuću eksplicitnu, društveno propisanu normu na svim nivoima jezičke strukture (Bugarski 2004: 172–173). Standardni jezici, prema tome, postoje samo kao ideja, jer savršeno jednoobraznim i nepromenljivim varijetetom niko ne govori (Milroy: 543), a standardnojezička norma u govoru se nikada ne ostvaruje do kraja (Milroy & Milroy

1998: 19).¹⁰ Uprkos tome, standardnojezička ideologija toliko je moćna da je usloвила i verovanje u postojanje govornog standardnog jezika (Lippi-Green 1997: 54).

Prestiž koji standardni jezik uživa u društvu omogućava onim pripadnicima i pripadnicama tog društva koji njime vladaju da zadobiju bolji društveno-ekonomski položaj od onih koji nemaju pristup ovladavanju standardnojezičkom normom (Bagno 2001: 42). S druge strane, prestiž pripisan standardnom jeziku ne proizilazi iz njegove strukture ili bilo koje njegove odlike, već iz prestiža samih njegovih korisnika i korisnica, sa kojih se metonimijski prenosi na jezičku formu (Вучина Симовић 2016: 51).

Standardnojezička ideologija dovela je do toga da se standardnom varijetetu pripiše *legitimnost* (Milroy 2001: 547–551). Jedinim legitimnim vidom nacionalnog jezika smatra se isključivo njegov standardizovan varijetet, dok se za sve ostale veruje da su nelegitimni. Ovo verovanje naročito su pospešili istoričari jezika, koji su se trudili da pokažu da nacionalni jezici dele „slavnu prošlost“ i istorijski kontinuitet država-nacija, čiji su veoma važni simboli, „što neretko daje snažan zamah kako nacionalnoj afirmaciji, tako i nacionalnoj mitologiji“ (Bugarski 2004: 176). U vezi sa ovim verovanjem je i sav trud koji su jezikoslovci u prethodna dva stoleća uložili kako bi jezik održali što „čistijim“ i „neiskvarenim“ (Milroy 2001: 550). U pitanju je ideologija *jezičkog purizma*, i danas veoma prisutna u svesti govornika i govornica, ali i u nekim lingvističkim krugovima (isto). Pored purizma, i *jezički preskriptivizam* ponegde i dalje opstaje, pripisujući jeziku osobinu potpune autonomije odnosno odvojenosti od njegovih govornika i govornica (isto: 551).

Standardnojezička ideologija, dakle, ispoljava se ne samo u laičkoj svesti, već i u određenim lingvističkim školama mišljenja, koje nastoje da pripišu nacionalnim jezicima istorijski kontinuitet i neiskvarenost. Međutim, kako pokazuje Dž. Milroj, ona utiče na rezultate istraživanja i u mnogim drugim oblastima lingvistike, iako ispoljavajući se implicitno i najčešće uz odsustvo svesti istraživača i istraživačica o tome (Milroy 2001: 543–547). Neki primeri uticaja standardnojezičke ideologije na naučni rad lingvista jesu istraživanja iz generativne gramatike (isto: 545), varijacionističke sociolingvistike (isto: 546–547) i kreolskih studija (v. Ćirić & Inosavljević 2013: 220–221).

---

¹⁰ Jedna od osnovnih lingvističkih osobina standardnih jezika jeste *artificijelnost*, zato što „standardni jezik po definiciji nije organski idiom nego nešto što se izgrađuje i potom neguje i usmerava, što se dakle mora posebno učiti jer se niko ne rađa sa standardnim jezikom kao svojim prirodnim govorom“ (Bugarski 2004: 173).

Što se tiče same standardizacije jezika, i taj proces ima svoju ideološku osnovu. Naime, odabir određenih formi koje će se proglasiti standardnima korelira sa određenim društveno-istorijskim faktorima (Filipović 2009: 60). U istoriji jezičke standardizacije u Evropi najpre su se razvila dva osnovna modela po kojima se ona vrši, *racionalistički* i *romantičarski*, koji će se kasnije izmeniti, prožeti, nadograditi i transformisati u dva nova, *nacionalistički* i *postmodernistički*. Ovi modeli i danas upravljaju dodeljivanjem zvaničnog statusa pojedinim jezicima odnosno odabirom jezičkih formi za standardizaciju (Geeraerts 2003, Filipović 2007, 2009: 60–64, Ćirić 2017).

Racionalistički model pretpostavlja da jezički varijetet koji funkcioniše kao standard mora biti u upotrebi na čitavoj teritoriji države i u svim društvenim klasama, da mora biti podjednako dostupan svima koji treba da ga koriste i da se ne sme vrednovati kao vlasništvo samo jedne društvene grupacije, nego da mora i u tom smislu biti neutralan i vrednosno neobebežen. D. Herarts (Geeraerts 2003: 3–6) za ilustraciju ovih odlika standardnog varijeteta koristi primer perioda neposredno nakon Francuske revolucije (kraj XVIII veka). U novom francuskom društvu, u skladu sa krilaticom „Jednakost, Bratstvo, Sloboda“, predlaže se ukidanje regionalnih dijalekata i uvođenje novog standardnog francuskog koji će biti sredstvo za komunikaciju svih građana, ali i mogućnost za svakoga od njih da učestvuje u političkom životu nove države.

Romantičarski model, pak, ne prihvata favorizovanje bilo kog varijeteta i odbacuje mogućnost da standardni jezik bude nametnut svima. Jezik se u romantizmu i ne sagledava kao sredstvo komunikacije, već kao sredstvo individualnog izraza. Ekspresivna i poetska funkcija jezika dobijaju izraziti primat nad komunikativnom. Zato se nametanje standardnog jezika doživljava kao gušenje individualnosti. Osim toga, jezička varijacija u romantičarskom viđenju predstavlja način za izražavanje različitih identiteta (v. Geeraerts, 2003: 6–10).

Navedeni osnovni modeli standardizacije se kombinuju i nadograđuju tokom XIX i XX veka, stvarajući tako nacionalistički i postmodernistički model. Nacionalistički model je sličan racionalističkom po tome što se jezički standard i dalje doživljava kao sredstvo za komunikaciju među ljudima, koje treba da vodi učešću većine u političkom životu. Međutim, ta većina sada se poistovećuje sa nacijom. Nacija je osnovni element državnog ustrojstva i političke organizacije, pa tako i jezičke standardizacije same (Geeraerts, 2002: 13). S druge strane, nacionalistički model je sličan i romantičarskom

po shvatanju da jezik treba da bude izraz identiteta, samo što se jezik ovde povezuje sa identitetom čitave nacije. D. Herarts pri objašnjenju nacionalističkog modela uvodi i pojam „nacionalizam identiteta“ (eng. *identity nationalism*) u kome „država svoj politički legitimitet izvodi iz kulturnog identiteta naroda, a jezik je jedan od činilaca za uspostavljanje takvog identiteta“ (isto).

U drugoj polovini XX veka dolazi do novih pojava koje će uticati na dalju nadgradnju kulturnih modela jezičke standardizacije. Globalizacija se sve više ispoljava na političkom, ekonomskom i kulturnom planu. Jedan od njenih rezultata je i ubedljiva dominacija engleskog jezika u globalnim razmerama. Nasuprot engleskog (i drugih velikih svetskih jezika) stoje mnogobrojni mali, neretko i ugroženi jezici kojima pretili nestanak. Favorizovanje engleskog kao globalnog jezika poklapa se sa idejom o univerzalnom sredstvu komunikacije dostupnog svakome. S druge strane, paradigme lingvističke ekologije i jezičkih ljudskih prava, koje se aktivno bore za očuvanje svih jezičkih varijeteta, koreliraju sa romantičarskim modelom koji odbacuje poništavanje jezičke varijacije jednim favorizovanim varijetetom. Umesto odnosa standardnog jezika i nestandardnih varijeteta u okviru jedne države, težište se sada prebacuje na globalni nivo i na odnos engleskog i ostalih jezika. Osim toga, pojava postmodernističke orijentacije u nauci, umetnosti i filozofiji dovodi do jačanja subjektivne interpretacije u mišljenju, kritičkog pristupa i izjednačavanja pop-kulture sa onom „višom“. Kao što se sve kulturne pojave ocenjuju kao jednako vredne, tako se mogu oceniti i svi jezički varijeteti. Prema tome, ovaj postmodernistički model iz XX i sa početka XXI veka ima odlike romantičarskog, koji je vrednovao sve jezičke varijetete kao sredstva individualnog izraza. Međutim, postmodernistički model se u jednom poklapa i sa racionalističkim. U pitanju je favorizovanje upotrebne vrednosti znanja („znanje vredi samo ako se može upotrebiti“), na sličan način kao što je u racionalizmu naglašavana komunikativna funkcija standardnog jezika (v. Filipović 2009: 61–62).

Utvrđeno je da su glavni jezički varijeteti koji su u vezi sa predmetom ovog istraživanja, savremeni srpski i portugalski jezik, u ideološkom smislu prošli kroz proces standardizacije na veoma sličan način (v. poglavlje 6). J. Filipović (2007, 2009: 62–64) analizirala je istoriju standardizacije srpskog jezika i savremene aktivnosti srpskih jezičkih planera na tom polju i zaključila da je srpski jezički standard nastao na principima nacionalističkog modela standardizacije. M. Ćirić (2017) bavio se istorijom

standardizacije portugalskog jezika, njegovim odnosom sa drugim jezičkim varijetetima u luzofonim zemljama (koje se odlikuju izrazitom društvenom višejezičnošću), kao i policentričnošću portugalskog jezičkog standarda, što ga je takođe dovelo do zaključka o ključnoj ulozi nacionalističkog modela u oblikovanju jezičke politike i planiranja mna portugalskom govornom području.

Na kraju ovog pregleda istraživanja standardnojezičke ideologije iznosimo i zapažanje o tome da je u pitanju pojava koja je toliko rasprostranjena u savremenom svetu da i sama moderna društva često nazivamo standardno-jezičkim kulturama (Filipović 2015: 48–49, nav. prema: Вучина Симовић 2016: 51).

2.2.3. Pregled istraživanja stavova prema jeziku u svetu i kod nas

Dok su ideologije društvene tvorevine, *stavovi* i *verovanja* predstavljaju psihološke odlike pojedinca (Cameron 2003: 447–448, Filipović 2009: 20). Jezičke ideologije, prema tome, deli čitava govorna zajednica, ili barem veći deo njenih pripadnika i pripadnica. Za razliku od njih, stavovi prema jeziku predstavljaju psihološke dispozicije kojima *pojedinici* govornik ili govornica reaguju povoljno ili nepovoljno na vlastiti ili neki drugi jezički varijetet (Garret et. al 2003: 2–3). Stavovi prema jeziku i jezičke ideologije, međutim, neposredno su povezani. Jezičke ideologije „oblikuju razvoj intrapersonalnih stavova prema određenim jezičkim varijetetima i njihovim govornicima“¹¹ (Dragojević et al. 2013: 11). Zato je jedan od načina da se identifikuju jezičke ideologije u određenoj govornoj zajednici upravo proučavanje stavova prema jeziku pripadnika i pripadnica te zajednice. Taj postupak primenjen je i u ovom istraživanju.

Studije o stavovima prema jeziku mnogobrojne su i veoma raznovrsne, kako u teorijsko-metodološkom pogledu (zasnivaju se na teorijsko-metodološkim okvirima različitih disciplina, kao što su sociologija, socijalna psihologija i sociolingvistika), tako i u pogledu predmeta istraživanja (odnose se na različite jezičke varijetete, u različitim sredinama i uzimaju različite uzorke istraživanja). U ovom pododeljku izlažemo pregled nekih značajnijih istraživanja stavova prema jeziku u svetu, koja su doprinela

---

¹¹ [S]hape the development of intrapersonal attitudes towards particular language varieties and their speakers.

uobličavanju teorijsko-metodološkog okvira našeg istraživanja, kao i pregled istraživanja stavova prema jeziku u srpskoj lingvistici.

U jednoj od najopsežnijih studija o stavovima prema jeziku, K. Bejker navodi da etimologija engleske reči *stav* (eng. *attitude*) ima veze sa latinskom reči *aptitude*, koja označava *sposobnost*, tvrdeći da se stav može razumeti kao „sposobnost za akciju“ (Baker 1992: 11). Ovaj autor stav definiše kao „hipotetički konstrukt koji se koristi za objašnjenje smera i doslednosti u ljudskom ponašanju“¹² (isto). Po njegovom viđenju stavova prema jeziku, oni nam mogu služiti da izmerimo status, vrednost i važnost jezika, kako na individualnom nivou, tako i na nivou grupe ili zajednice (isto: 11).

K. Bejker ističe i da se mogu javiti tri problema prilikom identifikovanja stavova prema jeziku: 1) ispitanici i ispitanice mogu da odgovaraju na pitanja o stavovima na način koji im omogućava da se predstave u boljem svetlu; 2) na stavove ispitanika i ispitanica može uticati cilj istraživanja odnosno sam istraživač ili istraživačica, kao i kontekst, tako da oni mogu prilagođavati svoje odgovore svim tim činionicima; 3) dobro istraživanje stavova treba da uključi potpuni opseg relevantnih pitanja i ideja iz ispitivane oblasti i treba da bude izvršeno na reprezentativnom, a ne atipičnom uzorku (isto: 19). Ova metodološka zapažanja uzećemo u obzir prilikom svoje analize stavova prema jeziku u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji.

Jedan od najistaknutijih savremenih istraživača stavova prema jeziku je H. Džajls, socijalni psiholog, koji je oko sebe okupio više istraživača i istraživačica sa Univerziteta u Kaliforniji i oformio istraživačku grupu koja se još od početka devedesetih godina sistematski bavi proučavanjem stavova prema jeziku. Dosad je objavljeno mnoštvo studija sa rezultatima istraživanja pripadnika i pripadnica ove istraživačke grupe. Ovde ćemo se osvrnuti na one koje su prema našem mišljenju najznačajnije.

Kargajl i saradnici ističu da je „jezik moćna društvena sila koja predstavlja mnogo više od pukog prenošenja namerne referencijalne informacije“¹³ (Cargile et al. 1994: 211). Oni formulišu model po kome se stavovi prema jeziku sagledavaju kao proces u kome učestvuju govornik i slušalac, ali u kome bitnu ulogu igraju i razni kulturološki faktori (isto: 214–215). Stavovi prema jeziku, kako zaključuju autori, nisu puka reakcija na jezički i parajezički stimulus, već proces na koji utiču i brojni vanjezički činiooci.

---

¹² [A] hypothetical construct used to explain the direction and persistence of human behaviour.

¹³ [L]anguage [is] a powerful social force that does more than convey intended referential information.

M. Dragojević i H. Džajls bave se stavovima prema jeziku iz aspekta unutargrupne perspektive i uvode koncept *referentnog okvira* (Dragojević & Giles 2014). Autori koriste tehniku prikriivenih parova i proučavaju stavove ispitanika i ispitanica iz Kalifornije prema američkom južnjačkom izgovoru engleskog jezika, ali uz primenu dva različita referentna okvira. Prvi je interregionalni i zasniva se na kalifornijskom dijalektu engleskog, a drugi je internacionalni i zasniva se na izgovoru engleskog sa indijskim naglaskom. Rezultati istraživanja ukazuju na to da stavovi prema određenom jezičkom varijetetu umnogome zavise od referentnog okvira.

Uticaj nejezičkih faktora na formiranje stavova prema jeziku sve je više uziman u obzir u istraživanjima ove pojave:

„Stavovi prema jeziku ne postoje u društvenom vakuumu, niti su stabilni i nepromenjivi referentni okviri. Oni su pre proizvod različitih, ponekad takmičarski usmerenih, kulturnih, istorijskih i *ideoloških* sila, i mogu brzo da se menjaju kao odgovor na radikalne promene političkog i tehnološkog pejzaža koji ustrojava moderni (globalizovan) svet“¹⁴ (Dragojević et al. 2013: 18, kurziv naš).

Postalo je, dakle, jasno da se stavovi prema jeziku ne mogu proučavati nezavisno od ideologija koje postoje u datom društvu. Ovo shvatanje je jedna od osnovnih pretpostavki i našeg istraživanja.

P. Geret, N. Kupland i E. Vilijams bave se kognitivnim, afektivnim i konduktivističkim odlikama stavova prema jeziku (Gerett et al. 2003: 3–8). Kognitivne odlike stavova imaju dve važne funkcije (isto: 3–4). Prva je funkcija unutargrupnog održavanja ideologija, kako onih koje se odnose na vlastitu grupu, tako i onih koje se odnose na druge grupe. Druga funkcija je stvaranje i održavanje razlika između grupa. Afektivne odlike stavova predstavljaju njihovu veoma važnu komponentu, jer je iskazivanje stavova uvek praćeno emocijama (isto: 4). Što se tiče konduktivističkih odlika stavova, čini se da su one nešto složenije od kognitivnih i afektivnih. Naime, autori su

---

¹⁴ Language attitudes do not exist in a social vacuum, nor are they stable and immutable frames of reference. Rather, they are a product of diverse, and sometimes competing, cultural, historical, and ideological forces, and can quickly shift in response to the radically changing political and technological landscape that constitutes the modern (globalized) world.

zapazili da se ispitanici i ispitanice ponekad ponašaju suprotno od stavova koje ispoljavaju (isto: 8). Odnos stavova i ponašanja, pokazalo se, kompleksniji je nego što se na prvi pogled čini, a istraživanja o njemu donose protivrečne rezultate (v. Вучина Симовић 2016: 41).

Proučavanje stavova prema jeziku u Srbiji, odnosno na celokupnom prostoru nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika, ima višedecenijsku tradiciju. Dok su istraživanja ove pojave kod nas bila tek u povoju, R. Bugarski je ukazivao na potrebu da se ona sprovode:

„Proučavanje stavova prema jeziku u Jugoslaviji nije još kako valja ni otpočelo, ali se lako može zamisliti da bi veoma zanimljivi rezultati bili postignuti primenjivanjem na njen bogati sociolingvistički mozaik [...]. Mnogobrojni jezici i dijalekti ove zemlje predmet su učestalog i slobodnog komentarisanja u stilu narodne lingvistike, postoji razvijena tradicija etničkog humora koja ističe osobenosti dijalekta i izgovora, što služi kao jasan pokazatelj popularnih percepcija, a svakovrsni etnički stereotipi odražavaju se u reakcijama na govor pojedinih grupa“ (Bugarski 1997: 81–82).

Doprinos opisu i tumačenju pojava u „bogatom sociolingvističkom mozaiku“ o kome govori R. Bugarski pružen je u više istraživanja o stavovima prema jeziku u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji. Pored manjeg broja radova o stavovima prema jeziku opštije tematike (Vlahović 1990, 1997), najviše su proučavani stavovi prema varijetetima srpskog jezika (Kovačević 2004, 2005, Ковачевић 2005, Књиџар 2011, Средојевић 2011, Симовљевић Јокић & Лазић Коњик 2011). Има и истраживања ставова говорника и govornica srpskog prema stranim jezicima (Paunović 2009, 2010). Kada su u pitanju nacionalne manjine, istraživani su stavovi govornika i govornica mađarskog jezika prema njihovim varijetetima (Kovač-Rac 2012, Balla et al. 2012). Što se pak tiče Srba u dijaspori, ima istraživanja stavova prema jeziku u srpskim etnojezičkim grupama koje su se odavno odselile van prostora srpskog kao većinskog jezika (Petrović 2009, Илић 2010a, 2013, Илић 2014), dok stavovi prema jeziku u novijoj srpskoj dijaspori tek počinju da se proučavaju (Вучина Симовић & Јовановић 2011). U okviru istraživanja zamene

jevrejsko-španskog jezika srpskim u sefardskoj zajednici u Beogradu, odnosno na Balkanu, takođe je, pored jezičkih ideologija, posebna pažnja posvećena i stavovima prema jeziku (Вучина Симовић & Филиповић 2009, Вучина Симовић 2016). Čest predmet istraživanja u oblasti sociolingvistike i primenjene lingvistike kod nas jesu stavovi govornika i govornica srpskog prema stranim jezicima i njihovom učenju (v. npr. Đorović 2004, Maksimović & Petrović 2012, Maksimović & Osmanović 2014). Stavovi prema jeziku, učenju jezika i pismima kod studentske populacije sa Univerziteta u Nišu bili su predmet studija objavljenih u okviru projekta o istraživanju identiteta u istočnoj i jugoistočnoj Srbiji (Антовић et al. 2012, Pavlović & Jovanović 2012, Pavlović & Tasić 2013).

Iz pregleda istraživanja stavova prema jeziku objavljenih u Srbiji vidimo da oni nisu dosad proučavani u etnojezičkim grupama oformljenim recentnijim doseljavanjem stranaca i strankinja na ove prostore, iako i oni već uveliko čine sastavni deo ovdašnjeg „bogatog sociolingvističkog mozaika“ koji spominje R. Bugarski (1997: 81). Zato se nadamo da će ovo istraživanje doprineti da se u proučavanje stavova prema jeziku i jezičkih ideologija kod nas uvedu i te nove dijasporične grupe.

2.2.4. Pregled kognitivnolingvističkih istraživanja konceptualizacije jezika

Jezičkim ideologijama u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji u ovom istraživanju pristupamo i iz kognitivnolingvističkog ugla (v. odeljak 4.1). Analiza prikupljene građe primenom teorijsko-metodološkog okvira kognitivne lingvistike otkriće nam na koji način ispitanice metaforički konceptualizuju apstraktan pojam JEZIKA.¹⁵ Zato u ovom pododeljku izložemo pregled dosadašnjih istraživanja metaforičke konceptualizacije tog pojma.

Metafore o jeziku veoma su prisutne u javnom metajezičkom diskursu (v. Богетић 2015). One se, međutim, pojavljuju i u lingvističim studijama. Naime, jedna od oblasti čovekovog delovanja koja se služi metaforama jeste i nauka. Predmeti naučnih istraživanja često su apstraktne pojave, koje jedino pomoću metafora možemo razumeti. Kako je predmet lingvistike, jezik, takođe dobrim delom apstraktan pojam, i lingvisti

---

¹⁵ U kognitivnolingvističkim radovima ustalila se konvencija, koju prihvatamo i u ovom istraživanju, da se nazivi pojmova, pojmovnih domena, slikovnih shema, kategorija, kao i formulacije pojmovnih metafora ispisuju malim verzalom.

redovno posežu za metaforama kada opisuju jezičke pojave (Bugarski 2003: 190–212, Klikovac 2004: 33–34). Zato su se istraživanja metaforičke konceptualizacije JEZIKA uglavnom vršila na građi iz medijskog diskursa o jeziku i iz naučnih rasprava u oblasti lingvistike.

Pojam JEZIKA bio je predmet studije M. Redija o metafori, koja je prethodila pojavi zvanične kognitivne lingvistike i teorije pojmovne metafore (Reddy 1979). U njoj se uobličava stav da je metafora pre svega mehanizam mišljenja, a ta se pojava ilustruje analizom metafora o jeziku. Na građi iz engleskog jezika M. Redi pokazuje da govornici razumevaju jezik kao PROVODNIK i zaključuje da je to jedna od osnovnih konceptualizacija tog pojma, koja čak i zamagljuje neke druge, po autoru mnogo korisnije njegove konceptualizacije. Ovu metaforu prihvataju i na nju se kritički osvrću i Dž. Lejkof i M. Džonson (Lakoff & Johnson 1980: 10–12) u svom delu koje utemeljuje teoriju pojmovne metafore. Njeno dejstvo je posvedočeno i u srpskom jeziku (Klikovac 2006: 178–181), a ukazano je i na veliku sličnost i tek sitnije razlike u tome u poređenju s engleskim (Živanović 2014). Istražujući slikovnu shemu SADRŽAVANJA u srpskom i engleskom jeziku, D. Klikovac (2006: 178–190) izdvaja više pojmovnih metafora važnih za razumevanje samog pojma JEZIKA, ali i jezičkih jedinica (kao što su REČI), te pojma ZNAČENJA i procesa komunikacije uopšte: GOVOR JE MATERIJ, TEKST JE MATERIJ, TEKST JE SADRŽATELJ (za svoje delove i za njihovo značenje), KOMUNIKACIJSKE JEDINICE SU PREDMETI, GOVOR JE REĐANJE KOMUNIKACIJSKIH JEDINICA, KOMUNIKACIJA JE RAZMENA PREDMETA, KOMUNIKACIJSKE JEDINICE SU SADRŽATELJI ZA SVOJA ZNAČENJA (što je konkretizacija metafore VEZE), a govorenje na nekom jeziku prvenstveno se konceptualizuje pomoću slikovne sheme NOSITELJA. Pored ovih, spominju se i metafore JEZIK JE ČOVEK, JEZIK JE ORUĐE, JEZIK JE PREDMET i STVARANJE KNJIŽEVNOG JEZIKA JE GRAĐENJE (isto: 190)

Budući da je pojmovna metafora moćno diskursno i ideološko sredstvo, pojedini lingvisti i lingvistkinje ispitivali su upotrebe metafora o JEZIKU u širem društvenom kontekstu. Usredsređujući se na uticaj engleskog jezika na ruski, Ž. Aržant (Argent 2014) zaključuje da u ruskom medijskom diskursu preovlađuju metafore o jeziku čiji su izvorni domeni ZDRAVLJE i BOLEST. T. Đurović (2009) proučava konceptualizaciju JEZIKA u diskursu Evropske Unije i pokazuje da nekoliko pojmovnih metafora, pre svega onih s izvornim domenima POSLOVANJA, GRAĐEVINE i OSOBE, ima ključnu ulogu u ubeđivanju

sadašnjih i budućih članica Unije u ispravnost njenih jezičkopoličkih stavova. K. Bogetić (Bogetić 2015) analizira metafore o JEZIKU u srpskom novinskom diskursu i kao preovlađujuće izdvaja metaforu GRAĐEVINE (koja se može urušiti ako se ne čuva) i metaforu OSOBE (koja može biti BOLESNA ili U RATU).

Kao što se može videti, proučavanja same konceptualizacije JEZIKA, van nekog određenog konteksta, otkrila su pojmovne metafore pomoću kojih uglavnom razumemo kako se odvija proces komunikacije, dok su diskursno orijentisana istraživanja najčešće skretala pažnju na to kako se pojedinim metaforama ističu samo neka svojstva složenog pojmovnog domena JEZIKA i kako se ona koriste za zastupanje određenih stavova. S druge strane, metaforička konceptualizacija JEZIKA, koji je centralni predmet lingvistike, bila je tema nekoliko relevantnih kognitivističkih rasprava, ali su se u njima uglavnom potvrdile metafore koje su uočene i izvan konteksta nauke o jeziku. Tako, Dž. Ejčison (Aitchison 2003) u analizi konceptualizacije JEZIKA u stručnim tekstovima zapaža metafore s izvornim domenima PORODICE, ŽIVOTA I SMRTI, kao i metaforu GRAĐEVINE, inače veoma često isticanu. F. Sardžant (Sergeant 2009) ispituje strukturu metafore JEZIK JE POSEDOVANI ENTITET u lingvistici, iznoseći pretpostavku da je ona jedna od glavnih metafora o JEZIKU u zapadnoj misli uopšte. Za ovog autora, uočena metafora POSEDOVANJA samo je jedna od konkretizacija mnogo opštije metafore JEZIK JE PREDMET, koja se uklapa u važnu odliku čovekovog razumevanja apstraktnih pojmova kao entiteta (Lakoff & Johnson 1980: 25–29). Što se tiče konceptualizacije JEZIKA u srpskoj lingvistici, jednim relevantnim aspektom te pojave bavila se D. Klikovac (2008: 135–145). analizirajući semantiku termina koji označavaju postojanje i stvaranje jezičkih varijeteta, autorka pokazuje da u tu svrhu najčešće korišćen termin, *raslojavanje jezika*, proističe iz pojmovne metafore po kojoj se JEZIK razume kao celina razdvojena na vertikalno raspoređene delove. Metaforički smeštajući jezičke varijetete na različite položaje u vertikalnoj ravni, lingvisti i lingvistkinje doprinose isticanju razlika u njihovoj vrednosti. Naime, metafora VREDNIJE/MANJE VREDNO OD NEKOG ENTITETA JE IZNAD/ISPOD TOG ENTITETA (Rasulić 2004: 210) konkretizuje se upotrebom termina *raslojavanje jezika* kao STANDARDNO JE GORE, NESTANDARDNO JE DOLE, te se tako standardnom jeziku pripisuje veća vrednost od nestandardnih varijeteta.

Pojmovne metafore za konceptualizaciju JEZIKA koje su identifikovane i opisane u navedenim istraživanjima biće uočene i u našoj analizi i povezane sa jezičkim ideologijama koje preovlađuju u ispitivanoj grupi.

2.3. Ciljevi istraživanja

Ovo istraživanje ima za cilj da odgovori na sledeća pitanja:

- Kako se metaforički konceptualizuju srpski i portugalski jezik, kao i njima srodni pojmovi, među govornicama portugalskog jezika iz Brazila u braku ili vanbračnoj zajednici sa govornicima srpskog u Srbiji?
- Koje pojmovne metafore leže u osnovi stavova prema jeziku među tim govornicama?
- Ima li razlika između metaforičke konceptualizacije manjinskog (portugalskog) i većinskog (srpskog) jezika u ispitivanoj grupi?
- Kakve se jezičke ideologije odražavaju kroz identifikovane metaforičke predstave?
- Da li te jezičke ideologije koreliraju, i u kojoj meri, sa jezičkim ideologijama preovlađujućim u srpskom i brazilskom društvu?
- Šta su šire implikacije identifikovanih metaforičkih predstava odnosno jezičkih ideologija?
- Kako se one odražavaju na sveukupan život govornica portugalskog jezika iz Brazila u braku ili vanbračnoj zajednici sa govornicima srpskog u Srbiji?
- Može li se predvideti zamena portugalskog jezika srpskim u ispitivanoj grupi odnosno u sledećoj generaciji Brazilaca i Brazilki u Srbiji?

Dodatni cilj istraživanja jeste da se proverí primenljivost teorijsko-metodološkog okvira zasnovanog na elementima kognitivne lingvistike i kritičke sociolingvistike na istraživanje stavova prema jeziku i jezičkih ideologija.

2.4. Hipoteze istraživanja

U skladu sa postavljenim ciljem, ovim istraživanjem nastojimo da proverimo sledeće hipoteze:

- **Hipoteza 1:** Pretpostavljamo da govornice portugalskog jezika brazilskog porekla koje su u braku ili vanbračnoj zajednici sa govornicima srpskog jezika u Srbiji formiraju svoje stavove prema portugalskom i srpskom jeziku na osnovu jezičkih ideologija koje preovlađuju u savremenom srpskom i brazilskom društvu.
- **Hipoteza 1a:** Pretpostavljamo da na to formiranje najviše utiče standardnojezička ideologija.
- **Hipoteza 2:** Pretpostavljamo da zbog nekih svojih stavova pripadnice ispitivane grupe imaju određenih poteškoća na putu ka potpunoj integraciji u srpsko društvo i uspešnom životu u Srbiji.
- **Hipoteza 3:** Pretpostavljamo da pripadnice ispitivane grupe ne teže zameni portugalskog jezika srpskim u vlastitom slučaju, ali da istovremeno podstiču potomstvo (ili nameravaju da to učine kada ga budu imale) upravo na tu zamenu, ili barem na bilingvizam u kome bi srpski bio dominantan jezik.

3. Uzorak istraživanja

Uzorkom istraživanja obuhvaćeno je petnaest Brazilki, govornica portugalskog kao maternjeg jezika, koje žive u Srbiji i nalaze se u braku ili vanbračnoj zajednici sa Srbima, govornicima srpskog kao maternjeg jezika. Pre nego što pređemo na opis samog uzorka, iznećemo najosnovnije podatke o brazilskoj dijaspori u svetu, kao i one podatke o brazilskoj dijaspori u Srbiji koji su relevantni za naše istraživanje.

3.1. Brazilska dijaspora u svetu

Brazil je zemlja koja je tradicionalno otvorena primanju migranata. Pripadnici i pripadnice mnogobrojnih nacija i etnojezičkih grupa već vekovima se doseljavaju u Brazil, doprinoseći izrazitoj raznolikosti brazilske nacije i njene kulture. Najveći talasi doseljavanja u Brazil dogodili su se u drugoj polovini devetnaestog i početkom dvadesetog veka, kada su brojne povoljnosti koje je nudila brazilska država privukle na stotine hiljada doseljenika, uglavnom iz Evrope i Japana (v. Trento 1989: 18–30). Brazil je, dakle, tradicionalno predstavljao zemlju u koju se dolazi, a ne zemlju iz koje se iseljava.

Međutim, u poslednjih četrdesetak godina, migracijski tokovi su, kada je u pitanju Brazil, drastično promenjeni. Ekonomska kriza koja je zahvatila zemlju osamdesetih godina prošlog veka uslovlila je pad životnog standarda srednje klase i dovela do izrazite društvene nejednakosti. Problematična socio-ekonomska situacija sve je više podsticala razvoj kriminala i nasilja. To su bili glavni razlozi za početak masovnog napuštanja Brazila (Rocha 2006: 147).

Prema podacima brazilskog Ministarstva spoljnih poslova koji se odnose na 2010. godinu, izvan Brazila živelo je 3.122.813 Brazilaca i Brazilki (MRE 2011: 5). Najviše ih se nastanilo u Severnoj Americi – 1.433.146, i u Evropi – 911.889 (isto). Kada su u pitanju podaci po pojedinačnim zemljama, utvrđeno je da je brazilska dijaspora najveća u Sjedinjenim Američkim Državama, gde broji 1.388.000 osoba (isto: 9). Slede Japan, sa 230.552 (isto: 12), Paragvaj, sa 200.000 (isto: 9), Ujedinjeno Kraljevstvo, sa 180.000, Španija, sa 158.761 i Portugal, sa 136.220 (isto: 10). U ostalim državama brazilska dijaspora ne prelazi sto hiljada osoba. Podaci po pojedinačnim gradovima pokazuju da je brazilska dijaspora ubedljivo najveća u Bostonu, gde broji 335.000, zatim u Njujorku i

Majamiju, sa po 300.000 osoba (isto: 18). Potrebno je naglasiti, međutim, da svi ovi podaci predstavljaju procene koje se zasnivaju na informacijama prikupljenim od strane brazilskih diplomatsko-konzularnih predstavništava, lokalnih nadležnih organa, nevladinih organizacija i u okviru novinarskih istraživanja (isto: 9).

Iz navedenih podataka vidimo da je brazilska dijaspora u svetu velika, a može se tvrditi i da postoji tendencija rasta broja Brazilaca i Brazilki koji se iseljavaju iz domovine. Naime, kada se uporede zvanični podaci Ministarstva spoljnih poslova Brazila koji se odnose na 2008. godinu (MRE 2009) sa navedenim podacima za 2010. (MRE 2011), zapaža se rast od skoro tri procenta. A kada se uzme u obzir period od 1980. godine do početka dvadeset prvog veka, prema nekim procenama, godišnji rast brazilske dijaspore u proseku je iznosio 20 odsto (Rocha 2006: 148). Zato M. Margolis, jedna od najistaknutijih istraživačica brazilske dijaspore, tvrdi da „napuštanje Brazila nije više izolovana odluka pojedinaca [...] usmerena ka poboljšanju života u nekoj drugoj zemlji; to je nacionalni trend“ (Margolis 2003: 45).

Kakva je struktura brazilske dijaspore u svetu? Na ovo pitanje nema u potpunosti preciznog i sistematičnog odgovora koji bi ponudio tačne podatke o Brazilcima i Brazilkama u dijaspori prema pojedinim društvenim varijablama. Međutim, određeni podaci o tome mogu se naći u dosad najobimnijim studijama o brazilskoj dijaspori, koje je objavila M. Margolis (1994, 1998, 2003, 2013). Kako ova antropološkinja zaključuje, Brazilci i Brazilke u dijaspori uglavnom potiču iz srednje klase brazilskog društva, koja, počevši od osamdesetih godina prošlog veka, nije više uspevala da održava odgovarajući životni standard, što se posebno odnosi na nemogućnost školovanja dece u kvalitetnim obrazovnim institucijama i zadovoljenja potrošačkih potreba. U pitanju su uglavnom osobe sa višim i visokim obrazovanjem, koje su u svojoj zemlji radile poslove koji odgovaraju njihovim stručnim sposobnostima. Međutim, usled veoma nestabilne ekonomske, društvene i političke situacije, oni se radije opredeljuju da u stabilnom okruženju rade manuelne i slične jednostavnije poslove, nego da ostanu u svojoj zemlji, kako bi uspeali da zarade dovoljno za svoje potrebe i kako bi, pre svega, obezbedili svojoj deci sigurniju budućnost. U pitanju je, dakle, takozvana *radna dijaspora*.¹⁶

---

¹⁶ R. Koen predlaže razlikovanje više tipova dijaspore, kao što su: dijaspora žrtve, radna, trgovačka, imperijalna, kulturna, istorijsko-politička, i dr. (Cohen 1997, nav. prema: Илић 2010b: 149). Prema toj tipologiji, brazilska dijaspora bi bila pretežno radna.

Mi bismo rekli da se ovakvom strukturom odlikuje brazilska dijaspora samo u razvijenim zemljama, kao što su Sjedinjene Američke Države, Kanada, Australija, Novi Zeland i zemlje zapadne Evrope.¹⁷ U drugim zemljama, kao što su, na primer, istočnoevropske, gde je brazilska dijaspora daleko manja i najčešće broji samo nekoliko stotina ili čak nekoliko desetina pripadnika i pripadnica (v. MRE 2011: 10), situacija je potpuno drugačija. Brazilci i Brazilke doseljavaju se u te zemlje iz privatnih razloga, često upravo zbog brakova sa državljanima i državljkama tih zemalja, ili pak zbog poslova u multinacionalnim kompanijama, zbog razvijanja sopstvenih poslova, sportskih ili umetničkih aktivnosti, i dr. U ovakav profil uklapa se i brazilska dijaspora u Srbiji, koja se svakako ne može okarakterisati kao *radna*. Ona se razlikuje od najvećih i, kako pokazuju navedena istraživanja M. Margolis, „prototipičnih“ brazilskih dijaspora, kao što ćemo pokazati u narednom odeljku.

3.2. Brazilska dijaspora u Srbiji

Podatke o brazilskoj dijaspori u Srbiji dobili smo iz zvaničnih publikacija brazilskog Ministarstva spoljnih poslova (MRE 2009, 2011), iz najrecentnije arhivske građe Ambasade Federativne Republike Brazil u Beogradu (Azevedo Heyvaert 2018), kao i od službenice te institucije koja se više godina sistematski bavi praćenjem dolazaka Brazilaca i Brazilki u Republiku Srbiju i u Crnu Goru (S. M. Nepomuceno Malta dos Santos, lična prepiska, 4.1.2018).

Nema pouzdanih podataka o tome kada je brazilska dijaspora u Srbiji odnosno u bivšoj Jugoslaviji počela da se formira. Prvi dostupni podaci odnose se na 2008. godinu i beleže prisustvo 60 brazilskih državljana i državljanke u Srbiji (MRE 2009: 10). Prema podacima koji se odnose na 2010. godinu, pak, taj broj je iznosio 108 osoba (MRE 2011: 10). Poslednji podaci pokazuju da u Srbiji živi 170 Brazilaca i Brazilki (Azevedo Heyvaert 2018). Na osnovu ovih podataka, možemo tvrditi da brazilska dijaspora u Srbiji,

---

¹⁷ Što se tiče brazilske dijaspore u Japanu, koji takođe spada u grupu ekonomski najrazvijenijih zemalja sveta, ona je veoma specifična u odnosu na ostatak brazilske dijaspore u svetu, jer je sačinjena od „povratnika“, Brazilaca i Brazilki japanskog etničkog porekla. Ovi „brazilski Japanci i Japanke“ dobijaju japansko državljanstvo i predstavljaju punopravne građane japanske države, ravnopravne sa svima ostalima, što im, barem u formalnom smislu, omogućava lakši socio-ekonomski napredak i integraciju u japansko društvo. Međutim, proces te integracije izuzetno je složen, baš kao i pitanje njihovog etničkog, kulturnog i jezičkog identiteta (v. Yamanaka 2000, Tsuda 2000, 2003, Linger 2001, Roth 2002, Lesser 2003, Iwakami & Sugahara 2006).

iako i dalje veoma mala, pokazuje tendenciju rasta. U prilog tome govore i iskustva zvaničnih predstavnika brazilske države u Srbiji:

„Broj brazilskih državljana u Srbiji raste iz godine u godinu. Primećujemo, negde od 2010. godine naovamo, da se sve više naših državljana odlučuje da dođe ovde da živi. To se uklapa u opšte trendove iseljavanja iz Brazila, koje je svake godine sve veće. Izgleda da ti trendovi ne zaobilaze ni ovu zemlju, kako pokazuje naše iskustvo. Imamo sve više registrovanih Brazilaca u našoj konzularnoj službi. Dok ih je pre nekoliko godina bilo manje od sto, sada ih već ima između sto pedeset i dvesta“ (S. M. Nepomuceno Malta dos Santos, lična prepiska, 4.1.2018).

O strukturi brazilske dijaspore u Srbiji saznajemo iz istih izvora koji su nam pružili i podatke o njenoj brojnosti. Od ukupno 170 njenih pripadnika i pripadnica, 121 je punoletnih, a 49 maloletnih osoba (Azevedo Heyvaert 2018). Žena ima 93, a muškaraca 77 (isto).

Tabela 1. Brazilska dijaspora u Srbiji: starosna i polna struktura

Starosna struktura		Polna struktura	
Punoletni	121	Muškarci	77
Maloletni	49	Žene	93

Kada je u pitanju bračno stanje, Brazilaca koji su u bračnoj ili registrovanoj vanbračnoj zajednici ima 26, od čega 24 u endogamnim, a samo 2 u egzogamnim zajednicama sa Srpkinjama (S. M. Nepomuceno Malta dos Santos, lična prepiska, 4.1.2018). Kada su u pitanju Brazilke, njih 79 je u bračnoj ili registrovanoj vanbračnoj zajednici, od čega 55 u egzogamnim, a 24 u endogamnim zajednicama. Kada se oduzme jedan brak između Brazilke i Francuza, dolazi se do broja od 54 pripadnice brazilske dijaspore u Srbiji koje su u bračnoj ili registrovanoj vanbračnoj zajednici sa Srbima (isto).¹⁸

¹⁸ Smatramo da ovde treba posebno napomenuti da su neke od tih Brazilki dobile državljanstvo Republike Srbije nakon sklapanja braka, a u pojedinim slučajevima su i njihovi bračni partneri dobili državljanstvo Federativne Republike Brazil. Međutim, činjenica da supružnik i/ili supružnica poseduju i državljanstvo

Iz iznetih podataka vidimo da su Brazilke u egzogamnim zajednicama sa Srbima najveća pojedinačna grupa u okviru brazilske dijaspore u Srbiji, kada se uzmu u obzir varijable pola, bračnog stanja i endogamije odnosno egzogamije. One čine 31 odsto od ukupnog broja brazilskih državljana i državljanke koji žive na teritoriji Srbije. Prema tome, možemo ih okarakterisati kao

„grupu koja na izvestan način definiše profil ovdašnje brazilske zajednice, njene najtipičnije pripadnice. Ta činjenica svakako predstavlja poziv nadležnim institucijama da prihvate da je to dominantan profil brazilske zajednice u Srbiji i da se u skladu sa tim trude da prilagode svoje politike njenim potrebama. Ne mogu se sve brazilske zajednice u inostranstvu tretirati isto. U obzir se uvek moraju uzimati njihove specifičnosti. A specifičnost brazilske zajednice u Srbiji je činjenica da je ona pretežno sastavljena od žena udatih za pripadnike lokalnog, većinskog naroda.“
(isto)

Tabela 2. Brazilska dijaspora u Srbiji: struktura prema varijabli endogamnih/egzogamnih bračnih/vanbračnih zajednica

Muškarci		Žene	
U endogamnim zajednicama	24	U endogamnim zajednicama	24
U egzogamnim zajednicama	2	U egzogamnim zajednicama	55

Dodajmo još i podatak da od 54 Brazilke u egzogamnim zajednicama sa Srbima njih 47 ima sklopljen brak, dok 7 ima vanbračnu zajednicu registrovanu pred nadležnim organima Republike Srbije (isto). Prilikom razgovara sa onima koje su obuhvaćene uzorkom ovog istraživanja došli smo do odgovora da i one nameravaju da u skorijoj budućnosti sa svojim partnerima sklope brak.

---

partnera/partnerke ne znači da su ti brakovi endogamni. Oni su sklopljeni u Srbiji, na čijoj teritoriji bračni par živi, tako da samo supružnica u etničkom, jezičkom i kulturnom smislu predstavlja pripadnicu brazilske dijaspore i suočava se sa izazovom integracije u srpsko društvo. Endogamnim bračnim i vanbračnim zajednicama u brazilskoj dijaspori u Srbiji smatramo samo one koje se formiraju između etničkih Brazilaca i Brazilki. Pri definisanju endogamije i egzogamije mogu se primeniti različiti kriterijumi. U ovom istraživanju opredeljujemo se za kriterijum etniciteta, a ne državljanstva (v. Rodríguez García 2002: 42–54).

Dok su u najvećim i najistraženijim brazilskim dijasporama pretežno prisutni endogamni brakovi, tako da se izazovi integracije u društvo i održavanja odnosno zamene etničkog identiteta i jezika postavljaju pred celu porodicu (v. Margolis 1994, 1998, 2003, 2013), u brazilskoj dijaspori u Srbiji preovlađuje egzogamija i žene su te koje se suočavaju sa navedenim izazovima. Brazilska dijaspora u Srbiji specifična je i po drugim kriterijumima:

„Brazilci ovde ne dolaze da bi pobjegli od siromaštva ili zato što su čuli da ovde mogu da se obogate. Oni ovde dolaze iz privatnih, porodičnih razloga. To se naročito odnosi na žene. Često su Brazilke koje sada žive u Srbiji imale visok životni standard u Brazilu, ali su odlučile da žive i zasnuju porodicu sa svojim partnerom u njegovoj zemlji. [...] Osim toga, ovde imamo i mnoge uspešne predstavnike multinacionalnih kompanija, koji su se doselili sa porodicom, ili profesionalne sportiste, fudbalere koji igraju za srpske klubove. Sve je to daleko od surove realnosti tipičnih brazilskih zajednica u inostranstvu, gde mi, koji sa tim zajednicama neposredno radimo, viđamo sav užas surove brazilske realnosti. To su ljudi koji nisu imali drugi izbor nego da pokušaju da stvore pristojan život van Brazila. Ili žene koje su prevarene i koje su završile na seksualnom tržištu. Na sreću, takvih slučajeva ovde u Srbiji nema.“ (isto)

3.3. Struktura uzorka istraživanja

Uzorak istraživanja čini ukupno petnaest ispitanica. Dvanaest od njih je u braku, a tri u zvanično registrovanoj vanbračnoj zajednici sa Srbima. Sve su one izvorne govornice brazilskog portugalskog jezika, dok su njihovi partneri izvorni govornici srpskog jezika.

Navedene odlike uzorka ovog istraživanja jedine su koje važe za sve ispitanice. Kada, međutim, osmotrimo neke druge kriterijume, među ispitanicama zapažamo određene razlike. Podatke o tome dobili smo od samih ispitanica tokom polustrukturiranih intervjua sa njima.

Najstarija ispitanica rođena je 1965. godine, dok je najmlađa rođena 1996. Najveći broj ispitanica rođen je u periodu između 1975. i 1985. godine – njih devet. Što se tiče mesta rođenja, sve su rođene u Brazilu. Većina potiče iz regiona koji se administrativno određuje kao brazilski Jugoistok i koji predstavlja ekonomski najrazvijeniji deo zemlje – tri ispitanice su iz grada Rio de Žaneira, dve iz unutrašnjosti savezne države Sao Paulo, iz mesta Kampinas i Ararakvara, dve iz grada Belo Horizontea i jedna iz unutrašnjosti savezne države Minas Žerais, iz mesta Žuis de Fora. Tri ispitanice potiču sa brazilskog Juga, takođe ekonomski razvijenog dela Brazila, i to dve iz Porto Alegrea (prestonica savezne države Rio Grande do Sul) a jedna iz Florijanopolisa (prestonica savezne države Santa Katarina). Jedna ispitanica je rođena u glavnom gradu federacije – Braziliji. Ostale ispitanice potiču sa brazilskog Severoistoka, koji se smatra ekonomski nerazvijenim delom Brazila. Jedna je rođena u Fortalezi (prestonica savezne države Seara), druga u Arakažuu (prestonica savezne države Seržipe), a treća u Resifeu (prestonica savezne države Pernambuko). Ispitanice su uglavnom do dolaska u Srbiju najveći deo života provele u svom mestu rođenja. Najstarija ispitanica, međutim, izjavila je da je više godina živela u Nemačkoj, a potom i u Turskoj.

Što se tiče vremena dolaska u Srbiju, prva ispitanica iz našeg uzorka doselila se 1999. godine, a poslednja 2017. Najviše ispitanica doselilo se u Srbiju u periodu od 2005. do 2015. godine. Jedanaest ispitanica živi u Beogradu i po jedna u Lazarevcu, Novom Sadu, Zaječaru i Čupriji.

Većina ispitanica izjavila je da poseduje završeno visoko obrazovanje. Samo jedna je na pitanje o obrazovanju odgovorila da je završila srednju školu i da nikada nije studirala, dok su dve izjavile da su prekinule studije kada su odlučile da se dosele u Srbiju.

Šest ispitanica je u stalnom radnom odnosu, jedna poseduje sopstveno malo preduzeće, dve se samostalno bave umetničkim aktivnostima, dok su ostale nezaposlene. Kada je ova poslednja grupa u pitanju, napominjemo da je jedna ispitanica na pitanje o zaposlenju odgovorila da je imala „odličan“ posao, ali je 2013. godine odlučila da ga napusti i da se posveti porodici, budući da njen suprug „zarađuje sasvim dovoljno.“

Pet ispitanica imaju decu u braku sa Srbima. Jedna od njih ima troje dece, jedna dvoje, a ostale po jedno. Dve ispitanice imaju decu iz prethodnih brakova sa Brazilcima, koja trenutno ne žive sa njima u Srbiji. Međutim, jedna od te dve ispitanice je izjavila da njen sin planira da se preseli kod nje kada završi osnovnu školu i da nastavi srednje

obrazovanje u Srbiji. Ispitanice koje nemaju dece odgovorile su da nameravaju ili žele da ih dobiju.

Na kraju ovog pregleda strukture uzorka istraživanja, osvrnućemo se detaljnije na njegov jezički profil, tj. na maternji jezik ispitanica odnosno njihovu kompetenciju u većinskom, srpskom jeziku, kao i u drugim stranim jezicima. Svim ispitanicama, kao što smo naglasili, maternji jezik je brazilski portugalski. Budući da one potiču iz različitih delova Brazila, varijeteti koje su usvajale kao maternje međusobno se razlikuju i pripadaju različitim brazilskim dijalekatskim zonama. Međutim, jezičke varijacije u Brazilu mnogo su više uslovljene socijalnim nego geografskim faktorima, tako da govornici i govornice brazilskog portugalskog sličnog društvenog statusa i, pre svega, stepena obrazovanja, u osnovi govore veoma sličnim varijetetima (v. Bagno 2000, 2001, Mattos e Silva 2001, Azevedo, 2005: 259–261). Pošto ispitanice obuhvaćene uzorkom ovog istraživanja uglavnom poseduju završeno visoko obrazovanje, možemo ih okarakterisati kao govornice takozvanog *učenog brazilskog portugalskog* (port. *português brasileiro culto*, v. Bagno 2001: 42).

Što se tiče kompetencije u većinskom, srpskom jeziku, ispitanicama smo postavili pitanje da je same procene tako što će se opredeliti za numeričku vrednost na skali od 1 do 5, gde bi 1 značilo da uopšte ne govore srpski, a 5 da ga govore približno kao maternji jezik. Jedna ispitanica je svoju kompetenciju ocenila vrednošću 4, dve su odgovorile da njihovo znanje srpskog odgovara vrednosti 3, dve su se opredelile za vrednost 2, dok su ostale odgovorile da uopšte ne poseduju znanje srpskog jezika. I te ispitanice, međutim, izjavile su da su počele da uče srpski ili barem da žele da ga nauče. Primetili smo da ovo samovredovanje kompetencije u većinskom jeziku korelira sa vremenom provedenim u Srbiji – ispitanica koja se prva doselila u Srbiju svoje znanje srpskog ocenila je numeričkom vrednošću 4. Iako ovaj postupak procene jezičke kompetencije u uzorku istraživanja metodološki može biti problematičan, jer ispitanice mogu nastojati da predstave svoje znanje kao bolje nego što zaista jeste (v. Baker 1992: 19), opredelili smo se za njega zato što smo procenili da će ispitanice pokazati više poverenja prema istraživaču ako budu davale sve odgovore usmeno, u toku intervjua, nego što bi to bio slučaj kada bi im bilo traženo da urade neki test poznavanja jezika.

Od ispitanica smo dobili i odgovore o kompetenciji u stranim jezicima. Njih jedanaest je odgovorilo da vlada engleskim jezikom, jedna je istakla odlično znanje

nemačkog, a dve su naglasile da znaju francuski. Većina ispitanica tvrdi da dobro razume španski, ali da ne može da ga govori, što možemo pripisati visokom stepenu genetske i tipološke srodnosti između španskog i portugalskog jezika.

Verujemo da se iz ovog pregleda strukture uzorka istraživanja može videti njegova dovoljna reprezentativnost za analizu jezičkih ideologija u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji. Sve ispitanice su izvorne govornice brazilskog portugalskog u egzogamnim zajednicama sa izvornim govornicima srpskog jezika, ali pripadaju različitim generacijama, potiču iz različitih delova Brazila i različitih su zanimanja i radnih statusa.

4. Teorijski okvir i pojmovno-terminološki aparat istraživanja

Prilikom obrazlaganja potrebe za proučavanjem jezičkih ideologija (v. pododeljak 2.1.1) i pregleda njihovog istraživanja u svetu i kod nas (v. pododeljak 2.2.2) videli smo da je u pitanju koncept koji se odnosi na jezik, ali koji istovremeno ima i svoju društvenu i pojmovnu osnovu. Proučavanje složenih odnosa između jezika, društva i pojmovne strukture zahteva uspostavljanje interdisciplinarne saradnje.¹⁹ Opredelili smo se da predmetu ovog istraživanja, jezičkim ideologijama u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji, pristupimo spajajući elemente teorijskih okvira kognitivne lingvistike i kritičke sociolingvistike. U ovom poglavlju ćemo predstaviti te elemente i njihov spoj, a potom ćemo izložiti definicije ključnih pojmova korišćenih u istraživanju koje su u skladu sa našim interdisciplinarnim pristupom.

4.1. Teorijski okvir kognitivne lingvistike

Kognitivna lingvistika predstavlja paradigmu u nauci o jeziku koja se utemeljila pre nekoliko decenija u sada već klasičnim teorijskim delima (poput Lakoff 1987, Johnson 1987, Lakoff & Johnson 1980, 1999, Langacker 1987). Njen nastanak vezuje se za kritiku generativizma, kao dominantne paradigme u lingvistici od sredine dvadesetog veka do kraja sedamdesetih godina (v. Klikovac 2004: 7–10). Kognitivističko viđenje jezika počelo je da se uobličava iz pokušaja da se premosti „jaz u sistemu“ koji su napravili strukturalizam i generativizam, zanemarujući ulogu značenja, leksikona, diskursa i društvenog konteksta u „arhitekturi gramatike“ (v. Херартс 2014: 462–475). Nakon više od tri decenije razvoja, može se zaista tvrditi da je kognitivna lingvistika nova paradigma u nauci o jeziku, u klasičnom, kunovskom smislu, budući da je prošla kroz faze formulisanja i izgradnje i da se već nalazi u fazi konsolidacije (isto: 480–481).

---

¹⁹ Koncept *interdisciplinarnosti* u savremenoj filozofiji, epistemologiji, sociologiji, istoriji nauke i srodnim oblastima znanja definiše se na različite načine. U ovom istraživanju interdisciplinarnost sagledavamo kao „dijalog ili interakciju više disciplina“ (Moran 2010: 14), odnosno kao integraciju više disciplina u pristupu zajedničkom istraživačkom problemu (v. Van Leeuwen 2005: 3–10). I same discipline čije teorijske okvire koristimo – kognitivna lingvistika i kritička sociolingvistika – veoma su otvorene za interdisciplinarnu saradnju. Kognitivna lingvistika je iznedrila više posebnih ali suštinski povezanih istraživačkih programa, koji se dobrim delom oslanjaju na rezultate iz drugih nauka, kao što su eksperimentalna psihologija, filozofija uma, neuronauke i dr. (v. Расулић & Кликовац 2014). Kritička sociolingvistika, pak, svesno relativizuje tradicionalno poimanje nauke i prevazilazi tradicionalno uspostavljene granice među disciplinama, kao i granice između nauke i društva (v. Filipović 2009: 18–22, 30–33).

Osnovna pretpostavka kognitivne lingvistike jeste da je jezik neodvojiv od ostalih kognitivnih sposobnosti čoveka. Prema kognitivističkom viđenju jezika, postoji neraskidiva veza i zavisnost između jezika, čovekovog pojmovnog sistema i iskustva, pre svega telesnog, potom i onog kulturno uslovljenog. Jezik se, prema tome, ne može proučavati izolovano, nego jedino u sklopu sa ostalim kognitivnim sposobnostima čoveka. Tako se i rezultati lingvističkih istraživanja, prema kognitivističkom shvatanju, moraju poklapati sa rezultatima istraživanja u drugim disciplinama koje se bave čovekovim umom, a objašnjenje jezičkih pojava treba da doprinese ukupnom razumevanju pojmovne strukture.

4.1.1. Teorija prototipske kategorizacije

Budući da se jezik u kognitivnoj lingvistici smatra sastavnim delom čovekovih kognitivnih sposobnosti, principi organizovanja koji važe za sve pojmovne kategorije moraju važiti i za jezičke (Lakoff 1987). Zato kognitivna lingvistika u proučavanju jezika prihvata i primenjuje *teoriju prototipske kategorizacije*, kao jednu od svojih osnovnih teorijskih postavki (Лабов 2014, Лејкоф 2014, Пош 2014). Ova teorija nastala je na osnovu istraživanja u eksperimentalnoj psihologiji (Пош 2014), čiji rezultati pokazuju da kategorije poseduju svoju unutrašnju strukturu i da njihova organizacija ima osnovni nivo apstrakcije, na kome se za kategorizaciju zahteva najmanji kognitivni napor.

Prema teoriji prototipske kategorizacije, čovek nepregledno mnoštvo podražaja iz spoljnog sveta organizuje u pojmove koji se svrstavaju u kategorije, ali ne pomoću potrebnih i dovoljnih uslova, kao što je tvrdila klasična, Aristotelova teorija kategorizacije, već pomoću *principa porodičnih sličnosti* (Vitgenštajn 1969, nav. prema Rasulić 2014: 17). Kategorija je, naime, organizovana oko *prototipa*, a to je onaj njen član koji s ostalim članovima deli najveći broj svojstava, dok s drugim kategorijama ima najmanje zajedničkih svojstava. Ovako strukturirana kategorija nema jasne granice (v. Lakoff 1987, Лејкоф 2014, Rasulić 2004: 16–20, Пош 2014).

U jeziku se prototipska kategorizacija manifestuje na razne načine, a jedan od najvažnijih je polisemija. Sva značenja jedne polisemične lekseme zajedno čine kategoriju organizovanu oko prototipa. Pojedinačna značenja nastaju proširivanjem od *prototipičnog značenja*, s kojim su povezana određenim sličnostima, a ne pomoću

potrebnog i dovoljnog uslova. Prototipična značenja reči bliža su čovekovom telesnom iskustvu i povezana su sa domenom PROSTORA (Rasulić 2004: 31–35).

4.1.2. Značenje u kognitivnoj lingvistici

Značenje se u kognitivnoj lingvistici izjednačava sa *konceptualizacijom* (Langacker 1987). To je proces pomoću koga čovek celokupno svoje iskustvo uobličava u pojmove i strukturira svoj pojmovni sistem. U tome veoma bitnu ulogu igra i jezik, tako da se u kognitivnoj lingvistici značenjska struktura smatra pojmovnom strukturom uobličenom određenom jezičkom konvencijom (isto: 99). Osim toga, značenje za kognitiviste nije samo odlika leksike, već ono prožima čitavu jezičku strukturu, od fonologije, preko morfologije, do sintakse. Svaka pojava u jeziku, samim tim što postoji, ima određeno značenje, tj. odražava odgovarajuću pojmovnu razliku. Jezik se tako može definisati kao *kontinuum simboličkih struktura*.

Izjednačavanje značenja sa konceptualizacijom u kognitivnoj lingvistici pripisalo je jeziku ključnu ulogu u stvaranju pojmovno-značenjske strukture. Jezik, naime, aktivno učestvuje u oblikovanju čovekovog iskustva u pojmove, tako da značenje proizilazi iz interakcije govornika i govornica sa okruženjem (Johnson 1987). Zato se ono ne može smatrati inherentnim „objektivnoj“ stvarnosti, niti jedinstvenim za sve govornike i govornice:

„Isto iskustvo može se konceptualizovati i jezikom izraziti na različite načine, pri čemu izbor različitih jezičkih sredstava ukazuje na različite konceptualizacije. Razlike u načinima konceptualizovanja manifestuju se kako u okviru istog jezika, tako i u različitim jezicima. Ovakvo shvatanje prirode značenja u skladu je sa nastojanjem da se jezik posmatra u sistemu ljudskih kognitivnih sposobnosti, a ne izolovano“ (Rasulić 2004: 23–24).

4.1.3. Utelovljenost značenja

U kognitivnoj lingvistici je prihvaćeno stanovište da je čovekov pojmovni sistem utemeljen u njegovom telesnom iskustvu (Johnson 1987, Lakoff 1987, Lakoff & Johnson 1999). Kroz neposredno telesno iskustvo formiraju se njegovi prepojmovni obrasci koji

nam omogućavaju stvaranje pojmovnog sistema. Te prepojmovne iskustvene obrasce M. Džonson je nazvao *slikovnim shemama* (eng. *image schemata*, Johnson 1987). One imaju svoju unutrašnju strukturu, kognitivno su prostije od svojih delova, dinamične su i predstavljaju obrasce za stvaranje novih iskustava, i to ne samo u konkretnim, već i u apstraktnim domenima. Iako dosad nije precizno definisan njihov konačan broj, neke od najisticanijih i najistraženijih slikovnih shema su SILA, SKALA, SADRŽAVANJE, RAVNOTEŽA, PROCES, KONTAKT, OBJEKT, DEO–CELINA, CENTAR–PERIFERIJA, MASA–POJEDINAČNOST, i dr. (isto: 126).

Kako bi objasnio koncept slikovnih shema i njihovo neposredno izviranje iz ponavljanih obrazaca čovekovog telesnog iskustva, M. Džonson koristi primer slikovne sheme VERTIKALNOST (isto: xiv). Ovaj obrazac duboko je ukorenjen u fizičkom iskustvu čoveka, pre svega njegovim kanoničkim uspravnim položajem i opažanjem entiteta na vertikalnoj osi u prostoru, tako da je veoma produktivan u konceptualizaciji najrazličitijih prostornih pojmova, ali i elemenata brojnih neprostornih, apstraktnih domena (v. Rasulić 2004). Još jedan primer produktivnosti slikovnih shema kao obrazaca telesnog iskustva, ali i obrazaca za stvaranje novih iskustava, jeste SADRŽAVANJE (v. Klikovac 2006). Čovek, naime, najpre sopstveno telo doživljava kao sadržatelj i kao objekat sadržan u nekom ograničenom prostoru (Johnson 1987: 33–34). Potom se ova slikovna shema metaforički prenosi na netelesne domene, pa i na apstraktne mentalne ili logičke entitete (v. Johnson 1987: 34–35 Lakoff 1987: 272, Klikovac 2006).

Čitav naš pojmovni sistem, dakle, organizovan je pomoću određenog broja slikovnih shema, koje su utelovljene, jer predstavljaju ponavljane obrasce našeg telesnog iskustva. One su, istovremeno, i obrasci za stvaranje novih iskustava, kako u konkretnim, tako i u najrazličitijim apstraktnim domenima.

4.1.4. Osnovni mehanizmi stvaranja značenja

Smatra se da su osnovni mehanizmi stvaranja značenja u kognitivnoj lingvistici *pojmovna metafora*, *pojmovna metonimija* i *pojmovno objedinjavanje*. Pojmovnoj metafori je još od samih početaka razvoja kognitivne lingvistike pripisivana ključna uloga u konceptualizaciji (Lakoff & Johnson 1980). Kasnije se iskristalisalo mišljenje da pojmovna metonimija predstavlja možda i osnovniji kognitivni mehanizam od pojmovne

metafore (v. Panther & Radden 1999, Barcelona 2003a, Dirven & Pörings 2003, Rasulić 2010). Kao alternativni mehanizam uobličavanja iskustva u pojmove u jednom pravcu kognitivne lingvistike ponuđen je koncept pojmovnog objedinjavanja (Fauconnier & Turner 2002). Iako se ponekad u kognitivističkim istraživanjima jezika ovi mehanizmi međusobno isključuju, uglavnom se smatraju komplementarnima. Tako ćemo ih i mi tretirati u ovom istraživanju. Centralno mesto u našoj analizi zauzimaće pojmovna metafora, ali ćemo i na metonimijski zasnovane konceptualizacije ukazivati na određenim mestima. Što se tiče pojmovnog objedinjavanja, ono nije od naročite važnosti za teorijsko-metodološku osnovu ovog istraživanja. Na moguću ulogu tog kognitivnog mehanizma ukazaćemo samo na nekoliko mesta pri analizi. U nastavku predstavljamo osnovne odlike navedenih mehanizama stvaranja značenja.

4.1.4.1. Pojmovna metafora

Jedno od osnovnih obeležja kognitivne lingvistike jeste *teorija pojmovne metafore* (Lakoff & Johnson 1980, Kövecses 2002, Klikovac 2004). Prema toj teoriji, metafora se ne smatra samo stilskom figurom ili retoričkim ukrasom, već joj se pripisuje ključna uloga u konstruisanju značenja u jeziku. Ona se definiše kao pojmovni mehanizam koji nam omogućava da jedan pojam (ili pojmovni domen), najčešće apstraktan i iskustveno dalji, razumemo pomoću drugog pojma (ili pojmovnog domena), najčešće konkretnog i iskustveno bližeg. Prvi pojam se naziva *ciljnim* pojmom (odnosno pojmovnim domenom), a drugi *izvornim*. Kognitivne veze između njih stvaraju se putem sistematskog *preslikavanja* njihove strukture. „Tako definisana, metafora nije samo stvar jezika – čak ni *prvenstveno* stvar jezika – nego je pre svega stvar mišljenja: ona u jeziku i može da postoji zato što prvo postoji u mišljenju“ (Klikovac, 2004: 11, kurziv autorkin). Da bi se naglasilo ovo suštinski kognitivno svojstvo metafore, ona se u kognitivnoj lingvistici terminološki određuje kao *pojmovna metafora*. U jeziku ovaj pojmovni mehanizam utiče na organizaciju leksičkih značenja, ali i na gramatičku strukturu na svim nivoima.

Pojmovne metafore se mogu uočiti i formulisati raznim metodološkim postupcima, a to se uglavnom najefikasnije ostvaruje kroz posmatranje tzv. *metaforičkih izraza*. Na primer, u izrazima *U raspravi s njim nikada nisam pobedio*, ili *Najpre je bio*

veoma *agresivan*, ali je posle počeo da *se povlači*, može se identifikovati pojmovna metafora RASPRAVA JE RAT²⁰ (Lakoff & Johnson 1980: 4–5). Iz ove metafore vidimo da se jedan domen čovekovog iskustva (RASPRAVA), koji je apstraktan, razume pomoću preslikavanja strukture iz drugog domena (RAT), koji je mnogo konkretniji. Pri tome, sam termin *pojmovna metafora* koristi se da se označi kognitivni proces, dok se pojedinačni jezički izrazi kojima se taj proces ostvaruje nazivaju *metaforičkim izrazima*.

Jedno od najvažnijih teorijskih pitanja u vezi sa pojmovnim metaforama jeste koji se aspekti izvornog domena mogu preslikati na ciljni domen, a koji se iz tog procesa izostavljaju. Na ovo pitanje odgovor je dao Dž. Lejkof (Lakoff 1993), postulirajući tzv. *princip nepromenljivosti*. Prema tom principu, preslikavaju se samo oni aspekti izvornog domena koji su u skladu sa shematskom strukturom ciljnog domena. Ovo možemo ilustrovati u literaturi često navođenom pojmovnom metaforom LJUBAV JE PUTOVANJE, koja se realizuje u sledećim metaforičkim izrazima: *Pogledaj dokle smo stigli; Nalazimo se na raskrsnici; Putevi su im se razdvojili; Mislim da ovo više ne vodi nikuda; Pronašli su izlaz iz krize; Puno toga smo prešli zajedno*, i dr. Pojam LJUBAVI (u smislu LJUBAVNE VEZE) razumemo pomoću izvornog domena PUTOVANJA (v. Klikovac 2004: 13–15). Dž. Lejkof (Lakoff 1993) pokazuje da između ova dva domena postoje ontološke i epistemološke korespondencije. Naše znanje o putovanjima preslikava se na naše znanje o ljubavi. Z. Kevečeš (Kövecses 2002: 6–8), međutim, tvrdi da pojmovni domen LJUBAVI nije posedovao sve svoje aspekte pre nego što je bio strukturiran pomoću PUTOVANJA, kao i da se ne mogu svi aspekti izvornog domena preslikati na ciljni. Na primer, dok je u domenu PUTOVANJA moguće vraćanje i opredeljenje za drugi pravac kretanja, u domenu LJUBAVI izbor koji se jednom napravi ne omogućava direktno prostorno i vremensko vraćanje i pravljenje drugačijeg izbora. Prema tome, nisu svi aspekti domena PUTOVANJA preslikani na LJUBAV.

Još su Dž. Lejkof i M. Džonson (Lakoff & Johnson 1980) utvrdili da nisu sve pojmovne metafore iste, već se mogu podeliti u tri vrste. Prvu vrstu čine takozvane *strukturne metafore*, prema kojima se jedan pojam sistematski strukturira pomoću drugog. U tu grupu bi spadale navedene metafore RASPRAVA JE RAT i LJUBAV JE PUTOVANJE. Druga vrsta su takozvane *orijentacione metafore*. To su pojmovna

---

²⁰ U studiji koja utemeljuje teoriju pojmovne metafore uspostvaljena je konvencija da se metafore uvek formulišu prema obrascu CILJNI DOMEN JE IZVORNI DOMEN (Lakoff & Johnson 1980).

preslikavanja koja potiču iz orijentacije u prostoru i ostvaruju se na osnovu slikovnih schema, kao što su VERTIKALNA DIMENZIJA, SADRŽAVANJE, CENTAR-PERIFERIJA, NAPRED-NAZAD, i sl. Primer ove vrste bila bi pojmovna metafora SREĆA JE GORE, koja se može videti u metaforičkim izrazima poput *Bio je na sedmom nebu; Posle ispita lebdeo je od sreća; To mu je podiglo raspoloženje*, i sl. (v. Klikovac 2004: 23). Treću grupu čine takozvane *ontološke metafore*, pomoću kojih apstraktne pojave, kao što su događaji, aktivnosti, emocije, ideje, i sl., razumemo kao entitete. Ontološke metafore su veoma zastupljene u našem pojmovnom sistemu, budući da nam omogućavaju da racionalizujemo svoje apstraktno iskustvo (v. Lakoff & Johnson 1980: 25–29, Klikovac 2004: 23).

Jedno od najvažnijih pitanja tokom više od tri decenije proučavanja pojmovnih metafora bilo je i pitanje o njihovoj univerzalnosti. Naime, ako je čovekov pojmovni sistem duboko ukorenjen u njegovom telesnom iskustvu, onda se može postaviti pitanje da li jezičke i kulturne razlike uopšte mogu uticati na pojmovne metafore. Brojna istraživanja pokušala su da iznađu odgovore na ovo pitanje. Z. Kevečeš (Kövecses 2003, 2005) donosi veliki broj primera kojima pokazuje da se iste ili slične pojmovne metafore mogu identifikovati u različitim jezičkim i kulturnim zajednicama širom sveta. Međutim, te sličnosti ne znače da između različitih jezika i kultura nema nikakvih razlika u postojanju i ispoljavanju pojmovnih metafora.

Jedno od najvažnijih svojstava pojmovne metafore jeste i njena moć da strukturira iskustvo. Naime, upotrebom pojmovne metafore naglašavaju se samo pojedini aspekti ciljnog domena, dok neki drugi, inače ne manje važni, mogu ostati potpuno zamagljeni, ili čak namerno prikriveni (Lakoff 1991, Klikovac 2004: 34–37). Na taj način, govornici i govornice se mogu svesno koristiti pojmovnim metaforama kako bi istakli sopstvene vrednosne sudove prema nekoj apstraktnoj pojavi i kako bi joj pripisali značenje koje im odgovara za ostvarenje vlastitih ciljeva. Ovaj postupak često se odvija i nesvesno, jer govornici i govornice određenog jezika usvajaju i reprodukuju pojmovne metafore koje su dominantne u njihovom društvu. Pojmovna metafora tako postaje moćno diskursno sredstvo i ispoljava, pored kognitivne, i svoju *ideološku dimenziju*. Budući da je jezik dobrim delom apstraktan pojam, za ovo istraživanje je upravo ta odlika pojmovne metafore od posebnog značaja i smatramo da stoga nije dovoljno pristupiti pojmovnoj

metafori samo iz ugla kognitivne lingvistike, već je neophodno koristiti i elemente teorijsko-metodološkog okvira kritičke sociolingvistike (v. odeljak 4.3).

4.1.4.2. Pojmovna metonimija

Kao što smo nagovestili u prethodnom pododjeljku, tokom višedecenijske primene u istraživanjima raznih jezika i nejezičkih oblika čovekovog ponašanja, koncept pojmovne metafore suočavao se sa brojnim teorijskim i metodološkim izazovima. Jedan od njih, relevantan i za ovo istraživanje, odnosi se na metonimijsku zasnovanost pojmovnih metafora odnosno na primat *pojmovne metonimije* nad metaforom u čovekovom pojmovnom sistemu. Naime, istražujući pojmovne metafore, kognitivisti i kognitivistkinje su postepeno dolazili do zaključka da se pojedina pojmovna preslikavanja ne ostvaruju sa jednog pojmovnog domena na drugi, nego između pojmova koji pripadaju istom pojmovnom domenu i koji u čovekovom iskustvu stoje u odnosu bliskosti. Pojmovni obrazac po kome se pomoću jednog pojmovnog entiteta pristupa drugom *unutar istog pojmovnog domena* određen je kao *pojmovna metonimija*. Takvu definiciju daje Z. Kevečeš (Kövecses 2002: 145), koristeći koncept *idealizovanog kognitivnog modela* Dž. Lejkofa (Lakoff, 1987). Drugi autori i autorke predlažu slične definicije metonimije, ponekad uz primenu drugačijih terminoloških rešenja (Croft 1993, Panther & Thornburg 1999). Za potrebe ovog istraživanja prihvatamo definiciju pojmovne metonimije kao kognitivnog mehanizma pomoću koga se jedan pojmovni entitet razume na osnovu drugog pojmovnog entiteta iz istog pojmovnog domena, sa kojim je u odnosu iskustvene bliskosti.

Metonimiji je u kognitivnolingvističkim istraživanjima postepeno pridavana sve veća pažnja. Iako je tumačenje čovekovog pojmovnog sistema započela stavljanjem metafore u prvi plan, kognitivna lingvistika je vremenom formirala viđenje metonimije kao primarnijeg mehanizma za stvaranje značenja. Pojedini autori i autorke su čak došli do zaključka da je i sam jezik u svojoj suštini metonimijska pojava, jer se pojmovi jedino mogu izraziti upotrebom formi (v. npr. Radden & Kövecses 1999: 24). Zbog nerešenog teorijskog statusa, pojmovna metonimija ostaje jedna od centralnih tema kognitivne lingvistike, u okviru koje joj se posvećuju brojne tematske publikacije (v. npr. Panther & Radden 1999, Barcelona, 2003a, Dirven & Pörings, 2003). I u srpskoj kognitivnoj

lingvistici metonimija postaje sve češća istraživačka tema (v. Драгићевић, 2005, 2010: 160–180, Rasulić 2010, Tasić & Stamenković 2014).

Kako je metonimija zadobijala prostor u kognitivnoj lingvistici, tako je istraživačima i istraživačicama postajalo sve teže da uvek povuku jasne granice između nje i metafore. Počelo je da se nameće i teorijsko pitanje o tome koje su metafore, i u kojoj meri, metonimijski motivisane. Ozbiljnije odgovore na ovo pitanje ponudila je *teorija primarne metafore* Dž. Gredija (Grady 1997), koju su usvojili i Dž. Lejkof i M. Džonson (Lakoff & Johnson 1999: 45–59). Prema ovoj teoriji, u temelju svih složenih metafora nalaze se tzv. *primarne metafore*, koje nastaju istovremenim aktiviranjem različitih pojmovnih domena i uspostavljanjem korelacija između njih u telesnom iskustvu. Na taj način odnos između domena postaje odnos iskustvene bliskosti, dakle suštinski metonimijski. Kasnije je ovo shvatanje dalje razrađivano i pojedini autori i autorke su došli do zaključka da je svaka pojmovna metafora zasnovana na metonimiji, jer ne bi ni bila moguća da odnos između domena nije metonimijski (v. Barcelona 2003b: 31). Pa ipak, oko definisanja razlika između koncepata metafore i metonimije i dalje u kognitivističkim krugovima nema potpune saglasnosti.²¹

4.1.4.3. Pojmovno objedinjavanje

Pored teorije pojmovne metafore i pojmovne metonimije, u kognitivnoj lingvistici se od devedesetih godina prošlog veka razvija i *teorija pojmovnog objedinjavanja* ili *pojmovne integracije* (eng. *Conceptual Blending* ili *Conceptual Integration Theory*, v. Fauconnier & Turner 2002). Cilj ove teorije je, pre svega, da se objasni dinamičko konstruisanje značenja u toku komunikacije. Umesto pojmovnih domena, istraživači i istraživačice koji slede ovu teoriju postuliraju postojanje *mentalnih prostora* koji stupaju u proces pojmovnog objedinjavanja. Između različitih elemenata ovih prostora uspostavljaju se korelacije, pa se potom ti elementi kombinuju i tako formiraju novu, emergentnu strukturu, koja se naziva *pojmovni amalgam*. Dok su pojmovne metafore konvencionalizovani mehanizmi konceptualizacije, pojmovni amalgami su jedinstveni

---

²¹ Možda i najoriginalniji pokušaj prevazilaženja ovih teorijskih izazova jeste koncept *metaftonimije* L. Hosensa (Goossens 1990). U pitanju je pokušaj uspostavljanja tipologije kombinovanja elemenata metafore i metonimije odnosno stepena i načina zasnovanosti metafore na metonimiji. R. Dragićević (Драгићевић 2005) na primerima iz srpskog jezika kritički analizira ovaj koncept.

slučajevi, koji se konstruišu *ad hoc*, ali se potom i oni postepeno mogu konvencionalizovati (Rasulić 2004: 31). U tom smislu, teorije pojmovne metafore i pojmovnog objedinjavanja ne moraju se međusobno isključivati, već se u kognitivnolingvističkim istraživanjima mogu koristiti kao komplementarne.

4.2. Teorijski okvir kritičke sociolingvistike

Kritička sociolingvistika je relativno mlada, izrazito multidisciplinarna i interdisciplinarna naučna oblast, koja temu odnosa jezika i društva iz tradicionalnog sociolingvističkog teorijsko-metodološkog okvira izmešta „u jedno šire, društveno angažovano polje odnosa jezika i društvene moći“ (Filipović 2009: 8). Budući da se ova oblast bavi kritičkom reinterpretacijom rezultata tradicionalnih proučavanja odnosa jezika i društva, pre nego što peđemo na pregled njenih osnovnih postulata, ukratko ćemo se osvrnuti na istoriju sociolingvistike.

4.2.1. Kratak osvrt na istoriju sociolingvistike

Sociolingvistika postoji na naučnoj sceni već više decenija. Iako su još od konstituisanja lingvistike kao autonomne nauke postojala povremena interesovanja za jezik kao društveni fenomen (npr. u pojedinim radovima predstavnika Praške škole ili američkog strukturalizma), tek će period od šezdesetih godina dvadesetog veka dovesti do konstituisanja sociolingvistike. Njena pojava i sticanje popularnosti u tom periodu može se posmatrati i kao odgovor na nemogućnost i nedostatak namere do tada dominantnih orijentacija u lingvistici (strukturalizma i generativizma) da pruže odgovore na pitanja vezana za odnos jezika i društva (v. Hymes 2000: 312, Filipović 2009: 16). Taj se odnos postepeno afirmisao kao relevantan predmet nauke o jeziku. Pokazalo se, još od pionirskih radova koji su se njime bavili, da je u pitanju višestruko složen problemski kompleks koji se može proučavati u okviru različitih naučnih orijentacija. Tako je sama sociolingvistika od svojih početaka pokazivala veliku raznovrsnost u pogledu svih parametara kojima se određuje pojedinačna naučna oblast (naziv, predmet, metodologija, teorija, ciljevi, status i identitet itd., v. Bugarski 2004: 214–234).

Što se tiče naziva, dosta rano se uočavaju distinkcije između *sociolingvistike* i *sociologije jezika*, zatim između termina *makrosociolingvistika* i *mikrosociolingvistika*,

kao i nedoumice oko njihove upotrebe (v. npr. Fishman 1971: 7–8, Radovanović 2003: 29–34, Filipović 2009: 16–18, Вучина Симовић 2016: 14–16). Terminološka raznolikost odražava različita viđenja predmeta ove oblasti znanja – krajnje uprošćeno govoreći, postavlja se pitanje da li je zadatak sociolingvistike proučavanje jezika u društvenom kontekstu, ili društva u jezičkom kontekstu? Iz različitih odgovora na to pitanje slede i razlike u metodologiji istraživanja.

Varijacionistička istraživanja započinu svoj razvoj šezdesetih godina prošlog veka ranim radovima Labova, Vajnrajha i Hercoga, između ostalih (v. Filipović 2009: 17). Ona se usmeravaju na jezičke pojave odnosno analiziraju jezičke varijacije i promene u odnosu na društvene faktore, predstavljajući, tako, najznačajniju oblast mikrosociolingvistike.

Makrosociolingvistiku Dž. A. Fišman naziva *sociologijom jezika* i njenim predmetom smatra društvene aspekte jezičkog ponašanja odnosno interakciju između upotrebe jezika i društvene organizacije ponašanja (Fishman 1997: 25). U tom smislu, makrosociolingvistika se usmerava i na proučavanje vrednovanja jezičkih varijeteta i njihovih govornika i govornica (isto). U skladu sa ovakvim određenjem predmeta, ova oblast se služi elementima teorijsko-metodoloških okvira raznih društvenih i humanističkih disciplina, kao što su antropologija i sociologija. Na osnovu pregleda najznačajnijih ranijih studija u oblasti makrosociolingvistike, Dž. A. Fišman izdvaja najzastupljenije teme kojima se ova disciplina bavila: jezičko planiranje, etnicitet/nacionalni identitet, rodno/polno obeleženo jezičko ponašanje, višejezičnost (i diglosija), manjine, društveno raslojavanje, obrazovanje, učenje/nastava jezika, jezička politika, stavovi prema jeziku/stavovi prema govornicima i govornicama, dijalekat/standardni i nestandardni varijeteti, zakonodavstvo, književna analiza i odlike/funkcije govornog jezika (Fishman 1985: 118).

Bez obzira na razlike u viđenju predmeta, ciljeva i dometa, kao i u metodologiji, stiglo se do mnogih značajnih empirijskih rezultata. Sociolingvistika od sedamdesetih godina dvadesetog veka postaje veoma popularno opredeljenje među lingvistima i lingvistkinjama, kao i među stručnjacima i stručnjakinjama iz srodnih oblasti znanja, dopirući do mnogih akademskih sredina, uključujući i našu.²² Uz tu narastajuću

---

²² Solidan uvid u razvoj sociolingvistike u Jugoslaviji, a kasnije i u Srbiji, može se steći pregledom njene iscrpne bibliografije (Bugarski 2009).

popularnost sociolingvistike počela su se postavljati i pitanja o njenoj teoriji, budući da je upravo teorija jedan od ključnih parametara kojima se definiše svaka nauka. Sociolingvistici su povremeno upućivane kritike zbog nedostatka neke opštije koherentne teorije o odnosu jezika i društva (v. Bugarski 2004: 214–234), a i sami sociolingvisti i sociolingvistkinje su pokušali da nađu odgovore na pitanje o tome da li sociolingvistička teorija postoji (v. Coupland 1998).

Preokupacije predmetom, metodologijom, ciljevima i teorijom sociolingvistike dovele su do toga da se naučnici i naučnice iz ove i drugih oblasti zapitaju i o njenom statusu, identitetu i položaju među drugim lingvističkim disciplinama, kao i među društvenim i humanističkim naukama uopšte. Pojavile su se rasprave o vezi sociolingvistike i sa naukom o jeziku i sa naukom o društvu, o njenoj mogućoj autonomiji i prelasku sa statusa *međudiscipline* na status nezavisne naučne discipline, o posledicama takvog mogućeg njenog razvoja, o njenim perspektivama za budućnost i dr. (v. Fishman 1985, Hymes 2000, Bugarski 2004: 214–234, Ferguson, 1974, Radovanović 2003, 2004).

Sva su ova pitanja bivala aktuelna u proteklim decenijama, a odgovori na njih pokušavaju da se iznađu i danas. Međutim, treba imati u vidu činjenicu da sociolingvistička istraživanja od devedesetih godina dvadesetog veka ulaze u novu fazu. Na predmetnom, metodološkom i teorijskom planu, sociolingvistika se sve više uklapa u postmodernističku naučnu orijentaciju i povezuje se sa kritičkom društvenom teorijom – razvija se *kritička sociolingvistika*. U sledećem pododeljku izlažemo njene najznačajnije teorijske postulate relevantne za ovo istraživanje.

4.2.2. Osnovni teorijski postulati kritičke sociolingvistike

Kritička sociolingvistika formira se u skladu sa postmodernističkim pristupom naučnim istraživanjima, koji, za razliku od tradicionalnog, pozitivističkog pristupa, ne sagledava stvarnost kao „objektivnu“ i „statičnu“, već kao promenljivu i podložnu različitim interpretacijama (v. Filipović 2009: 32–33). Dok su se tradicionalni pristupi nauci pozivali na „objektivnost“ i tvrdili da im je cilj uspostavljanje „naučne istine“, potpuno odričući ideološku utemeljenost takvih tvrdnji, postmodernistički pristup prepoznaje promenljivu prirodu stvarnosti i u njeno tumačenje eksplicitno uvodi *kritičku svest* istraživača i istraživačica (v. Maguire 2007).

Tradicionalna sociolingvistika prvenstveno se bavila jezičkim varijacijama odnosno odabirom jezičkih formi kao društveno uslovljenim pojavama, ali ne uzimajući dovoljno u obzir subjektivne reakcije i interpretacije jezičkog ponašanja i njihovu uslovljenost brojnim vanjezičkim činiocima. U skladu sa postmodernističkim pristupom nauci, kritička sociolingvistika

„sagledava jezik kao varijabilan sistem čija uloga, funkcije i vrednovanje zavise od niza socijalnih, političkih, ekonomskih, kulturnih i drugih ekstralingvističkih faktora koji određuju njegov status, značaj i društvenu moć (sociokulturno-ekonomsko-obrazovnu i političku moć) unutar određene govorne, kulturne, etničke ili političke zajednice“ (Filipović 2009: 8).

Primenjujući koncepte kritičke društvene teorije na proučavanje jezika, kritička sociolingvistika posebno uzima u obzir uslovljenost jezičkog ponašanja i njegovog vrednovanja determinantama raspodele moći u sistemu društvenih odnosa, koje su često implicitne ili potpuno skrivene (v. Fairclough 2001). Zato je jedan od njenih osnovnih ciljeva da kroz analizu jezičkih pojava razotkrije, opiše i objasni upravo te determinante, čime se stiču uslovi da se ponude alternativna rešenja i novi modeli koji bi vodili jednoj pravednijoj raspodeli moći u društvu (Filipović 2009: 9). Tako se kritička sociolingvistika svrstava u red *transdisciplinarnih* oblasti, čiji sledbenici i sledbenice naučni rad smatraju društveno angažovanim, sa ciljem da se zajedničkim snagama nauke i prakse razreše problemi nastali u vannaučnom okruženju (Kötter & Balsiger 1999: 110–111, nav. prema: Вучина Симовић 2016: 12). Kritička sociolingvistika je, u tom smislu, veoma srodna *kritičkoj analizi diskursa*, na čiju teoriju i metodologiju se delimično i oslanja (Filipović 2009: 19). Kritička analiza diskursa bavi se načinima (re)produkcije odnosa moći između pripadnika i pripadnica određene društvene grupe putem diskursa, a identifikovanjem i objašnjenjem tih načina takođe nastoji da utiče na eliminisanje društvenih nejednakosti (v. Van Dijk 2004).

Da bi kritička sociolingvistika ostvarila svoj cilj, ona se u dobroj meri oslanja na teorijske koncepte i metodološke postulate iz drugih savremenih društvenih i humanističkih disciplina, kao što su kognitivna lingvistika, koja se bavi odnosom jezika

i pojmovnog sistema (v. prethodni odeljak), i kognitivna antropologija, u čijem su fokusu korelacije između kulturnih modela i jezičkih varijacija. Neki od najvažnijih koncepata koje je kritička sociolingvistika integrisala u svoj teorijsko-metodološki okvir jesu *kulturni modeli, ideologije i identitet* (v. Filipović 2009: 19–22).

Koncept *kulturnog modela* nastao je na osnovu *idealizovanog kognitivnog modela*, koji razrađuje Dž. Lejkof (Lakoff 1987) i koji je iz kognitivne lingvistike prenet na istraživanja u okviru kognitivne antropologije. Kulturni model predstavlja društveni sistem znanja bez koga je nemoguće postati ravnopravno prihvaćen član ili članica društvene zajednice, budući da je to znanje organizovani i strukturirani oblik ponašanja unutar nje (Filipović 2009: 19). Kao takvo, ovo strukturirano znanje oblikuje stvarnost date zajednice i utiče na sve ili na većinu njenih pripadnika i pripadnica. Mi znamo kako treba da se ponašamo u svom društvu upravo na osnovu kulturnih modela, koji nam se kroz različite medijume prenose i koje prihvatamo i reprodukujemo, ali koje takođe možemo i modifikovati ili menjati novim kulturnim modelima.

Ideologije su „društveni konstrukti koji nam pomažu da stvorimo društvenu (kulturnu, političku, lingvističku i sl) sliku sveta koji nas okružuje“ (isto). Za kritičku sociolingvistiku koncept ideologije važan je zato što se njegovim proučavanjem može doći do potpunijeg objašnjenja jezičkog ponašanja odnosno diskursnih praksi, čija raznolikost često može biti i rezultat ideoloških sukoba (Fairclough 1995: 12, nav. prema: Filipović 2009: 20). Osim toga, ideologije „direktno ili indirektno utič[u] na odabir jezičke forme i strukture, i, konačno, na izbor samog jezičkog koda, te može značajno doprineti i održavanju/zameni jezika“ (Вучина Симовић & Филиповић 2009: 115). Koncept ideologije, konkretnije – *jezičke ideologije*, smatrali smo najvažnijim za formulisanje predmeta ovog istraživanja (v. odeljke 2.1.1. i 2.2.2).

Identitet je veoma važan koncept integrisan u teorijski okvir kritičke sociolingvistike iz drugih disciplina, u kojima ima izrazito raznovrsna značenja i primene u istraživanjima. Njegova povezanost sa jezikom predstavlja veoma složeno pitanje i u nizu orijentacija u lingvistici (v. Bugraski 2010). Iako se ovaj koncept najčešće povezuje sa individuumom, za sociolingvistička istraživanja posebno je važan *društveni identitet*, kompleksna kategorija „koja ljude određuje u socijalno-istorijsko-kulturnom kontekstu i koja sadrži kako dijahronijsku (etničku, religijsku, rasnu, itd), tako i sinhronijsku (rodnu, profesionalnu, nacionalnu, transnacionalnu, itd.) komponentu“ (Filipović 2009: 21).

Jezik je neodvojiv od koncepata kulturnih modela, ideologija i identiteta. U kritičkoj sociolingvistici on se ne smatra samo njihovim korelatom, već i suštinskim elementom (isto: 19). To znači da jezik ima ključnu ulogu u formiranju, reprodukovanju i menjanju ovih koncepata, ali i da oni suštinski utiču na jezičke varijacije i izbor jezičkih formi.

Takvo viđenje jezika u kritičkoj sociolingvistici poziva na kritičko sagledavanje njegovih odnosa sa vanjezičkim faktorima, za koje se ispostavlja da su mnogo kompleksniji i da imaju mnogo više dimenzija nego što su to tradicionalni (socio)lingvistički pristupi uspeli da pokažu. Kako predlaže J. Filipović:

„u buduće [se] moramo detaljno i nepristrasno pozabaviti preispitivanjem svih tradicionalno analiziranih apsolutnih kategorija i pojmova, kao što su pol, rod, klasa, rasa, etnicitet, identitet, jezik, moć, politika i planiranje i sl. Pitanja društvene moći, prevazilaženja društvenih i kulturnih razlika i dominacije, kao i težnje da se iznađu nove društvene i kulturne norme (koje prate odgovarajuće jezičke forme) u cilju definisanja novih, alternativnih projekcija ličnog i grupnog identiteta moguće su buduće teme ovakve vrste naučnih razmatranja“ (isto).

Zato se savremena interdisciplinarna i transdisciplinarna oblast kritičke sociolingvistike nudi kao veoma pogodan pristup za sve istraživače i istraživačice koji teže potpunijem razumevanju samog društva i njegovog funkcionisanja.

4.3. Pristup: spoj kognitivne lingvistike i kritičke sociolingvistike

Proučavanju jezičkih ideologija, kao i metajezičkih i metadiskursnih pojava uopšte, najčešće se pristupa ili iz sociolingvističke, ili iz kognitivnolingvističke perspektive, bez uspostavljanja interdisciplinarne saradnje ovih dveju oblasti (v. Богетић 2015: 141). Iako su ovi pristupi potencijalno komplementarni, sociolingvistika, kritička analiza diskursa i srodne discipline uglavnom ne posvećuju veću pažnju kognitivnim osnovama jezičkih ideologija odnosno metaforičkim konceptualizacijama jezika. S druge strane, kognitivna lingvistika donedavno nije u analizi pojmovnih metafora (uključujući

i one za konceptualizaciju jezika) posvećivala dovoljno pažnje njihovim ideološkim dimenzijama odnosno ulozi koje one imaju u strukturiranju ideologija i iskustva uopšte.

Međutim, u novije vreme, posebno u okviru proučavanja metafora u političkom diskursu, u kognitivnoj lingvistici se iskristalisalo viđenje da je pojmovna metafora istovremeno i jezička, i kognitivna, i društveno-ideološka pojava, pa se počelo sa izgrađivanjem novog pristupa koji bi integrisao sve te njene odlike. Tako je nastala *kritička analiza metafore* (v. Charteris-Black 2004, 2012, Steen 2015). U ovom pristupu pojmovna metafora se sagledava kao kognitivni mehanizam za strukturiranje jednog pojmovnog domena pomoću drugog, ali tako da se posebna pažnja posvećuje odnosu jezika, pojmovnog sistema i ideologije. Ovakvo viđenje pojmovne metafore usvajamo i mi u ovom istraživanju.

U kritičkoj analizi metafore često se koristi teorijski konstrukt *metaforičkog uokvirivanja* (v. Lakoff 2014, Богетић 2015). U pitanju je selektivno naglašavanje pojedinih aspekata metafore koje utiče na razumevanje čitavog iskaza o nekom pojmu. Zato se u diskursno orijentisanim istraživanjima metafore analizom metaforičkih okvira nastoje identifikovati obrasci po kojima se neki pojam sistematski metaforički predstavlja u diskursu (v. npr. Demjen et al. 2016). Takva istraživanja pokazuju da metaforički okviri mogu imati veliki uticaj na razumevanje pojave o kojoj se u diskursu govori. Na primer, Dž. Lejkof i S. Ferguson (Lakoff & Ferguson 2017) pokazuju da se društveni stavovi prema imigrantima formiraju na osnovu toga da li je imigracija u diskursu predstavljena kroz metaforičke okvire bezbednosti, ekonomske situacije ili pak humanitarne katastrofe (v. i Dimitrova & Strömbäck 2005, Biria 2012, Joris et al. 2014, Brugman 2015).

Uokvirivanje, međutim, i dalje predstavlja nedovoljno definisan i problematičan teorijski konstrukt, koji pokazuje i izvesna ograničenja (v. Druckman 2001). Termin *okvir* (eng. *frame*) koristi se već decenijama u više disciplina, uključujući i lingvistiku, sa različitim značenjima (v. npr. Goffman 1974, Fillmore 1976, Van Dijk 2004). Postavlja se pitanje da li su metaforički okviri povezani sa izvornim domenima (v. Croft & Cruse 2004), ili su u pitanju strukture na poddomenskom nivou (v. Sullivan 2013). Ima i viđenja metaforičkih okvira kao struktura koje su nadređene pojmovnim metaforama i koje se pomoću njih izgrađuju (v. Semino et al. 2016). Pojedini istraživači i istraživačice povezuju okvire sa najučestalijim pojmovnim domenima (v. npr. Argent 2013), dok drugi pokazuju da takva analiza može propustiti identifikovanje nekih teže uočljivijih ali važnih

elemenata pojmovnih metafora (v. Musolff 2006, 2015). Budući da navedeni teorijski problemi ostaju van dometa ovog istraživanja, mi ćemo za njegove potrebe iz teorijsko-metodološkog aprata kritičke analize metafore prihvatiti samo opštije stanovište da pojmovna metafora predstavlja sponu između jezika, pojmovnog sistema i ideologije, te da, kao takva, može da utiče na strukturiranje društvenog iskustva.

Nastojaćemo da uspostavimo korelaciju između pojmovnih metafora za konceptualizaciju pojma JEZIKA (i konkretnih jezičkih varijeteta) i jezičkih ideologija. Najpre ćemo kognitivnolingvističkom analizom stavova prema jeziku kod ispitanica identifikovati preovlađujuće metaforičke predstave o srpskom i portugalskom jeziku, o nekim raširenijim stranim jezicima, o pojedinim varijetetima srpskog i portugalskog, kao i o jeziku uopšte. Potom ćemo ustanoviti koje aspekte navedenih pojmova te metaforičke predstave ističu u prvi plan, a koje pak delimično ili u potpunosti zapostavljaju. Identifikovanu selektivnu konceptualizaciju jezika u ispitivanoj grupi upoređićemo sa rezultatima kvalitativne kritičke analize stavova prema jeziku, pomoću koje otkrivamo kakve jezičke ideologije utiču na formiranje tih stavova. To će nam omogućiti da ustanovimo sa kojim su metaforičkim konceptualizacijama povezane jezičke ideologije koje preovladavaju u svesti ispitanica o jeziku. Ovakav pristup omogućava da se ta „svest o jeziku“ sagleda kao istovremeno društveno-ideološki utemeljena i metaforički uobličena.

Metafore o jeziku ne smatramo samo prostim korelatima jezičkih ideologija. Sagledavamo ih kao sredstvo pomoću koga se jezičke ideologije izražavaju i reprodukuju u jeziku. Budući da je metaforičko izražavanje jezičkih ideologija često implicitno i da govornici i govornice nisu ni svesni da govoreći o jeziku kroz metafore zapravo iskazuju određene jezičke ideologije, smatramo da je upravo proučavanje metaforičke konceptualizacije jezika solidan put ka identifikovanju jezičkih ideologija. Uvereni smo da rezultati sociolingvističkih istraživanja bilo kog oblika metajezika, pa tako i jezičkih ideologija i stavova prema jeziku, treba da se potvrde i kognitivnolingvističkom analizom. Od tog uverenja polazimo u istraživanju jezičkih ideologija u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji.

4.4. Osnovni pojmovi korišćeni u istraživanju

Na osnovu teorijsko-metodoloških okvira za koje smo se opredelili u istraživanju formirali smo i viđenja odnosno usvojili odgovarajuće definicije osnovnih pojmova koje u njemu koristimo. U ovom odeljku ćemo izložiti kako sagledavamo *jezik, stavove prema jeziku, jezičke ideologije, jezičku politiku i planiranje i zamenu/održavanje jezika*.

4.4.1. Jezik

U skladu sa viđenjem jezika u kognitivnoj lingvistici (Lakoff & Johnson 1980, Lakoff 1987, Johnson 1987, Langacker 1987, Расулић & Кликовац 2014) u ovom istraživanju jezik sagledavamo kao neodvojiv deo čovekovih kognitivnih sposobnosti, utemeljen na njegovom sveukupnom iskustvu u interakciji sa stvarnošću. Prema shvatanjima iz kritičke sociolingvistike (Fairclough 2001, Filipović 2009, Вучина Симовић 2016: 17–18) jezik razumemo kao varijabilan sistem čija uloga, funkcije i vrednovanje zavise od niza vanjezičkih, društvenih faktora. Prema takvom viđenju, jezik je neodvojiv od društva, sa kojom stoji u dvosmernom odnosu. Kao što društveni faktori utiču na jezičke forme i jezičko ponašanje, tako i jezik učestvuje u oblikovanju društvene organizacije.

4.4.2. Stavovi prema jeziku

Pored suda i zaključka, stav predstavlja osnovni oblik logičkog mišljenja i definiše se kao „sud neodređene logičke vrednosti“ (Шуваковић 2000: 6–7). Strukturu stava čine njegov predmet i njegov subjekt, a upravo na osnovu subjekta, stavovi se mogu klasifikovati kao: individualni, grupni ili kolektivni, kompetentni ili nekompetentni, oficijelni ili neoficijelni, dok njihovi subjekti mogu biti opredeljeni ili neopredeljeni. Stavovi se dalje mogu razlikovati prema kriterijumima intenziteta, usmerenosti, doslednosti i kognitivnog sadržaja (isto: 38–42). Uzimajući u obzir navedene odlike stavova, možemo reći da su u predmet ovog istraživanja uvršćeni individualni, neoficijelni stavovi, različitih intenziteta, usmerenosti, doslednosti i kognitivnih sadržaja.

Videli smo da se stavovi prema jeziku proučavaju iz različitih perspektiva i da se u skladu sa tim definišu na različite načine (v. pododeljak 2.2.3). Za potrebe ovog istraživanja prihvatamo definiciju prema kojoj stav „barem potencijalno predstavlja vrednosni sud koji je dovoljno stabilan da dozvoljava da bude identifikovan i na izvestan način izmeren“²³ (Garret et al. 2003: 3).

4.4.3. Jezičke ideologije

Videli smo da jezičke ideologije različiti istraživači i istraživačice definišu na različite načine (v. pododeljke 2.1.1. i 2.2.2). Za potrebe ovog istraživanja prihvatamo definiciju prema kojoj

„jezičke ideologije obezbeđuju organizacionu shemu kroz koju se posmatra, tumači i vrednuje jezička raznolikost. U tom smislu, jezičke ideologije predstavljaju široke, socio-kulturne sheme koje oblikuju razvoj intrapersonalnih stavova prema određenim jezičkim varijetetima i njihovim govornicima“²⁴ (Dragojević et al. 2013: 11).

Što se tiče samog termina *jezička ideologija*, nema potpune saglasnosti u njegovoj formulaciji među istraživačima i istraživačicama koji se bave tom tematikom. Na govornom području engleskog jezika najviše se koristi termin *language ideology*, ali se, kako tvrdi t. Petrović, sreću i drugi termini:

„između kojih nema značajnije razlike u značenju: *language ideology*, *linguistic ideology*, *ideologies of language*. Budući da se u srpskohrvatskom jeziku, za razliku od engleskog, gde pridev *linguistic* označava i 'jezički' i 'lingvistički', ova dva značenja realizuju pomoću dva posebna prideva, u ovom radu koristim termin jezička ideologija,

---

²³ [A]t least potentially an evaluative stance that is sufficiently stable to allow it to be identified and in some sense measured.

²⁴ [L]anguage ideologies provide the organizational schema through which linguistic diversity is viewed, interpreted, and evaluated. In this sense, language ideologies represent broad, socio-cultural schemas that shape the development of intrapersonal attitudes towards particular language varieties and their speakers.

pošto je u pitanju ideologija koja se odnosi na jezik, a ne na nauku o jeziku“ (Petrović 2009: 79).

I mi ćemo za potrebe ovog istraživanja koristiti termin *jezička ideologija*. Kada je u pitanju ideologija koja se odnosi samo na standardne jezike (*the ideology of standard language*, v. Milroy 2001), iako bi se na srpskom mogao koristiti i termin *ideologija standardnog jezika*, mi ćemo koristiti termin *standardnojezička ideologija*, prema obrascu navedenog opštijeg termina.

4.4.4. Jezička politika i planiranje

Još jedan pojam koji je relevantan za kritički sociolingvistički pristup predmetu našeg istraživanja jeste *jezička politika i planiranje* (JPP). Ovaj koncept najčešće se definiše kao organizovana i institucionalizovana aktivnost kojom se regulišu različiti aspekti statusa, forme i domena upotrebe određenog jezičkog varijeteta (v. Spolsky 2003, Filipović 2009: 54). Obično se JPP deli na statusnu (odabir jezika koji će u određenom teritorijalno-administrativnom entitetu imati status zvaničnog jezika), korpusnu (jezička standardizacija, tj. odabir jezičkih formi koje će biti standardizovane) i obrazovnu JPP (odabir jezika koji će se koristiti u formalnom obrazovanju, tj. razni vidovi nastave jezika kao L1/L2/stranih/dodatnih).²⁵

U ovom istraživanju JPP sagledavamo kao pojavu koja se realizuje u određenom kontekstu (društvenom, političkom, epistemološkom, kulturnom i dr.). Taj kontekst na razne načine, direktno ili indirektno, eksplicitno ili implicitno, utiče na ciljeve i rezultate JPP-a, bez obzira na to da li su jezički planeri i planerke te činjenice svesni ili ne (v. Ricento 2000, 2006, Milroy 2001, Filipović, 2009: 54-72).

4.4.5. Održavanje/zamena jezika

Iako *održavanje/zamena jezika* (eng. *language shift/maintenance*) nije centralna tema ovog istraživanja, u njemu će se ukazati na moguću ulogu jezičkih ideologija u tom

---

²⁵ U zborniku koji je priredio T. Ricento (Ricento 2006) najistaknutiji istraživači i istraživačice JPP-a nude različite definicije i teorijska i metodološka viđenja ovog koncepta, kao i čitav niz pitanja sa kojima je on u neposrednoj vezi.

procesu, u kontekstu portugalsko-srpskog bilingvizma ispitanica i njihovog potomstva. Zato ćemo ovde navesti definicije tog koncepta koje usvajamo za potrebe ovog istraživanja.

Jednu od prvih definicija zamene jezika formulisao je U. Vajnrjajh, proučavajući pojave vezane za jezike u kontaktu. Prema toj definiciji, zamena jezika podrazumeva „prelazak sa uobičajene upotrebe jednog jezika na [upotrebu] drugog jezika“ (Weinreich 1953: 68, nav. prema Вучина Симовић 2016: 55). Nakon višedecenijskog proučavanja ovog procesa, identifikovani su mnogi faktori koji do njega dovode ili na njega utiču, tako da su formulisane i njegove različite definicije. U ovom istraživanju prihvatamo definiciju zamene jezika koju daju I. Vučina Simović i J. Filipović:

„Zamena jezika [...] označava postepeno ili naglo zamenjivanje jednog jezika drugim, kako na pojedinačnom, tako i na grupnom planu“ i „može biti brza ili spora, delimična ili globalna, ali uvek podrazumeva dvojezičnost i (najčešće) neravnopravan odnos manjinske i većinske jezičke (etničke, kulturne i sl.) grupacije u okviru jedne političke konstrukcije, najčešće države, i bazira se na činjenici da određena etnička grupacija u okviru date države i uz određenu stimulaciju (ekonomsku, socijalnu, kulturnu ili političku) teži da usvoji i delimično ili potpuno pređe na jezik većinske grupe“ (Вучина Симовић & Филиповић 2009: 21).

Što se tiče termina *održavanje jezika*, on „[je usko] povezan sa pojmovima *zamene* i *gubitka* jezika i koristi se u sociolingvističkoj literaturi kao njihov antonim“ (Вучина Симовић 2016: 57). U pitanju je situacija u kojoj govornici i govornice ne prelaze na većinski varijetet, već nastavljaju da koriste svoj, iako u datom društvenom kontekstu postoje uslovi da do njegove zamene dođe (isto).

5. Metodologija istraživanja i istraživačke tehnike

5.1. Prikupljanje građe za istraživanje

Građu za ovo istraživanje čini ukupno trideset sati snimljenog materijala razgovora sa ispitanicama – petnaest pripadnica brazilske dijaspore u Srbiji u braku ili vanbračnoj zajednici sa Srbima. Od toga, približno dvadeset i tri sata čine snimljeni individualni polustrukturirani intervjui sa ispitanicama, dok oko sedam sati čine snimljeni spontani razgovori između dve ili više ispitanica i istraživača. Ovakav metodološki postupak P. Geret, N. Kuplnad i A. Viljams (Garrett et al. 2003) definišu kao direktan pristup proučavanju stavova prema jeziku. U nastavku opisujemo istraživačke tehnike pomoću kojih smo prikupili građu.

Individualni intervjui sa ispitanicama unapred su dogovoreni i snimani su u njihovom ili istraživačevom stanu, bez prisustva trećih lica. Oni su polustrukturirani u tom smislu što je istraživač unapred definisao okvirne teme za razgovor, koje se odnose na srpski i portugalski jezik, na druge jezike kojima vladaju ispitanice, na njihovo učenje srpskog jezika, kao i na upotrebu jezika u raznim domenima, kao što su brak odnosno vanbračna zajednica, vlastita porodica, partnerova porodica, upoznavanje novih ljudi u Srbiji i druženje sa njima, posao, obrazovanje i usvaršavanje, kulturne, zabavne i religijske aktivnosti, i dr. Ispitanicama je dozvoljeno da se prema svom nahođenju nadovežu i na druge teme i da naprave digresije prilikom odgovaranja na postavljena pitanja. Razgovori su vođeni na portugalskom jeziku, uz poneki slučaj prključivanja ispitanica na srpski.

Kako ističe M. Ilić (2014: 154), istraživački intervju nije samo tehnika za istraživanje, već predstavlja istovremeno i svojevrsan odnos moći između istraživača ili istraživačice i sagovornika ili sagovornice, govorni čin ili žanr, a ponekad čak i političko sredstvo. Naime, istraživač ili istraživačica definiše teme za razgovor i u izvesnom smislu preuzima kontrolu nad situacijom, usmeravajući tok razgovora i delimično utičući na odgovore. Mi smo nastojali da intervju, koliko god je to bilo moguće, učinimo nalik spontanom razgovoru, dozvoljavajući ispitanicama duže zadržavanje na pojedinim temama, digresije, pa čak i postavljanje pitanja, ali istovremeno nismo gubili iz vida ni

planiranu osnovnu strukturu intervjua. U zavisnosti od toga kako se razvijao razgovor, intervjui sa nekim ispitanicama su trajali kraće, a sa nekima duže, ali su sve ispitanice govorile o svim temama koje smo predvideli.

Kako bismo podstakli odgovore koji pružaju dovoljan broj informacija, nismo postavljali pitanja na koja bi odgovori bili *da* ili *ne*, već smo koristili formulacije sa upitnim priložima (*kada, kako, koliko, kakav* i dr.). Nismo, međutim, nikakvim diskursnim sredstvima insistirali na dobijanju odgovora na pitanja kada bismo primećivali da ispitanicama nije bilo prijatno da ih daju, što su bile veoma retke situacije. Nastojali smo da ispitanicama u toku njihovog odgovaranja pružimo povratnu reakciju, u vidu kratkih jezičkih i parajezičkih komunikativnih formi (kao što su uzvici *aha, mhm*, klimanje glavom i sl.), koje su imale za cilj da atmosferu intervjua približe atmosferi spontanog razgovora, kao i da podstaknu ispitanice da nastave sa odgovorom i da daju još informacija. Radi dodatnih potvrđivanja ili razjašnjenja nekih odgovora, koristili smo strategiju parafraziranja odgovora upotrebom odgovarajućih glagolskih perifraza ili diskursnih markera, npr. *Znači, voliš da učiš strane jezike?*, *Znači, stigla si ovamo 2016. godine, jel tako?*, i sl. Ponekad smo ispitanice vraćali na teme o kojima se već govorilo u toku intervjua, rečenicama kao što su *Rekla si da nas učenje jezika obogaćuje kao ličnosti*, *Rekla si da ti i tvoj muž uglavnom pričate engleski*, i sl. Sve ove strategije su usmerene na dobijanje odgovarajućih informacija od ispitanica, ali uz nastojanje da se u najvećoj mogućoj meri ublaži pogled ispitanica na istraživača kao na nekoga ko ima apsolutnu kontrolu nad razgovorom (v. isto: 154–160)

Za razliku od intervjua, istraživač ili istraživačica samo donekle može da usmerava spontane razgovore, postavljajući pitanja sagovornicima ili sagovornicama u samom njihovom toku. Pri tom, tokom spontanih razgovora mnogo je verovatnije da i istraživaču ili istraživačici budu postavljena pitanja i da neko od sagovornika ili sagovornica u izvesnoj meri preuzme kontrolu nad čitavim razgovorom. Sve ovo čini odnose u spontanom razgovoru drugačije od onih u intervjuu, što se može odraziti i na razlike u formama i sadržini ova dva govorna čina i onda kada se odnose na istu temu. Zato smo odlučili da građu za ovo istraživanje dopunimo i materijalom iz spontanih razgovora sa ispitanicama u kojima su, se između ostalog, teme odnosile i na pitanja jezika. Spontani razgovori snimljeni su na različitim mestima, uglavnom kod jedne od ispitanica ili u nekom ugostiteljskom objektu. U njima ima mnogo više preklapanja iskaza

nego u intervjuima, kao i više segmenata koji su, kako zbog tih preklapanja, kako zbog zvukova iz okruženja, bili nerazumljivi za transkripciju.

5.2. Transkripcija snimljenog materijala

Transkripcija snimljenog materijala uvek podrazumeva da se napravi odgovarajući izbor (Lapdat & Lindsey 1999: 72, nav. prema: Ilić 2014: 150). Zato su kriterijumi za taj izbor i njihova povezanost sa predmetom i ciljevima istraživanja važniji od nastojanja da se prikaže što je više moguće podataka (isto). U ovom radu korišćićemo takozvanu *verbatim transkripciju*, kojom se nastoji zabeležiti sve što je izgovoreno, uključujući i zamuckivanja, prekidanja iskaza, ispravljanja, kao i neka parajezička sredstva, kao što su pauze, kašalj, uzdasi i sl. U pitanju je, dakle, široka verbatim transkripcija (v. isto), koja koristi relativno sveden skup simbola i, za razliku od uske transkripcije, ne nastoji da zabeleži sve podatke o iskazu i njegovom kontekstu. Iz transkripcije smo izostavili podatke o gestovima i facijalnoj ekspresiji, kao i iskaze koji se preklapaju, kada su u pitanju transkripti spontanijih razgovora.

Transkripti intervjuja su podeljeni u segmente tako da jedan segment čini pitanje ili komentar istraživača, a sledeći odgovor ispitanice. Transkripti spontanijih razgovora segmentirani su na sličan način, s tim što iskaz svake sagovornice čini poseban segment. Istraživač je označen skraćenicom IS, dok je sagovornica u intervjuu označena skraćenicom SG. U transkriptima spontanijih razgovora sagovornice su označene istom skraćenicom uz dodatak broja: SG1, SG2, itd. Odlučili smo da sve sagovornice ostanu anonimne i da se na taj način zaštiti njihova privatnost. Pre navođenja transkripata u zagradi iznosimo samo podatke o godini i mestu njihovog rođenja, obrazovanju, zanimanju i deci, ako ih imaju. Sva lična imena koja su spomenuta tokom razgovora u transkripciji su promenjena. Simboli koje koristimo delimično se zasnivaju na konvencijama koje predlaže S. Savić (1993) i koje su upotrebljene u studiji M. Ilić (2014).

Simboli korišćeni u transkripciji:

. opadajuća intonacija na kraju iskaza

? rastuća intonacija na kraju iskaza

! uzvična intonacija na kraju iskaza

, nastavak iskaza istom intonacijom
.. kratka pauza (do pet sekundi)
... duga pauza (više od pet sekundi)
- prekinuta reč
: produžen vokal, npr. *o:vaj*
++ nerazumljiv deo iskaza
= iskaz se automatski nadovezuje na prethodni
/ sledeći iskaz
VELIKA SLOVA naglašavanje nekog dela iskaza
kurziv preključivanje kodova
mastan slog koristimo za isticanje delova iskaza koji su najrelevantniji za analizu
( ) u zagradi beležimo parajezičke elemente
(...) deo iskaza koji je izostavljen u transkripciji radi skraćivanja

Delovi transkripata navođeni su tokom analize selektivno, radi ilustracije iznetih tvrdnji odgovarajućim primerima. Svaki segment transkripta biće naveden u originalu, na portugalskom jeziku, i u prevodu na srpski. U prilogu rada ćemo izložiti objedinjene transkripte delova snimljenog materijala iz kojih smo ekscerpirali primere za analizu.

5.3. Metodologija kognitivnolingvističke analize pojmovnih metafora

Iako teorija pojmovne metafore postoji već skoro četiri decenije, donedavno se nije veća pažnja posvećivala metodološkim pitanjima vezanim za identifikovanje metafora i njihovu analizu. Ovo se dobrim delom može smatrati i posledicom činjenice da se kognitivnolingvistička istraživanja često ne zasnivaju na obradi korpusa, već se stavovi istraživača i istraživačica ilustruju svedenim brojem za tu svrhu iskonstruisanih primera, uz oslanjanje na vlastito poznavanje jezika (v. Rasulić 2004: 11, Klikovac 2006: 12). Međutim, ako se metafora istražuje u stvarnoj upotrebi jezika, onda je potrebno razrešiti niz metodoloških pitanja u vezi sa identifikovanjem metaforičkih preslikavanja i formulisanjem pojmovnih metafora. L. Kameron i R. Maslen (Cameron & Maslen 2010) bavili su se metodološkim aspektima analize metafora i utvrdili da u njoj postoje brojne nedoslednosti i razlike među kognitivistima i kognitivistkinjama.

U ovom istraživanju prilikom identifikovanja pojmovnih metafora delimično ćemo se oslanjati na metod u kognitivističkim krugovima poznat po skraćenici MIP (eng. *Metaphor Identification Procedure – procedura za identifikovanje metafora*), koji je osmislila istraživačka grupa Pragglejaz (Pragglejaz Group 2007).²⁶ Ovaj prvi eksplicitno formulisan i sistematičan metod za identifikovanje pojmovnih metafora podrazumeva sledeće korake:

1. Pročitati ceo tekst koji će se analizirati radi opšteg razumevanja njegovog sadržaja;
2. Odrediti leksičke jedinice za analizu;
- 3a. Odrediti kontekstualno značenje svake jedinice;
- 3b. Za svaku jedinicu odrediti da li ima osnovnije savremeno značenje u drugim kontekstima koji se razlikuju od datog konteksta. Osnovna značenja uglavnom su: (i) konkretnija, (ii) povezana sa telesnim iskustvom, (iii) preciznija, (iv) istorijski starija;
- 3c. Ako leksička jedinica ima osnovnije savremeno značenje u drugim kontekstima, utvrditi da li se kontekstualno značenje razlikuje od osnovnog značenja ali tako da se može razumeti pomoću poređenja sa njim;
4. Ako je odgovor „da“, obeležiti leksičku jedinicu kao metaforičku (isto: 3).

Radi ilustracije koraka 2, 3 i 4 iz navedenog metoda navešćemo kao primer jedan metaforički izraz iz našeg korpusa: *Srpski je tako oštar, vi kao da bodete kad pričate*. Kao jedinice za analizu u ovom izrazu određujemo lekseme *oštar* i *bosti* (korak 2). Ove lekseme se u datom kontekstu odnose na strukturne odlike pojma SRPSKI JEZIK (korak 3a). Njihovo osnovno značenje, međutim, ne odnosi se na jezik, već na određene predmete, o kojima imamo znanje iz konkretnog iskustva rukovanja sa njima (korak 3b). Kontekstualno značenje se razlikuje od osnovnog značenja, budući da se odnosi na apstraktan pojam JEZIKA, ali se može razumeti na osnovu poređenja sa njim (korak 3c). Prema tome, leksičke jedinice *oštar* i *bosti* obeležavamo kao metaforičke.

Nakon identifikovanja jedinice, treba definisati izvorni i ciljni domen i formulirati pojmovnu metaforu. Ciljni domeni iz našeg istraživanja ograničeni su predmetom istraživanja na pojam JEZIKA odnosno na određene jezičke varijetete i, eventualno, na neke

---

²⁶ Metod je primenjivan u mnogim istraživanjima, uglavnom na građi iz engleskog jezika, da bi potom bio podvrgnut revidiranju i modifikovanju, sa ciljem da se usavrši (v. Steen et al. 2010).

srodne pojmove (KOMUNIKACIJA, GOVOR i sl.). Određivanje izvornih domena može predstavljati izazov za istraživače i istraživačice, a na raspolaganju im pre svega stoji vlastita intuicija (v. Klikovac 2006: 18–19). Ako bismo to primenili na navedeni primer, mogli bismo zaključiti da je ciljani domen SRPSKI JEZIK, dok je izvorni domen OŠTAR PREDMET i formulisati pojmovnu metaforu SRPSKI JEZIK JE OŠTAR PREDMET.

5.4. Kvalitativna analiza

Kvalitativna analiza u društvenim i humanističkim naukama razvila se kao odgovor na neadekvatnost primene pozitivističkih metoda razvijenih u prirodnim i takozvanim egzaktnim naukama na istraživanje društvenih i kulturnih pojava (v. Шевкушић 2006, Maguire 2007, Filipović 2009: 30–32). Nasuprot pozitivističkim konceptima kao što su „objektivnost“ i „naučna istina“, koji su pretendovali na univerzalnost, nova *interpretativna paradigma* odbacuje jedinstveno shvatanje stvarnosti i uvodi multiperspektivnost. Isti istraživački problem posmatra se iz različitih uglova i uvek u određenom kontekstu, tako da različiti istraživači i istraživačice mogu imati drugačije poglede na njega. Osim toga, u kvalitativnom pristupu postoji svest da je potrebno da se čuju „različiti glasovi“ i da se u opis istraživanih pojava i rezultata istraživanja uvedu različite „lične priče“ društvenih aktera i akterki (v. Maguire 2007).

Društveno-istorijski kontekst, geografski prostor i kulturno okruženje mogu veoma uticati na rezultate kvalitativnih istraživanja. „Kvalitativna istraživanja uvek proučavaju subjekte u njihovom društvenom i istorijskom kontekstu, nastojeći da razumeju i interpretiraju smisao ili značenje njihovih aktivnosti, doživljaja i svakodnevnih iskustava“ (Шевкушић 2006: 305). Pri tome, društveni kontekst ne smatra se statičnim, već veoma dinamičnim i varijabilnim. I za naše istraživanje veoma je važan kontekst u kome ispitanice iskazuju svoje stavove prema jeziku, tj. činjenica da žive u dijaspori, u egzogamnim zajednicama i okružene srpskim kao većinskim jezikom.

Pored promenljive prirode društvene stvarnosti, kvalitativni pristup istraživanju podrazumeva i *kritičku svest* istraživača i istraživačica (eng. *reflexivity*), koja im, kako tvrdi J. Filipović

„pomaže u određivanju epistemoloških orijentacija, prednosti i mana svojih pozicija 'insajdera' odnosno 'outsajdera' u govornoj zajednici koju istražuju, sa jedne strane, i perspektive drugih (u najširem smislu: učesnika u istraživanju, odnosno informanata i/ili kolega i saradnika zainteresovanih za istu temu), sa druge strane.“ (Filipović 2009: 33)

Zbog potrebe da se sagleda i „perspektiva drugih“, kvalitativna istraživanja u svoju metodologiju uvršćuju i takozvanu *dijalošku perspektivu*. To znači da se prihvata postojanje drugačijih viđenja problema i relativnost naučnog saznanja, uz istovremeno preuzimanje vlastite odgovornosti i odbacivanje vizije istraživačke uloge kao „neutralne“ i „ideološki nebojene“ (v. Maguire 2007: 21).

Budući da je je kvalitativno istraživanje „deo debate, a ne fiksirana istina“ (Шевкушић 2006: 305), istraživači i istraživačice, pored spremnosti na dijalog sa drugima, i sami još u toku istraživanja mogu modifikovati svoje stavove u skladu sa dobijenim rezultatima i prikupljenim podacima.

„Kvalitativna analiza je često induktivnog tipa, jer u okviru nje istraživači svoje teorije u dobroj meri formulišu i reformulišu tokom samog rada na terenu na osnovu dobijenih podataka i njihove interpretacije, koje u okviru ove metodološke orijentacije imaju i poseban naziv: utemeljene teorije (eng. *grounded theory*)“ (Filipović 2009: 33).

Za razliku od tradicionalnih empirijskih istraživanja koja se oslanjaju na deduktivni metod, kvalitativan pristup podrazumeva indukciju. Međutim, iako se rezultati kvalitativnih istraživanja mogu uopštavati, oni se pre svega odnose na pojedinačan slučaj i istraživači i istraživačice imaju svest da oni ne treba da postanu opštevažeći zakoni, kao i da imaju koristi samo u određenoj oblasti. Zato je pri iznošenju rezultata kvalitativnih istraživanja neophodno pružiti podatke o geografskom prostoru i društveno-istorijskom kontekstu (Шевкушић 2006: 308). Kako navodi J. Filipović, „ [b]aze podataka koje nastaju na osnovu kvalitativnih istraživanja bogate su opisima ljudi, mesta, razgovora, konteksta, i ne mogu se lako obraditi statističkim metodama“ (Filipović 2009: 33).

Istraživači i istraživačice koji slede kvalitativan pristup ne distanciraju se od predmeta istraživanja, već mu pristupaju sa sopstvenim ideologijama i sa namerom da rešavaju realne probleme koje uočavaju u društvu. „Istraživanje i saznanje nisu vrednosno neutralni, oni mogu imati blagotvorne, ali i nepovoljne uticaje na ljude. U skladu sa tim, potrebno je za predmet istraživanja birati vredne, suštinski važne ljudske probleme, dakle ne one koji potiču iz teorija, već od praktičnih potreba određene sredine“ (Шевкушић 2006: 303). Kvalitativna istraživanja, dakle, usmerena su na rešavanje praktičnih problema, na društvene promene na bolje, na iskorenjivanje nejednakosti odnosno na poboljšanje društvenog položaja određenih grupa, npr. žena, kao što pokazuje A. Kuzmanović Jovanović (v. Кузмановић Јовановић 2013: 40).

Na osnovu navedenih postulata kvalitativnih istraživanja, možemo rezimirati odlike kvalitativne analize na sledeći način:

1. subjektivan odnos istraživača ili istraživačice prema predmetu;
2. kritička svest istraživača ili istraživačice;
3. društvena kontekstualizovanost istraživanja, uz svest o varijabilnosti konteksta;
4. dijaloška perspektiva;
5. indukcija i svest o ograničenosti rezultata na određenu oblast;
6. detaljni opisi i interpretacije;
7. usmerenost na rešavanje realnih problema.

Zbog svih navedenih odlika, kvalitativnu analizu smo smatrali pogodnim pristupom proučavanju jezičkih ideologija u jednoj maloj dijasporičnoj grupi sastavljenoj od žena u egzogamnim bračnim i vanbračnim zajednicama. U pitanju je, dakle, mali uzorak u određenom društvenom i kulturnom kontekstu, a pojave koje u njemu istražujemo nastojimo da interpretiramo u skladu sa vlastitim ideološkim opredeljenjima, uz svest da se one mogu tumačiti i na druge načine i da rezultati do kojih smo mi došli ne moraju važiti za sve ostale slične društvene grupe.

6. Dominantne jezičke ideologije u Srbiji i u Brazilu

Jedna od hipoteza ovog istraživanja jeste da pripadnice ženske Brazilske dijaspore u Srbiji u braku ili vanbračnoj zajednici sa Srbima formiraju svoje stavove prema jeziku na osnovu dominantnih jezičkih ideologija u Srbiji i u Brazilu. Pre izlaganja rezultata analize njihovih stavova potrebno je pokazati koje jezičke ideologije preovladavaju u srpskom i brazilskom društvu. U ovom poglavlju izlažemo pregled relevantne kritički usmerene lingvističke i sociolingvističke literature koja se bavila jezičkim ideologijama odnosno ideološkim aspektima JPP-a, najpre u Srbiji, a potom i u Brazilu. Na osnovu rezultata istraživanja iznetih u toj literaturi zaključićemo kakvim se jezičkim ideologijama pretežno uobličava sociolingvistički profil srpskog odnosno brazilskog društva. U poslednjem odeljku poglavlja upoređićemo dominantne jezičke ideologije u Srbiji sa onima u Brazilu i ukazati na sličnosti i razlike između njih.

6.1. Dominantne jezičke ideologije u Srbiji

Srpski jezički standard formira se naporedo sa osamostaljivanjem Srbije od otomanske vladavine i sa konstituisanjem srpske države-nacije, tokom devetnaestog veka. Istorijom i aktuelnim stanjem jezičke standardizacije u Srbiji iz perspektive kulturnih modela (v. Geeraerts 2003) bavila se J. Filipović (2007, 2009: 60–64). Autorka zaključuje da je srpski jezički standard nastao na principima *nacionalističkog* modela standardizacije, koji podrazumeva da za čitavu naciju bude formiran jedan jezički standard, koji će istovremeno biti i simbol nacionalnog identiteta. U slučaju nove srpske države-nacije, iz vanjezičkih (društvenih, političkih, ekonomskih i dr.) razloga, raskida se sa dotadašnjom književnom tradicijom na slavenoserbskom jeziku i prednost se daje takozvanom narodnom govoru, „čija je standardizacija trebalo da odigra glavnu ulogu u formiranju srpskog nacionalnog korpusa“ (Filipović 2009: 62). Varijetet kojim je govorio najveći deo naroda izabran je za osnovicu novog srpskog standardnog jezika i učinjen je jednim od ključnih elemenata nacionalnog ujedinjenja odnosno stvaranja nacije i državnosti.

Što se tiče aktuelnog stanja aktivnosti vezanih za jezičku standardizaciju u Srbiji, J. Filipović (isto: 62–63) bavi se radom Odbora za standardizaciju srpskog jezika, čiji su članovi i članice stručnjaci i stručnjakinje iz relevantnih institucija posvećenih

proučavanju srpskog jezika iz Srbije, Republike Srpske i Crne Gore. Analizom određenog broja objavljenih naučnih radova članova i članica Odbora, autorka dolazi do zaključka da se ovo telo posvetilo „samo jednom grupom nesumnjivo veoma važnih pitanja koja sveobuhvatna jezička politika mora uključiti“ (isto: 63). Radi se, pre svega, o odnosu srpskog jezika prema novonastalim standardnim varijetetima na prostoru nekadašnje SFRJ (hrvatski, bosanski/bošnjački i crnogorski jezik), o dvoizgovornosti i dvopismenosti srpskog jezičkog standarda (ćirilica i latinica, ekavica i ijekavica), o pitanjima ortoepije i ortografije, kao i o odnosu standardnog jezika i Srba koji žive van granica Srbije.

J. Filipović (isto: 63–64) smatra, međutim, da je pored pitanja strukture i ideološkog pozicioniranja srpskog jezičkog standarda naspram drugih varijeteta u regionu neophodno da se srpski jezički planeri i planerke posvete i brojnim drugim pitanjima JPP-a, pre svega u savremenom evropskom kontekstu. Potrebno je, prema mišljenju autorke, pozicionirati srpski jezik u evropskoj zajednici jezika i pozabaviti se pitanjima njegove nastave kao maternjeg, drugog i stranog jezika, u skladu sa savremenim perspektivama teorije JPP-a.

Mišljenja smo da zanemarivanje ovih pitanja i davanje prednosti pitanjima strukture i ideološkog pozicioniranja srpskog jezika na štokavskom govornom području pokazuje snažno dejstvo standardnojezičke ideologije (v. Milroy 2001) u srpskom društvu. Primat ove ideologije ogleda se i u pristupu JPP-u prema principu *odozgo nadole* (eng. *top-down approach*), što znači da zvanične državne institucije u Srbiji propisuju standardnojezičku normu kroz normativističke publikacije (gramatike, rečnike, pravopise i priručnike za „pravilnu“ upotrebu jezika) i uvode je u obrazovanje kroz odgovarajuće nastavne programe. Kako tvrdi J. Filipović, „[t]akva vrsta standardizacije veoma često nema mogućnosti adekvatnog reagovanja i prepoznavanja jezičkih promena koje prate promene struktura i odnosa unutar govornih, društvenih, kulturnih i drugih zajednica“ (Филиповић 2014: 23).

Standardnojezička ideologija u Srbiji, kao i u svakoj drugoj standardnojezičkoj kulturi, snažno utiče na formiranje pogleda na nestandardne varijetete, kao što su varijeteti srpskog u dijaspori (samim tim i u kontaktu sa većinskim jezicima) i dijalekti srpskog jezika koji nisu ušli u osnovicu njegovog standarda. Tako, na primer, M. Ilić (2012) ispituje akademski diskurs o srpskom kao manjinskom jeziku u Mađarskoj i

zaključuje da se on odlikuje snažnim uticajem purizma. Nije, međutim, u pitanju etnički ili nacionalni purizam, kako bi se moglo očekivati, već standardnojezički purizam, tj. dejstvo standardnojezičke ideologije. Autorka pokazuje da se prilikom istraživanja varijeteta Srba u Mađarskoj kao parametar uzima srpski standardni jezik iz matice, koji se tretira kao nepromenljiv i homogen, pa se na osnovu njega elementi proučavanog varijeteta ocenjuju različitim nelingvističkim vrednosnim sudovima (npr. „neadekvatno“, „greška“, „zastarelo“). Na taj način, jezička varijacija koja uobičajeno prati varijetete u kontaktu negativno se vrednuje na osnovu nekog zamišljanog idealnog modela jezičkog standarda, što je, nedvosmisleno, dokaz ukorenjenosti standardnojezičke ideologije u akademskim krugovima lingvista i lingvistkinja u Srbiji, ili barem u jednom delu njih.

Slične zaključke možemo pronaći i u studiji o „južnjačkim srpskim dijalektima“ koju je napisala T. Petrović (2015). Ova autorka se bavi odnosom srpskog društva prema varijetetima srpskog jezika iz južne i jugoistočne Srbije, koji nisu ušli u osnovicu srpskog jezičkog standarda i koji su od njega bitno strukturno drugačiji. Autorka smatra da su govornici i govornice „južnjačkih dijalekata“ u svesti govornika i govornica sa preostalog dela srpskog govornog područja smešteni u „premodernu dobu“, usled specifične percepcije strukturnih odlika njihovih varijeteta, koja se postojano (re)konstruiše i u dijalekatskoj književnosti (isto: 30–31). Razloge za ovakvo viđenje istraživanih varijeteta autorka nalazi u medijskom i akademskom diskursu (isto: 70–72). Naime, brojni izrazi savremene popularne kulture, kao što su televizijske serije i novokomponovana muzika, predstavili su govornike i govornice „južnjačkih dijalekata“ kao „rurbane“, tj. kao pripadnike i pripadnice seoskih sredina koji su samo polovično uspeali da se integrišu u urbano društvo i koji su zato odgovorni za kulturnu, moralnu, pa i političku propast Srbije (isto: 104–107). Studija T. Petrović pokazuje duboku ukorenjenost standardnojezičke ideologije u srpskom društvu i njene konkretne diskriminatorne manifestacije u oblasti JPP-a, kulture i politike prema govornicima i govornicama onih varijeteta koji su strukturno od standarda najudaljeniji.

Da dejstvo standardnojezičke ideologije u srpskom društvu prevazilazi granice akademskog diskursa dokazuje i kritička kognitivnolingvistička analiza srpskog novinskog metajezičkog diskursa koju je sprovedla K. Bogetić (Богетић 2015). Autorka pokazuje kako se u srpskim štampanim medijima srpski jezik najčešće metaforički predstavlja pomoću pojmovnih metafora JEZIK JE OSOBA, STRANE REČI SU NADOLAZEĆA

VODA i JEZIK JE GRAĐEVINA. Ove metafore, kako zaključuje autorka, svedoče o postojanosti standardnojezičke ideologije u srpskom društvu, budući da se njima izražava zabrinutost za očuvanje „čistote“, „čvrstine“ i „zdravlja“ srpskog jezika. Personifikacija JEZIKA vrši se u kontekstu metaforičkih scenarija BOLESTI i RATA, tako što se srpski jezik metaforički predstavlja kao BOLESNA OSOBA („od loših uticaja spolja i iznutra“) ili kao OSOBA U RATU („koja mora da se brani od tih loših uticaja“). Istovremeno, o srpskom jeziku se u novinskom diskursu piše i kroz metaforička preslikavanja iz domena VODENE BUJICE na domen LEKSIČKOG POZAJMLJIVANJA, pa se strane reči predstavljaju kao „preteća poplava“ ili „lavina“ (i to „stihijska“), koja „ugrožava“ srpski jezik. Metafora GRAĐEVINE, inače veoma često isticana u kognitivnolingvističkim analizama konceptualizacije jezika, u metajezičkom diskursu srpskih štampanih medija uklapa se u metaforički scenario RATA i opštu zabrinutost za opstanak srpskog jezika, budući da se može „srušiti“ ili „urušiti“. K. Bogetić (Bogetić 2015: 157–158) zaključuje da ovakav metajezički diskurs u srpskoj štampi svedoči o tome da zabrinutost za jezik zapravo korelira sa zabrinutošću za druga, dublja i apstraktnija pitanja, kao što je opstanak nacije. Mi bismo dodali da je to samo još jedan dokaz o postojanosti nacionalističkog kulturnog modela jezičke standardizacije, po kome je nacionalni jezik jedan od najvažnijih konstitutivnih elemenata nacije i simbola nacionalnog identiteta.

Standardnojezička ideologija utiče i na srpsku obrazovnu JPP, kako pokazuje kritička analiza nastave jezika u obaveznom osnovnom i srednjem obrazovanju u Srbiji (Filipović et. al 2007). Kada je u pitanju nastava srpskog kao maternjeg jezika, obrazovna JPP koja definiše ovu oblast ustrojava se na osnovu nacionalističkog modela jezičke standardizacije, odnosno nalazi se pod uticajem standardnojezičke ideologije (isto: 229–230). Naime, kao standardni varijetet koji učenici i učenice treba da usvoje kroz nastavu nameće se ideal iz druge polovine devetnaestog veka, kakav je veoma udaljen od savremenih prestižnih varijeteta najznačajnijih srpskih urbanih centara, kao što su Beograd i Novi Sad (a mi bismo dodali, koji je još udaljeniji od varijeteta nekih drugih urbanih centara sa staroštokavskog dijalekatskog područja, v. Petrović 2015). Srpski jezički planeri i planerke koji utiču na obrazovnu JPP i dalje veruju u postojanje „pravilnog“ *književnog jezika*,²⁷ koji treba da se nametne čitavoj naciji kao jedinstven

---

²⁷ Poistovećivanje jezičkog standarda sa *književnim* jezikom opstaje u srpskoj normativističkoj lingvistici i u drugoj deceniji dvadeset prvog veka. U *Normativnoj gramatici srpskog jezika*, objavljenoj 2013. godine,

jezički standard. Što se pak tiče nastavnih metoda, autorke ističu da su oni zasnovani na strukturalističkoj tradiciji, prema kojoj se jezik sagledava kao statičan sistem uređen prema jasnim pravilima, koja učenici i učenice moraju usvojiti da bi ovladali standardnojezičkom normom, dok se pragmatičkim funkcijama jezika, komunikativnoj kompetenciji i upoznavanju sa pojedinim registrima uopšte ne posvećuje dovoljno pažnje (Filipović et al. 2007: 230). Pored ovoga, donedavno se prisustvo standardnojezičke ideologije u nastavi srpskog kao maternjeg jezika ogledalo i u gradivu koje učenici i učenice moraju da usvoje radi polaganja prijemnog ispita za srednje škole (v. Тома & Ђурић 2006, nav. prema: Филиповић 2014: 25). Zbirke zadataka za prijemne ispite obilovale su arhaičnim leksemama i izrazima srpskog jezika, često ilustrovanim primerima tekstova koji su i sami ideološki snažno obojeni i koji reprodukuju patrijarhalne kulturne modele.

Kada je u pitanju nastava manjinskih jezika kao maternjih u Srbiji i u nekadašnjoj SFRJ, J. Filipović, J. Vučo i Lj. Đurić (Filipović et al. 2007: 230–231) pokazuju da se predloženi (i navodno očekivani) rezultati JPP-a na tom polju značajno razlikuju od postignutih. Naime, školovanje manjina na njihovim manjinskim jezicima, uz samo nekoliko časova srpskog jezika nedeljno, nije dovelo do njihove potpune integracije u društvo i ostvarivanja svih prava koje bi trebalo da poseduju kao punopravni građani i građanke ove države. Naprotiv, ovakva obrazovna JPP dovela je do substraktivnog bilingvizma pripadnika i pripadnica manjina, čija nedovoljna kompetencija u većinskom jeziku predstavlja otežavajući činitelj u procesu integracije u srpsko društvo, budući da je bez potpunog vladanja većinskim jezikom gotovo nemoguće nastaviti školovanje u Srbiji i steći odgovarajuće zaposlenje izvan manjinske etnojezičke zajednice. Pored toga, govornici i govornice većinskog jezika decenijama su kroz obrazovanje sistematski odvojeni od pristupa manjinskim jezicima, što je samo ojačalo podsticanje razlika u jednom multietničkom i višejezičnom okruženju (isto: 230).

Iz pregleda kritički orijentisanih studija o pitanjima jezičke standardizacije i JPP-a u Srbiji možemo zaključiti da nacionalistički kulturni model standardizacije (Geeraerts 2003) i standardnojezička ideologija (Milroy 2001) utiču na veliki broj oblasti u vezi sa jezikom, a posledično i na čitavo srpsko društvo. Sama jezička standardizacija

---

i dalje se koristi termin *književni jezik* i daje mu se prednost nad terminom *standardni jezik* (v. Пипер & Клајн 2013: 5, 16)

sprovedena je prema nacionalističkom modelu, čime je srpskom standardnom jeziku pripisana uloga simbola jedinstva nacije i jednog od najvažnijih elemenata državnosti. Jezičkoplanerske aktivnosti u aktuelnom trenutku usmerene su više na održavanje takvog statusa srpskog standardnog jezika nego na praktična pitanja JPP-a u savremenom kontekstu. To se odražava ne samo na akademski diskurs o nestandardnim varijetetima, već i na žustre javne rasprave o pitanjima jezika u javnom medijskom diskursu. Nastava srpskog kao maternjeg jezika koncipirana je tako da reprodukuje nacionalistički model jezičke standardizacije i standardnojezičku ideologiju. Uticaj ovih koncepata ostvaruje se i u nastavi manjinskih jezika kao maternjih, koja već decenijama sistematski produbljuje jaz između etnojezičke većine i manjine.

6.2. Dominantne jezičke ideologije u Brazilu

Dominantne jezičke ideologije u savremenom Brazilu formirale su se tokom nekoliko vekova, još od vremena kada je Brazil bio portugalska kolonija. Moglo bi se tvrditi čak i da je njihovo uobličavanje započelo i mnogo pre toga, u vreme kada je portugalski jezik tek počeo da se učvršćava na položaju nacionalnog jezika Portugala. Zato ćemo se u ovom odeljku najpre osvrnuti na istoriju standardizacije portugalskog jezika, da bismo potom razmotrili aktuelno sociolingvističko stanje u brazilskom društvu.

Portugal se konstituiše kao srednjevekovni oblik države u dvanaestom veku. Njegovim razdvajanjem od Galisije, oblasti koja će do danas ostati u sastavu Španije, stvorili su se uslovi i za odvajanje portugalskih jezičkih varijeteta od galisijskih. U srednjevekovnom Portugalu, kao i u većem delu zapadne Evrope tog vremena, latinski jezik je bio taj koji se koristio u kulturi i koji je nastojao da se očuva u kakvom-takvom standardizovanom obliku, dok je narodni jezik bio prepušten slobodnom evolutivnom razvoju i varijacijama, bez ikakvih propisanih uzusa koji bi ga ujedinili i dali mu neki ustaljeniji oblik. Drugim rečima, jezičke standardizacije još uvek nije bilo. Prvi pokušaji se javljaju u šesnaestom veku. Iz 1536. datira čuvena gramatika čiji je autor bio Fernao de Olivejra (*A Grámmatica da lingoagem portuguesa*). To je bio prvi pokušaj definisanja pravila za upotrebu portugalskog jezika. Ubrzo su usledili i drugi slični pokušaji tokom istog stoleća, koji koincidiraju sa početkom širenja Portugalske Imperije. Već 1576. se pojavljuje i prvi pravopis (v. Baxter 1992: 12). Šesnaesti vek je u Portugalu period

koegzistencije mnogobrojnih jezičkih varijacija i promena (uključujući i one pod kontaktom), ali i početaka aktivnosti korpusne JPP, tj. definisanja nekog oblika standardnog jezika (v. Mattos e Silva 1988a).

U osamnaestom veku dolazi do novih pokušaja izgrađivanja standardnog portugalskog. Prvi rečnik portugalskog jezika autora Moraisa Silve izlazi 1789. godine, a do 1949. je doživeo deset izdanja (v. Baxter 1992: 12). Pojavljuje se i nova normativna gramatika 1771. koja će ući u upotrebu i u kolonijama. U devetnaestom i dvadesetom veku slede brojne nove preskriptivne gramatike, uglavnom zasnovane na filološkoj tradiciji. Moglo bi se reći da je prva iole lingvistički orijentisana normativna gramatika izašla tek osamdesetih godina dvadesetog veka (Cunha & Lindley Cintra 2001). Međutim, i u ovoj gramatici se uočava uticaj tradicionalnog izjednačavanja standardnog sa književnim jezikom, pa se kao korpus za primere „pravilne upotrebe jezika“ uzimaju književna dela (v. Bagno, 2001: 41).

Akademija nauka u Lisabonu (Academia das Ciências de Lisboa) pokušaće da objavi rečnik svega dva puta od osnivanja: 1793. i 1976. Oba puta je izašao samo po jedan tom. U međuvremenu je bilo leksikografskih poduhvata pojedinih izdavača izvan zvaničnih državnih institucija zaduženih za JPP (v. Baxter 1992: 13). Uopšte uzev, pregledom istorije jezičke standardizacije u Portugalu stiče se utisak nedostatka ozbiljnije jezičke politike i planiranja.

Portugalski jezik se iskrcao na teritoriju današnjeg Brazila zajedno sa prvim portugalskim istraživačima, a potom i kolonizatorima, na početku šesnaestog veka. Međutim, njegovo zakonsko uvođenje u zvaničnu upotrebu i školstvo uslediće tek 1757. godine dekretom Markiza od Pombala. Do tada se u Brazilu kao sredstvo za komunikaciju koristio uglavnom pidžin zasnovan na jeziku tupi, poznat pod nazivom *opšti jezik* (port. *língua geral*). Od uvođenja portugalskog u školstvo, kao model za pravilnu upotrebu jezika počinje da se primenjuje gramatika iz 1771, koja je bila pisana u metropoli (v. isto: 19).

Brazil stiče nezavisnost od Portugala 1822. godine. Planiranjem jezika u novoj nezavisnoj državi počinje da se bavi Brazilska književna akademija (Academia Brasileira de Letras) od druge polovine devetnaestog veka. Ona se uglavnom posvetila izradi rečnika i preskriptivnih gramatika, ali nedovoljno sistematično i bez prethodnog proučavanja specifičnosti portugalskog jezika govorenog na brazilskoj teritoriji. Brazilski

jezički planeri su se dosta ugledali na kolege iz bivše metropole. Više rezultata od Akademije i drugih institucija daće radovi istaknutih pojedinaca, što govori o nedostatku ozbiljnije jezičke politike i planiranja u Brazilu (v. isto: 19–20). Tokom XX veka počinju da se pojavljuju knjige koje su imale pretenziju na to da budu normativne gramatike brazilskog portugalskog jezika, ali su i one, poput portugalskih, uglavnom bile zasnovane na filološkoj tradiciji.

Mišljenja smo da su tokom istorije standardizacije u Portugalu i u Brazilu dominirali elementi *racionalističkog* modela jezičke standardizacije. Portugalski jezik se doživljavao kao varijetet koji treba standardizovati i učiniti zajedničkim sredstvom komunikacije u kontinentalnom Portugalu, a potom i na prostoru čitave Imperije. Teritorijalne i socijalne varijacije u Portugalu iz šesnaestog veka pokušavaju se prevazići pisanjem gramatika i raznih drugih moralno-didaktičkih spisa koji su između ostalog definisali i „pravilnu“ upotrebu jezika (v. Mattos e Silva 1988a). Ogromna jezička raznolikost koju su Portugalci zatekli u Brazilu potpuno je zanemarena kada je portugalski tamo bio uveden kao zvaničan jezik u osamnaestom veku. Poklapanje širenja imperijalne moći i standardizatorskih aktivnosti svedoči o ekspanzionističkim težnjama i na jezičkom planu.

Viđenje Brazila kao jednojezične zemlje, koje uprkos empirijskim činjenicama opstaje i danas, ukazuje na snažan uticaj *nacionalističkog* modela na statusnu JPP u brazilskom društvu. Kako tvrde M. Bagno i E. de Olivejra Ranžel:

„Istorija formiranja brazilskog društva otkriva konstantan napor dominantnih društvenih slojeva da se stvori slika jednojezične zemlje, gde se svi stanovnici savršeno razumeju i, prema tome, žive u potpunoj harmoniji. Da bi se konstituisao mit o jedinstvenom jeziku, bilo je potrebno da tokom istorije postoji jedna suštinski autoritarna jezička politika, podržana represivnim merama, koje su uključivale, na primer, zabranu, od strane portugalske metropole, u XVIII veku, upotrebe opšteg jezika zasnovanog na tupiju (koji je tada bio najgovoreniji na čitavoj teritoriji), iz pedagoških razloga, ili progon govornika nemačkih i italijanskih dijalekata na jugu zemlje, tokom diktature Žetulija Vargasa, koji je upotrebu tih dijalekata pretvorio u „jezički zločin“ koji podleže

zatvorskoj kazni [...]. Uz sve to, verovanje u jezičko jedinstvo Brazila opstaje u našoj kulturi i danas, iako je Unesko klasifikovao Brazil kao višejezičnu zemlju, gde se osim brazilskog portugalskog govori još približno 200 različitih jezika, od kojih je 170 autohtonih (indijanskih), dok su ostali alohtoni (doneti od strane evropskih i azijskih imigranata)“ (Bagno & Oliveira Rangel 2005: 77).²⁸

Prema najrecentnijim zvaničnim podacima, u Brazilu se govori 274 autohtona jezika, čiji govornici i govornice pripadaju veoma raznovrsnim etnojezičkim grupama, kojih ukupno ima 305 (v. IBGE 2016). Međutim, zanemarljivo mali broj njih ima zvaničan status na lokalnom nivou (v. Morello 2012), a njihova standardizacija i upotreba u svim odgovarajućim domenima, uključujući i obrazovanje, gotovo potpuno izostaje. Ovi podaci naglašavaju dominantan uticaj nacionalističkog kulturnog modela na statusnu JPP u Brazilu.

Ovaj kulturni model, baš kao i standardnojezička ideologija, imaju ključnu ulogu u strukturiranju korpusne JPP u Brazilu, tj. same jezičke standardizacije brazilskog portugalskog, što ćemo pokazati pregledom relevantnih brazilskih (socio)lingvističkih studija iz poslednjih tridesetak godina koje su se kritički bavile pitanjem jezičkog standarda u Brazilu.

Naime, i sam pojam *portugalski jezik* pokriva čitav niz varijeteta, međusobno veoma raznolikih, pa je neretko problematično definisati šta bi sve pod taj glotonim moglo spadati (v. Paiva Raposo 1984). Prema teritorijalnom kriterijumu, ti varijeteti se mogu svrstati u tri veće skupine: *evropski portugalski*, *brazilski portugalski* i *afrički portugalski*. Među njima se već na prvi pogled uočavaju razlike u izgovoru, pisanju, gramatici, leksici, pragmatici i dr. Zato bi bilo neprirodno i neodrživo da portugalski jezik

---

²⁸ A história da formação da sociedade brasileira revela o empenho constante, por parte das camadas sociais dominantes, de criar a imagem de um país monolíngüe, onde todos os habitantes se entendem perfeitamente e vivem em total harmonia. O mito da língua única, para se construir, exigiu ao longo da história uma política lingüística essencialmente autoritária, consubstanciada em medidas repressoras, que incluíram, por exemplo, a proibição, por parte da metrópole portuguesa, no século XVIII, da utilização da língua geral de origem tupi (a mais falada, então, em todo o território) com finalidades pedagógicas, ou a perseguição dos falantes de dialetos alemães e italianos no Sul do país, durante a ditadura de Getúlio Vargas, que transformou o uso desses dialetos em “crime idiomático”, passível de prisão sumária [...]. Com tudo isso, a crença na unidade lingüística do Brasil permanece viva em nossa cultura, embora o Brasil seja classificado pela Unesco como um país multilíngüe, onde são faladas, além do português brasileiro, cerca de 200 línguas diferentes, das quais umas 170 autóctones (indígenas) e as demais, alóctones (trazidas pelos imigrantes europeus e asiáticos).

ima samo jedan standardni oblik koji bi bio primenljiv na celokupno njegovo govorno područje. Kao i drugi jezici sličnog geolingvističkog i sociolingvističkog položaja, i portugalski na nivou jezičkog standarda poseduje osobinu policentričnosti. Njegov standard se ostvaruje kroz dve nacionalne varijante: *evropsku nacionalnu varijantu* (port. *a variante nacional europeia, português europeu* ili *português de Portugal*) i *brazilsku nacionalnu varijantu* (port. *a variante nacional brasileira, português brasileiro* ili *português do Brasil*).²⁹

Postojanje samo ove dve nacionalne varijante standardnog portugalskog jezika ne odgovara jezičkoj stvarnosti na prostoru celokupne njegove govorne zajednice. Ovaj jezik je osim Brazila i Portugala u upotrebi kao zvaničan i u šest afričkih zemalja, kao i u Istočnom Timoru. Međutim, ove zemlje nemaju sopstvene nacionalne varijante portugalskog jezika, već koriste evropsku, iako su varijeteti portugalskog jezika koji se u njima govore različiti na svim jezičkim nivoima od onih koji su osnovica evropske varijante i sve više poprimaju sopstvena obeležja (v. Vilela 2001, 2002). Tako se evropska varijanta ne može suštinski ni smatrati čisto nacionalnom, pre bi se mogla odrediti kao „plurinacionalna“, budući da funkcioniše kao jezički standard za više nacija.

Što se tiče brazilske nacionalne varijante, ona jeste u upotrebi u odgovarajućoj govornoj zajednici, ali se postavlja pitanje koliko odgovara njenoj jezičkoj stvarnosti. Sociolingvistički profil Brazila predstavlja zapravo izuzetno složenu koegzistenciju nekoliko različitih i u socijalno-psihološkom i funkcionalnom smislu hijerarhijski ustrojenih jezičkih varijeteta. S jedne strane nalazi se standard: brazilska nacionalna varijanta portugalskog jezika, onakva kakva je opisana i propisana u gramatikama i priručnicima za njenu pravilnu upotrebu. Ona se predaje u školama na nastavi iz portugalskog kao maternjeg jezika. Kao i svaki standardni jezik, vrednovana je kao prestižna, a ovladavanje njome se smatra sredstvom za pristup pozicijama društvene moći. Međutim, zanemarljivo je malo Brazilaca koji ikada uspeju njome u potpunosti da ovladaju. Brazilska nacionalna varijanta standardnog portugalskog jezika u dobroj meri se zasniva na književnoj tradiciji i na evropskoj varijanti. Zapravo, kada se ove dve

---

²⁹ Ponekad se upotrebljavaju i drugi termini, npr. *português lusitano* za evropski portugalski, kako u Portugalu, tako i u Brazilu. Takođe, u obe ove zemlje u literaturi se može naići na termin *português d'aquém-mar* za domaću varijantu i *português d'além-mar* za onu sa druge strane Atlantika. Ovi termini, međutim, češće se odnose na skup svih varijeteta koji se govore u Portugalu odnosno Brazilu, a ne na nacionalne varijante standardnog jezika. Što se tiče termina iz drugih jezika, u literaturi na engleskom (v. npr. Azevedo 2005) najčešće se koriste termini *European Portuguese* i *Brazilian Portuguese*.

nacionalne varijante uporede, naročito u pisanim tekstovima, stiče se utisak o visokom stepenu homogenosti portugalskog jezika. S druge strane se nalazi *brazilski vernakular* (port. *vernáculo brasileiro*), jezički varijetet koji Brazilci i Brazilke usvajaju kao L1. Ovaj varijetet se izrazito razlikuje od evropske nacionalne varijante, budući da ima veoma kompleksnu istoriju razvoja (v. Mattos e Silva 1988a, 1988b, 2001) koji je još od šesnaestog veka odvojen od razvoja evropskog portugalskog. On je pretrpeo kontakte sa autohtonim, kao i sa mnogobrojnim jezicima stotina hiljada afričkih robova (v. Mendonça 2012). Doseljenici iz evropskih zemalja u prvoj polovini dvadesetog veka dodatno su doprineli njegovom razvoju u višejezičnoj kontaktnoj situaciji. Istovremeno, jezik u metropoli je krenuo u drugom pravcu razvoja i izgubio mnoge karakteristike koje su u Brazilu ostale sačuvane. Studije iz istorijske lingvistike, naročito one generativistički orijentisane, pokazale su da je gramatika brazilskog vernakulara na kraju devetnaestog veka pretrpela drastična restrukturiranja, što se prvenstveno ogleda na planu morfologije i sintakse (v. npr. Kato 1993, Tarallo 1993). Mnoge odlike evropskog portugalskog (kako standardnog, tako i nestandardnih varijeteta) uopšte više ne postoje (ako su ikada i postojale) u gramatičkom sistemu brazilskog vernakulara. Očigledna sličnost u vokabularu samo na prvi pogled može prikriti dublje sistemske razlike između evropskog portugalskog i brazilskog vernakulara. A ako se pored morfosintaksičkih u obzir uzmu i očigledne razlike u fonološkim sistemima, utisak o homogenosti portugalskog jezika sve više slabi.

Idealizovan standard s jedne, i brazilski vernakular s druge strane, predstavljaju dve ekstremne tačke na svojevrsnom brazilskom sociolekatskom kontinuumu. Pripadnici viših društvenih klasa, koji imaju pristup formalnom obrazovanju zaključno sa fakultetskom diplomom, uglavnom uspevaju kroz školovanje da savladaju osnove standarda. Međutim, primenjuju ga samo u krajnje formalnim situacijama, i to prvenstveno u pisanju. Što se tiče onih neformalnih, u njima ipak preovladava upotreba varijeteta koji je nastao na osnovi vernakulara i nekih strukturnih obeležja standarda. Taj „međuvarijetet“ obično se naziva *učeni brazilski portugalski* (port. *português brasileiro culto*). Novija sociolingvistička istraživanja, uglavnom varijacionističkog tipa i labovljevske orijentacije, idu ka tome da se opiše upravo taj varijetet da bi se potom na osnovu njega mogao reformisati standard. Jedan od ključnih projekata sa tim zadatkom

pokrenut je još sedamdesetih godina prošlog veka.³⁰ Govor obrazovanih Brazilaca i Brazilki, dakle, dolazi u centar naučne pažnje lingvista i lingvistkinja. Međutim, kako upozorava M. Bagno, „ti obrazovani Brazilci predstavljaju *privilegovan* deo ukupne populacije, jer su imali uslove da, u jednoj krajnje nepravednoj zemlji, pređu čitav put formalnog obrazovanja, prošavši kroz jedanaest godina osnovnog i srednjeg obrazovanja i još četiri-pet visokog“³¹ (Bagno 2001: 42, kurziv naš). Mnogo veći deo populacije nikada nije dobio priliku da se odškoluje do kraja, a samim tim ni da savlada jezički standard. Zato se ne može smatrati „obrazovanim govornikom“, a njegov varijetet se ne može odrediti kao *učeni brazilski portugalski* (v. Mattos e Silva 2001, 2006).

Usled ogromnog raskoraka između standarda i vernakulara i njihove jasne funkcionalne odeljenosti, aktuelnu brazilsku sociolingvističku situaciju možemo odrediti kao *diglosiju*, i to u klasičnom fergusonovskom smislu tog termina. Tako je određuju i mnogi kritički orijentisani savremeni brazilski i strani lingvisti i lingvistkinje (v. npr. Kato 1993, Bagno 2000, 2001, Bagno & Oliveira Rangel 2005, Mattos e Silva 2001, 2006, Azevedo 2005: 259-261, Ćirić 2012, 2017).

Lingvisti i lingvistkinje koji se zanimaju za makrosociolingvističke fenomene, ali i mnogi lingvisti i lingvistkinje drugih interesovanja, pokušali su da dođu do objašnjenja uzroka diglosične situacije u Brazilu. U kritički orijentisanim radovima koji sadrže i proaktivne stavove autora, te konkretne predloge za otklanjanje problema izazvanih diglosijom (tj. za reformu jezičkog standarda u Brazilu), uzroci složene sociolingvističke situacije traže se u ustrojstvu brazilskog društva. M. Bagno (2001) tvrdi da je brazilsko društvo suštinski nepravedno i da malobrojne elite nemaju interesa da omoguće pristup pozicijama društvene moći svim građanima i građankama koji na to imaju pravo. U jeziku se takva društvena hijerarhija ogleda u vidu nasilnog održavanja standarda koji se ugleda na evropski. A ovo ugledanje na metropolu, na nešto što je „izvan“ i „što mora biti bolje i prestižnije“ vuče korene još iz kolonijalnog doba. To kolonijalno doba, a zatim i doba Brazilske Carevine, imalo je složenu društvenu istoriju punu mešanja rasa, etniciteta,

---

³⁰ *Projeto NURC (Projeto de Estudo da Norma Urbana Linguística Culta do Brasil)*. Projekat prikuplja i analizira građu o govoru fakultetski obrazovanih ljudi iz pet velikih urbanih centara: Porto Alegre, Resife, Rio de Janeiro, Salvador i Sao Paulo. O ciljevima projekta v. rad jednih od njegovih osnivačica (Callou & Marques 1973).

³¹ [E]sses brasileiros cultos representam uma parcela privilegiada da população geral, porque tiveram condições, num país extremamente injusto, de percorrer todo o trajeto da educação formal, passando pelos onze anos do ensino básico e médio, mais os quatro-cinco anos do curso superior.

kultura i – jezika. Istraživanjem te društvene istorije možemo doći i do objašnjenja aktuelne situacije problematičnog odnosa jezika i društva u Brazilu, kako sugerise R. V. Matos e Silva (v. Mattos e Silva 2001). Da zaista treba zaviriti u istoriju, i to ne samo društvenu, nego i jezičku, kako bi se bolje razumela sadašnjost, svedoče i radovi iz dijahronijske generativne lingvistike (v. Kato 1993, Tarallo 1993). Sve u svemu, ohrabrujuća je činjenica da se među lingvistima i lingvistkinjama različitih užih specijalnosti, pa i epistemoloških opredeljenja, javlja potreba da se problem diglosije objasni i da mu se pristupi kritički.

Međutim, iz pregleda navedenih studija možemo zaključiti da se jezička standardizacija u Brazilu ustrojava na osnovu nacionalističkog modela i da u brazilskom društvu jak uticaj ima standardnojezička ideologija. U pitanju je favorizovanje jednog izveštačenog jezičkog standarda, koji je daleko od jezičke stvarnosti gotovo svih govornika i govornica brazilskog portugalskog, budući da se dobrim delom zasniva na varijetetu bivše metropole i na klasičnim književnim delima.

Potvrda širokog i postojanog uticaja standardnojezičke ideologije u Brazilu ogleda se i u akademskom i javnom medijskom diskursu o jeziku. Kako pokazuje M. Bagno u svojoj studiji sugestivnog naslova (2007), brazilski metajezički diskurs (re)produkuje viđenje standardnog jezika kao jedinog „pravilnog“ i „adekvatnog za javnu upotrebu“, dok se svi ostali nestandardni varijeteti (kojima govori skoro čitava populacija) doživljavaju kao „ogrešenje o normu“ i „pretnja pravilnoj upotrebi jezičkog standarda“.

I u oblasti obrazovne JPP u Brazilu dominantna je upravo standardnojezička ideologija. M. Bagno i E. de Olivejra Ranžel (Bagno & Oliveira Rangel 2005) dokazuju da nastava portugalskog kao maternjeg jezika u Brazilu u čitavom nizu relevantnih pitanja odražava konzervativne stavove jezičkoplanerskih elita odnosno zvaničnih državnih institucija. Učenicima i učenicama prenosi se idealizovan jezički standard, koji je stran njihovom jezičkom osećaju i koji im zato deluje kao izuzetno teško savladiv. Pitanja jezičke varijacije, kako teritorijalne tako i socijalne, kao i izrazita višejezičnost Brazila, potpuno su zanemarena u brazilskoj obrazovnoj JPP. Pored toga, i nastava književnosti zasniva se na tradicionalnom biografskom pristupu književnom delu i učvršćuje, bez ikakvog preispitivanja, brazilski i portugalski nacionalni književni kanon, čime se neki

tradicionalni patrijarhalni kulturni modeli i dalje prenose mladim generacijama (isto: 76–77).

Iz ovog pregleda zaključujemo da odnosom jezika i društva u Brazilu vladaju nacionalistički model standardizacije (Geeraerts 2003) i standardnojezička ideologija (Milroy 2001). Savremeni Brazil predstavlja naglašen primer standardnojezičke kulture, koja je toliko postojana i duboko ukorenjena u društvenoj svesti da dovodi do diglosije i, posledično, do onemogućavanja ogromnoj većini građana i građanki da imaju pristup pozicijama društveno-ekonomske i političke moći.

6.3. Dominantne jezičke ideologije: poređenje Srbije i Brazila

Još od početka obnove srpske državnosti odnosno konstituisanja brazilske državnosti u devetnaestom veku, jezičko pitanje u Srbiji i u Brazilu rešavano je prema principima nacionalističkog kulturnog modela jezičke standardizacije. U Srbiji je varijetet kojim je govorila većina pripadnika i pripadnica štokavskog govornog područja uzdignut na poziciju nacionalnog jezika, novog simbola nacionalnog ujedinjenja i stvaranja moderne srpske države. U Brazilu je na tu poziciju takođe postavljen varijetet većine, uz potpuno zapostavljanje izrazite društvene višejezičnosti. Međutim, u poređenju sa srpskim, brazilski jezički standard od samog svog konstituisanja drastično je udaljeniji od jezičke stvarnosti i stran jezičkom osećaju ogromne većine Brazilaca i Brazilki.

Aktivnosti na polju korpusne JPP i u Srbiji i u Brazilu usmerene su na održavanje postojećih oblika jezičkih standarda, dok praktična pitanja vezana za upotrebu jezika u savremenom dobu i u širem globalnom kontekstu u dobroj meri zapostavljaju. I na ovom polju prilike u Brazilu deluju ozbiljnije nego u Srbiji, budući da se brazilska sociolingvistička situacija na čitavoj teritoriji države može definisati kao diglosija. U Srbiji, govornici i govornice varijeteta koji nisu ušli u osnovicu standarda imaju više poteškoća u savladavanju norme u odnosu na govornike i govornice varijeteta koji su toj osnovici bliži. U Brazilu, pak, govornici i govornice *svih* teritorijalno određenih varijeteta imaju velikih poteškoća, s obzirom na osnovicu standarda preuzetu iz potpuno drugačije jezičke stvarnosti i književne tradicije.

Akademski i javni medijski diskurs i u Srbiji i u Brazilu pospešuju učvršćivanje i prenošenje standardnojezičke ideologije. U Srbiji je takav metajezik često nadahnut

zabrinutošću za opstanak nacije, dok je u Brazilu prvenstveno posledica nastojanja malobrojne elite da zadrži pozicije društvene, ekonomske i političke moći. U obe sredine javni metajezikički diskurs zapravo odražava dublja i apstraktnija društvena pitanja.

U oblasti obrazovne JPP, i u srpskom i u brazilskom školstvu reprodukuju se nacionalistički model i standardnojezička ideologija. Nastava srpskog odnosno portugalskog kao maternjeg jezika i svojim programskim sadržajem, i svojom metodikom, uglavnom nastoji da održi „jedini pravilan i za upotrebu u javnoj sferi podoban“ oblik jezičkog standarda. Nastava manjinskih jezika, pak, u Srbiji i nekadašnjoj Jugoslaviji pokazala je takođe odlike nacionalističkog modela, dok je u Brazilu ovo pitanje i dalje veoma zapostavljeno.

Na kraju, rekli bismo da suštinskih razlika između dominantnih jezičkih ideologija u Srbiji i u Brazilu nema. Razlike se, međutim, uočavaju u stepenu njihovog ispoljavanja. Nacionalistički model jezičke standardizacije i standardnojezička ideologija u Brazilu imaju jači uticaj na sve aspekte odnosa jezika i društva, dovodeći do gotovo potpunog zanemarivanja jezičke varijabilnosti, kako unutar samog brazilskog portugalskog jezika, tako i u okviru izrazite brazilske društvene višejezičnosti.

7. Kognitivnolingvistička analiza građe

U ovom poglavlju ispitujemo metaforičku konceptualizaciju pojmovnog domena JEZIKA u iskazima ispitanica koji sadrže njihove stavove prema nekom od njemu pripadajućih pojmova. Na osnovu metoda za identifikovanje pojmovnih metafora (v. odeljak 5.3), za analizu smo izdvojili metaforičke izraze u kojima su ciljni pojmovi JEZIK i konkretni jezički varijeteti o kojima ispitanice iznose svoje stavove (PORTUGALSKI JEZIK, SRPSKI JEZIK, kao i pojedini njihovi varijeteti, poput dijalekata i sociolekata, i neki rašireniji strani jezici). Nakon analize izdvojenih metaforičkih izraza formulisali smo odgovarajuće pojmovne metafore i podvrgli ih daljoj kvalitativnoj analizi, sa ciljem da ih dovedemo u vezu sa jezičkim ideologijama.

U prvom odeljku ovog poglavlja izlažemo pojmovne metafore za konceptualizaciju samog pojma JEZIKA. Drugi odeljak je posvećen metaforama za konceptualizaciju PORTUGALSKOG, a treći onima za konceptualizaciju SRPSKOG JEZIKA. U četvrtom odeljku ćemo se osvrnuti na metaforičku konceptualizaciju nekih drugih jezika na koje su ispitanice na razne načine upućene i o kojima su govorile u intervjuima i razgovorima. U pitanju su, konkretno, ENGLISKI i ŠPANSKI JEZIK. U poslednjem odeljku izlažemo zaključak kognitivnolingvističke analize građe.

7.1. Metaforička konceptualizacija pojma JEZIKA

U zabeleženim iskazima ispitanica koji sadrže metaforički uobličene stavove prema jeziku ciljni pojmovi uglavnom su neki konkretni jezički varijeteti (najčešće PORTUGALSKI i SRPSKI JEZIK), dok je metaforičkih izraza o samom pojmu JEZIKA, uopštenijem i apstraktnijem, srazmerno malo. Pa ipak, smatramo da je identifikovanje metaforičkih predstava upravo ovog pojma takođe od značaja za definisanje jezičkih ideologija prisutnih u ispitivanoj grupi. Kako će naša analiza pokazati, najčešće pojmovne metafore koje ispitanice koriste kada govore o pojedinim jezičkim varijetetima ne razlikuju se suštinski od metafora za konceptualizaciju pojma JEZIKA. To nam ukazuje na postojanje jednog sistema pojmovnih metafora u kome se određene odlike istih izvornih domena preslikavaju na ciljne domene koji su na različitim nivoima opštosti. Naime, pojam JEZIKA može se smatrati kategorijom čiji su članovi pojedini jezički varijeteti (portugalski, srpski, engleski i dr.), a principi kognitivnog strukturiranja čitave kategorije

važe i za njene pojedinačne članove, uz mogućnost dalje metaforičke razrade (v. Lakoff 1987, Лејкоф 2014, Rasulić 2004: 16–20, Пош 2014). Drugim rečima, osnova metaforičke konceptualizacije opštijeg pojma JEZIKA važi i za pojmove na nižem nivou opštosti (što su u našoj analizi najčešće PORTUGALSKI i SRPSKI JEZIK), ali se ona, u skladu sa konkretnijom prirodom pojedinačnih ciljnih domena, proširuje i razrađuje. Tako, na primer, naše ispitanice konceptualizuju JEZIK kao PREDMET, dok SRPSKOM JEZIKU, kao manje opštem pojmu, pripisuju dodatne konkretnije odlike istog izvornog domena, konceptualizujući ga kao OŠTAR PREDMET, TVRD PREDMET, VREDAN RESURS i dr. Zbog navedene kognitivne povezanosti pojmova različitih nivoa opštosti smatramo da iz analize ne treba isključiti najopštiji pojam JEZIKA, bez obzira na malobrojnost uočenih metaforičkih izraza o njemu.

Svi metaforički izrazi o JEZIKU koje smo zabeležili u iskazima ispitanica ukazuju na konceptualizaciju ovog pojma kao PREDMETA. Takva konceptualizacija je sasvim očekivana, budući da se većina apstraktnih i neopipljivih pojava često pojmovno strukturira preslikavanjem iz našeg konkretnog iskustva rukovanja sa predmetima. Naime, kako su to uočili još Dž. Lejkof i M. Džonson (Lakoff & Johnson 1980: 25), to iskustvo nam omogućava da stvaramo čitav niz ontoloških metafora, pomoću kojih aktivnosti, emocije, ideje i drugi apstraktni pojmovi u našem kognitivnom sistemu dobijaju ontološki status, strukturirajući se kao PREDMETI ili MATERIJAS. Kada je u pitanju konceptualizacija JEZIKA, u studiji koja prethodi pojavi „zvanične“ kognitivne lingvistike, M. Redi je ustvrdio da se IDEJE ili ZNAČENJA konceptualizuju kao PREDMETI, koji se mogu prenositi od osobe do osobe, osmatrati, kategorizovati, kvantifikovati i dr. (Reddy 1979). Ova konceptualizacija je potvrđena i u analizi građe iz srpskog jezika (v. Klikovac 2006: 178–190, Živanović 2014), a identifikovana je i sama pojmovna metafora JEZIK JE PREDMET (Klikovac 2006: 190).

Reifikacija jezika veoma je zastupljena kako u nauci o njemu tako i u laičkom viđenju ovog sveprisutnog, ali ipak apstraktnog pojma. Kako tvrdi J. Blommaert, taj kognitivni proces je rezultat ideologije po kojoj se jezik sagledava kao *artefakt*, a koja je „ključni sastavni deo moderne epohe [...] i [koja je] postala najrašireniji pogled na jezik kako u popularnim, tako i u naučnim krugovima“ (Blommaert 2006: 512).³² Široka

---

³² [A] key ingredient of modernity [...] and [which] has become the most wide spread view of language both in popular and in scientific circles.

zastupljenost određene konceptualizacije JEZIKA, dakle, ukazuje nam na postojanje odgovarajuće jezičke ideologije, koja je duboko ukorenjena u pojmovnom sistemu govornika i govornica. Njihovo viđenje JEZIKA prvenstveno kao PREDMETA može se uočiti u mnogim svakodnevnim iskazima o raznim aspektima jezika, kao što su *U medije ulaze pojedine crte kolokvijalnog govora; Engleski mi je dosta stabilan, ali mi je nemački prilično zardađo; Lepo si spremio taj govor, ali moraš još malo da izbrusiš vokabular, i sl.* Potvrdu zastupljenosti reifikacije jezika nalazimo i u lingvistici, često i na primeru upotrebe pojedinih lingvističkih termina, kao što je *elastična stabilnost standardnog jezika* (v. npr. Radovanović 2003: 188, Bugarski 2004: 174).

U primeru [1], iz našeg korpusa, sagovornica govori o pojmu JEZIKA pripisujući mu odlike predmeta, na osnovu čega možemo formulirati pojmovnu metaforu JEZIK JE PREDMET, koja upravlja, barem delimično, njenim razumevanjem tog apstraktnog pojma:

[1] (1979, Žuis de Fora, Minas Žerais, profesorka klavira, nezaposlena, ali se samostalno bavi umetničkim i pedagoškim aktivnostima)

[1.1] IS: Por que é que você acha que umas línguas são difíceis e outras fáceis de aprender?

Zašto misliš da su neki jezici teški a drugi laki za učenje?

[1.2] SG: Por que eu acho que uma língua é mais.. é mais difícil de aprender do que uma outra?

Zašto mislim da je jedan jezik lakši.. lakši za učenje od nekog drugog?

[1.3] IS: Isso.

To.

[1.4] SG: Então.. As linguas são todas diferentes, né? Toda língua é diferente. Isso depende- isso varia muito dependendo das **formas** de uma língua.

Dakle.. Svi jezici su različiti, zar ne? Svaki jezik je drugačiji. To zav- to se razlikuje u zavisnosti od **oblika** jezika.

[1.5] IS: Que formas?

Kakvih oblika?

[1.6] SG: As **formas**, quer dizer, os **traços** da língua.. a: Uma língua tem certos **traços** que a outra não tem, certas características que fazem com que seja, com que pra gente seja difícil de aprender, né?.. A **estrutura** da língua pode ser algo que.. algo que a gente vê como fácil ou difícil..

Oblika, mislim, **crta** jezika.. a: Jedan jezik ima određene **crte** koje drugi nema, određene odlike koje čine da on, da nama bude teško da ga naučimo, zar ne?.. **Struktura** jezika može biti nešto što.. nešto što vidimo kao lako ili teško..

[1.7] IS: Ahã.

Aha.

[1.8] SG: Eu acho que.. que quanto mais os **traços** da língua que você ap- que você aprende são diferentes dos **traços** de sua língua materna, tanto mais resulta.. resulta difícil você aprender.

Mislim da.. da što se više **crte** jezika koji uč- koji učiš razlikuju od **crta** tvog maternjeg jezika, to ti je.. to ti je teže da naučiš.

[1.9] IS: Entendi.

Razumem.

(...)

[1.10] IS: Você acha que tem mais algum fator que determina se uma língua estrangeira é difícil de aprender ou:, ou é só a estrutura dela mesmo?

Misliš li da postoji još neki faktor koji utiče na to da li je neki strani jezik težak za učenje ili:, ili je to baš samo njegova struktura?

[1.11] SG: Bom.. Eu acho.. Deve ter outros fatores que determinam né?..

Pa.. Mislim.. Mora biti da ima i drugih faktora koji to određuju, zar ne?..

[1.12] IS: Ahã..

Aha..

[1.13] SG: Pode ser a motivação da gente.. Se a gente é motivado.. Se gosta de uma certa língua mesmo.. Aí pode ser mais fácil de aprender, talvez.

To može biti naša motivacija.. Da li smo motivisani.. Da li nam se baš sviđa određeni jezik.. Tada učenje može biti lakše, možda.

U primeru [2], druga sagovornica na veoma sličan način govori o učenju stranih jezika:

[2] (1987, Arakažu, Seržipe, programerka, zaposlena u kompaniji za razvoj softverskih tehnologija)

[2.1] IS: Então, você gosta de aprender línguas estrangeiras?

Znači, voliš da učiš strane jezike?

[2.2] SG: Ah, eu gosto! Gosto bastante!.. E acho muito importante a gente aprender línguas, sabe?

Ah, volim! Baš volim!.. I mislim da je važno da učimo jezike, znaš?

[2.3] IS: Porquê?

Zašto?

[2.4] SG: Porque as línguas nos enriquecem como pessoas.. Aprendendo as línguas a gente aprende coisas novas e diferentes=

Zato što nas jezici obogaćuju kao ličnosti.. Učeći jezike učimo nove i različite stvari=

[2.5] IS: =Ahã=

=Aha=

[2.6] SG: =A gente conhece mundos diversos, porque toda língua é diferente.

=Upoznajemo raznovrsne svetove, jer je svaki jezik drugačiji.

[2.7] IS: Diferente em que sentido?

U kom smislu drugačiji?

[2.8] SG: Bom.. Tem **forma** diferente, tem... Toda língua tem seus próprios detalhes, suas próprias.. sutilezas. Aí.. você.. estudando línguas estrangeiras, você encontra essa diversidade. Por exemplo, as coisas que eu.. que eu descobri estudando sérvio, eu.. nunca imaginei que isso existisse (risada).. Sabe? Também no inglês eu vi muita coisa diferente do português e assim.. No francês também, que eu estudei um pouco lá em Aracaju, na Aliança Francesa=

Pa.. Ima drugačiji **oblik**, ima... Svaki jezik ima sopstvene detalje, sopstvene.. finese. I onda.. ti.. učeći strane jezike, pronalaziš tu raznolikost. Na primer, ono što sam ja.. što sam ja otkrila učeći srpski, ja.. nikada nisam ni mogla da zamislim da postoji (smeh).. Znaš? I u engleskom sam videla mnogo toga drugačijeg u odnosu na portugalski i tako.. I u francuskom, koji sam učila malo tamo u Arakažuu, u Francuskoj alijansi=

[2.9] IS: =Ahã.

=Aha.

[2.10] SG: Já é um bocado de línguas que eu estudei, né? (risada)

To znači da sam već dosta jezika učila, jel da? (smeh)

[2.11] IS: Pois é!

Pa da!

[2.12] SG: Então, eu vi que cada uma delas é específica.. É peculiar, tem suas peculiaridades= Znači, videla sam da je svaki od njih poseban.. Osoben je, ima svojih osobenosti=

[2.13] IS: =Ahã.

=Aha.

[2.14] SG: As **estruturas** delas todas divergem muito. Quer dizer, talvez não MUITO, mas.. mas divergem... E isso é bem parecido com as linguagens de programação, sabe?

Strukture svih njih se veoma razlikuju. zapravo, možda ne VEOMA, ali.. ali se razlikuju... I to je vrlo slično programskim jezicima, znaš?

[2.15] IS: Ah é?

Jel?

[2.16] SG: Pois é, eu trabalho com isso=

Pa da, ja radim sa tim=

[2.17] IS: =Sei=

=Znam=

[2.18] SG: =E posso comparar.. As linguagens de programação.. tipo assim.. cada uma tem sua própria **estrutura** e as línguas que a gente fala também. Na prática, é a mesma coisa.

= Pa mogu da uporedim.. Programski jezici.. ono kao.. svaki ima svoju **strukturu** a jezici koje govorimo takođe. U praksi, to je isto.

(...)

[2.19] IS: Você falou que aprender línguas nos enriquece como pessoas=

Rekla si da nas učenje jezika obogaćuje kao ličnosti=

[2.20] SG: =Sim.

=Da.

[2.21] IS: Quais são os outros motivos que.. pelos quais você acha isso? .. Além de todas serem diferentes, específicas..

Koji su drugi razlozi koji.. zbog kojih to misliš?.. Osim toga što su svi drugačiji, posebni..

[2.22] SG: Ah, é importante pro currículo, pra poder trava- pra conseguir um trabalho melhor, para.. enfim.. te dá mais oportunidade na carreira, né?

Ah, važno je za kurikulum, da može da se ra- da se nađe bolji posao, da.. dakle.. to ti pruža više šansi u karijeri, zar ne?

[2.23] IS: É.

Da.

U oba primera sagovornice pripisuju pojmu JEZIKA *oblik* (segmenti [1.4], [1.6] i [2.8]) i *strukturu* (segmenti [1.6], [2.14] i [2.18]). Sagovornica iz prvog primera upotrebila je i leksemu *cрта* (segmenti [1.6] i [1.8]). U pitanju su osobine konkretnih predmeta koje opažamo čulom vida i koje se metaforički prenose na apstraktan pojam JEZIKA. Na osnovu metaforičkih izraza uočenih u ova dva primera možemo formulisati pojmovnu metaforu JEZIK JE PREDMET, čije će dejstvo u pojmovnom sistemu ispitanica biti dodatno potvrđeno drugim primerima, iz razgovora sa drugim sagovornicama, u kojima se ona dalje razrađuje konkretnijim izvornim domenima. Međutim, pre nego što pređemo na dalje razrade ove metaforičke predstave, osvrnućemo se na kontekst u kome se ona u svom najopštijem obliku ispoljava.

U prvom primeru, sagovornica koristi ovu pojmovnu metaforu kada govori o tome zašto se strani jezici međusobno razlikuju po težini učenja/usvajanja. Ove razlike, po njoj, zavise od *oblika* jezika (segment [1.4]), a *struktura* jezika je ono što doživljavamo kao lako ili teško (segment [1.6]). Iako je strukturalna bliskost odnosno udaljenost između

ciljnog i maternjeg jezika zaista važan činilac u procesu učenja/usvajanja, poznato je da i mnogi drugi faktori mogu uticati na taj proces. Sagovornica, međutim, nije spomenula nijedan od njih sve dok joj istraživač nije postavio dodatno pitanje o tome, na koje je ona odgovorila spominjanjem faktora *motivacije* (segmenti [1.10]– [1.13]).

Sagovornica iz drugog primera govori o važnosti učenja stranih jezika, a kao razlog za to navodi upoznavanje raznolikosti, koja nas može „obogatiti kao ličnosti“. Međutim, ona pod *raznolikošću* podrazumeva činjenicu da su jezici međusobno različiti po *obliku* (segment [2.8]) i po *strukturi* (segment [2.14]).³³ Slično sagovornici iz prethodnog primera, i ova sagovornica spominje druge aspekte važnosti učenja stranih jezika tek nakon istraživačevog dodatnog pitanja o tome (segmenti [2.19]– [2.23]).

Navedena dva primera ukazuju na moguće preovlađujuće dejstvo metafore JEZIK JE PREDMET u pojmovnom sistemu ispitnica. Razmišljajući o opštijim pitanjima JEZIKA, kao apstraktnog pojma, govornici i govornice moraju se poslužiti određenim pojmovnim metaforama, a upravo metafora PREDMETA može biti prva za kojom se poseže i koja strukturira čitav dalji misaoni sled o raznim aspektima JEZIKA. Drugačije konceptualizacije svakako su moguće, kao što će pokazati i naša analiza, ali se čini da je *ideologija artefakta*, kako je ovu metaforičku predstavu nazvao J. Blommaert (Blommaert 2006: 512), zaista veoma raširen, a možda i preovlađujući pogled na jezik.

Na snažno dejstvo metafore PREDMETA u procesu konceptualizacije JEZIKA ukazuju i njene konkretizacije, koje su u našem korpusu još zastupljenije od njenog najopštijeg oblika. Jedna od najčešćih razrada metafore JEZIK JE PREDMET uključuje pojmovni domen POSEDOVANJA. F. Sardžant (Seargeant 2009) kritički se osvrće na prethodna istraživanja o reifikaciji jezika i formuliše pojmovnu metaforu JEZIK JE POSEDOVANI ENTITET, za koju tvrdi da predstavlja osnovnu konceptualizaciju JEZIKA u akademskom diskursu lingvistike, ali i u zapadnoj misli uopšte. Ovaj autor zaključuje da je takva metaforička predstava snažno uslovljena kulturom u kojoj živimo odnosno ideološkim odlikama poznog kapitalizma, u kome se predmeti pojmovno izjednačavaju sa odnosom posedovanja. Naime, predmet je uvek nešto što se poseduje, a ta njegova odlika se iz konkretnog izvornog domena preslikava na apstraktan domen JEZIKA (isto: 387–388). U tom smislu, govornici i govornice sebe doživljavaju kao posesore svojih

---

³³ Kada je u pitanju ova sagovornica, ne treba izgubiti iz vida ni mogućnost uticaja njene profesije na konceptualizaciju JEZIKA, na šta nam može ukazati njeno eksplicitno spominjanje sličnosti između programskih i prirodnih jezika (segmenti [2.14]–[2.18]).

jezika, o kojima razmišljaju i govore kao o posedovanim entitetima, koristeći posesive i ostala leksičko-semantička sredstva koja označavaju odnos posedovanja.

Na ovu metaforu naišli smo i mi u razgovorima sa ispitanicama, i to ne samo kada su one govorile o vlastitom jezičkom varijetetu, već i o opštijem pojmu JEZIKA. Primeri [3] i [4] ukazuju na konceptualizaciju ovog pojma putem izvornog domena POSEDOVANJA:

[3] (1985, Campinas, Sao Paulo, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku)

[3.1] IS: Você acha, então, que o casal.. que o esposo deve aprender a língua da esposa e vice-versa?

Znači, misliš da bračni par.. da suprug treba da nauči jezik supruge i obrnuto?

[3.2] SG: Acho que sim. Quer dizer.. cada um **tem sua própria** língua, mas pode.. e deve, né?.. se.. **se apropriar** também da língua do parceiro.. Ou da parceira.

Mislim da da. Zapravo.. svako **ima svoj vlastiti** jezik, ali može.. i treba, zar ne?.. da.. da **prisvoji** i jezik partnera.. Ili partnerke.

[3.3] IS: Se apropriar quer dizer.. aprender, começar a falar, a usar?

Da prisvoji znači.. da nauči, da počne da ga govori, da ga koristi?

[3.4] SG: Isso mesmo. Quando a gente, a: quando a gente aprende uma língua, ela também vira **nossa** língua... A gente começa a falar, a usar no dia-a-dia, a.. enfim a, a.. conviver com ela.

Upravo to. Kada mi, a: kada naučimo jedan jezik, on takođe postaje **naš** jezik... Počinjemo da ga govorimo, da ga svakodnevno koristimo, da.. dakle da, da.. živimo sa njim.

[3.5] IS: Sim.

Da.

[3.6] SG: É assim que eu vejo as coisas.

Tako ja to vidim.

[4] (1971, Fortaleza, Seara, maturantkinja gimnazije, vlasnica preduzeća za dostavu hrane, majka jednog deteta)

[4.1] IS: Então, na sua página no Facebook você coloca nomes de produtos em português e em sérvio, né isso?

Znači, na svojoj stranici na Fejsbuku stavljáš imena proizvoda na portugalskom i na srpskom, jel tako?

[4.2] SG: Isso! Em inglês também, coloco em inglês.

Tako je! I na engleskom, stavljam i na engleskom

[4.3] IS: Ahã! Em inglês também.

Aha! I na engleskom.

[4.4] SG: É, porque.. cada um **tem sua** língua e eu quero que.. eu gosto quando muita gente entende os nome das comida, sabe?

Da, zato što.. svako **ima svoj** jezik i ja hoću da.. volim kada više ljudi razume nazive jela, znaš?

Sagovornice u prethodnim primerima govore o JEZIKU kao o entitetu koji se može posedovati, koristeći posesive *svoj*, *naš* i *vlastiti* (segmenti [3.2], [3.4] i [4.4]). Sagovornica iz primera [3] upotrebila je čak i glagol *prisvojiti*, u kontekstu učenja jezika partnera ili partnerke (segment [3.2]). Slične metaforičke izraze videćemo i u primerima konceptualizacije PORTUGALSKOG JEZIKA, u narednom odeljku.

Sistematsko preslikavanje osobina izvornog domena POSEDOVANJA na ciljni domen JEZIKA podrazumeva, kako tvrdi F. Sardžant (isto: 387), da se JEZIKU pripiše i odgovarajuća *vrednost*, budući da posedovani entiteti imaju određene vrednosti, koje su definisane „kulturnim sistemom“. Taj kulturni sistem zadužen je ne samo za dodeljivanje vrednosti posedovanim entitetima, već i za delovanje u cilju očuvanja i zaštite te vrednosti. Otuda potiče i konkretizacija metafore o JEZIKU kao POSEDOVANOM ENTITETU u vidu pojmovne metafore JEZIK JE VREDAN RESURS. F. Sardžant (isto) zaključuje da su i mnogi lingvistički termini, kao što je *jezički kapital* (eng. *linguistic capital*), zasnovani na metafori POSEDOVANJA. Eksplicitno izražavanje ove metafore ogleda se i u konceptu *jezika kao resursa* (eng. *language as resource*), nastalog u okviru istraživanja ugroženih manjinskih jezika i aktivizma u pravcu njihovog održavanja i revitalizacije (v. Hornberger 1998).

Prisustvo ili odsustvo metafore JEZIK JE VREDAN RESURS u svesti govornika i govornica veoma je važno u kontekstu održavanja/zamene manjinskog jezika većinskim. Ukoliko govornici i govornice doživljavaju svoj manjinski jezik kao VREDAN RESURS, u društvenom, ekonomskom i političkom kontekstu, posebno u određenim domenima upotrebe jezika, utoliko njihov varijetet ima bolje izgleda za održavanje (v. Hornberger 2008, Filipović 2009: 100, Вучина Симовић 2016: 64). Budući da je predmet ovog istraživanja u vezi sa portugalskim kao manjinskim jezikom, posebnu pažnju obratili smo identifikovanju ove metafore u svesti ispitanica, sa ciljem da na osnovu njene usmerenosti na manjinski ili većinski varijetet predvidimo budućnost jezičke situacije u brazilskoj dijaspori u Srbiji. U narednim odeljcima ćemo pokazati učešće ove metafore u konceptualizaciji PORTUGALSKOG i SRPSKOG JEZIKA, kao i nekih drugih varijeteta na koje

su ispitanice upućene, dok ćemo se ovde osvrnuti na njeno ispoljavanje u konceptualizaciji opštijeg i apstraktnijeg pojma JEZIKA.

U primerima [5] i [6] sagovornice iskazuju svoju svest o JEZIKU kao o RESURSU, pripisujući tom pojmu značajnu vrednost:

[5] (1984, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, menadžerka u hotelijerstvu, nezaposlena)

[5.1] IS: Por que você acha que.. aprender mais línguas é importante para o futuro negócio que.. que você e o seu marido planejam fundar?

Zašto misliš da.. da je učenje više jezika važno za budući posao koji.. koji ti i tvoj muž planirate da osnujete?

[5.2] SG: Ah, é muito importante! Hoje em dia.. Se você não domina várias línguas... É assim. Se você quer ter um negócio bom, bem-sucedido, você tem que falar muitas línguas, porque.. as línguas.. elas tem muito **valor**, sabe?.. muito **peso**=

Ah, veoma je važno! U današnje vreme.. Ako ne vladaš raznim jezicima... Ovako. Ako hoćeš da imaš dobar posao, uspešan, moraš da govoriš više jezika, zato što.. jezici.. imaju veliku **vrednost**, znaš?.. veliku **težinu**=

[5.3] IS: =Ahã=

=Aha=

[5.4] SG: =Elas.. elas dão um **valor** ao seu negócio, ao seu empenho.. É tipo assim, quanto mais línguas você é capaz de.. em quanto mais línguas você pode oferecer os teus serviços, o teu negócio vai ser melhor, vai ser.. vai ser mais concorrente no mercado.

=Oni.. oni daju **vrednost** tvom poslu, tvom zalaganju.. To je nešto kao, što više jezika možeš da.. na što više jezika možeš da pružiš svoje usluge, to će ti posao biti bolji, biće.. biće konkurentniji na tržištu.

[6] (1972, Resife, Pernambuko, arhitektica, nezaposlena, bivša službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, majka troje dece)

[6.1] IS: Você incentiva seus filhos a estudar outras línguas?

Da li podstičeš svoju decu da uče druge jezike?

[6.2] SG: Incentivo, claro! Eles têm que estudar línguas, é o que eu sempre digo, é bom pro futuro deles.

Podstičem, naravno! Moraju da uče jezike, to uvek pričam, to je dobro za njihovu budućnost.

[6.3] IS: Em que sentido?

U kom smislu?

[6.4] SG: Como assim em que sentido?

Kako to u kom smislu?

[6.5] IS: Em que sentido é bom pro futuro deles?

U kom smislu je dobro za njihovu budućnost?

[6.6] SG: Oxente! É bom porque as línguas são **valiosas**, elas trazem **valor** pra vida da gente, elas, elas.. a:, nos **enriquecem**, dão possibilidades, abrem muitas portas, né não?..

Iju! Dobro je zato što su jezici **vredni**, oni donose **vrednost** u naš život, oni, oni.. a:, nas **obogaćuju**, pružaju mogućnosti, otvaraju mnoga vrata, zar ne?..

[6.7] IS: Sim, sim.

Da, da.

Srodna metafori JEZIK JE VREDAN RESURS jeste i pojmovna metafora JEZIK JE SREDSTVO. Naime, kada je jezik u pojmovnom sistemu govornika i govornica jednom reifikovan, upotrebna vrednost izvornog domena PREDMETA lako se preslikava na ciljni domen JEZIKA. Ovakva konceptualizacija veoma je raširena, što se može videti i po raširenoj definiciji jezika kao *sredstva za komunikaciju*. U korpusu smo pronašli nekoliko metaforičkih izraza koji svedoče o prisustvu ove metafore u svesti ispitanica, ponekad i uz konkretizaciju izvornog domena u vidu ALATA:

[7] (1975, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, pravnica, službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova)

[7.1] IS: Qual é a importância de conhecimento de línguas no seu trabalho?

Kakva je važnost poznavanja jezika na tvom poslu?

[7.2] SG: Bom.. Eu diria que é muito significativa. A língua é uma **ferramenta** muito útil pro nosso trabalho, pros serviços que a gente presta=

Pa.. rekla bih da je veoma značajna. Jezik je veoma koristan **alat** za naš rad, za usluge koje pružamo=

[7.3] IS: =Ahã=

=Aha=

[7.4] SG: =pro.. pra poder se comunicar.. tanto com os colegas e com os chefes, como:, como com o público, que pode ser multilíngue, que pode.. pode ser falante de línguas diversas, né?

=za.. da možemo da komuniciramo.. kako sa kolegama i šefovima, tako:, tako i sa javnošću, koja može biti višejezična, koja može.. može da se sastoji od govornika raznih jezika, zar ne?

[8] (1982, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, pedagoškinja, nezaposlena)

[8.1] IS: Bom, se você conseguir desenvolver algumas atividades profissionais na área de dança.. você acha que.. qual a importância do conhecimento de línguas nisso?

Dobro, ako uspeš da razviješ neke profesionalne aktivnosti u oblasti plesa.. da li misliš da.. koja je važnost poznavanja jezika u tome?

[8.2] SG: Ah, muito grande.. Com certeza!.. A língua é um **instrumento** imprescindível no processo de ensino de dança, sabe?.. Porque não adianta você só mostrar os passos, tem que explicar, tem que falar sobre todas as coisas também=

Ah, vrlo velika.. Sigurno!.. Jezik je nezaobilazno **sredstvo** u procesu nastave plesa, znaš?.. Jer ne vredi da samo pokazuješ korake, moraš i da objasniš, moraš i da govoriš o svemu tome=

[8.3] IS: =Claro, claro!

=Naravno, naravno!

[9] (1986, Brazilija, Federalni Distrikt, profesorka flaute, nezaposlena, ali se samostalno bavi umetničkim i pedagoškim aktivnostima, majka jednog deteta)

[9.1] IS: O conhecimento de línguas foi importante pra sua carreira no exterior?

Da li je znanje jezika bilo važno za tvoju karijeru u inostranstvu?

[9.2] SG: Foi, sem dúvida. Foi bastante importante.. Pra gente con- construir a carreira no exterior tem que, tem que falar a língua local né=

Bilo je, nema sumnje. Bilo je veoma važno.. Da bismo iz- izgradili karijeru u inostranstvu moramo, moramo da znamo lokalni jezik, jel da=

[9.3] IS: =Pois é=

=Pa da=

[9.4] SG =Também tem que falar inglês, que é:, que já é uma língua internacional, né? Todo mundo fala inglês hoje em dia.. No final das contas.. As línguas são, a: são **instrumentos** importantes no trabalho da gente, nas atividades prof- profissionais que a gente desenvolve.. Essa tem sido a minha experiência.. quer dizer, vivendo no exterior.

=Moramo da govorimo i engleski, koji je:, koji je već međunarodni jezik, zar ne? Danas svi govore engleski.. Na kraju krajeva.. Jezici su, a: važ- važna **sredstva** u našem radu, u profesionalnim aktivnostima koje razvijamo.. To je moje iskustvo.. mislim, tokom života u inostranstvu.

Iz primera u kojima ispitanice govore o opštijem pojmu JEZIKA vidimo da se on uvek konceptualizuje kao PREDMET. Budući da se u zapadnoj kulturi, kojoj svakako

pripadaju i naše ispitanice (ali i sredina u kojoj sada žive),³⁴ pojmovni domen PREDMETA na kognitivnom nivou izjednačava sa POSEDOVANJEM (v. Seargeant 2009), nije iznenađujuće prisustvo metaforičkih izraza o JEZIKU koji potvrđuju pojmovnu metaforu JEZIK JE POSEDOVANI ENTITET u našem korpusu. Jedna od osnovnih odlika konkretnih POSEDOVANIH ENTITETA jeste njihova (upotrebn) vrednost. Ovo pojmovno svojstvo se sa izvornog domena preslikava na ciljani, tako da je i kod naših ispitanica identifikovano dejstvo pojmovnih metafora JEZIK JE VREDAN RESURS i JEZIK JE SREDSTVO. Ove metaforičke predstave biće potvrđene u analizi stavova ispitanica prema konkretnim jezičkim varijetetima.

Navedene pojmovne metafore za konceptualizaciju JEZIKA identifikovane su u kontekstu raspravljanja o važnosti učenja/usvajanja jezika odnosno vladanja jezicima, pre svega za posao i razvoj karijere u inostranstvu. Ostaje otvoreno pitanje da li bi neki drugi kontekst pokazao podjednaku zastupljenost ovih metafora, ili bi pak do izražaja došle i neke drugačije konceptualizacije pojma JEZIKA. Radi iznalaženja odgovora na ovo pitanje smatramo da bi bilo potrebno sprovesti dodatna istraživanja koja bi u analizu uključila i koncept *metaforičkog uokvirivanja* (v. Lakoff 2014, Богетић 2015, Demjen et al. 2016, Lakoff & Ferguson 2017) i koja bi svakako morala biti drugačije koncipirana. Uzimajući u obzir predmet ovog istraživanja, sa ispitanicama smo o jeziku i pojedinačnim jezičkim varijetetima razgovarali pre svega u onim kontekstima koji mogu da nam pruže dovoljno informacija o jezičkom i sociolingvističkom profilu ispitivane grupe i o njegovoj ideološkoj pozadini.

Kada je u pitanju kontekst učenja/usvajanja jezika, u korpusu smo identifikovali još dve pojmovne metafore kojima se delimično konceptualizuje sam ovaj proces. U primeru [10] sagovornica je uporedila učenje jezika sa sportskim treningom, dok je u primeru [11] druga sagovornica, govoreći o vlastitom iskustvu davanja časova stranog jezika, istu aktivnost uporedila sa učenjem sviranja klavira:

[10] (1984, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, menadžerka u hotelijerstvu, nezaposlena)

---

³⁴ „[Z]bog specifičnih istorijskih, kulturnih, ekonomskih i društvenih okolnosti nakon Francuske revolucije i naročito posle Prvog svetskog rata, a posebno zbog uniformišuće snage globalnog neoliberalnog ekonomskog i društvenog modela proširenog u poslednjim decenijama 20. veka, moguće je govoriti o jedinstvenom zapadnom kulturnom i društvenom prostoru.“ (Кузмановић Јовановић 2013: 9)

[10.1] IS: Então, você acha difícil começar a usar todas essas regras gramaticais que vocês estão aprendendo no curso?

Znači, misliš da je teško početi koristiti sva ta gramatička pravila koja učite na kursu?

[10.2] SG: Ah, é extremamente DIFÍCIL! Porque:, uma coisa é você estudar com o livro.. no livro você tem a tabelinha, pode conferir na hora de fazer exercícios, na hora de.. mas falar mesmo.. é difícil. É bastante difícil você se lembrar da regra na hora de fa- de falar, sabe?=
Ah, užasno je TEŠKO! Zato što:, jedno je učiti sa knjigom.. u knjizi imaš tabelu, pa možeš da proveriš kad treba da radiš vežbanja, kad treba da.. ali da zaista pričaš.. to je teško. Veoma je teško da se setiš pravila kad treba da pri- da pričaš, znaš?=
[10.3] IS: =Ahã=
=Aha=
[10.4] SG: =Mas o importante é praticar, é treinar.. Igual um **atleta profissional**. né? (risada) **O atleta chuta, chuta, treina**, não desiste.. não desiste até conseguir **marcar o gol**, então:, então a gente tem que **chutar** bastante, né? (risada)
=Ali važno je vežbati, trenirati.. Kao **profesionalni sportista**, zar ne? (smeh) **Sportista šutira, šutira, trenira**, ne odustaje.. ne odustaje dok ne **postigne gol**, znači:, znači moramo dosta da **šutiramo**, zar ne? (smeh)

[11] (1965, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, ekonomistkinja, nezaposlena, ranije je bila vlasnica privatnog preduzeća u Brazilu, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[11.1] IS: Você me contou uma vez que organizou umas aulas de inglês, a:, em sua: empresa.

Jednom si mi ispričala da si organizovala neke časove engleskog, a:, u svojo:j firmi.

[11.2] SG: Sim, eu dava aulas pros meus funcionários, até pro meu ex-companheiro que era também, trabalhava comigo, até pra ele.

Da, davala sam časove svojim zaposlenima, čak i svom bivšem partneru koji je isto bio, koji je radio sa mnom, čak i njemu.

[11.3] IS: Como foi essa experiência de dar aulas? a:

Kakvo je bilo to iskustvo davanja časova? a:

[11.4] SG: Foi muito gratificante porque:, o meu trabalho, né? O trabalho como administradora da minha própria empresa, trabalhava como administradora da minha própria empresa, então eu tinha as minhas atividades, e: compartilhar conh- conhecimento é uma coisa que sempre me trouxe muito prazer.. Então, eu gostei dessa experiência, foi bem boa, sempre acho assim que:, eu acredito muito que: a:s possibilidades humanas são enormes, são inúmeras, que ninguém fica limitado só ao que sabe, que a gente tem como se expandir mui- e muito. ++ a pessoa pode não se tornar a: exímia, professora, né? Ou a pessoa que vai, que quer **aprender piano**, nem todos

têm condições de ser **virtuosos**, mas todo mundo tem condições de aprender um pouco, né? E nesse sentido eu acredito que seja possível dar aulas, né? Compartilhar o conhecimento.

Bilo je veoma zahvalno zato što:, moj posao, jel? Posao upravnice sopstvene firme, radila sam kao upravnica sopstvene firme, tako da sam imala svoje aktivnosti, i: deliti zanj- znanje je nešto što mi je uvek pružalo dosta zadovoljstva.. Dakle, dopalo mi se to iskustvo, bilo je veoma dobro, uvek mislim da:, čvrsto verujem da: su: ljudske mogućnosti ogromne, bezbrojne, da niko nije ograničen samo na ono što zna, da možemo da rastemo mno- i to mnogo. ++ čovek ne mora da postane a: savršen, profesor, jel? Ili neko ko će, ko hoće da nauči da **svira klavir**, nemaju svi uslova da postanu **virtuozi**, ali svako ima uslova da nauči malo, zar ne? I zato mislim da je moguće davati časove, jel? Deliti znanje.

Iz primera [10] (segment [10.4]) možemo formulisati pojmovnu metaforu USVAJANJE JEZIKA JE SPORTSKI TRENING, a iz primera [11] (segment [11.4]) USVAJANJE JEZIKA JE UČENJE SVIRANJA KLAVIRA. Ove metafore nisu od neposrednog značaja za analizu konceptualizacije pojma JEZIKA u svesti naših ispitanica, ali ih navodimo radi ilustracije uticaja kulture na razumevanje apstraktnih pojmova i procesa. Naime, nisu samo bazična telesna iskustva ono što može strukturirati čovekov pojmovni sistem, već, osim njih, i iskustva iz kulture u kojoj živimo mogu delimično uticati na to strukturiranje (v. Kövecses 2005).

7.2. Metaforička konceptualizacija pojma PORTUGALSKOG JEZIKA

U iznošenju stavova naših ispitanica prema portugalskom jeziku uočili smo brojne metaforičke izraze na osnovu kojih se može formulisati pojmovna metafora PORTUGALSKI JEZIK JE POSEDOVANI ENTITET. Većina sagovornica je u intervjuima i spontanim razgovorima često govorila o portugalskom upotrebljavajući posesive za prvo lice jednine i množine. U nastavku navodimo nekoliko primera koji pokazuju ovu konceptualizaciju:

[12] (1983, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena, jedno dete)

[12.1] IS: Então, você acha importante que o seu parceiro aprenda português?

Znači, misliš da je važno da tvoj partner nauči portugalski?

[12.2] SG: Sim, ele tá aprendeno.. E já tá conseguino falar, se comunicar.. A gente: a gente ainda fala mais em inglês, né? Mas ele, ele tá se esforçano, ele.. Pra mim é mais fácil, claro, vai ser mais fácil.. É a **minha** língua, então... Quando a gente puder falar só em português, vai ser bem legal.

Da, on uči.. I već može da govori, da komunicira.. Mi: mi još uvek više pričamo na engleskom, jel? Ali on, on se trudi, on.. Meni je lakše, naravno, biće mi lakše.. To je **moj** jezik, znači... Kad budemo mogli da pričamo samo na portugalskom, biće super.

[13] (SG1: 1985, Campinas, Sao Paulo, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku; SG2: 1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[13.1] IS: Vocês gostam dessas oportunidades de conversar em português?

Da li vam se sviđaju ove prilike da razgovarate na portugalskom?

[13.2] SG1: Ah, gente! =

Ah, ljudi! =

[13.3] SG2: =Sim! =

=Da! =

[13.4] SG1: =É muito bom! =

=To je jako dobro! =

[13.5] SG2: =Eu acho bem legal =

=Mislim da je super =

[13.6] SG1: =Nossa! É a língua **da gente**, é.. A gente se sente melhor falando **nossa** língua né? =

=Bože! Pa to je **naš** jezik, to je.. Bolje se osećamo kad pričamo **naš** jezik, zar ne? =

[13.7] SG2: =Exatamente! Trocar ideias. Sempre é melhor trocar ideias em **sua própria** língua, né? =

=Upravo tako! Razmenjujemo ideje. Uvek je bolje razmenjivati ideje na **sopstvenom** jeziku, zar ne? =

[13.8] SG1: =Com certeza! A gente se expressa melhor. =

=Svakako! Bolje se izražavamo. =

[13.9] SG2: =Não, sem dúvida.

=Ne, nema sumnje.

[14] (1975, Rio de Janeiro, Rio de Janeiro, pravница, službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova)

[14.1] IS: Se vocês conseguirem ter um filho.. E: claro, vamos torcer bastante que isso aconteça =
Ako budete uspeli da dobijete dete.. I: naravno, nadajmo se da će se to desiti =

[14.2] SG: =É, estamos torcendo =

=Da, mi se nadamo =

[14.3] IS: =Vocês vão ensinar esse filho.. Quer dizer, esse filho vai crescer aqui, ma:s, você gostaria que ele aprendesse português também?

=Da li ćete naučiti to dete.. Mislim, to dete će odrastati ovde, ali:, da li bi volela da ono nauči i portugalski?

[14.4] SG: Com certeza! Ué! Ele vai ser brasileiro, né?.. Então? Português vai ser a língua **dele!**.. É a **nossa** língua, a língua **dos** brasileiros, é.. O brasileiro deve falar português, mesmo morando fora do Brasil.

Svakako! Hej! Biće Brazilac, zar ne?.. Prema tome? Portugalski će biti **njegov** jezik!.. To je **naš** jezik, jezik Brazilacâ, to je.. Brazilac treba da govori portugalski, i onda kada živi van Brazila.

U primerima [12] i [13] način na koji sagovornice govore o PORTUGALSKOM JEZIKU jasno ukazuje na konceptualizuju tog pojma pomoću izvornog domena POSEDOVANOG ENTITETA. Iz konkretnog iskustva rukovanja predmetima znamo da su nam oni predmeti koje posedujemo poznati i lakši za rukovanje, tako da se rukujući njima osećamo udobnije nego kada rukujemo onim predmetima koje ne posedujemo i samim tim ne poznajemo dovoljno. Ove pojmovne odlike izvornog domena PREDMETA prenose se na ciljni domen JEZIKA, tako da sagovornice uz eksplicitno izražavanje posedovanja PORTUGALSKOG JEZIKA govore i o svom osećaju kada se njime služe (segmenti [12.2], [13.6], [13.7] i [13.8]).

U primeru [14] sagovornica upotrebom posesiva takođe potvrđuje pojmovnu metaforu PORTUGALSKI JEZIK JE POSEDOVANI ENTITET, ali uz dodatno pripisivanje jedne simboličke vrednosti ciljnom domenu. Ona povezuje brazilski etnički identitet svog potencijalnog potomstva sa portugalskim jezikom, podrazumevajući da svaki pripadnik brazilske nacije, gde god da živi, „treba da govori portugalski“ (segment [14.4]). Smatramo da je u pitanju dejstvo jezičke ideologije proistekle iz nacionalističkog kulturnog modela standardizacije (v. Geeraerts 2003: 13, Filipović 2009: 62), po kome čitava nacija mora imati svoj odgovarajući jedinstven jezik. Raspravljajući o preovlađujućem viđenju JEZIKA u zapadnoj kulturi, F. Sardžant (Seargeant 2009: 387–388) tvrdi da metafora POSEDOVANJA ima ključnu ulogu u konceptualizaciji ovog pojma. Naime, kao što su konkretan POSESOR i POSEDOVANI ENTITET u pojmovnom sistemu neodvojivi, tako je i jezik, pojmovno strukturiran putem POSEDOVANJA, neodvojiv od svojih govornika i govornica, što bi moglo predstavljati pojmovnu osnovu za pretpostavljenu neraskidivu vezu jezika i nacije u zapadnoj kulturi moderne epohe. Naš

poslednji primer ukazuje na prisustvo ovakvih ideoloških determinanti u svesti ispitanice, a na to će nam ukazati još neki primeri koje ćemo navesti radi ilustracije drugih pojmovnih metafora. Iako ova jezička ideologija, krajnje uopšteno govoreći, može nepovoljno uticati na višejezičnost i raznolikost uopšte, u kontekstu održavanja/zamene jezika ona se može pokazati i kao faktor koji pogoduje održavanju manjinskog jezika u sledećoj generaciji, o čemu će više reči biti u narednom poglavlju.

Govoreći o portugalskom jeziku, ispitanice su u nekoliko slučajeva pokazale da ga konceptualizuju kao VREDAN RESURS, o čemu svedoče sledeći primeri:

[15] (1986, Brazilija, Federalni Distrikt, profesorka flaute, nezaposlena, ali se samostalno bavi umetničkim i pedagoškim aktivnostima, majka jednog deteta)

[15.1] IS: E o português? Foi importante para a sua carreira no exterior também? Lá na Bélgica e agora aqui na Sérvia?

A portugalski? Da li je i on bio važan za tvoju karijeru u inostranstvu? Tamo u Belgiji i sada ovde u Srbiji?

[15.2] SG: Foi... Não da mesma maneira, mas posso dizer que foi.. a: como eu trabalho co:m, com a música brasileira antiga, né? Eu:, eu às vezes trabalhava com as pessoas, com os músicos que tocam esse gênero, ma:s, mas não falam português ou:, não leem trabalhos es- trabalhos escritos sobre essas músicas em português.. Aí:, eu era muitas vezes a única que falava português na orquestra, a única integrante da orquestra que falava português.. Aí eu tinha que explicar tudo, traduzir, sabe? O resultado foi uma certa:, uma certa posição privilegiada que eu consegui na orquestra, ou seja, a minha própria língua me assegurou essa posição e:, acabou sendo.. eu vi que português tem muito **valor** sim.. Pode ter, em determinadas situações.

Bio je.. Ne na isti način, ali mogu da kažem da je bio.. a: pošto ja radim sa:, sa starom brazilskom muzikom, jel? Ja:, ja sam ponekad radila sa ljudima, sa muzičarima koji sviraju taj žanr, ali:, ali ne govore portugalski ili:, ne čitaju pis- pisane radove o toj muzici na portugalskom.. I onda:, ja sam često bila jedina koja govori portugalski u orkestru, jedina članica orkestra koja govori portugalski.. I tako sam morala sve da objašnjavam, da prevodim, znaš? Rezultat je bila jedna:, jedna privilegovana pozicija koju sam zadobila u orkestru, odnosno, moj vlastiti jezik mi je obezbedio tu poziciju i:, na kraju.. videla sam da portugalski ima veliku **vrednost**.. Može je imati, u određenim situacijama.

[16] (1996, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena)

[16.1] IS: Você tem oportunidade de falar português com mais alguém além de seu marido?

Da li imaš prilike da govoriš portugalski sa još nekim osim sa mužem?

[16.2] SG: Assim ao vivo, não.. Não tenho. Tu sabe que eu moro numa cidadezinha pequenininha e: ninguém fala português lá=

Ovako uživo, ne.. Nemam. Znaš da živim u malom gradu i: tamo niko ne govori portugalski=

[16.3] IS: =Sei.

Znam.

[16.4] SG: Ma:s, tem gente que fala espanhol, então: essas pes- essas pessoas, elas entendem muita coisa quando eu falo em português pra elas.. quando falo devagar assim.. elas consegue captar muita coisa.. Aí: eu vi que em muitas.. que muitas vezes dá pra eu me virar com português, coisa que eu não esperava aqui na Sérvia=

Ali:, ima ljudi koji govore španski, i onda: ti lju- ti ljudi, oni razumeju mnogo toga kada im ja pričam na portugalskom.. kad pričam ovako sporo.. oni mogu da ukapiraju mnogo toga.. I onda: vidim da u mnogim.. da često mogu da se snađem na portugalskom, što je nešto što nisam očekivala u Srbiji=

[16.5] IS: =Ahã.

=Aha.

[16.6] SG: Eu pensei que o português não tivesse nenhum **valor** fora do Brasil, ma:s, mas aqui eu descubri que tem, que pode ser muito **útil**.

Mislila sam da portugalski nema nikakvu **vrednost** izvan Brazila, ali:, ali sam otkrila da ima, da može biti veoma **koristan**.

[17] (1980, Ararakvara, Sao Paulo, ekonomistkinja, zaposlena u centru za tehničku podršku)

[17.1] IS: O seu marido está estudando português?

Tvoj muž uči portugalski?

[17.2] SG: Sim, ele está estudando.. já pode falar um pouquinho, ma:s, mas a gente se comunica mais em inglês.. ainda, né?

Da, uči.. već može pomalo da govori, ali:, ali mi više komuniciramo na engleskom.. još uvek, jel?

[17.3] IS: Ele está aprendendo para poder se comunicar com você, para poder se comunicar MELHOR com você e com sua família no Brasil?

On uči da bi mogao da komunicira s tobom, da bi mogao BOLJE da komunicira s tobom i sa tvojom porodicom u Brazilu?

[17.4] SG: É.. Meus país num falam inglês, então.. ele só pode falar u:m, um pouquinho com eles e: espero que na nossa próxima viagem pra lá eles con- se comuniquem melhor... Mas, não é só isso não, viu? Tem mais uma coisa que ele, que ele pode aproveitar e muito=

Da.. Moji roditelji ne govore engleski, tako da.. on s njima može da priča samo po:- pomalo i: nadam se da će pri sledećem našem odlasku tamo oni raz- komunicirati bolje... Ali, nije samo to u pitanju, razumeš? Ima još nešto što on, što on može da iskoristi, i to mnogo=

[17.5] IS: =O quê

=Šta?

[17.6] SG: É o seguinte, ele vai.. se aprender a falar português bem, ele vai.. vai poder se virar melhor no Brasil, trabalhar lá um dia, quem sabe, se a gente decidir morar lá, ou: aqui mesmo, né? Igual eu.. Eu consegui o meu trabalho aqui só porque, só porque falo português, né?.. Quem sabe, se ele precisar um outro trabalho, ele:, o português dele pode ajudar.. O português tem **potencial** aqui, tem **valor**.. Talvez não tanto como inglês, alemão, mas tem... Veja só quanta gente tem na minha empresa que fala português, quantas.. Essas pessoa toda te:m, é gente **valorizada**, sabe?

Radi se o sledećem, on će.. ako nauči da govori portugalski dobro, on će.. moći će bolje da se snađe u Brazilu, da radi tamo jednog dana, ko zna, ako odlučimo tamo da živimo, ili: čak i ovde, zar ne? Kao ja.. Ja sam dobila posao ovde samo zato što, samo zato što pričam portugalski, jel?.. Ko zna, ako njemu bude trebao drugi posao, o:n, njegov portugalski mu može pomoći.. Portugalski ovde ima **potencijal**, ima **vrednost**.. Možda ne toliko kao engleski, nemački, ali ima... Pogledaj samo koliko u mojoj firmi ima ljudi koji govore portugalski, koliko... Svi ti ljudi imaju:, to su **vrednovani** ljudi, znaš?

[18] (1975, Rio de Janeiro, Rio de Janeiro, pravnica, službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova)

[18.1] IS: Bom, além do fato de o seu futuro filho ser brasileiro ou brasileira e:, ter que falar português por isso, como você di-, acabou de dizer.. Você acha que se ele falar português isso: isso pode ser útil pra ele mesmo ele morando no exterior?

Dobro, osim činjenice da će tvoje buduće dete biti Brazilac ili Brazilka i:, da će zato morati da govori portugalski, kao što si rek-, upravo rekla.. Da li mi smatraš da ako ono bude govorilo portugalski da to: to može da bude korisno za njega iako živi u inostranstvu?

[18.2] SG: Com certeza! Eu acho que.. o português brasileiro é uma língua com **valor**.. **valor** cultural, em primeiro lugar.. então, se ele falar português ele vai poder.. ele vai poder conhecer a cultura do Brasil, que é o país dele também né?.. ele vai poder se orgulhar dessa cultura e: veja só, por exemplo, as pessoas que falam português aqui, os sérvios que falam português, como eles contrinuem para a difusão da nossa cultura.. É por que entendem, aí podem transmitir, né?

Svakako! Mislim da.. da je brazilski portugalski jezik koji ima **vrednost**.. kulturnu **vrednost**, na prvom mestu.. dakle, ako ono bude govorilo portugalski, moći će.. moći će da upozna kulturu

Brazila, koji je i njegova zemlja, zar ne?.. moći će da se ponosi tom kulturom i: pogledaj samo, na primer, ljude koji ovde govore portugalski, Srbe koji govore portugalski, kako oni doprinose širenju naše kulture.. To je zato što razumeju, pa mogu i da prenesu, zar ne?

Metafora PORTUGALSKI JEZIK JE VREDAN RESURS manifestuje se u iskazima sagovornica u kontekstu posla i karijere u inostranstvu (primer [15]), komunikacije sa pripadnicima i pripadnicama većinske etnojezičke grupe (primer [16]), komunikacije sa partnerom (primer [17]) i povezanosti jezika i kulture (primer [18]). Pripisivanje upotrebne vrednosti manjinskom jeziku, naročito u domenima braka i porodice, posla i kulture, odlika je ideologije jezika kao resursa (v. Hornberger 1998), koja deluje podsticajno na njegovo održavanje. U poslednjem navedenom primeru sagovornica čak nagoveštava prenošenje te ideologije na svoje planirano potomstvo, što u tom pojedinačnom slučaju govori o dobrim izgledima za održavanje manjinskog jezika i u sledećoj generaciji.

U dosad navedenim primerima raspravlja se o portugalskom jeziku kao celini. Međutim, kada se u razgovor uvedu pitanja jezičke varijacije u okviru brazilskog portugalskog, mnoge ispitanice iskazuju različite stavove o pojedinim njegovim varijetetima, koji imaju odgovarajuću pojmovnu osnovu. Ona se strukturira putem slikovne sheme VERTIKALNOSTI, tako da se određeni jezički varijeteti metaforički smeštaju na više položaje na vertikalnoj osi, a drugi na niže. Navešćemo nekoliko primera u kojima smo zabeležili metaforičke izraze koji svedoče o ovoj konceptualizaciji:

[19] (1972, Resife, Pernambuko, arhitektica, nezaposlena, bivša službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, majka troje dece)

[19.1] IS: Tudo bem, seus filhos entendem e falam português, como você me disse, m:as, eles escrevem em português também? Têm alguma atividade escrita?.. E leitura? Eles leem livros em português?

Dobro, tvoja deca razumeju i govore portugalski, kao što si mi rekao, ali:, da li i pišu na portugalskom? Da li imaju nekih pisanih aktivnosti?.. A čitanje? Da li čitaju knjige na portugalskom?

[19.2] SG: Não!.. Escrever não! Ah, isso já é outra realidade.

Ne!.. Pisanje ne! Ah, to je druga realnost.

[19.3] IS: Como assim, outra realidade?

Kako to, druga realnost?

[19.4] SG: É outra realidade. A linguagem escrita, a leitura.. Sabe, a gente não escreve como fala, você entende muito bem disso, né? O português escrito é mais.. é mais **elevado**, mais.. A pessoa precisa estudar muito pra conseguir dominar a escrita em português e: e os meus filhos, eles não têm oportunidade de praticar isso, de aprender a dominar esses estilos mais **elevados**.. Por mais que eu goste, sabe? Eles até podem ler umas coisas.. umas coisas fúteis em português, na internete, essa linguagem mais **baixa**.. Mas a literatura.. Ah, isso sim é outra realidade, como eu falei.

Druga realnost. Pisani jezik, čitanje.. Znaš, mi ne pišemo onako kako govorimo, ti se u to dobro razumeš, zar ne? Pisani portugalski je.. je **uzvišeniji**.. Čovek mora mnogo da uči da bi ovladao pisanjem na portugalskom i: moja deca, ona nemaju priliku da to vežbaju, da nauče da vladaju tim **uzvišenijim** stilovima.. Koliko god bih ja to volela, znaš? Oni čak mogu da čitaju nešto.. neke bezvezne stvari na portugalskom, na internetu, taj **niži** jezik.. Ali književnost.. Ah, to jeste druga realnost, kao što sam rekla.

[20] (1971, Fortaleza, Seara, maturantkinja gimnazije, vlasnica preduzeća za dostavu hrane, majka jednog deteta)

[20.1] IS: Você administra sua página no Facebook sozinha?

Jel sama uređuješ svoju stranicu na Fejsbuku?

[20.2] SG: Não. Quer dizer, a maioria das coisa eu posto sozinha ma:s, mas tem uma amiga minha que me ajuda, que, que escreve as receita em português e em inglês.. Inglês eu nem falo bem, né? Mas ela me ajuda nas receita em português também. Porque ela sabe escrever bem, ela sabe.. Eu não escrevo bem em português, nunca **estudei** pra isso, sabe? Eu terminei **escola pública**, então, as nossas aulas de português até a: até a sétima, não.. até a oitava série, sei lá, foi tudo uma.. Enfim, eu não domino essa linguagem, esses estilos mais **altos** de português.

Ne! Zapravo, većinu stvari sama postujem ali:, ali imam jednu prijateljicu koja mi pomaže, koja, koja piše recepte na portugalskom i engleskom.. Engleski i ne pričam dobro, jel? Ali ona mi pomaže i za recepte na portugalskom. Jer ona zna dobro da piše, ona zna.. Ja ne pišem dobro na portugalskom, nikada se nisam **školovala** za to, znaš? Završila sam **državnu školu**, tako da, naši časovi portugalskog do: do sedmog, ne.. do osmog razreda, nemam pojma, sve je to bilo.. Znači, ne vladam tim jezikom, tim **višim** stilovima portugalskog.

[21] (SG1: 1984, Rio de Janeiro, Rio de Janeiro, menadžerka hotelijerstva, nezaposlena; SG: 1965, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, ekonomistkinja, nezaposlena, ranije je bila vlasnica privatnog preduzeća u Brazilu, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[21.1] IS: Vocês gostam de conversar com outras brasileiras e brasileiros aqui em Belgrado?

Da li volite da razgovarate sa drugim Brazilkama i Brazilcima ovde u Beogradu?

[21.2] SG1: Gostamos=

Volimo=

[21.3] SG2: =Sim!

=Da!

[21.4] SG1: Mas nem com todos né?=
Ali ne sa svima, zar ne?=
[21.5] SG2: =Pois é, nem com todos a gente gosta.
=Pa da, ne volimo sa svima.
[21.6] IS: Por quê?
Zašto?
[21.7] SG2: Bom, tem pessoas e pessoas.. Tem gente com que você pode trocar uma ideia, bater um papo bom, inteligente.. Por outro lado, te:m, tem gente com **pouca formação**, gente que, com quem você não tem muita coisa pra con- pra conversar, sabe? Gente que até nem sabe falar dir- não fala português direitinho, só domina aquela linguagem mais **baixa**=
Pa, ima ljudi i ljudi.. Ima ljudi sa kojima možeš da razmenjuješ ideje, da prijatno ćaskaš, o pametnim stvarima.. S druge strane, ima:, ima ljudi sa **malo obrazovanja**, ljudi koji, sa kojima nemaš o mnogo toga da raz- da razgovaraš, znaš? Ljudi koji čak ne umeju ni da govore prav- ne govore portugalski pravilno, samo vladaju onim **nižim** jezikom=
[21.8] SG1: =Gente! É outro **nível**! Outro **nível** de pensamento, outro **nível** de:, outro **nível** até de linguagem mesmo, como a Raquel falou.
=Ljudi! To je drugi **nivo**! Drugi **nivo** razmišljanja, drugi **nivo**:, drugi **nivo** čak i jezika, kao što je rekla Rakel.

U primeru [19] sagovornica određuje pisani varijetet portugalskog jezika kao „uzvišeniji“, dok govorni varijetet i varijetet elektronske komunikacije naziva „nižim“. Sagovornica iz primera [20] takođe pisani varijetet doživljava kao „viši“. U primeru [21] sagovornice se slažu u tome da pojedini njihovi sunarodnici i sunarodnice govore „nižim“ varijetetima, a jedna od njih tvrdi i da jezik, baš kao i mišljenje, može biti na različitim „nivoima“. Ispitanice metaforički smeštaju varijetete koji koreliraju sa obrazovanim govornicima i govornicima i pisanim medijumom na viši položaj na vertikalnoj osi, dok govorne varijetete, koji koreliraju sa manje obrazovanim govornicima i govornicama, smeštaju na niži položaj. U skladu sa pojmovnom metaforom VREDNIJE/MANJE VREDNO OD NEKOG ENTITETA JE IZNAD/ISPOD TOG ENTITETA (v. Rasulić 2004: 210), varijetetima

koji se konceptualizuju kao VIŠI pripisuje se veća vrednost od onih koji se konceptualizuju kao NIŽI.

Ova metaforička predstava o različitoj vrednosti jezičkih varijeteta veoma je zastupljena kako u laičkoj svesti, tako i u akademskom diskursu o jeziku, u kome se, primera radi, koriste termini *raslojavanje jezika* i *supstandardni varijetet*. Upravo proučavajući metaforičnost lingvističke terminologije, D. Klikovac (2008: 135–145) formulisala je pojmovnu metaforu STANDARDNO JE GORE, NESTANDARDNO JE DOLE. Ovakva konceptualizacija STANDARDNOG JEZIKA uklapa se u sistem verovanja koja strukturiraju standardnojezičku ideologiju, preovlađujući pogled na jezik u svim standardnojezičkim kulturama. Standardni varijeteti uvek poseduju pisanu formu (v. Bugraski 2004: 172–173), a pisani vid jezika neretko se izjednačava sa standardom i pridaje mu se veća vrednost u odnosu na govorni jezik. U navedenim primerima sagovornice su veću vrednost, metaforički uobličenu elementima VERTIKALNOSTI, pripisale upravo pisanom varijetetu portugalskog.

Smatramo da su metaforičke konceptualizacije različitih varijeteta brazilskog portugalskog koje smo zabeležili rezultat standardnojezičke ideologije, koja je u Brazilu dominantna (v. odeljak 6.2) i koja se posebno odražava na obrazovnu JPP i kroz nju reprodukuje (v. Bagno & Oliveira Rangel 2005). Zato i naša sagovornica, poreklom sa siromašnog brazilskog severoistoka, koja je završila samo srednju školu, i to u javnom prosvetnom sektoru (koji se u Brazilu smatra lošijim od privatnog), tvrdi da ne vlada dobro varijetetom koji je pogodan za pisanje (segment [20.2]). S druge strane, sagovornice koje poseduju visoko obrazovanje i potiču iz razvijenijih delova zemlje tvrde da ljudi sa „malo obrazovanja“ vladaju samo „nižim jezikom“, tako da sa njima nemaju zajedničkih tema za razgovor (segment [21.7]).

Vrednost koju ispitanice pripisuju određenim varijetetima brazilskog portugalskog ima još jednu pojmovnu dimenziju, koja je metonimijske prirode. Naime, u osnovi konceptualizacije varijeteta bližih standardu kao VIŠIH (dakle – vrednijih) leži pojmovna metonimijska veza između govornika i govornica i njihovog varijeteta (Seargent 2009: 390, Вучина Симовић 2016: 51). Varijeteti onih pripadnika i pripadnica društva koji imaju manje prestiža i sami se sagledavaju kao manje prestižni.

U standardnojezičkim kulturama nestandardni varijeteti, u koje spadaju dijalekti, ali i varijeteti manjinskih etnojezičkih grupa, doživljavaju se kao „drugачiji“, „zastareli“,

„nepodobni za upotrebu u javnoj sferi“, a samim tim i nepovoljni za društveno-ekonomski napredak (v. Ilić 2014: 106). Varijetet brazilske dijaspore u Srbiji možemo odrediti kao manjinski jezik u intenzivnom kontaktu sa većinskim, srpskim jezikom. Zato smo očekivali da u korpusu pronađemo stavove ispitanica prema njemu koji se uklapaju u ta ideološka viđenja. Sledeća dva primera potvrđuju prisustvo takvih stavova, a ukazuju nam i na njihovu pojamovnu osnovu:

[22] (1972, Resife, Pernambuko, arhitektica, nezaposlena, bivša službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, majka troje dece)

[22.1] SG: Ontem eu fui pegar minha *lična karta* lá no: no *SUP*, na Delegacia *za stranca*, e aí... Nossa Senhora! Olha só como eu tou falando!

Juče sam otišla u *SUP* da uzmem svoju *ličnu kartu*, u Upravi *za strance* i onda... Gospode Bože! Vidi samo kako govorim!

[22.2] IS: Como?

Kako?

[22.3] SG: Tou **misturando** as coisas, tou falando, não tou falando nem português nem sérvio=**Mešam** stvari, govorim, ne govorim ni portugalski ni srpski=

[22.4] IS=Mas, a gente se entende!

=Ali, razumemo se!

[22.5] SG: Não, você tá entendendo, porque você fala as duas línguas... Mas, imagine só eu falar assim com alguém do Brasil, não é legal.. Se a gente conversa em português, vamo conversar em português, né? Outro dia o Mirko me chamou atenção a essas minhas **misturas**, falou “Marta, tu tá falando tudo **misturado**”, e tem razão! Eu comecei a **misturar** tudo, vou acabar estragando o meu português.. E o meu sérvio também, se continuar assim. Tou criando uma **mistura** que não é boa e: Eu sempre falei bem português e acho que aprendi sérvio bastante bem... Agora: **misturar**?... Não é bom.. Não é bom nem aqui na Sérvia, conversando com sérvios, nem no Brasil. Ne, ti razumeš, jer ti govoriš oba jezika... Ali, zamisli samo da tako pričam u Brazilu, to nije dobro.. Ako razgovaramo na portugalskom, hajde da razgovaramo na portugalskom, zar ne? Pre neki dan mi je Mirko skrenuo pažnju na ta moja **mešanja**, rekao mi je „Marta, ti govoriš sve **pomešano**“, i ima prava! Počela sam sve da **mešam**, na kraju ću upropastiti svoj portugalski.. A i svoj srpski, ako ovako nastavim. Stvaram nekakvu **mešavinu** koja nije dobra i: Ja sam uvek dobro govorila portugalski i mislim da sam naučila srpski prilično dobro... I sa:d da **mešam**?... Nije to dobro.. Nije dobro ni ovde u Srbiji, kad pričam sa Srbima, niti u Brazilu.

[23] (1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[23.1] IS: Suas filhas conversam em português entre elas, quando brincam, por exemplo?

Tvoje ćerke razgovaraju na portugalskom između sebe, kad se igraju, na primer?

[23.2] SG: É: às vezes em português, às vezes em sérvio. Mas às vezes elas **misturam** as coisas e isso=

Da: nekad na portugalskom, nekad na srpskom. Ali nekad mešaju i to=

[23.3] IS: =Misturam como?

=Kako mešaju?

[23.4] SG: **Misturam!** Outro dia a Ana perguntou pro Marko “Pai, onde você *parkirou?*” (risada).

E e e a irmã dele disse uma vez disse pra mãe do Marko, minha sogra, “A mamãe está *peglando*”

(risada). É assim que elas **misturam** e eu não tou gostando nada disso.. Elas falam com a gente

em português, falam sérvio na escola ma:s, não devem **misturar**. Não DEVEM! Igual o filho do

Gustavo, sabe? Eu ouvi muitas vezes que ele fala assim, quando, lá na: na festa do aniversário

outro dia. Então? Será que os nossos filhos vão falar tudo **misturado** aqui? Vão fala:r vão falar

uma língua que não é nem português nem sérvio? Uma **mistura** das duas línguas?.. Ah, minha

gente! Isso não é bom não! Viu? Vai-se acabar criando uma coisa que não existe nem na Sérvia

nem no Brasil.. Pra que vai servir isso? Pra nada!

Mešaju! Neki dan je Ana pitala Marka „Tata, gde si *parkirao?*“ (smeh). A a a njena sestra je rek-

jedanput je rekla Markovoj majci, mojoj svekrvi, „Mama *pegla*“ (smeh). Tako one **mešaju** i ništa

mi se to ne dopada..Sa nama pričaju portugalski, u školi pričaju srpski ali:, ne treba da **mešaju**.

Ne TREBA! Isto kao Gustavov sin, znaš? Više puta sam čula da on tako priča, kad, tamo na: na

rođendanskom slavlju neki dan. I šta onda? Zar će naša deca ovde da govore sve **izmešano**? Zar

će da govore: da govore neki jezik koji nije ni portugalski ni srpski? Neku **mešavinu** dva jezika?..

Ah, ljudi moji! Nije to dobro! razumeš? Stvoriće se nešto što ne postoji ni u Srbiji ni u Brazilu..

Čemu će to služiti? Ničemu!

U oba primera iznose se stavovi o preključivanju kodova, pojavi koja je uobičajena u kontaktnim situacijama i naročito u manjinskim etnojezičkim zajednicama (v. Ilić 2014: 183–190 i tamo navedenu literaturu). U primeru [22] sagovornica negativno ocenjuje ovu pojavu u vlastitom jezičkom ponašanju, dok u primeru [23] druga sagovornica isto tako vrednuje preključivanje kodova u govoru svoje dece, uz navođenje primera još jednog deteta iz brazilske dijaspore u Srbiji. Sagovornice ocenjuju takvo jezičko ponašanje kao nepoželjno, tvrdeći da „nije dobro ni u Srbiji ni u Brazilu“ (segment

[22.5]) odnosno da „ne služi ničemu“ (segment [23.4]). Izražava se bojazan da ono može negativno uticati kako na manjinski, tako i na većinski jezik. Sagovornica iz primera [23] čak pokazuje zabrinutost i za jezičku situaciju u čitavoj narednoj generaciji Brazilaca i Brazilki u Srbiji.

Iz upotrebe glagola „mešati“ i imenica „mešanje“ i „mešavina“ vidimo da ispitanice konceptualizuju iskaze koji sadrže preključivanje kodova i čitavo takvo jezičko ponašanje kao MEŠAVINU. Ovakva metaforička predstava evocira sliku dva jezička varijeteta koji su inherentno međusobno sasvim odeliti i ČISTI, pa samim tim treba takvi i da ostanu, dok jezičko ponašanje koje na bilo koji način integriše elemente tih dvaju varijeteta predstavlja narušavanje takvog „prirodnog“ poretka. Viđenje jezičkih varijeteta kao jednoobraznih i nepromenljivih tipična je odlika standardnojezičke ideologije (Milroy 2001: 531–534). Njen snažan uticaj, zasnovan na odgovarajućim metaforičkim konceptualizacijama i izražen kroz njih, zamagljuje drugačija moguća sagledavanja kontaktnih jezičkih fenomena, u koje svakako i spada preključivanje kodova.

Iz konkretnog iskustva sa mešanjem znamo da pomešani entiteti, pogotovo ako su u pitanju različite MATERIJE, gube svoju čistoću i da je potom teško vratiti ih u pređašnje stanje. Ove pojmovne odlike MEŠANJA preslikavaju se na apstraktni domen PREKLJUČIVANJA KODOVA, tako da ispitanice očekuju da oba jezička varijeteta budu nepovratno „upropašćena“. Sagovornica u primeru [23] pri ovoj konceptualizaciji odlazi i korak dalje. Ona se pribojava da će jezičko ponašanje brazilske dece stvoriti neki varijetet „što ne postoji ni u Srbiji ni u Brazilu“, koji „neće služiti ničemu.“ Postuliranje ovakvog varijeteta moguće je na kognitivnom nivou zbog delovanja pojmovnog objedinjavanja (v. Fauconnier & Turner 2002). Ovaj pojmovni mehanizam omogućava govornicima i govornicama da u toku komunikacije kombinuju elemente iz različitih menatlnih prostora i da od njih stvaraju nove, emergentne pojmovne strukture, koje su često jednokratne. Naša sagovornica, naime, na mentalnom planu stvara novi jezički varijetet čiji će budući govornici biti sadašnji portugalsko-srpski bilingvali, sa kombinovanim elementima iz oba jezika. Govoreći u budućem vremenu („stvoriće se“), ona pokazuje da je svesna da takav varijetet ipak ne postoji, ali joj mehanizam pojmovnog objedinjavanja omogućava da ga *ad hoc* pojmovno strukturira na osnovu pojava koje konceptualizuje u toku komunikacije.

7.3. Metaforička konceptualizacija pojma SRPSKOG JEZIKA

Iznoseći metaforički uobličene stavove prema srpskom jeziku, ispitanice su pokazale da taj pojam konceptualizuju na različite načine. Ponekad se njihova konceptualizacije SRPSKOG JEZIKA podudara sa konceptualizacijom PORTUGALSKOG, ali se neretko i razlikuje. U prethodnom odeljku smo videli da se PORTUGALSKI JEZIK u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji konceptualizuje kao VREDAN RESURS i SREDSTVO, naročito kada se o njemu raspravlja u kontekstu posla i karijere, kao i komunikacije sa pripadnicima i pripadnicama većinske etnojezičke grupe. Sledeći primeri pokazuju istu konceptualizaciju SRPSKOG JEZIKA:

[24] (1996, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena)

[24.1] IS: Então, você chegou aqui em 2016, né isso?

Znači, stigla si ovamo 2016. godine, jel tako?

[24.2] SG: É, cheguei no ano passado.

Da, stigla sam prošle godine.

[24.3] IS: Já começou a estudar sérvio?

Jesi već počela da učiš srpski?

[24.4] SG: Ah, ainda não comecei de verdade (risada). Mas já tou vendo algumas coisas, quero aprender... Primeiro o básico, pel- pelo menos e depois:is depois.. vamo ver, né? (risada).

Ah, još nisam istinski počela (smeh). Ali već gledam neke stvari, hoću da naučim... Prvo osnove, bar- barem i posle: posle.. videćemo, jel? (smeh).

[24.5] IS: Você acha que vale a pena aprender mais do que só o básico?

Misliš da vredi da se nauči više od samih osnova?

[24.6] SG: É, acho que vale a pena.. Como eu moro numa cidade pequena no: no interior, né? E:u eu acho que vou ser bem mais **valorizada** se poder me comunicar bem em sérvio.

Da, mislim da vredi.. Pošto živim u malom gradu u: u unutrašnjosti, jel? Ja: ja mislim da ću biti znatno više **vrednovana** ako budem mogla dobro da komuniciram na srpskom.

[25] (1971, Fortaleza, Seara, maturantkinja gimnazije, vlasnica preduzeća za dostavu hrane, majka jednog deteta)

[25.1] IS: Quanto tempo você demorou pra aprender a falar sérvio?

Koliko dugo ti je trebalo da naučiš da govoriš srpski?

[25.2] SG: (suspiro) Demorei bastante.. Vários anos.. Desde que cheguei aqui eu:.. Tou aprendeno ainda, né? Mas sempre achei impor- importante, assim, falar a língua local.. Esse conhecimento tem seu **valor**.. É mui- muito importante pruma vida decente aqui, você não acha?

SG: (uzdah) Prilično mi je trebalo.. Više godina.. Otkad sam došla ovamo ja:.. Još uvek učim, jel? Ali uvek sam smatrala da je važ- važno, tako, da se govori lokalni jezik.. To znanje ima svoju **vrednost**.. Ve- veoma je važno za dostojanstven život ovde, zar ne misliš da je tako?

[25.3] IS: Claro, claro!

Naravno, naravno!

[26] (1986, Brazilija, Federalni Distrikt, profesorka flaute, nezaposlena, ali se samostalno bavi umetničkim i pedagoškim aktivnostima, majka jednog deteta)

[26.1] IS: O seu filho, então, conversa com o pai em sérvio, né isso?

Tvoj sin, dakle, razgovara sa ocem na srpskom, jel tako?

[26.2] SG: Sim, ele conversa com o Boban em sérvio, só em sérvio. E com os avós também, com os pais do Boban.. Só comigo que ele conversa em português.. Ah! E às vezes com o Boban também, na verdade! É.. Eles conversam um pouco em português, mas muito mais em sérvio, sabe? E isso é importante, é importante que o Boban converse com ele em sérvio, pra preparar ele pra escola, sabe? Quer dizer, primeiro pra creche, né? Lá ele vai falar só sérvio com outras crianças, e aí, o sérvio é mais importante pra ele no momeno, no momento.. Tipo assim, o sérvio vai ser a primeiro **instrumento** da escolarização dele.

Da, on razgovara sa Bobanom na srpskom, samo na srpskom. I sa babom i dedom, sa Bobanovim roditeljima.. Samo sa mnom razgovara na portugalskom.. Ah! Ponekad i sa Bobanom, u stvari! Da.. Oni razgovaraju malo na portugalskom, ali mnogo više na srpskom, znaš? I to je važno, važno je da Boban priča sa njim na srpskom, da ga spremi za školu, znaš? Zapravo, prvo za vrtić, jel? Tamo će on pričati samo na srpskom sa drugom decom, prema tome, srpski je važniji za njega trenuno, trenutno.. Ono kao, srpski će biti prvo **sredstvo** za njegovo školovanje.

[27] (1978, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[27.1] IS: Ah, então o seu filho do primeiro casamento deve decidir se vai morar aqui com você ou na Itália, com seu pai?

Ah, znači tvoj sin iz prvog braka treba da odluči da li će da živi ovde s tobom ili u Italiji, sa svojim ocem?

[27.2] SG: Isso!

Upravo to!

[27.3] IS: Mas, se vier para cá, o que é que ele pretende fazer aqui, quer dizer, o que é que vocês= Ali, ako dođe ovamo, šta namerava da radi ovde, mislim, šta vi=

[27.4] =SG: Eu gostaria que ele continuasse seu ensino secundário aqui mesmo. Lembra quando eu fui procurar informações sobre as escolas de música aqui em Belgrado?

=Ja bih volela da on nastavi svoje srednje obrazovanje upravo ovde. Jel se sećaš kad sam tražila informacije o muzičkim školama ovde u Beogradu?

[27.5] IS: Lembro.

Sećam se.

[27.6] SG: Então, como ele quer estudar música, eu tou procurando sabe:r, eu tou tentando: Mas, ele deve aprender sérvio primeiro, né? O que não vai, não deve ser nada fácil, mas, fazer o quê? Né? Se quiser estudar aqui mesmo, a língua sérvia vai ser ++ vai ter que aprender mesmo. Aqui o sérvio é o único **instrumento** para uma educação boa.. Foi: Pelo menos a minha experiência é essa.

Dakle, pošto on hoće da uči muziku, ja pokušavam da sazna:m, pokušava:m. Ali, on prvo mora da nauči srpski, zar ne? Što neće biti, što sigurno nije lako, ali, šta da se radi? Jel? Ako hoće baš ovde da uči, srpski jezik će biti ++ moraće zaista da ga nauči. Ovde je srpski jedino **sredstvo** za dobro školovanje.. To je bilo: Barem je moje iskustvo takvo.

U primerima [24] i [25] sagovornice konceptualizuju SRPSKI JEZIK kao VREDAN RESURS raspravljajući o njemu u kontekstu života u Srbiji, među pripadnicima većinske etnojezičke grupe. Smatraju da će im kompetencija u srpskom doneti veću društvenu „vrednost“ (segment [24.6]) odnosno obezbediti „dostojanstven život“ (segment [25.2]). Sagovornice iz primera [26] i [27] konceptualizuju SRPSKI JEZIK kao SREDSTVO, i to konkretno u domenu školstva, govoreći o budućem školovanju svoje dece u Srbiji.

Konceptualizacija većinskog jezika kao VREDNOG RESURSA i SREDSTVA može biti značajan prediktivni pokazatelj zamene manjinskog jezika. Međutim, metaforičke predstave o većinskom i manjinskom jeziku ne mogu se uzimati kao jedini relevantni faktori za predviđanje ishoda tog procesa. Naime, utvrđeno je da jezička ponašanja govornika i govornica ne koreliraju uvek sa njihovim iznetim stavovima o manjinskim i većinskim varijetetima (v. Garrett et al. 2003: 8, Ilić 2014: 103–104, Вучина Симовић 2016: 41). Zato ćemo svoje predviđanje održavanja portugalskog jezika u brazilskoj dijaspori u Srbiji odnosno njegove zamene srpskim jezikom zasnovati pre svega na analizi odgovora koje su ispitanice dale o svom jezičkom ponašanju, koju izložimo u sledećem poglavlju.

Ispitanice su se prvi put susrele sa srpskim jezikom kada su upoznale svoje partnere ili kada su se doselile u Srbiju. Budući da je u pitanju jezik koji nije globalno raširen i koji je u Brazilu veoma malo poznat, one su tek u svom novom okruženju dobile priliku da sa njim stupe u kontakt. Zato se mnoge metaforičke predstave o njemu koje smo zabeležili u razgovorima sa ispitanicama odnose na njegova strukturna obeležja.

Fonološke i fonotaktička pravila srpskog jezika u dobroj meri se razlikuju od onih u portugalskom. Za razliku od srpskog, portugalski jezik ima trinaest vokala (v. Cunha & Lindley Cintra 2001: 35–36), dvadeset četiri diftonga (isto: 46–48) i osam triftonga (isto: 48–49). Osim toga, mnoge kombinacije konsonanata koje su u srpskom moguće, u brazilskom portugalskom ne postoje, budući da njegova fonotaktička pravila dozvoljavaju kombinacije samo dva konsonanta, isključivo na početku sloga, i to tako da na drugom mestu budu likvide, nazali i samo pojedini plozivi ili frikativi (isto: 50–51). Značajno drugačiju fonologiju i fonotaktiku srpskog jezika ispitanice percipiraju kao „čudnu“, „neverovatnu“, „neprirodnu“ i sl., a takva percepcija ima i svoju metaforičku predstavu, o čemu svedoče sledeći primeri:

[28] (1982, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, pedagoškinja, nezaposlena)

[28.1] SG: Eu tenho muita dificuldade na pronúncia. Nossa! Quantas consoantes! Tudo junto, vocês juntam isso tudo! Sabe, quando eu vi pela primeira vez no letreiro no ônibus a palavra *trg*, eu: eu pen- pensei que fosse uma abreviação (risada). Só depois que, só depois me explicaram que é “praça” (risada). Em português não existe isso. Bom, você sabe, né? Nós não temos tanta consoante assim.. A língua servia me parece muito **dura**, sabe? Não sei.. Acho que tanta:s, tanto:s, tantas consoantes juntas... É uma língua dura, com certeza (risada).

Imam dosta poteškoća u izgovoru. Bože! Koliko konsonanata! Sve zajedno, vi sve spajate! Znaš, kad sam prvi put videla na natpisu na autobusu reč *trg*, ja: ja sam mis- mislila da je neka skraćenica (smeh). Tek nakon što, tek posle su mi objasnili da je „*trg*“ (smeh). U portugalskom to ne postoji. Dobro, ti to znaš, zar ne? Mi nemamo toliko konsonanata.. Srpski jezik mi se čini veoma **tvrdim**, znaš? Ne znam.. Mislim da toliki:, tolike:, toliki konsonanti zajedno... To je **tvrd** jezik, svakako (smeh).

[29] (1983, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena, jedno dete)

[29.1] IS: O que te parece mais difícil em sérvio, assim, logo no início de sua aprendizagem, no primeiro contato?

Šta ti se čini najtežim u srpskom, ovako odmah na početku učenja, pri prvom kontaktu?

[29.2] SG: Ah, é a pronúncia.. As consoantes.

Ah, izgovor.. Konsonanti.

[29.3] IS: Ahã.

Aha.

[29.4] SG: Pra mim é muito estranho ver tanta consoante junta assim, sabe? Não é natural isso. Parece que as pessoas nem falam com fluidez, sabe? Ou seja... Sei lá, o sérvio é tão: é tão **afiado**, você:s vocês quando falam parece que **picam** (risada).

Meni je čudno kad vidim toliko konsonanata zajedno, znaš? Nije to prirodno. Izgleda da ljudi i ne govore tečno, znaš? Odnosno... Nemam pojma, srpski je tako: tako je **oštar**, vi: vi kao da **bodete** kad pričate (smeh).

[30] (1984, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, menadžerka hotelijerstva, nezaposlena)

[30.1] IS: Como tá indo o seu sérvio?

Kako ide tvoj srpski?

[30.2] SG: Ah, nossa! É tão DIFÍCIL! Mal comecei a estudar, não consigo pronunciar NADA! Nossa, é tanta consoante, é incrível! Cara, como pode ter palavra sem vogal? É realmente.. É fascinante isso! O dedo, por exemplo, vocês falam *prst*. Nem pronunciei direitinho, né? Como pode ter uma palavra só de consoantes?

Ah, Bože! Tako je TEŠKO! Tek sam počela da učim i ne mogu da izgovorim NIŠTA! Bože, toliko je konsonanata, to je neverovatno! Brate, kako može da postoji reč bez vokala? To je zaista.. To je fascinantno! Prst, na primer, vi kažete *prst*. Nisam ni izgovorila dobro, jel da? kako može da postoji reč samo od konsonanata?

[30.3] IS: Mas o erre da plavra prst na verdade não é uma consoante, é=

Ali „r“ iz reči prst zapravo nije konsonant, to je=

[30.4] SG: =Ah, sei lá o que é, só sei que não posso pronunciar direitinho!.. E os *če* e os *dže*, meu Deus!.. É muito **duro** isso, cara! A gente tenta pronunciar mas é **duro** (mostrando punhos fechados).

=Ah, otkud ja znam šta je, samo znam da ne mogu lepo da izgovorim!.. I sva ta *če* i *dže*, Gospode Bože! Brate, to je tako **tvrd**! Pokušavamo da izgovorimo, ali je **tvrd** (pokazuje stisnute pesnice).

Iz navedenih primera možemo formulisati pojmovne metafore SRPSKI JEZIK JE TVRD PREDMET i SRPSKI JEZIK JE OŠTAR PREDMET. U pitanju su konkretizacije metafore PREDMETA, inače veoma zastupljene u strukturiranju pojmova iz domena JEZIKA, pri kojima se određene taktilne karakteristike konkretnih predmeta preslikavaju na apstraktni

domen FONOLOGIJE. Ovakva metaforička preslikavanja odvijaju se putem *fonetskog simbolizma*, stvaranja određenih metalnih slika kod govornika i govornica na osnovu njihove percepcije pojedinih glasova (v. Klikovac 2004: 257–274). Što su konsonatski nizovi manje uobičajeni u jednom jeziku, to je veći njihov fonetski simbolizam i gotovo da će sigurno uticati na stvaranje simboličkih značenja (isto: 260). Pošto mnoge učestale konsonantske skupine srpskog jezika ne postoje u portugalskom, njegovi govornici i govornice ih doživljavaju kao neobične i na osnovu njih čitav srpski jezik konceptualizuju putem karakterističnih mentalnih slika.

Kao što su fonološka i fonotaktička pravila srpskog i portugalskog jezika umnogome drugačija, i morfosintaksičke odlike ovih dvaju jezika razlikuju se u nekim važnim elementima. Savremeni portugalski jezik, naime, nema gramatičku kategoriju padeža, već samo roda, broja i stepena (v. Cunha & Lindley Cintra 2001: 180–199). Stoga su potpuno očekivane izjave o poteškoćama usvajanja imenske promene srpskog jezika koje smo zabeležili u razgovorima sa većinom ispitanica. Govoreći o tim poteškoćama, one su iskazale i brojne metaforičke izraze koji nam ukazuju na njihovu konceptualizaciju

GRAMATIČKE STRUKTURE SRPSKOG JEZIKA:

[31] (1975, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, pravnica, službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova)

[31.1] IS: Ah, você vai ter aula de sérvio logo depois? Que bom! Como tá indo?

Ah, imaćeš čas srpskog odmah posle? Super! Kako ide?

[31.2] SG: Tá: tá indo bem ma:s Nossa! Os *padeža*! (risada)

Ide: ide dobro ali: Bože! *Padeži*! (smeh)

[31.3] IS: Ah, *padeži*!

Ah, *padeži*!

[31.4] SG: Que **loucura**, hein?.. Que coisa mais **louca**! Gente! Tou confundino tudo, os *og*, os *om*, do genitivo, do acusativo, Nossa! O sérvio é uma **loucura**! **Lou- cu- ra**!

Kakvo **ludilo**, a?.. Kakva **luda** stvar! Ljudi! Sve mešam, *og*, *om*, za genitiv, za akuzativ, Bože! Srpski je **ludilo**! **Lu- di- lo**!

[32] (SG1: 1985, Campinas, Sao Paulo, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku; SG2: 1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece; SG3: 1978, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[32.1] SG1: Outro dia o Milan, que é o nosso chefe lá no call center (dirigindo se para o pesquisador nesta parte da frase), me perguntou quando eu quero trocar de turno, aí eu respondi “*U sreda.*” Aí: ele me corrigiu, falou “*U SREDU*”=

Pre neki dan, Milan, koji je naš šef tamo u call centeru (gledajući u istraživača tokom ovog dela iskaza), pitao me je kada hoću da promenim smenu, pa sam mu odgovorila „*U sreda.*“ Onda me je ispravio, rekao je „*U SREDU*“=

[32.2] SG2: =Nossa!

=Bože!

[32.3] SG1: É! Imagina só! Eu falei pra ele que eu não consigo.. Gente! A gente fala em inglês no trabalho e eu até tou me esforçando pra: tou tentando falar um pouquinho, mas as declinações, minha Nossa Senhora! Ainda não domino bem, não se tornou natural pra mim=

Da! Zamisli samo! Rekla sam mu da ne mogu.. Ljudi! Mi pričamo engleski na poslu a ja se čak trudim da: pokušavam da govorim pomalo, ali deklinacije, Gospode Bože! Još uvek ne vladam dobro, nije mi to postalo prirodno=

[32.4] IS: =É, pra vocês isso realmente é=

=Da, vama je to zaista=

[32.5] SG1: =É uma **loucura**! Todas as regras, as declinações, ah! É muito **louco** isso, sabe? E: e=

=To je **ludilo**! Sva ta pravila, deklinacije, ah! To je mnogo **ludo**, znaš? I: i=

[32.6] SG3: =É uma **loucura** mesmo! Vocês são todos **loucos**! (risada, olhando para o pesquisador)=

=To je stvarno **ludilo**! Vi ste svi **ludi**! (smeh, gleda u istraživača)=

[32.7] SG2: =Pois é, parece uma coisa muito **louca**, tipo assim.. Você: você tem um nome, por exemplo, Marta.. Mas aí ele vira Marte, Martom, Marti, sei lá, é: parece que a PESSOA muda, vira outra pessoa (risada).. É muito **louco** isso!

=Pa jeste, izgleda kao neka skroz **luda** stvar, ono kao.. Ti: ti imaš ime, na primer, Marta.. Ali onda ono postaje Marte, Martom, Marti, nemam pojma, to je: izgleda kao da se OSOBA menja, postaje druga osoba (smeh).. To je skroz **ludo**!

[32.8] SG1: É: O nome do meu marido é Ivan e quando eu vi, pela primeira vez que eu vi: tipo, Ivane, eu pensei, como assim Ivane: agora? Vocês mudam os nomes próprios?=
Da! Ime mog muža je Ivan i kad sam videla, prvi put kad sam videla: na primer Ivane, pomislila sam, kako sad pa Ivane:? Vi menjate lična imena?=
[32.9] SG3: =Exatamente!=
=Upravo to!=
124

[32.10] SG1: =Os nomes são uma coisa bem.. são da gente, fazem parte da identidade da gente, como isso pode mudar? Vocês modificam os nomes? São **loucos**?

=Imena su jedna stvar veoma.. ona su naša, deo su našeg identiteta, kako to može da se menja? Vi menjate imena? Jeste **ludi**?

[32.11] SG2: Tudo muda, gente, não só os nome. Muda até os números, tipo, quando você quer dizer NO primeiro andar, pronto! O primeiro já mudou, já é outra coisa=

Sve se menja, ljudi, ne samo imena. Menjaju se čak i brojevi, na primer, kad hoćeš da kažeš NA prvom spratu, gotovo! Prvi se već promenio, već je nešto drugo=

[32.12] =É! Sei.

=Da! Znam.

[32.13] **Loucura** mesmo.

Stvarno **ludilo**.

Na osnovu navedenih primera možemo formulisati pojmovnu metaforu SRPSKI JEZIK JE LUDILO. Ispitanice percipiraju njegove morfosintaksičke odlike kao toliko neobične da ih pojmovno strukturiraju preslikavanjem iz konkretnog domena LUDILA. Naše sveukupno znanje o LUDILU sadrži različite elemente, a jedan od njih je i taj da se luda osoba ponaša devijantno u odnosu na ono što se medicinskim i društvenim konvencijama definiše kao normalno. Mišljenja smo da je upravo ovaj element pojmovne strukture LUDILA preslikan, u pojmovnom sistemu ispitanica, na ciljni domen SRPSKOG JEZIKA. Naime, ono što je za ispitanice normalno jeste da reči, a naročito vlastita imena, ne menjaju svoje nastavke promenom sintaksičke funkcije. Jezičko ponašanje koje je potpuno drugačije od toga sagledava se kao devijacija u odnosu na normu.

Metaforička predstava LUDILA, međutim, svojom pojmovnom strukturom može lako da iskrivi jedan važan element ciljnog domena. Na osnovu konkretnog iskustva o LUDILU, naime, znamo da luda osoba nema svesnu kontrolu nad svojim ponašanjem i da ono može biti veoma nepredvidivo. Konceptualizujući SRPSKI JEZIK kao LUDILO, ispitanice i ovaj element izvornog domena mogu pripisati ciljnom, čime se formira predstava o srpskom jeziku kao o varijetetu u kome nije moguće predvideti koji se oblik kada treba upotrebiti, a govornici i govornice nad izborom oblika nemaju nikakvu kontrolu. Ovakva metaforička predstava može kod ispitanica samo dodatno pojačati ionako već značajne poteškoće usvajanja pravila za padežnu promenu i ostalih gramatičkih odlika srpskog jezika.

Metafora SRPSKI JEZIK JE LUDILO metonimijski je motivisana. Ispitanice uspostavljaju metonimijsku vezu između jezika i jezičkog ponašanja njegovih govornika i govornica („Vi ste svi ljudi“ [32.6] / „Vi menjate imena? Jeste ljudi?“ [32.10]). Na osnovu tog jezičkog ponašanja, koje se pojmovno strukturira kao LUDILO preslikavanjem određenih elemenata sa izvornog domena (devijacija u odnosu na normu), i čitav domen SRPSKOG JEZIKA konceptualizuje se na isti način.

Smatramo da su metaforičke predstave ispitanica o strukturnim odlikama srpskog jezika, kako fonološkim i fonotaktičkim, tako i morfosintaksičkim, uslovljene jezičkim ideologijama koje koreliraju sa nacionalističkim modelom jezičke standardizacije i standardnojezičkim kulturama. Brazilska obrazovna JPP potpuno je isključila iz nastave jezika pitanja jezičke varijacije, kako unutar samog brazilskog portugalskog, tako i na nivou društvene višejezičnosti u Brazilu (v. Bagno & Oliveira Rangel 2005). Učenicima i učenicama se prenose ideološke predstave o jedinstvenom portugalskom jeziku i jednojezičnoj naciji-državi, u kojoj svi treba savršeno da se razumeju govoreći jednoobraznim standardom. Osim toga, vidljivost brazilskih manjinskih jezika, od kojih su mnogi u genetskom i tipološkom smislu izuzetno drugačiji od portugalskog, svedena je samo na pojedine lokalne zajednice (v. Morello 2012). U takvom društveno-jezičkom okruženju teško je razviti svest o (jezičkoj) raznolikosti, pa sve ono čega nema u idealizovanom modelu nacionalnog jezika može govornicima i govornicama delovati neobično, apstraktno i podložno raznim metaforičkim konceptualizacijama.

7.4. Metaforička konceptualizacija pojmova ENGLESKOG i ŠPANSKOG JEZIKA

U intervjuima i spontanim razgovorima sa ispitanicama povremeno su spomenuti i neki drugi jezički varijeteti koje one govore, uče, ili sa kojima su u kontaktu na neki drugi način. U ovom odeljku beležimo nekoliko primera metaforičke konceptualizacije ENGLESKOG i ŠPANSKOG JEZIKA.

Engleski jezik, kao globalna *lingua franca* (v. Filipović 2009: 94–98), u čitavom svetu uživa prestiž kakav se ne može uporediti sa ostalim varijetetima. Brazilsko i srpsko društvo u tom pogledu nisu izuzetak, tako da su ispitanice, iznoseći stavove o engleskom, u nekim svojim iskazima pokazale da ga konceptualizuju kao VREDAN RESURS:

[33] (1979, Žuis de Fora, Minas Žerais, profesorka klavira, nezaposlena, ali se samostalno bavi umetničkim i pedagoškim aktivnostima)

[33.1] IS: Você: quando dá aulas de piano, você fala inglês com seus alunos?

Ti: kada daješ časove klavira, pričaš engleski sa učenicima?

[33.2] SG: Sim. Falo inglês. Todos os meus alunos falam inglês.. Eu passei um tempo nos Estados Unidos, sabe? E lá eu: eu aprendi inglês bas- bastante bem, acredito. Então: eu.. Mesmo no Brasil eu dei aulas de piano pros estrangeiros. A minha: a minha grande vantagem foi, sempre foi o fato de poder dar aulas em inglês. Isso: hoje em dia isso é um **bom recurso** no mercado de trabalho, né?

Da. Pričam engleski. Svi moji učenici govore engleski.. Ja sam provela neko vreme u Sjedinjenim Državama, znaš? I tamo sa:m naučila sam engleski dos- dosta dobro, verujem. Dakle: ja.. Čak i u Brazilu sam davala časove klavira strancima. Moja: moja velika prednost je bila, uvek je bila to što mogu da dajem časove na engleskom. To: u današnje vreme to je **dobar resurs** na tržištu rada, zar ne?

[34] (1980, Ararakvara, Sao Paulo, ekonomistkinja, zaposlena u centru za tehničku podršku)

[34.1] IS: Você disse que você e o seu marido geralmente falam em inglês, né?

Rekla si da ti i tvoj muž uglavnom pričate engleski, jel tako?

[34.2] SG: Sim. Ainda.

Da. Još uvek.

[34.3] IS: Ahã, e:=

Aha, i:=

[34.4] SG: =Pra mim não tem problema não, sabe? Eu falo inglês todos os dias no meu trabalho. Lá eu atendo as chamadas tanto no *Brazilian desk* como: como pros clientes americanos também, eu: eu acho até que consegui esse trabalho mais por falar inglês do que português. Então: o inglês.. Ele é muito importante pro currículo, ele: tem **muito valor**.. no mundo corporativo atual, né? =Meni to nije problem, znaš? Ja govorim engleski svaki dan na poslu. Tamo odgovaram na pozive kako u *Brazilian desku* tako: tako i američkim klijentima, ja: ja mislim čak da sam dobila taj posao više zato što govorim engleski nego portugalski. Dakle: engleski.. On je veoma važan za kurikulum, o:n ima **veliku vrednost**.. u savremenom korporativnom svetu, zar ne?

Mnoge ispitanice su spomenule da u određenom stepenu vladaju španskim jezikom, ili da ga barem delimično razumeju, na osnovu kompetencije u vlastitom maternjem jeziku, koji mu je veoma srodan. Stavovi prema španskom koje su ispitanice iznele pozitivni su i usmereni pre svega na njegovu veliku globalnu zastupljenost i prestiž.

Zabeležili smo i jedan zanimljiv primer sagledavanja tog prestiža, koje se izražava kroz nekolike metaforičke izraze:

[35] (1987, Arakažu, Seržipe, programerka, zaposlena u kompaniji za razvoj softverskih tehnologija)

[35.1] SG: Um problema grande do Brasil é que a gente não fala espanhol, como o resto da América Latina.

Veliki problem Brazila je to što ne govorimo španski, kao ostatak Latinske Amerike.

[35.2] IS: Por quê?

Zašto?

[35.3] SG: Porque a gente fica excluído, sabe? Eles todos tem uma coisa que: um **elo**.. E a gente fica meio que fora dessa **corrente**, né? Às vezes fico imaginando o que: o que será se um dia a America Latina ficar totalmente unida? Que língua a gente adotaria? Como seria essa língua? Por- não poderia ser português, com certeza, porque: porque todas as nações am- latinoamericanas falam espanhol, né? Ma:s mas também não pode negligenciar os duzentos milhões de bra- de brasileiros. Então? Talvez seria uma língua **totalmente nova**, um ++ uma **combinação** de elementos, de vários elementos, adequada a todos.. Deixa pra lá, bobagem minha! Tenho boa imaginação (risada).

SG: Jer smo isključeni, znaš? Svi oni imaju jednu stvar koja: jednu **sponu**.. A mi ostajemo malo izvan tog **lanca**, zar ne? Ponekad zamišljam šta: šta će biti ako se jednog dana Latinska Amerika potpuno ujedini? Koji bismo jezik usvojili? Kakav bi bio taj jezik? Por- ne bi mogao da bude portugalski, sigurno, zato što: zato što sve am- latinoameričke nacije govore španski, zar ne? Ali: ali takođe se ne može zanemariti dvesta miliona Bra- Brazilaca. Dakle? Možda bi to bio jedan sasvim novi jezik, jedan ++ jedna kombinacija elemenata, raznih elemenata, prilagođena svima.. Ma pusti, moje gluposti! Imam bujnu maštu (smeh).

Raspravljajući o ulozi španskog jezika u Latinskoj Americi, sagovornica konceptualizuje ovaj varijetet kao SPONU. Ona mu pripisuje ujedinjuću ulogu u tom regionu, smatrajući da se Brazil, sa svojim zvaničnim jezikom, ne uklapa dovoljno u tu sliku. Dalje, ona na kognitivnom nivou stvara jedan novi varijetet koji bi kombinovao različite elemente postojećih i tako postao prikladan za upotrebu u čitavoj Latinskoj Americi. U ovom slučaju, pojmovno objedinjavanje je mehanizam koji omogućava sagovornici da od raspoloživih elemenata pojmovne strukture kreira nove mentalne

prostora, čija svrha nije toliko ekspresivna i ubediivačka, kao kod pojmovnih metafora, već više kreativna (v. Fauconnier & Turner 2002).

7.5. Zaključak

Prilikom iznošenja svojih stavova o jeziku kao opštijem pojmu i o pojedinačnim jezičkim varijetetima ispitanice se služe brojnim i raznovrsnim metaforičkim izrazima. Pošto su pojmovi iz domena JEZIKA apstraktni, o njima se često razmišlja i govori upravo pomoću pojmovnih metafora. Te metafore nisu međusobno odvojene i nezavisne, već su povezane u sistem koji se odlikuje skalom opštosti. Najopštija metafora tog sistema jeste metafora JEZIK JE PREDMET. Ona proizilazi iz čovekove sklonosti da svim apstraktnim pojavama na kognitivnom nivou daje ontološki status (Lakoff & Johnson 1980: 25). Dalja razrada ove metafore ide u pravcu izvornog domena POSEDOVANJA, tako da se JEZIK konceptualizuje kao POSEDOVANI ENTITET (Seargeant 2009). Inherentno svojstvo konkretnog domena POSEDOVANJA, barem u zapadnim kulturama, jeste VREDNOST, što daje osnovu pojmovnoj metafori JEZIK JE VREDAN RESURS. Ako se ta VREDNOST pojmovno profiluje kao upotrebna, ispoljuje se srodna metafora – JEZIK JE SREDSTVO.

Iako su moguće i drugačije konceptualizacije pojmova iz domena JEZIKA, u našem korpusu prevladava naveden metaforički sistem i pomoću njega se pojmovno strukturiraju i PORTUGALSKI i SRPSKI JEZIK. Preovlađujuća uloga tog sistema proističe iz jezičkih ideologija koje su dominantne u kulturi iz koje potiču ispitanice. Naime, standardnojezička ideologija reifikuje jezik, sagledava ga kao nezavisan objekat koji treba u standardizovanom obliku da se „preda“ govornicima i govornicama, kroz odgovarajuće institucionalizovane aktivnosti (v. Milroy 2001: 537). Na taj način jezik postaje neraskidivo povezan sa svojim korisnicima i korisnicama (v. Seargeant 2009: 387–388) odnosno sa čitavom nacijom, čije je važno obeležje, u skladu sa nacionalističkim modelom standardizacije (v. Geeraerts 2003: 13, Filipović 2009: 61).

Konceptualizacija JEZIKA kao POSEDOVANOG ENTITETA, SREDSTVA i naročito kao VREDNOG RESURSA (v. Hornberger 1998) može biti veoma značajan činilac u procesu održavanja/zamene jezika, u zavisnosti od toga da li je usmerena na većinski ili manjinski jezik. Videli smo da ispitanice i PORTUGALSKI i SRPSKI JEZIK konceptualizuju kao VREDAN RESURS, posebno u domenu posla i karijere. Međutim, u cilju predviđanja moguće zamene

portugalskog jezika srpskim, u analizi ćemo pored identifikovanih metafora u obzir uzeti i iskaze ispitanica o njihovom jezičkom ponašanju, koji se ne moraju uvek podudarati sa njihovim stavovima (v. Garrett et al. 2003: 8, Ilić 2014: 103–104, Вучина Симовић 2016: 41).

Kada ispitanice govore o varijacijama unutar brazilskog portugalskog, pojedinim njegovim varijetetima pripisuje se manja odnosno veća vrednost, pomoću pojmovne metafore VREDNIJE/MANJE VREDNO OD NEKOG ENTITETA JE IZNAD/ISPOD TOG ENTITETA (v. Rasulić 2004: 210). Manja vrednost pripisuje se i pojavi portugalsko-srpskog preključivanja kodova, a varijetet u kome se ono ispoljava konceptualizuje se kao MEŠAVINA. Takvo jezičko ponašanje smatra se neprikladnim i nepovoljnim za integraciju u društvo i napredak, što je posledica standardnojezičke ideologije (v. Ilić 2014: 106).

Snažan uticaj nacionalističkog modela standardizacije i standardnojezičke ideologije u brazilskom društvu onemogućio je dovoljan razvoj svesti Brazilaca i Brazilki o (jezičkoj) raznolikosti (v. Bagno & Oliveira Rangel 2005). Zato njihov dodir sa drugačijim i nepoznatim jezičkim varijetetima može izazvati doživljaj nečeg neobičnog i podstaći formiranje odgovarajućih metaforičkih predstava o tome. U slučaju naših ispitanica, strukturalna obeležja varijeteta sa kojima su se one našle u kontaktu, srpskog jezika, sagledavaju se kao „čudna“, „neverovatna“ i sl. Percepcija njegovih fonoloških odlika, prema principima fonetskog simbolizma, metaforički se uobličava pomoću određenih taktilnih elemenata iz konkretnog domena PREDMETA. Morfosintaksičke odlike srpskog jezika, pak, konceptualizuju se pomoću izvornog domena LUDILA, uz metonimijsku povezanost srpskog jezika sa njegovim govornicima i govornicama. Ove konceptualizacije zamagljuje neke druge strukturalne odlike srpskog i pothranjuju poteškoće sa kojima se ispitanice ionako suočavaju u procesu njegovog usvajanja.

Identifikovane pojmovne metafore za konceptualizaciju JEZIKA i pojedinačnih jezičkih varijeteta povezane su sa jezičkim ideologijama dominantnim u brazilskom društvu (koje su veoma slične jezičkim ideologijama preovlađujućim u srpskom društvu, v. poglavlje 6). One predstavljaju deo pojmovne osnove tih ideologija, dok istovremeno, bivajući ponavljane u diskursu, doprinose njihovoj reprodukciji i daljem širenju.

8. Kritička sociolingvistička analiza građe

U prethodnom poglavlju analizirali smo stavove ispitanica prema jeziku koji su uobličeni pomoću metaforičkih izraza, što nam je omogućilo da identifikujemo pojmovne metafore pomoću kojih ispitanice konceptualizuju opštiji pojam JEZIKA, sopstveni jezički varijetet, PORTUGALSKI JEZIK, većinski varijetet, SRPSKI JEZIK, kao i neke raširenije strane jezike, konkretno – ENGLESKI i ŠPANSKI JEZIK. Identifikovane pojmovne metafore doveli smo u vezu sa jezičkim ideologijama dominantnim u brazilskom društvu (koje se u dobroj meri podudaraju sa jezičkim ideologijama preovlađujućim u srpskom društvu, v. poglavlje 6), pre svega sa standardnojezičkom ideologijom i elementima nacionalističkog modela jezičke standardizacije.

U ovom poglavlju analiziraju se stavovi ispitanica prema jeziku koji nisu iskazani metaforičkim izrazima, kao i njihovi odgovori na istraživačeva pitanja koja se tiču upotrebe jezika u pojedinim domenima. Najpre izlažemo rezultate analize stavova prema portugalskom jeziku, zatim prema srpskom, a potom i prema nekim raširenijim stranim jezicima kojima ispitanice u određenoj meri vladaju ili su na neke druge načine upućene na njih. U okviru analize posebna pažnja je posvećena stavovima ispitanica prema učenju srpskog jezika i njihovoj povezanosti sa načinima na koje one sagledavaju ne samo ciljani varijetet, već i vlastite maternje varijetete brazilskog portugalskog. Nastojimo da pokažemo da određene jezičke ideologije iz brazilskog društva takođe utiču na formiranje stavova ispitanica prema učenju većinskog jezika. Nakon analize stavova prema pojedinačnim jezičkim varijetetima, prelazimo na analizu tvrdnji ispitanica o upotrebi jezika, to jest o vlastitom jezičkom ponašanju. Ispitanice su govorile o upotrebi jezika u sledećim domenima: porodica, lična društvena mreža, javnost, posao, obrazovanje, kultura, zabava i religija.

Pri kvalitativnoj analizi zabeleženih stavova ispitanica prema jeziku i njihovih iskaza o jezičkom ponašanju uzimamo u obzir širi makrosociolingvistički kontekst. Naime, zapažene pojave interpretiramo u skladu sa činjenicom da su naše ispitanice izvorne govornice brazilskog portugalskog i da potiču iz sredine u kojoj preovladavaju određene jezičke ideologije, kao i sa činjenicom da su u egzogamnim zajednicama sa izvornim govornicima srpskog jezika. To je istovremeno i većinski jezik njihove nove društvene sredine, u koju one treba da se integrišu, a koja takođe poseduje svoje

dominantne jezičke ideologije. Rezultati analize će ukazati upravo na uticaj tih jezičkih ideologija na formiranje stavova prema jeziku ispitanica, a posledično i na njihovo jezičko ponašanje, uspešnost integracije u srpsko društvo i pravce procesa održavanja portugalskog jezika odnosno njegove zamene srpskim.

8.1. Stavovi ispitanica prema portugalskom jeziku

U individualnim intervjuima sa ispitanicama, kao i u spontanim razgovorima u kojima učestvuje više njih, zabeležili smo i pozitivne i negativne stavove prema portugalskom jeziku odnosno prema pojedinim njegovim varijetetima. Na metaforički uobličene pozitivne stavove ukazali smo u prethodnom poglavlju. Videli smo da ispitanice portugalski jezik konceptualizuju kao POSEDOVANI ENTITET, doživljavajući komunikaciju na njemu kao poželjnu (primeri [12] i [13]), odnosno pripisujući mu snažnu simboličku i kulturnu vrednost (primer [14]). Pored toga, identifikovali smo i pojmovnu metaforu PORTUGALSKI JEZIK JE VREDAN RESURS (primeri [15], [16], [17] i [18]), koja svakako odražava pozitivan pogled na maternji jezik ispitanica. Navešćemo još nekoliko primera koji potvrđuju pozitivne stavove prema portugalskom jeziku u ispitivanoj grupi:

[36] (1980, Ararakvara, Sao Paulo, ekonomistkinja, zaposlena u centru za tehničku podršku)

[36.1] IS: E: na sua empresa tem sérvios que falam português e que trabalham com português?

I: u tvojoj firmi ima Srba koji govore portugalski i koji rade sa portugalskim?

[36.2] SG: Tem, sim. Tem vários. Acho que uns, umas cinco pessoas, no mínimo.. Além de brasileiros, né? E essas pessoas.. Esses sérvios todos falam bem. Vocês têm bastante facilidade de aprender línguas, eu acho.. E esses meus colegas falam várias outras línguas, tipo inglês, espanhol.. E parece que gostam de português, acham **bonito, interessante**, sabe? E eu entendo isso, eu: eu imagino que seja assim, que nossa língua é **melódica, bonita**, que: que as pessoas.. que os estrangeiros são capazes de gostar dela, de achar de achar **interessante**, né?

Da, ima. Ima više njih. Mislim nekih, nekih petoro ljudi, najmanje.. Pored Brazilaca, jel? I ti ljudi.. Ti Srbi svi dobro govore. Vama dosta lako ide učenje jezika, ja mislim.. A te moje kolege govore više drugih jezika, na primer engleski, španski.. A izgleda da vole portugalski, da ga smatraju **lepim, zanimljivim**, znaš? I ja to razumem, ja: ja pretpostavljam da je tako, da je naš jezik, **melodičan, lep**, da: da ljudi.. da strancima on može da se dopadne, da ga smatraju: da ga smatraju **zanimljivim**, zar ne?

[37] (1982, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, pedagoškinja, nezaposlena)

[37.1] SG: Mas, as pessoas que pretendem aprender as dan- as danças tradicionais brasileiras, elas, essas pessoas devem falar pelo menos o mínimo de português, porque=

Ali, ljudi koji nameravaju da nauče brazilske tradicionalne ples- plesove, oni:, ti ljudi treba da govore barem malo portugalskog, jer=

[37.2] IS: =Ahã=

=Aha=

[37.3] SG: =você tem que: tem que entender a cultura dessas.. tem que entrar no contexto, sabe?

A língua portuguesa É **importante** pra quem gosta.. a: pra quem quer conhecer a cultura brasileira, né? É **importante fazer uma divulgação da língua portuguesa**.. Quer dizer, no âmbito de ensino- ensino de expressões culturais...

=ti moraš da: moraš da razumeš kulturu tih.. moraš da učeš u kontekst, znaš? Portugalski jezik JESTE **važan** za onog ko voli.. a: za onog ko hoće da upozna brazilsku kulturu, zar ne? **Važno je širiti portugalski jezik**.. Mislim, u kontekstu nastave kulturnih izraza...

[37.4] IS: Ahã.

Aha.

[37.5] SG: E eu vejo muito interesse por tudo isso aqui na Sérvia.. O que é muito bom pra mim e quero: quero contribuir, quero: dentro das minhas possibilidades, né? Se eu puder ensinar um pouco de cul- de certas expressões culturais brasileiras e: e mostrar que o português é **interessante**, vai ser vai ser muito legal.

Vidim veliko interesovanje za sve to ovde u Srbiji.. Što je veoma dobro za mene i želi:m želim da doprinesem, žel:m u skladu sa svojim mogućnostima, jel? Ako budem mogla da podučavam malo kul- određenih brazilskih kulturnih izraza i: i da pokažem da je portugalski **zanimljiv**, biće: biće super.

[38] (SG1: 1985, Campinas, Sao Paulo, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku; SG2: 1975, Florianopolis, Santa Catarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[38.1] SG1: E a gente consegue expressar a: **se expressar melhor** em português do que, do que= I možemo da izrazimo a: da **se bolje izrazimo** na portugalskom nego, nego=

[38.2] SG2: =é, do que falando=

=da, nego govoreći=

[38.3] SG1: =do que falndo inglês ou=

=nego govoreći engleski ili=

[38.4] IS: =bom, isso é natural, é sua língua materna.

=dobro, to je prirodno, to je vaš maternji jezik.

[38.5] SG2: É, é isso mesmo. Ma:s mas o português.. ele É uma língua **rica, rica** e:m=

Da, upravo tako. Ali: ali portugalski.. to JESTE jedan **bogat** jezik, **bogat** u:=

[38.6] SG1: =Exato, é uma língua que te oferece, tipo assim.. Que tem uma **riqueza**, uma **variedade de significados** e: e você **pode expressar suas ideias com toda essa variedade**.

=Tačno, to je jedan jezik koji ti nudi, ono kao.. Koji ima **bogatstvo, raznolikost značenja** i: i **možeš da izraziš svoje ideje pomoću sve te raznolikosti**.

[39] (SG1: 1984, Rio de Janeiro, Rio de Janeiro, menadžerka hotelijerstva, nezaposlena; SG: 1965, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, ekonomistkinja, nezaposlena, ranije je bila vlasnica privatnog preduzeća u Brazilu, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[39.1] IS: Mas, assim, em geral, vocês gostam de ter essas oportunidades de conversarem em português?

Ali, onako, uopšteno govoreći, volite da imate te prilike da razgovarate na portugalskom?

[39.2] SG1: Sim, gostamos!

Da, volimo!

[39.3] SG2: E muito!

I to veoma!

[39.4] IS: Ahã.

Aha.

[39.5] SG2: Eu prefiro, eu sempre prefiro me expressar, trocar ideias em minha lí- em minha própria língua, que eu acho **muito rica e repleta de sutilezas**, repleta de=

Ja više volim, ja uvek više volim da se izražavam, da razmenjujem ideje na svom jez- na svom vlastitom jeziku, koji smatram **veoma bogatim i punim finesa**, punim=

[39.6] SG1: =Eu também, **sempre encontro uma palavra boa para dizer exatamente aquilo que quero dizer**, né?

=I ja, **uvek nađem dobru reč da kažem baš ono što hoću da kažem**, jel?

[39.7] SG2: Eu acho que: que a nossa língua reflete a maneira como nós pensamos e: a pessoa pode falar outras, VÁRIAS outras línguas né? Ma:s, como o português é a nossa língua materna, a gente sabe muito bem como aproveitar toda a **produtividade** dela.

Ja mislim da: da naš jezik odražava način na koji mislimo i: čovek može da govori druge, RAZNE druge jezike, jel? Ali:, pošto je portugalski naš maternji jezik, dobro znamo kako da iskoristimo svu njegovu **produktivnost**.

Sagovornica u primeru [36] govori o kolegama i kolegamicama s posla koji su izvorni govornici i govornice srpskog, ali koji govore i portugalski i rade sa njim. Ona se slaže sa njihovim pozitivnim stavovima prema portugalskom i sama ga ocenjuje kao „melodičan“ i „lep“. Sagovornica iz primera [37] sagledava svoj jezik kao „važan“ i „zanimljiv“, tvrdeći da je „važno da se on širi“, zajedno sa kulturom kojoj pripada. Sagovornice u primerima [38] i [39] govore o osećaju koji imaju kada se izražavaju na svom maternjem jeziku, uz iznošenje stavova o njegovom „bogatstvu“, „raznolikosti“ i „produktivnosti“.

Izrečeni pozitivni stavovi prema portugalskom jeziku, međutim, mogu biti podstaknuti specifičnim kontekstom ispitivane grupe. Analizirajući jezičko ponašanje Brazilki i njihove dece u Londonu, A. Soza je zabeležila iskaze ispitanica u kojima one tvrde da „se bolje osećaju kada govore na portugalskom“, da na njemu „izražavaju svoja osećanja“ i sl. (Souza 2010: 84–86). Osim potrebe za održavanjem kulturnih i poslovnih veza sa maticom, autorka identifikuje i zadovoljenje emotivnih potreba kao činilac koji utiče na izbor portugalskog jezika za unutargrupnu komunikaciju (isto: 85). U kontekstu života u dijaspori, u egzogamnim brakovima, Brazilke posebno naglašavaju vezu između jezika i izražavanja osećanja. One svoj maternji varijetet ocenjuju kao najpogodniji za to izražavanje i pri tome iznose pozitivne stavove prema njemu. Naše ispitanice takođe ističu vezu između maternjeg jezika i lakšeg izražavanja („I možemo da izrazimo a: da se bolje izrazimo na portugalskom“ [38.1] / „uvek nađem dobru reč da kažem baš ono što hoću da kažem“ [39.6] / „pošto je portugalski naš maternji jezik, dobro znamo kako da iskoristimo svu njegovu produktivnost“ [39.7]). Iako je sasvim prirodno da se osoba lakše izražava na maternjem nego na stranom jeziku, postavlja se pitanje koliko život u dijaspori može uticati da ona razvije svest o tome, da tu svest eksplicitno izrazi i da to prati izražavanjem pozitivnih stavova prema svom maternjem jeziku. Drugim rečima, pitanje je da li bi ti isti pozitivni stavovi bili osvešćeni i eksplicirani da osoba nije u dijaspori. Dosadašnja istraživanja stavova prema portugalskom jeziku, verovanja o njemu i jezičkih ideologija u javnom diskursu u Brazilu ne beleže ovakve pozitivne stavove (v. Bagno 2007).

U prethodnom poglavlju zabeležili smo negativne stavove prema određenim varijetetima brazilskog portugalskog, metaforički strukturirane pomoću slikovne sheme VERTIKALNOSTI (primeri [19], [20] i [21]). Oni su posledica snažnog dejstva standardnojezičke ideologije u brazilskom društvu, u kome se samo standardni varijetet

smatra pogodnim za pisanu upotrebu jezika, a govornici i govornice koji njime ne vladaju smatraju se gotovo nepismenima (v. isto: 52–61). Sledeći primeri takođe svedoče o ovoj pojavi:

[40] (1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[40.1] SG: Eu não sei escrever bem em português, nunca soube.. Não domino bem a escrita, essa linguagem com que a gente escreve no Brasil=

Ja ne znam dobro da pišem na portugalskom, nikad nisam znala.. Ne vladam dobro pisanjem, tim jezikom kojim pišemo u Brazilu=

[40.2] IS: =Pera aí, você quer dizer que não desenvolveu um estilo bom, um bom=

=Čekaj, hoćeš da kažeš da nisi razvila dobar stil, dobar=

[40.3] SG: =Não, não é o estilo, é: é **a linguagem escrita, a linguagem certa**, sabe?.. Isso é porque eu nunca gostei de ler.. Quer dizer, de literatura, nunca li.. **E pra poder escrever e falar bem, tem que ler bastante**, o que é chato pra mim.. Sabe, quando eu era menina, a gente ía na praia, eu ía na praia com minhas amigas da turma. Aí, todo mundo levava um livro pra ler e eu levava meu caderno de matemática ou de química. As minhas amigas todas liam livros, não só de leitura obrigatória, mas também aqueles livros de garota, sabe? E eu nem isso lia, eu só queria fazer minhas tarefas de matemática. Sempre gostei disso muito mais.

Ne, nije stil, nego: nego **pisani jezik, pravilan jezik**, znaš?.. To je zato što nikad nisam volela da čitam.. Misli, književnost, nikad nisam čitala.. **A da bi moglo da se piše i govori dobro, mora dosta da se čita**, što je meni dosadno.. Znaš, kad sam bila mala, išli bismo na plažu, išla bih na plažu sa drugaricama iz razreda. I sve su nosile neku knjigu da čitaju, a ja sam nosila svoju svesku iz matematike ili hemije. Sve moje drugarice su čitale knjige, ne samo iz obavezne lektire, nego i ona knjige za tinejdžerke, znaš? A ja ni to nisam čitala, ja sam samo htela da radim svoje zadatke iz matematike. Uvek sam to više volela.

[41] (1971, Fortaleza, Seara, maturantkinja gimnazije, vlasnica preduzeća za dostavu hrane, majka jednog deteta)

[41.1] SG: A **escrita é muito complicada** pra mim, sabe? É uma coisa estranha.. Eu sei que é a lín- que **esse é o português certo**, ma:s, o que é que eu posso fazer? Nunca aprendi direitim.

Pisanje je meni **mnogo komplikovano**, znaš? Čudno je.. Znam da je jez- da **je to pravilan portugalski**, ali:, šta da radim? Nikad nisam naučila kako valja.

[42] (1972, Resife, Pernambuko, arhitektica, nezaposlena, bivša službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, majka troje dece)

[42.1] SG: A gente **não escreve como fala**, tu sabe, né? A gente.. E **pra poder aprender a escrever bem, tem que ler mui- e muito! Pra poder dominar a língua certa, a pessoa tem que ter lido bastante**, é o que eu sempre digo e: e sempre repito pros meus filhos.

Mi **ne pišemo onako kako govorimo**, ti to znaš, zar ne? Mi.. A **da bi mogao da naučiš da pišeš dobro, moraš da čitaš mno- i to mnogo! Da bi mogao da vlada pravilnim jezikom, čovek mora prethodno dosta toga da pročita**, to ja uvek kažem i: i ponavljam svojoj deci.

[42.2] IS: Eles leem bastante?

Jel oni dosta čitaju?

[42.3] SG: Eu gostaria que lessem mais, sabe? Eu vejo que essa criançada toda hoje em dia não lê nada. Até comentei isso com a professora de literatura na escola deles, uma vez na *roditeljski sastanak*. Falei, essas crianças **não vão saber falar nada direito**, vão acabar com a língua sérvia, só falam palavrão, só falam.. É terrível como a leitura tá perdendo espaço. E com isso **a boa linguagem também**.

Ja bih volela da čitaju više, znaš? Vidim da ova dečurlija u današnje vreme ništa ne čita. Čak sam to prokomentarisala i nastavnici književnosti u njihovoj školi, jednom na *roditeljskom sastanku*. Rekla sam, ova deca **ništa neće znati da kažu pravilno**, uništiće srpski jezik, samo psuju, samo pričaju.. Užasno je kako čitanje gubi prostor. A sa njim **i dobar jezik**.

Sagovornice u sva tri navedena primera izjednačavaju „pravilan“ oblik portugalskog jezika sa pisanim varijetetom. U pitanju je u Brazilu veoma rašireno verovanje, po kome se smatra da je ispravno samo ono što je prihvatljivo u pisanju, to jest u standardizovanom obliku jezika (v. isto). Izjednačavanje govora i pisanja posledica je standardnojezičke ideologije, koja je toliko ukorenjena u standardnojezičkim kulturama da je čak doprinela i stvaranju verovanja u postojanje govornog standardnog jezika (Lippi-Green 1997: 54), iako je u lingvistici sasvim jasno da je standardni jezik uvek donekle izveštačen i da njime zapravo niko ne govori (Bugarski 2004: 173). Najviši jezičkoplanerski autoriteti u Brazilu doprinose reprodukovanju ovog verovanja. Dovoljno je navesti kao primer gramatiku portugalskog jezika koja uživa najveći ugled i koja se smatra normativnom (Cunha & Lindley Cintra 2001). Njeni autori eksplicitno navode da im je cilj da opišu učeni jezik u onom obliku kako ga koriste luzofoni pisci, od romantizma do danas (v. isto: xxiv), a i svi primeri koji su u njihovoj gramatici navedeni kako bi se ilustrovala obavezujuća pravila preuzeti su iz književnih dela. Pravilna

upotreba jezika, dakle, ne izjednačava se sa bilo kojim pisanjem, već sa književnošću. I naše ispitanice su izjavile da je „potrebno mnogo da se čita da bi moglo dobro da se piše, ali i da se *govori*.“

Sagovornica iz primera [42] najpre je govorila o razlici između pisanog i govornog varijeteta portugalskog, da bi potom to svoje viđenje proširila i na srpski jezik, izražavajući bojazan za njegovu budućnost zbog toga što „današnja deca ništa ne čitaju.“ Njen stav se uklapa i u jedan od veoma zastupljenih elemenata standardnojezičke ideologije u Srbiji. U pitanju je tradicionalno izjednačavanje jezičkog standarda sa jezikom književnosti, koje se ogleda i u insistiranju na upotrebi termina *književni jezik* (v. Пипер & Клајн 2013: 5, 16). U ovom aspektu, srpska i brazilska dominantna jezička ideologija ne razlikuju se suštinski (v. odeljak 6.3), tako da se može očekivati da pripadnice brazilske dijaspore u Srbiji ne promene bitno svoja različita vrednovanja pisanih i govornih varijeteta.

Još jedno verovanje o portugalskom jeziku koje je u Brazilu vrlo zastupljeno jeste da je on „veoma težak“ (v. Bagno 2007: 35–39). Ono proističe iz zasnovanosti standardnog brazilskog varijeteta na evropskoj standardnojezičkoj normi portugalskog, čiji dobar deo strukturnih odlika uopšte ne postoji u brazilskim govorima (isto: 35). Zato govornici i govornice brazilskog portugalskog te odlike doživljavaju kao potpuno strane vlastitom jezičkom osećaju, a samim tim i teške za usvajanje (v. Mattos e Silva 2001, 2006, Bagno 2001, 2007). Pa ipak, brazilska obrazovna JPP i dalje dosledno propisuje nastavu takvog standardnog varijeteta (v. Bagno & Oliveira Rangel 2005), doprinoseći tako učvršćivanju standardnojezičke ideologije u brazilskom društvu.

U intervjuima sa ispitanicama zabeležili smo više njihovih iskaza koji potvrđuju navedeno verovanje. Smatramo da je važno naglasiti da su takve iskaze izrekle ispitanice različitih generacija, različitog geografskog i društvenog porekla i različitog obrazovanja, što ukazuje na široku zastupljenost standardnojezičke ideologije u čitavom brazilskom društvu. Navodimo nekoliko primera koji sadrže ovakve iskaze:

[43] (1971, Fortaleza, Seara, maturantkinja gimnazije, vlasnica preduzeća za dostavu hrane, majka jednog deteta)

[43.1] SG: Português é uma língua **muito difícil**, sabe? Tem umas regra **muito complicada** mesmo.

Portugalski je **mного težak** jezik, znaš? Ima neka stvarno **mного komplikovana** pravila.

[44] (1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[44.1] SG: Nunca gostei de aulas de português, nem na primária nem na secundária.. Tudo isso foi **muito difícil** pra mim, sabe? Fixar todas essas regras, todas essa:s..

Nikada nisam volela časove portugalskog, ni u osnovnoj ni u srednjoj.. sve mi je to bilo **mnogo teško** , znaš? Da usvojim sva ta pravila, sva ta:..

[44.2] IS: Ahã. E por quê?

Aha. A zašto?

[44.3] SG: Porque português é uma língua **difícil** . Pode parecer, pode não parecer assim pra vocês, mas é.

Zato što je portugalski **težak** jezik. Možda se čini, možda se ne čini tako, ali jeste.

[45] (1980, Ararakvara, Sao Paulo, ekonomistkinja, zaposlena u centru za tehničku podršku)

[45.1] SG: Mas é impressionante como vocês têm tanta facilidade de aprender idiomas. É realmente.. Viu? Até o português, que é um idioma **bastante difícil** , vocês têm, vocês aprendem com facilidade.

Ali impresivno je kako vi s lakoćom učite jezike. To je zaista.. Razumeš? Čak i portugalski, koji je jedan **prilično težak** jezik, vi imate, vi ga učite s lakoćom.

[45.2] IS: Por que você acha que português é difícil?

Zašto misliš da je portugalski težak?

[45.3] SG: Bom, pela: pela gramática, né? Tem muitas regras **estranhas** , que a gente não usa assim, no dia-a-dia, ma:s mas tem que saber usar direito, né? E isso é **bastante difícil** .

Pa, po: po gramatici, zar ne? Ima mnogo **čudnih** pravila, koje ne koristimo ovako, svakodnevno, ali: ali to mora da se zna da se koristi ispravno, zar ne? A to je **prilično teško** .

[46] (1983, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena, jedno dete)

[46.1] SG: Meu noivo tem bastante facilidade de aprender idiomas, então, eu acho que ele vai aprender português fá- relativamente fácil. Apesar de ser uma língua **bastante difícil** , né?

Moj verenik prilično lako uči jezike, tako da mislim da će portugalski naučiti la- relativno lako. Uprkos tome što je to jedan **prilično težak** jezik, zar ne?

[46.2] IS: Você acha?

Misliš?

[46.3] SG: Se eu acho que português é difícil?

Da li mislim da je portugalski težak?

[46.4] IS: Sim.

Da.

[46.5] SG: Acho, sim, pelo menos a gente tem **muita dificuldade**, sabe? Na escola, aulas de gramática, principalmente na secundária, sabe?.. Nossa! **Não foi fácil não!** Mas quem quise: quem pretende fazer concurso público, né? Ou vestibular, tem que aprender tudo isso, tem que saber usar tudo certim.

Mislim, da, barem mi imamo **mnogo poteškoća**, znaš? U školi, časovi gramatike, naročito u srednjoj, znaš?.. Bože! **Uopšte nije bilo lako!** Ali ko želi: ko namerava da učestvuje na javnom konkursu, jel? Ili na prijemnom za fakultet, mora da nauči sve to, mora sve da zna da koristi pravilno.

[47] (1986, Brazilija, Federalni Distrikt, profesorka flaute, nezaposlena, ali se samostalno bavi umetničkim i pedagoškim aktivnostima, majka jednog deteta)

[47.1] SG: Os sérvios aprendem idiomas com facilidade. Então, eu acho que se eu: se eu der aulas de português, não vai ser difícil explicar.. O português, ele realmente É uma língua **difícil**, mas o sérvio também é.. E quem domina a gramática de sérvio, deve ter facilidade de aprender português. Eu acho que: que até por isso vocês falam português tão bem, sabe? E outras línguas né?

Srbi s lakoćom uče strane jezike. Prema tome, mislim da ako ja: ako ja budem davala časove portugalskog, neće biti teško objasniti.. Portugalski, to zaista JESTE **težak** jezik, ali i srpski je.. A ko vlada gramatikom srpskog, trebalo bi s lakoćom da nauči portugalski. Mislim da: da vi čak zbog toga govorite portugalski tako dobro, znaš? I druge jezike, zar ne?

Većina sagovornica u navedenim primerima iznela je mišljanje da govornici i govornice srpskog s lakoćom uče strane jezike, „čak“ i portugalski, koji je „prilično težak“ (segmenti [45.1], [46.1] i [47.1]). Sagovornica u poslednjem primeru to objašnjava složenošću gramatike srpskog jezika. Ona pretpostavlja da dobro vladanje gramatikom maternjeg jezika omogućava lakše usvajanje stranog. Iz analize stavova ispitanica prema srpskom jeziku, u sledećem odeljku, videćemo kako njihov doživljaj gramatike vlastitog jezika utiče na stavove prema učenju srpskog. Budući da je taj doživljaj sistematski oblikovan dejstvom standardnojezičke ideologije, pre svega kroz brazilsku obrazovnu JPP, pokazaćemo da ona ne utiče samo na stavove prema maternjem varijetetu naših ispitanica, već, posledično, i prema većinskom jeziku njihove nove sredine.

8.2. Stavovi ispitanica prema srpskom jeziku

U prethodnom poglavlju videli smo da ispitanice konceptualizuju pojam SRPSKOG JEZIKA, između ostalog, kao VREDAN RESURS i SREDSTVO (primeri [24], [25], [26] i [27]). U pitanju su metaforički uobličeni pozitivni stavovi prema većinskom jeziku, koje su ispitanice iskazale kada su govorile o komunikaciji sa pripadnicima i pripadnicama većinske etnojezičke zajednice, kao i o školovanju svoje dece. I ovde navodimo nekoliko primera pozitivnih stavova ispitanica prema srpskom jeziku:

[48] (1978, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[48.1] SG: Eu gostaria de aprender sérvio, pra poder me comunicar melhor, sabe? Pra poder pra poder me virar melhor aqui. É **importante**, né?

Volela bih da naučim srpski, da bih mogla bolje da komuniciram, znaš? Da bih mogla: da bih mogla bolje da se snalazim ovde. To je **važno**, zar ne?

[49] (1986, Brazilija, Federalni Distrikt, profesorka flaute, nezaposlena, ali se samostalno bavi umetničkim i pedagoškim aktivnostima, majka jednog deteta)

[49.1] IS: Quando você começou a estudar sérvio?

Kada si počela da učiš srpski

[49.2] SG: Ah, comece:i comecei logo depois da chegada a Sérvia.. No início estudei muito pouco, até resolver umas outras coisas mais importantes, mas depois.. Sempre tentei estudar, não perder continuidade, sabe? Apesar de todos os compromissos.. Porque sempre achei **bom** falar sérvio, sempre achei.. Acho que é **muito importante** pra qualquer estrangeiro que pretende morar e trabalhar aqui.

Ah, počela sa:m počela sam odmah nakon dolaska u Srbiju.. U početku sam učila vrlo malo, dok nisam rešila neke druge važnije stvari, ali posle.. Uvek sam pokušavala da učim, da ne izgubim kontinuitet, znaš? Uprkos svim obavezama.. Jer sam uvek smatrala da je **dobro** da se govori srpski, uvek sam smatrala.. Smatram da je to **veoma važno** za bilo kog stranca koji namerava da živi i radi ovde.

[50] (1975, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, pravница, službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova)

[50.1] IS: Você já lê alguma coisa em sérvio?

Da li već čitaš nešto na srpskom

[50.2] SG: Não. Infelizmente, ainda não. Mas vou tentar daqui a pouco. A professora já me indicou uns livros bons que não tem.. assim, que não tem muita linguagem complicada, né? E eu quero aprender sérvio melhor também por isso. Pra poder mergulhar na cultura de vocês, que é muito rica e diversa. É **importante** aprender sérvio justamente por isso. É **uma língua que nos traduz muita cultura, muitos valores culturais**.

Ne. Nažalost, još uvek ne. Ali pokušaću uskoro. Profesorka mi je već preporučila neke knjige koje nemaju.. onako, koje nemaju mnogo komplikovanog jezika, jel? A ja želim da naučim srpski i zbog toga. Da mogu da zaronim u vašu kulturu, koja je veoma bogata i raznovrsna. **Važno** je da se nauči srpski upravo zbog toga. To je **jezik koji nam prenosi mnogo kulture, mnogo kulturnih vrednosti**.

U narednim odeljcima ćemo videti da izneti pozitivni stavovi prema srpskom jeziku ne koreliraju u potpunosti sa jezičkim ponašanjem ispitanica, što je inače zapaženo u istraživanjima manjinskih etnojezičkih zajednica (v. Ilić 2014: 103–104). Iako se na osnovu zabeleženih pozitivnih stavova može očekivati da srpski jezik preovladava u upotrebi u raznim domenima u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji, analiza odgovora ispitanica na pitanja o toj upotrebi pokazaće suprotno.

Jedan deo metaforički uobličениh stavova ispitanica prema srpskom u vezi je sa percepcijom njegovih fonoloških i fonotaktičkih odlika odnosno sa doživljajem njegove morfosintaksičke strukture (primeri [28], [29], [30], [31] i [32]). Zabeležili smo još primera takvih negativnih stavova prema srpskom, ali bez elemenata koji bi ukazivali na njihovu metaforičku konceptualizaciju. U nastavku navodimo nekoliko takvih primera:

[51] (1965, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, ekonomistkinja, nezaposlena, ranije je bila vlasnica privatnog preduzeća u Brazilu, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[51.1] IS: Você acha a pronúncia do sérvio.. difícil? (...)

Da li smatraš da je izgovor srpskog.. težak?

[51.2] SG: É. Eu acho acho **difícil**.. Acho **difícil** sim, que te:m todo esse encontro de consoantes, né? Pra nós é **bastante difícil**. **Não é fácil**.

Da. Smatram da je **težak**.. Smatram da jeste **težak**, jer ima: sve te skupine konsonanata, jel? Za nas je **prilično težak**. **Nije lak**.

[52] (SG1: 1985, Campinas, Sao Paulo, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku; SG2: 1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[52.1] SG1: Gente, não sei, essa pronúncia pra mim é: é **terrível** (risada).

Ljudi, ne znam, taj izgovor za mene je: je **užasan** (smeh).

[52.2] IS: Por quê?

Zašto?

[52.3] SG1: Essas consoantes todas, essas sequências sem uma única vogal, meu Deus! (risada).

E isso sem falar dos acentos, né? Que são sempre diferentes do que em português=

Svi ti konsonanti, svi ti nizovi bez ijednog jedinog vokala, Bože! (smeh). A da i ne govorimo o akcentima, jel? Koji su uvek drugačiji nego u portugalskom=

[52.4] SG2: =E sem falar das declinações, que é o que mais **dá problema** pra gente.

=A da i ne govorimo o deklinacijama, što je ono što nama najviše **zadaje problema**.

[52.5] SG1: Problema?.. **Dá um horror!**

Problema?.. **Zadaje nam užas!**

[53] (1996, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena)

[53.1] IS: Você quer aprender sérvio?

Da li želiš da naučiš srpski?

[53.2] SG: Quero, sim, mas acho que vai ser difícil, porque: porque todo mundo me falou que a **gramática do sérvio é MUITO difícil. Todos os amigos do meu marido sempre dizem isso.**

Até ele próprio me **confirmou**, então:.. E eu não sei nem a **gramática do português**, sabe? **Nunca fui boa em gramática.. Então?.. Se eu não domino bem a gramática de minha própria língua, duvido que consiga aprender sérvio direitinho.**

Želim, da, ali mislim da će biti teško, jer: jer su mi svi rekli da je **gramatika srpskog MNOGO teška. Svi prijatelji mog muža uvek to kažu. Čak i on mi je to potvrdio**, tako da:.. A **ja ne znam ni gramatiku portugalskog, znaš? Nikad nisam bila dobra u gramatici.. Dakle?.. Pošto ne vladam dobro gramatikom svog sopstvenog jezika, sumnjam da ću uspeti da naučim srpski kako treba.**

[54] (1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[54.1] IS: Quando foi mesmo que você começou a estudar sérvio?

Kad si ono tačno počela da učiš srpski?

[54.2] SG: Comecei logo que cheguei, né? Mas dá pra ver que ainda não domino bem, principalmente a gramática, as declinações. **É o mais difícil de tudo que tem no sérvio, sempre achei as declinações especialmente difícil.** Pra mim é um **quebra-cabeça** o tempo todo (risada). Ma:s mas pode ser que isso seja **particularmente difícil pra mim** porque eu **não sou boa de gramática**, sabe? **Nunca gostei da gramática de português na escola.** Aliás, **odiei**, né? (risada). **E é uma gramática até mais fácil do que a de sér- de sérvio.** Então? **Já entendi que nunca vou dominar bem todas as declinações que vocês usam o tempo todo até na fala.**

Počela sam čim sam došla, jel? Ali može se videti da i dalje ne vladam dobro njime, naročito gramatiko, deklinacijama. **To je najtež- od svega što ima u srpskom, uvek sam smatrala da su deklinacije posebno teške.** Ja se vreme **lomim glavu** time (smeh). Ali: ali možda je to **meni naročito teško** zato što **nisam dobra u gramatici**, znaš? **Nikad nisam volela gramatiku portugalskog u školi.** Zapravo, **mrzela sam je**, jel? (smeh). **A to je čak lakša gramatika od gramatike srp- srpskog.** Dakle? **Shvatila sam već da nikada neću dobro vladati svim deklinacijama koje vi koristite sve vreme čak i u govoru.**

Sagovornice u navedenim primerima govore o onim odlikama srpskog jezika koje su im najteže za usvajanje. U pitanju su izgovor (posebno konsonantskih skupina) i padežna promena. Zanimljivo je da i sagovornica iz primera [53], koja još uvek nije počela da uči srpski, unapred očekuje da će joj usvajanje gramatike biti teško, budući da „su joj svi rekli da je gramatika srpskog mnogo teška“, a to joj je „potvrdio“ i muž. Osobe od kojih je sagovornica imala prilike da čuje ovakve tvrdnje jesu govornici i govornice srpskog jezika. Njihovo uverenje da je gramatika srpskog „mnogo teška“ može se tumačiti kao posledica dejstva standardnojezičke ideologije u okviru obrazovne JPP, konkretno – u okviru nastave srpskog jezika, tokom koje se učenicima i učenicama i dalje prenosi idealizovan jezički standard koji ne prati savremene jezičke promene i potrebe današnjih govornika i govornica (v. Filipović et al. 2007).

Dva poslednja navedena primera pokazuju da sagovornice smatraju da im je nedovoljno poznavanje gramatike vlastitog maternjeg jezika otežavajući činilac za učenje srpskog. One tvrde da ne vladaju dobro ni gramatikom portugalskog, tako da im je gotovo nemoguće da savladaju gramatiku srpskog, koju sagledavaju kao još težu. Ti njihovi stavovi potiču od verovanja u neophodnost poznavanja eksplicitne norme da bi se moglo dobro govoriti i pisati, koje je u Brazilu veoma rašireno i uslovljeno snažnim uticajem standardnojezičke ideologije (v. Bagno 2007: 68). U ovom slučaju, stavovi prema jeziku

koje su ispitanice izgradile u vlastitoj društvenoj sredini utiču i na njihovu integraciju u novu društvenu sredinu, budući da ih one sa maternjeg proširuju i na ciljni, većinski varijetet. Zabeležili smo i jedan primer u kome sagovornica poseže za istim verovanjem o značaju poznavanja gramatike maternjeg jezika za učenje stranog, poredeći to poznavanje kod jedne svoje kolegice sa kursa srpskog jezika, takođe Brazilke, sa vlastitim:

[55] (1965, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, ekonomistkinja, nezaposlena, ranije je bila vlasnica privatnog preduzeća u Brazilu, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[55.1] SG: Agora, no caso, eu tenho uma, a minha outra colega brasileira=

E sad, u ovom slučaju, imam jednu, svoju drugu kolegicu Brazilku=

[55.2] IS: =Ahã=

=Aha=

[55.3] SG: =A Marta, **ela tem bastante dificuldade, porque ela falou que ela não era boa em português, sabe?** Nessa questão, ela sabe, o inglês dela é fluente, mas **ela não sabe a: distinguir se algo, o que é que é adjetivo, o que é que é substantivo, o que é advérbio**=

=Martu, **ona ima dosta poteškoća, jer je rekla da nije bila dobra u portugalskom**, znaš? Po tom pitanju, ona zna, njen engleski je tečan, ali **ona ne zna a: da razlikuje da li je nešto, šta je pridev, šta je imenica, šta je prilog**=

[55.4] IS: =Ahã!=

=Aha!=

[55.5] SG: =Então, isso ela **não tem na mente**, então pra, em mente, então pra ela é **um pouco mais difícil**, ela falou. Né? **Pra mim é um pouco mais fácil, porque: eu, eu era boa em português também..** Não só da área, né? Ma:s eu tenho facilidade pra aprender línguas e até essas questões gramaticais.

=Tako da ona to **nema u svesti**, pa je, u svesti, pa je njoj malo teže, kako je rekla. Jel? **Meni je malo lakše, je:r ja, ja sam bila dobra u portugalskom takođe..** Nisam iz te oblasti, jel? Ali: lako mi je da učim jezike i čak i ta gramatička pitanja.

U navedenim primerima o usvajanju gramatike srpskog jezika sagovornice su često spominjale padeže i isticale da su im oni najteža gramatička kategorija za usvajanje. Osim toga, u nekoliko slučajeva ispitanice su eksplicitno povezale svoje nedovoljno vladanje padežnom promenom, onako kako je propisuje standardnojezička norma srpskog, sa „govorima sa juga Srbije“:

[56] (1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[56.1] SG: Eu falo igual as pessoas do sul da Sérvia, né? **Lá não tem casos, eles falam sem casos.** Ja govorim isto kao ljudi s juga Srbije, zar ne? **Tamo nema padeža, oni pričaju bez padeža.**

[56.2] Você conhece alguém do sul da Sérvia?

Da li poznaješ nekoga s juga Srbije?

[56.3] Não, pessoalmente não conheço, ma:s, **todo mundo diz que eu falo como eles.** No início eu não entendi o que o que era, o que significava isso, mas depois **me explicaram, o Boban me disse que lá eles falam sem casos..** Que bom, né? (fazendo careta) Agora todo mundo vai pensar que eu sou **uma pobrezinha lá do sul** (risada).

Ne, lično ne poznajem, ali:, **svi su mi rekli da pričam kao oni.** U početku nisam razumela šta je, šta to znači, ali posle **su mi objasnili, Boban mi je rekao da tamo oni pričaju bez padeža..** Što je to dobro, zar ne? (pravi grimasu) Sad će svi da misle da sam **neka sirotica s juga** (smeh).

[57] (1975, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, pravnica, službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova)

[57.1] SG: Pronto, vou desistir das declinações e vou pro sul da Sérvia (risada).

SG: Gotovo, odustaću od deklinacija i otići ću na jug Srbije (smeh).

[57.2] IS: Por que pro sul?

Zašto na jug?

[57.3] SG: Por que **lá não tem declinações.** Aí vai parecer mais que eu falo tudo certo (risada). Outro dia a professora me corrigiu uma frase e me disse que só no sul pode ser assim, porque **eles não declinam as palavras.** Eles têm **as pessoas do sul têm uma linguagem mais primitiva, menos desenvolvida,** né isso?

Jer **tamo nema deklinacija.** Onda će više izgledati kao da pričam sve ispravno (smeh). Neki dan mi je profesorka ispravila jednu rečenicu i rekla mi je da samo na jugu može biti tako, jer **oni ne dekliniraju reči.** Oni imaju: **ljudi sa juga imaju jedan primitivniji jezik, manje razvijen,** jel tako?

[58] (1987, Arakažu, Seržipe, programerka, zaposlena u kompaniji za razvoj softverskih tehnologija)

[58.2] IS: O que é que você acha mais difícil em sérvio?

Šta smatraš najtežim u srpskom?

[58.3] SG: O que eu acho mais difícil? Bom.. As declinações, né? Gente! É genitivo, é locativo, é: é instrumental, é não sei que, é não sei das quantas. E tudo DIFERENTE! Haja paciência, meu Deus! Às vezes me dá vontade de me mudar pro sul, pra não ter que sofrer com tudo isso. Eles resolveram o problema, **falam totalmente sem declinações**, né?

Šta smatram najtežim? Pa.. Deklinacije, jel? Ljudi! Genitiv, pa lokativ, pa: pa instrumental, pa ovo, pa ono. I svi su RAZLIČITI! Bože, daj mi strpljenja! Ponekad mi dođe da se preselim na jug, pa da ne moram da se patim sa svim tim. Oni su rešili problem, **govore potpuno bez deklinacija**, jel tako?

[58.4] IS: Na verdade, não é totalmente sem declinações, os dialetos deles têm suas declinações, que apenas são diferentes.

Zapravo, nije potpuno bez deklinacija, njihovi dijalekti imaju svoje deklinacije, koje su samo drugačije.

[58.5] SG: É, pode ser, mas **lá tudo é menos desenvolvido, até a linguagem, todo mundo aqui me falou isso**.

Da, može biti, ali **tamo je sve manje razvijeno, čak i jezik, svi su mi ovde to rekli**.

Govoreći o vlastitom nedovoljnom poznavanju padežne promene standardnog srpskog jezika, sagovornice iznose tvrdnje da govornici i govornice sa juga Srbije ne koriste padeže u svojim varijetetima. Saznali smo i da su to uverenje preuzele od ljudi, govornika i govornica srpskog, iz svog neposrednog okruženja (od kojih se jedna čak bavi i nastavom srpskog jezika, v. segment [57.3]). Pored toga što sagovornice veruju da u varijetetima iz južne Srbije nema padežnih promena, one te varijetete i njihove govornike i govornice sagledavaju kao manje vredne („neka sirotica s juga [56.3]“ / „ljudi sa juga imaju jedan primitivniji jezik, manje razvijen“ [57.3] / „tamo je sve manje razvijeno, čak i jezik“ [58.5]). Ova verovanja, koje su ispitanice poprimile u svojoj novoj društvenoj sredini, odraz su dominantne jezičke ideologije usmerene na „južnjačke dijalekte“, koja je duboko ukorenjena u srpskom društvu, kulturi i politici (uključujući i JPP) i koja deluje diskriminatorno na društveni položaj govornika i govornica tih dijalekata (v. Petrović 2015). Budući da ispitanice dolaze iz sredine gde postoje veoma slične ideologije, premda više usmerene na niže društvene klase nego na pripadnike i pripadnice određenih dijalekatskih zona (v. Bagno 2001, 2007: 40–45), one predstavljaju pogodne objekte za recepciju i reprodukciju široko rasprostranjenih verovanja o dijalektima iz južne Srbije i njihovim govornicima i govornicama.

8.3. Stavovi ispitanica prema ostalim jezicima

U intervjuima i spontanim razgovorima sa ispitanicama pored portugalskog i srpskog jezika, o kojima se najviše razgovaralo, povremeno su spominjani i neki drugi, globalno rašireni strani jezici. Među njima, najčešće je bio spominjan engleski. U prethodnom poglavlju smo analizirali neke metaforički uobličene stavove ispitanica prema engleskom i pokazali da one taj pojam konceptualizuju kao VREDAN RESURS (primeri [33] i [34]). Mnoge ispitanice su navele svoje pozitivne stavove prema engleskom jeziku, naročito raspravljajući o poslu, karijeri i školovanju. Navešćemo jedan primer u kome sagovornica engleskom jeziku pripisuje značajan prestiž, uz tvrdnju da je kompetencija u njemu važnija od kompetencije u ostalim jezicima:

[59] (1985, Campinas, Sao Paulo, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku)
[59.1] SG: Hoje em dia o inglês é **tudo! Se você não fala inglês, tchau! Você é um analfabeta e nada mais.** Só quem fala inglês bem pode: pode contar com um certo **prestígio** na sociedade. Eu: às vezes eu penso como, o quanto eu **devo agradecer aos meus pais por terem pagado meus cursos de inglês**, que eu estudei desde: desde pequenininha, sabe? Se eu tiver um filho, vou fazer o mesmo. Morando aqui, ou no Brasil, ou onde for, não importa.. **Pra mim sempre vai ser mais importante que o meu filho aprenda inglês do que português, ou sérvio, ou qualquer outro idioma.**

U današnje vreme engleski je **sve! Ako ne govoriš engleski, čao! Ti si nepismen i ništa više.** Samo ko govori engleski može: može da računa na izvestan **prestíž** u društvu. Ja: ponekad razmišljam kako, koliko **treba da zahvalim svojim roditeljima što su mi plaćali kurseve engleskog**, koji sam učila o:d od malena, znaš? Ako budem imala dete, učiniću isto. Živela ovde, ili u Brazilu, ili gde god, nije važno.. **Meni će uvek biti važnije da moje dete nauči engleski nego portugalski, ili srpski, ili bilo koji drugi jezik.**

Svi stavovi ispitanica prema engleskom koje smo zabeležili bili su pozitivni, izuzev jednog. Sagovornica u sledećem primeru govori o „lošem“ uticaju engleskog na srpski:

[60] (1972, Resife, Pernambuko, arhitektica, nezaposlena, bivša službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, majka troje dece)

[60.1] SG: Eu sei que é importante estudar inglês e tudo mais, ma:s, não é só isso, o inglês não é tudo que existe. O inglês:s, ele **estraga as nossas línguas**, veja só como falam as pessoas jovens! E é a mesma coisa aqui e no Brasil, sabia? Lá poucos falam inglês bem, mas usam palavras do inglês o tempo todo.. E aqui eu vejo muito isso. Os amigos dos meus filhos tudo fal assim, os jovens em geral.. Isso **vai acabar com a língua sérvia, se vocês não tomarem cuidado dela**. Znam da je važno učiti engleski i sve to, ali:, nije samo to, engleski nije sve što postoji. Engleski:, on **upropašćava naše jezike**, pogledaj samo kako pričaju mladi! I isto je to i ovde i u Brazilu, jesi znao? Tamo malo ljudi priča engleski dobro, ali koriste reči iz engleskog sve vreme.. A ovde vidim dosta toga. Drugari moje dece svi tako pričaju, mladi uopšte.. To će **uništiti srpski jezik, ako se ne budete brinuli o njemu**.

Sagovornica u ovom iskazu izražava jednu jezičku ideologiju koja je veoma zastupljena u srpskom medijskom diskursu (v. Богетић 2015). U pitanju je zabrinutost za „čistotu“ srpskog jezika, kome „preti opasnost i spolja i iznutra“, koja zapravo odražava dublju zabrinutost za opstanak same nacije. Ova ideologija svedoči o postojanosti nacionalističkog kulturnog modela jezičke standardizacije, po kome je nacionalni jezik jedan od najvažnijih konstitutivnih elemenata nacije i simbola nacionalnog identiteta. Činjenica je, međutim, da smo samo kod jedne ispitanice naišli na izražavanje ove ideologije. To bi se moglo, barem delimično, objasniti njenim relativno dugim boravkom u Srbiji (od 1999. godine), kao i time što su njeni sinovi, od kojih su dvojica bezmalo punoletni, već uveliko pripadnici srpskog društva i izvorni govornici srpskog jezika.

Većina ispitanica je spomenula i da u određenom stepenu vlada španskim jezikom, ili barem da ga dobro razume na osnovu srodnosti sa portugalskim. Ispitanice prema španskom gaje pozitivne stavove, usmerene na njegov globalni prestiž, koji se može primetiti i u Srbiji. Radi ilustracije, navodimo sledeći primer:

[61] (SG1: 1984, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, menadžerka hotelijerstva, nezaposlena; SG: 1965, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, ekonomistkinja, nezaposlena, ranije je bila vlasnica privatnog preduzeća u Brazilu, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[61.1] SG1: Nossa! Mas **quanta gente fala espanhol aqui em Belgrado**, eu fico: eu fico surpreendida. Mas, isso é **muito bom** porque=

Bože! Ali **koliko ljudi govori španski ovde u Beogradu**, to me: to me izmenaduje. Ali, to je **baš dobro** jer=

[61.2] SG2: =Ahã, também reparei nisso logo quando chegei, né? **Conheci muita gente que: com quem posso conversar em espanhol**, bater um papo, né?

=Aha, i ja sam to primetila čim sam došla, jel? **Upoznala sam mnogo ljudi sa koji: sa kojima mogu da razgovaram na španskom**, da proćaskam, jel?

[61.3] SG2: É, é **bem legal isso!**

Da, to je **baš super!**

[61.4] SG3: Pois é, essa gente jovem, quer dizer, geralmente são pessoas jovens, né? Ela:s **elas devem ter mais oportunidades, mais chances de encontrar um trabalho bom**, né?

Pa jeste, ti mladi ljudi, mislim, obično su to mladi ljudi, jel? Oni: **oni sigurno imaju više prilika, više šansi da nađu neki dobar posao**, jel?

Još jedan jezik koji je bio spomenut u intervjuima sa ispitanicama jeste nemački. Tri ispitanice su navele da govore nemački i iznele su pozitivne stavove prema njemu. Sagovornica u sledećem primeru tvrdi da je nemački jezik važan za posao i da „otvara mnoge mogućnosti“:

[62] (1982, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, pedagoškinja, nezaposlena)

[62.1] SG: Eu comecei a estudar alemão um pouco e espero: espero poder estudar mais. Até incentivo o meu marido a estudar também, sabe? **Porque alemão é muito importante hoje em dia, principalmente para o trabalho**, né? **Ele abre muitas oportunidades.**

Počela sam malo da učim nemački i nadam se: nadam se da ću moći da ga učim više. Čak podstičem i muža da ga takođe uči, znaš? **Zato što je nemački veoma važan u današnje vreme, naročito za posao**, zar ne? **On otvara mnoge mogućnosti.**

8.4. Upotreba jezika u domenu porodice

Kako bismo dobili podatke o kompetenciji ispitanica u većinskom, srpskom jeziku, u individualnim intervjuima smo ih zamolili da je same procene tako što će se opredeliti za numeričku vrednost na skali od 1 do 5. Vrednost 1 značila bi da uopšte ne govore srpski, a 5 da ga govore približno kao maternji jezik. Jedna ispitanica je svoju kompetenciju ocenila vrednošću 4, dve su odgovorile da njihovo znanje srpskog odgovara vrednosti 3, dve su se opredelile za vrednost 2, dok su ostale odgovorile da uopšte ne poseduju znanje srpskog jezika. I te ispitanice, međutim, izjavile su da su počele da uče srpski ili barem da žele da ga nauče.

Ovi podaci ukazuju na to da samo pet ispitanica može da koristi srpski jezik u bilo kom domenu, uključujući i domen porodice. Na pitanje o tome na kom jeziku komuniciraju sa bračnim odnosno vanbračnim partnerom, čak devet ispitanica je odgovorilo da je to portugalski, četiri da je engleski, a dve da je ponekad srpski a ponekad portugalski. Iz ovoga smo zaključili da većina partnera naših ispitanica govori portugalski jezik. Navešćemo nekoliko primera odgovora ispitanica na pitanje o upotrebi jezika za komunikaciju sa partnerom:

[63] (1982, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, pedagoškinja, nezaposlena)

[63.1] SG: **Eu falo com o Bojan em português..** Claro, quando nos conhecemos, **era tudo em inglês**, mas ele **conseguiu aprender o básico bem rápido**, assim, e desde então: desde então praticamente **a gente fala só em português..** E ele tá, ele tá progredindo bastante.

Sa Bojanom pričam na portugalskom.. Naravno, kad smo se upoznali, **sve je bilo na engleskom**, ali je on **uspeo da nauči osnove, onako, vrlo brzo** i od tada: od tada praktično pričamo **samo na portugalskom..** On, on dosta napreduje.

[64] (1979, Žuis de Fora, Minas Žerais, profesorka klavira, nezaposlena, ali se samostalno bavi umetničkim i pedagoškim aktivnostima)

[64.1] SG: O Nikola fala inglês muito bem, então: **a gente se comunica em inglês** desde que se conheceu.. Ma:s mas **ele gosta muito de português e quer aprender.**

[65] (1983, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena, jedno dete)

[65.1] SG: Bom, **geralmente eu falo com o Petar em inglês.** Mas **ele tá estudano português..** Tá estudano, **isso é importante pra ele.** É o que eu também acho. A minha mãe teve: o primeiro marido de minha mãe era alemão, mas ele também aprendeu português por causa dela e da família, lá no: em Belo Horizonte, né? Depois eles se mudaram pra lá.

Pa, uglavnom pričam s Petrom na engleskom. Ali **on uči portugalski..** Uči, **to je važno za njega.** To i ja mislim. Moja majka je imala: prvi muž moje majke bio je Nemač, ali je i on naučio portugalski zbog nje i zbog porodice, tamo u: u Belo Orizonteu, jel? Posle su se preselili tamo.

[65.2] IS: Então, você acha importante que o seu parceiro aprenda português?

Znači, misliš da je važno da tvoj partner nauči portugalski?

[65.3] SG: Sim, ele tá aprendeno.. E já tá conseguino falar, se comunicar.. A gente: **a gente ainda fala mais em inglês**, né? Mas ele, ele tá se esforçano, ele.. Pra mim é mais fácil, claro, vai ser

mais fácil.. É a minha língua, então... Quando a gente puder falar só em português, vai ser bem legal.

Da, on uči.. I već može da govori, da komunicira.. Mi: **mi još uvek više pričamo na engleskom**, jel? Ali on, on se trudi, on.. Meni je lakše, naravno, biće mi lakše.. To je moj jezik, znači... Kad budemo mogli da pričamo samo na portugalskom, biće super.

[66] (1972, Recife, Pernambuko, arhitektica, nezaposlena, bivša službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, majka troje dece)

[66.1] SG: O Slavko fala várias línguas.. E todas ele fala bem. **Ele aprendeu português bem rápido.. Mas até ele aprender a gente se comunicava mais em sérvio.**

Slavko govori više jezika.. I sve ih govori dobor. Naučio je portugalski vrlo brzo.. Ali dok nije naučio komunicirali smo na srpskom.

[66.2] IS: Ahã.

Aha.

[66.3] SG: **E agora é às vezes em sérvio, às vezes em português..** Não sei, não tem regra (risada). **A sada nekad na srpskom, nekad na portugalskom..** Ne znam, nema pravila (smeh).

Ovakva situacija nije uobičajena za egzogamne zajednice. Naime, u njima se za komunikaciju obično upotrebljava većinski jezik (v. Souza 2010), što vremenom dovodi do sve veće asimilacije manjinske etnojezičke grupe (v. Вучина Симовић 2016: 220). Zato smo identifikovano stanje smatrali neobičnim i pokušali smo od ispitanica u intervjuima da dobijemo odgovore na pitanje zašto su njihovi partneri naučili ili uče portugalski jezik. Ispitanice su navodile relativno neprecizne razloge, koji se mogu svesti na dva opštija. Prvi razlog bi bili njihovi pozitivni stavovi prema portugalskom, kao prema jeziku koji poseduje određen globalni (ekonomski) značaj, a drugi mogućnost bolje komunikacije sa partnerkinom porodicom i prijateljima prilikom odlazaka u Brazil. Da bi se približnije utvrdili ovi razlozi, bilo bi neophodno sprovesti istraživanje sa bračnim odnosno vanbračnim partnerima pripadnica ženske brazilske dijasporu u Srbiji kao ispitanicima.

Što se tiče komunikacije sa decom, ispitanice su odgovorile da sa njima one uglavnom govore na portugalskom, a njihovi partneri na srpskom (v. primer [26]). Jedina ispitanica koja ima troje dece (i koja je navela da sa partnerom nekad komunicira na portugalskom, a nekad na srpskom, v. primer [66]) izjavila je da sa decom najčešće govori na srpskom i da je to njima zapravo maternji jezik, dok portugalski razumeju, ali ga ne

govore dobro. Ispitanice koje još uvek nemaju dece, ali ih planiraju ili bi volele da ih dobiju, većinom su izjavile da će nastojati da njihova deca nauče i maternji jezik, ali i da je ipak važnije da pre svega nauče većinski. Navešćemo dva primera koji ilustruju takve tvrdnje:

[67] (1987, Arakažu, Seržipe, programerka, zaposlena u kompaniji za razvoj softverskih tehnologija)

[67.1] SG: Se a gente tiver um filho, **eu gostaria que ele aprendesse a falar tanto a língua do pai, quanto a minha**. Ele: bom, **ele deve se focar mais no sérvio**, se a gente ainda morar aqui, né? Vai ser a língua da escola dele, dos amiguinhos, né?

Ako budemo imali dete, **volela bih da ono nauči da govori kako jezik oca, tako i moj**. Ono: dobor, **ono treba više da se usredsredi na srpski**, ako mi i dalje budemo živeli ovde, jel? To će biti jezik njegove škole, njegovih drugara, jel?

[68] (1980, Ararakvara, Sao Paulo, ekonomistkinja, zaposlena u centru za tehničku podršku)

[68.1] SG: O meu futuro filho, se deus Quiser, **vai falar sérvio e português..** Quer dizer, **provavelmente vai falar melhor o sérvio**, pois a gente mora aqui, né? **Isso vai ser mais importante pra ele do que falar português.**

Moje buduće dete, daj Bože, **govoriće srpski i portugalski..** Mislim, **verovatno će bolje govoriti srpski**, jer mi ovde živimo, jel? **To će biti važnije za njega nego da govori portugalski.**

Na osnovu dobijenih odgovora ispitanica možemo zaključiti da je portugalski jezik preovlađujući u domenu porodice u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji. Većina ispitanica sa partnerima komunicira na njemu, a čak i u slučajevima kada engleski preovladava u komunikaciji, ispitanice su izjavile da njihovi partneri uče portugalski, tako da se može pretpostaviti da će on barem delimično zameniti engleski. Ispitanice koje komuniciraju sa partnerima na srpskom, ponekad to čine i na portugalskom. Portugalski je u većini porodica zastupljen i u komunikaciji majke sa decom.

Činjenica da portugalski jezik preovladava u domenu porodice u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji znači da ovaj domen deluje u pravcu održavanja portugalskog jezika. Ispitanice trenutno nemaju potrebe da u porodici prelaze na jezik partnera, budući da oni u najvećem broju slučajeva govore ili uče portugalski. Što se tiče sledeće

generacije, ispitanice ipak delimično podstiču svoje potomstvo (ili to nameravaju kada ga budu imale) na bilingvizam u kome bi srpski bio dominantan jezik.

8.5. Upotreba jezika u domenu ličnih društvenih mreža

Koncept *društvene mreže* veoma je zastupljen u društvenim i humanističkim naukama (v. Filipović 2009: 28–30). Za potrebe ovog istraživanja usvojili smo pojam *lična društvena mreža*, pod kojim podrazumevamo ličnu zajednicu koju osoba stvara sa drugim njoj bitnim osobama iz okruženja, radi postizanja određenih ciljeva i snalaženja u svakodnevnim životnim situacijama (isto: 28). Lične društvene mreže naših ispitanica predstavljaju njihovi prijatelji i prijateljice, poznanici i poznanice, kolege i kolegice sa posla i dr. Nastojali smo da kroz intervju sa ispitanicama utvrdimo koji jezik preovladava u njihovoj komunikaciji sa tim osobama.

Najviše odgovora do kojih smo došli ukazuje na to da i u domenu ličnih društvenih mreža preovladava portugalski jezik. Ispitanice pretežno ostvaruju prijateljske odnose sa ostalim pripadnicima i pripadnicama brazilske dijaspore u Srbiji i sa njima govore na portugalskom. Na drugom mestu je engleski, na kome ispitanice uglavnom komuniciraju sa pripadnicima i pripadnicama većinske etnojezičke zajednice, ali i sa drugim strancima i strankinjama u Srbiji. Na trećem mestu je srpski jezik, koji upotrebljavaju samo one ispitanice koje ga govore.

Iz nekih odgovora ispitanica možemo zaključiti da one više nastoje da izgrade svoju ličnu društvenu mrežu sa sunarodnicima i sunarodnicama nego sa pripadnicima i pripadnicama većinske etnojezičke zajednice:

[69] (1965, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, ekonomistkinja, nezaposlena, ranije je bila vlasnica privatnog preduzeća u Brazilu, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[69.1] SG: Toda vez que eu chego num lugar eu tento: encontrar **em primerio lugar os brasileiros** e tentar fazer amizades, né? **Foi uma felicidade** pra mim ter a Marta como minha colega. São só cinco alunos e duas são brasileiras.

Svaki put kad dođem negde pokušava:m da **na prvom mestu nađem Brazilce** i pokušam da se sprijateljim, jel? **Bila je prava sreća** da ovde imam Martu kao kolegicu. Ima samo pet učenika i dve su Brazilke.

[70] (1996, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena)

[70.1] SG: A única crítica que eu: que eu posso fazer com respeito a cidade onde eu moro é que: que **não tem brasileiros**. Então, **fica difícil pra mim fazer amizades**, porque: porque **eu prefiro fazer amizades com brasileiros do que com os locais**.

Jedina kritika koju ja: koju mogu da uputim u vezi sa gradom u kome živim je da: da **nema Brazilaca**. Dakle, **teško mi je da sklapam prijateljstva**, zato što: zato što **više volim da sklapam prijateljstva sa Brazilcima nego sa meštanima**.

[71] (1987, Arakažu, Seržipe, programerka, zaposlena u kompaniji za razvoj softverskih tehnologija)

[71.1] SG: Eu me dou bem com os amigos de meu marido, sabe? Não tem problema nenhum, eles todos são, são gente boa, ma:s mas **eu prefiro me socializar mais com brasileiros**, sabe? **Me sinto melhor, a gente fala nossa língua, tem nossas piadas**, sabe como é que é, né?

Ja se lepom slažem sa prijateljima svog muža, znaš? Nema nikakvih problema, oni su svi, svi su dobri ljudi, ali: ali **ja više volim da se družim sa Brazilcima**, znaš? **Bolje se osećam, pričamo naš jezik, imamo naše šale**, znaš već kako je, jel?

Zaključujemo da i domen ličnih društvenih mreža ispitanica, koje su izgrađene najviše kroz odnose sa Brazilcima i Brazilkama, deluje u pravcu održavanja portugalskog jezika u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji. Istovremeno, međutim, ovakvo zadržavanje u okvirima manjinske etnojezičke zajednice može delimično i ograničavati integraciju njenih pripadnika i pripadnica u većinsko društvo.

8.6. Upotreba jezika u domenu javnosti

Pod domenom javnosti podrazumevamo one komunikativne situacije koje se odvijaju na javnim mestima ili u javnim institucijama. To su neretko situacije u kojima je znanje većinskog jezika potrebno ili barem poželjno. Na pitanje o upotrebi jezika u ovom domenu, ispitanice koje govore srpski odgovorile su da nemaju problema u snalaženju u svakodnevnim situacijama, naročito kada je u pitanju traženje informacija od slučajnih prolaznika, kupovina, dobijanje usluga i sl. Međutim, većina njih je istakla da imaju određene poteškoća u razumevanju zvaničnih dokumenata i u komunikaciji sa službenicima i službenicama zvaničnih državnih i lokalnih institucija. U takvim situacijama, obraćaju se partnerima za pomoć, o čemu svedoče sledeći primeri:

[72] (1972, Recife, Pernambuko, arhitektica, nezaposlena, bivša službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, majka troje dece)

[72.1] SG: Nossa! Odeio quando tenho que ir na *opština*, sabe? Dá um calofrio na cabeça quando penso naquela papelada toda que tenho que preencher. **É muito difícil entender aquela linguagem burocrática..** É terrível isso, terrível!.. **Sempre peço ao Slavko que vá comigo**, mas ele nem sempre pode, né?

Bože! Mrzim kad moram da idem u *opštinu*, znaš? Kosa mi se diže na glavi kad pomislim na one papire koje moram da popunim. Vrlo je teško razumeti taj birokratski jezik.. Užasno je to, užasno!.. Uvek tražim od Slavka da ide sa mnom, ali ne može on uvek, jel?

[73] (1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[73.1] SG: Os únicos lugares onde eu tenho alguns problemas são: são, tipo, municipalidade, comarca, cartório, esse tipo de in- de instituições. **Lá eu entendo pouca coisa que o pessoal fala e: e naqueles formulários deles eu não entendo quase nada.** Coitado do Boban, **sempre tem que ir comigo**, sou chata (risada).

Jedina mesta gde imam neke probleme su: su, na primer, opština, sud, javni beležnik, taj tip in-institucija. **Tamo razumem malo toga što službenici govore i: i u onim njihovim formularima ne razumem skoro ništa.** Jadan Boban, **uvek mora da ide sa mnom**, dosadna sam (smeh).

Ispitanice koje ne govore srpski u domenu javnosti pokušavaju da komuniciraju na engleskom. Izjavile su da im je znanje engleskog za tu svrhu u Srbiji veoma korisno i da su zadovoljne činjenicom da uvek mogu pronaći nekoga ko zna engleski i ko je voljan da im pomogne. Međutim, slično ispitanicama koje u domenu javnosti mogu da koriste srpski, i one tvrde da im je neophodna pomoć za komunikaciju u zvaničnim institucijama. Najviše se oslanjaju na partnere, dok su dve ispitanice izjavile da povremeno angažuju i prevoditeljke.

Za razliku od prethodno opisanih domena u kojima je portugalski dominantan jezik, u domenu javnosti nema komunikacije na njemu. Zato bi se on pre mogao svrstati u domene koji deluju u pravcu zamene portugalskog jezika srpskim u brazilskoj dijaspori u Beogradu. Međutim, činjenica da i engleski jezik, koji govori većina ispitanica, u dobroj meri može da posluži za komunikaciju u javnosti ne daje ovom domenu naročitu snagu za delovanje u tom pravcu.

8.7. Upotreba jezika u domenu posla

Iz odgovora na pitanje o zaposlenju postavljeno ispitanicama u intervjuima saznali smo da je šest njih u stalnom radnom odnosu, jedna poseduje sopstveno malo preduzeće, dve se samostalno bave umetničkim i pedagoškim aktivnostima, dok su ostale nezaposlene. Sa zaposlenima smo razgovarali o upotrebi jezika na poslu i došli smo do podataka da je u ovom domenu portugalski takođe preovlađujući jezik.

Tri ispitanice rade u centru za tehničku podršku, gde odgovaraju na telefonske pozive iz luzofonih zemalja. Od njih smo saznali da imaju i druge kolegice i kolege iz Brazila, koji nisu obuhvaćeni uzorkom ovog istraživanja. Osim toga, u njihovoj radnoj jedinici, koja je posvećena tržištu luzofonih zemalja, i ostali zaposleni i zaposlene znaju portugalski, tako da se on može smatrati radnim jezikom čitave jedinice. Sa zaposlenima iz ostalih jedinica najčešće komuniciraju na engleskom.

Jedna ispitanica je službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, zaposlena u Ambasadi Brazila u Beogradu, gde će se zadržati i nakon isteka mandata u svojstvu lokalne službenice. Izjavila je da na poslu najviše koristi portugalski, potom engleski, a ponekad i srpski, koji intenzivno uči.

Ispitanica koja poseduje svoje preduzeće bavi se proizvodnjom i dostavom brazilskih kulinarskih specijaliteta. Izjavila je da radi sa ćerkom, sa kojom komunicira na portugalskom i na srpskom. Većina njenih klijenata i klijentkinja su pripadnici i pripadnice brazilske dijaspore u Beogradu, tako da se dobar deo njene poslovne komunikacije takođe odvija na portugalskom.

Jedna ispitanica je zaposlena u međunarodnoj kompaniji za razvoj softverskih tehnologija, u kojoj je radni jezik engleski. Konačno, samo jedna od svih naših zaposlenih ispitanica u domenu posla govori isključivo srpski jezik sa kolegama i kolegicama.

Ispitanice koje se samostalno bave umetničkim i pedagoškim aktivnostima iz oblasti muzike najčešće u komunikaciji sa drugim umetnicima i umetnicama odnosno sa svojim učenicima i učenicama koriste engleski jezik. Jedna od njih je izjavila da namerava da proširi svoje aktivnosti tako što će ponuditi i privatnu nastavu portugalskog jezika za govornike i govornice srpskog.

O sličnim namerama govorile su i nezaposlene ispitanice. One smatraju da je činjenica da im je portugalski jezik maternji i da nema mnogo njegovih izvornih govornika i govornica u Beogradu dobra prilika da pokušaju da razviju svoje

profesionalne aktivnosti na tom polju. Neke ispitanice su govorile i o mogućnosti da se bave promovisanjem pojedinih aspekata brazilske popularne kulture, kao što su tradicionalni plesovi, ili pak da pokrenu vlastita preduzeća koja bi bila povezana sa poslovnim partnerima i partnerkama iz matice. Ove namere se uklapaju u tendencije koje su zabeležene i u dosad istraženim brazilskim dijasporama u svetu, čiji se pripadnici i pripadnice uglavnom bave privatnim poslovima koji su na neki način povezani sa Brazilom (v. npr. Margolis 1994, Souza 2010).

Možemo konstatovati da domen posla ne deluje u pravcu zamene portugalskog jezika srpskim u brazilskoj dijaspori u Srbiji. Njene pripadnice koje su zaposlene većinom u radu koriste portugalski ili engleski jezik, dok one koje još uvek nisu nameravaju da organizuju budući profesionalni život u Srbiji upravo na osnovu znanja portugalskog jezika, ili pak na osnovu nekih elemenata brazilske kulture i privrede. Na kraju ovog odeljka, navodimo primer u kome je jedna sagovornica na sažet način iskazala sve ove tendencije:

[74] (1984, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, menadžerka hotelijerstva, nezaposlena)

[74.1] SG: O Brasil é muito bem visto aqui na Sérvia e a gente tem que aproveitar isso, sabe? Aqui as pessoas querem ver, querem conhecer o Brasil de perto, porque nem todo mundo que gosta do nosso país tem condições de viajar.. Então, as possibilidades são múltiplas. Barzinho brasileiro, restaurante, botequim.. Ou uma loja que venda produtos do Brasil, ou até u:m uma casa de cultura brasileira ou algo assim.. Só tem que observar e planejar bem. Não devemos perder o nosso tempo procurando empregos que são mais pra: pras pessoas que falam só sérvio.. pros locais, né?

Brazil se veoma lepo doživljava ovde u Srbiji i mi moramo to da iskoristimo, znaš? Ovde ljudi žele da vide, žele da upoznaju Brazil izbliza, jer nema svako ko voli našu zemlju uslova da putuje.. Dakle, mogućnosti su mnoge. Mali brazilski bar, restoran, bistro.. Ili neka radnja u kojoj bi se prodavali proizvodi iz brazila, ili čak neki: neki centar brazilske kulture ili tako nešto.. Samo treba posmatrati i dobro planirati. ne treba da gubimo vreme tražeći poslove koji su više za: za ljude koji govore samo srpski.. za meštane, jel?

8.8. Upotreba jezika u domenu obrazovanja

Većina naših ispitanica na pitanje o obrazovanju odgovorila je da je završila fakultet. Samo jedna ispitanica je odgovorila da je završila srednju školu i da nikada nije

studirala, dok su dve izjavile da su prekinule studije kada su odlučile da se dosele u Srbiju. Na pitanje o tome da li nameravaju da nastave svoje obrazovanje u Srbiji, ispitanice su najčešće odgovarale ili da ne znaju, ili da o tome trenutno ne razmišljaju, dok su neke izjavile da to uopšte ne planiraju. Samo jedna ispitanica je upisala postdiplomske studije na Univerzitetu u Beogradu. Njen odgovor o upotrebi jezika u tom domenu je sledeći:

[75] (1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[75.1] SG: **A maioria dos cursos vai ser em sérvio, só alguns** acho que vão se:r que vão ser ministrados **em inglês**, mas são poucos.. Então, eu acho que **vou precisar de ajuda na hora de fazer trabalhos escritos**. (...) Vou ter que falar com todos os professores pra ver **se eles me deixam escrever em inglês**. **A tese pode ser em inglês**, isso eu já confirmei.

Većina kurseva će biti na srpskom, mislim da će **samo neki** biti: biti predavani **na engleskom**, ali njih je malo.. Dakle, mislim da će mi trebati **pomoć pri pisanju radova**. (...) Moraću da razgovaram sa svim profesorima da vidim **da li će mi dozvoliti da pišem na engleskom**. **Teza može da bude na engleskom**, to sam već proverila.

Sudeći prema upotrebi jezika, obrazovanje bi moglo biti domen koji deluje u pravcu zamene portugalskog jezika srpskim u brazilskoj dijaspori u Srbiji. Međutim, samo je jedna ispitanica iz našeg uzorka trenutno upućena na njega, tako da se u tom pogledu ne može doći do relevantnih zaključaka. Kada su u pitanju pak deca ispitanica, troje njih pohađa gimnaziju, jedno je završilo srednju stručnu školu, dok su ostala deca predškolskog uzrasta. Da bi se mogao analizirati uticaj domena obrazovanja na zamenu jezika u slučaju druge generacije Brazilaca i Brazilki u Srbiji, međutim, smatramo da je potreban uzorak koji bi obuhvatio više dece raznih uzrasta, kakav zasad nismo mogli da oformimo.

8.9. Upotreba jezika u domenima kulture, zabave i religije

Osim domena analiziranih u prethodnim odeljcima, sa nekim ispitanicama u intervjuima smo razgovarali i o upotrebi jezika za zadovoljnje određenih intelektualnih i duhovnih potreba. Većina ispitanica je izjavila da, s jedne strane, ne poseduje dovoljno znanje srpskog jezika da bi mogla da prati dešavanja iz srpske kulture, ali i da, s druge

strane, srpska kulturna scena ima mnogo toga da im ponudi i na engleskom. Slična zapažanja ispitanice su iznele i kada je u pitanju popularna kultura i zabava.

Ispitanice su govorile i o tome da se ne osećaju odvojenim od brazilskih kulturnih i zabavnih sadržaja, budući da im kablovska televizija i internet omogućavaju da ih prate:

[76] (1996, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena)

[76.1] Eu assisto a minha **novela** quase todos os dias **pela TV a cabo**. Hoje em dia tudo fica mais fácil, né? O que os pais no Brasil assistiram, eu também assisti aqui.

Gledam svoju **seriju** svaki dan **preko kablovske televizije**. Danas je sve lakše, zar ne? Ono što su moji roditelji u Brazilu gledali, i ja sam gledala ovde.

[77] (1980, Ararakvara, Sao Paulo, ekonomistkinja, zaposlena u centru za tehničku podršku

[77.1] Acompanho tudo **no Facebook**, tou por dentro de tudo. O pessoal posta **vídeos de shows de música, de concertos**.. É bem bacana!

Pratim sve **na Fejsbuku**, u toku sam sa svim. Ljudi postavljaju **snimke sa svirki, sa koncerata**.. To je baš super!

O domenu religije, inače veoma proučavanom u nekim brazilskim dijasporičnim zajednicama (v. npr. Martes 1999, Sales 1999a, 1999b, 2004, Rocha 2004), razgovarali smo samo sa nekoliko ispitanica. Dve su izjavile da posećuju službe u katoličkoj crkvi koje su na engleskom. Jedna je izjavila da je pre stupanja u brak primila pravoslavnu veru i da redovno posećuje liturgije u pravoslavnoj crkvi nedeljom i praznicima. Ona je istakla da joj znanje srpskog jezika pomaže da razume bogoslužjenja. Jedna ispitanica je rekla da pripada brazilskoj Univerzalnoj Crkvi Božijeg Kraljevstva (port. *Igreja Universal do Reino de Deus*), čije mnoge aktivnosti, kao i propovedi pastora, prati putem društvenih mreža. Navela je takođe i mogućnost neposredne komunikacije tim putem sa ostalim članovima i članicama svoje verske zajednice, što joj istovremeno predstavlja i priliku da se sa nekim dopisuje na portugalskom o temama koje smatra bitnim za svoj život.

Preovlađujući jezici u domenima kulture, zabave i religije u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji jesu engleski i portugalski. U tom smislu, ovi domeni mogu doprineti održavanju manjinskog jezika. S druge strane, nedovoljna kompetencija u srpskom delimično onemogućava pristup pripadnicama ispitivane grupe određenim kulturnim sadržajima u Srbiji.

8.10. Zaključak

U ovom poglavlju analizirali smo stavove ispitanica prema portugalskom i srpskom jeziku, kao i prema nekoliko drugih jezika koje su one spomenule u intervjuima ili razgovorima. Analizom smo takođe obuhvatili i odgovore ispitanica na pitanja o upotrebi jezika u domenima porodice, ličnih društvenih mreža, javnosti, posla, obrazovanja, kulture, zabave i religije.

Zabeležili smo i pozitivne i negativne stavove ispitanica prema njihovom maternjem varijetetu. Pozitivni stavovi iskazani su pre svega u kontekstu komunikacije sa ostalim pripadnicima i pripadnicama brazilske dijasporu u Srbiji. Ispitanice su dovele u vezu komunikaciju na maternjem jeziku sa lakšim izražavanjem misli i osećanja, uz isticanje određenih odlika portugalskog jezika kao pogodnih za takvo izražavanje. Ovakvi pozitivni stavovi mogu se tumačiti kao podstaknuti ili barem osvešćeni situacijom u kojoj se nalaze ispitanice – životom u dijaspori, to jest u okruženju jezički i kulturno drugačije većinske zajednice (v. Souza 2010).

Negativni stavovi prema portugalskom jeziku usmereni su uglavnom na strukturu njegovog standardnog varijeteta. U skladu sa standardnojezičkom ideologijom, koja i u Brazilu i u Srbiji predstavlja dominantan pogled na jezik, standardni varijetet se doživljava kao jedini pogodan za pisanje, ali i kao težak za usvajanje (v. Bagno 2007). Ispitanice su potvrdile uticaj standardnojezičke ideologije iznoseći različita vrednovanja govornih i pisanih varijeteta standardnog brazilskog portugalskog odnosno tvrdnje o poteškoćama koje su imale tokom školovanja, pri učenju njegovih gramatičkih pravila.

Pozitivni stavovi prema većinskom, srpskom jeziku izneti su tokom razgovora o važnosti ovladavanja njime za uspešan život u Srbiji i upoznavanje sa srpskom kulturom. Međutim, oni ne koreliraju sa tvrdnjama ispitanica o njihovom vlastitom jezičkom ponašanju, koje su pokazale da većina njih u raznim domenima upotrebljava svoj maternji ili pak engleski jezik.

Negativni stavovi prema srpskom jeziku povezani su sa njegovom fonološkom i gramatičkom strukturom, sa čijim usvajanjem ispitanice imaju dosta poteškoća. Svođenje uspešnog usvajanja stranog jezika na savladavanje gramatike i verovanje u neophodnost dobrog poznavanja gramatike standardnog varijeteta maternjeg jezika kao preduslova za to usvajanje posledica su uticaja elemenata standardnojezičke ideologije, koje su ispitanice primile tokom svog školovanja u Brazilu (v. Bagno 2007, Bagno & Oliveira

Rangel 2005). Zabeležili smo i negativne stavove prema varijetetima srpskog iz južne Srbije, koje su ispitanice poprimile u svom novom društvenom okruženju, gde se takvi stavovi, kao izraz dominantnih jezičkih ideologija, sistematski reprodukuju kroz popularnu kulturu, medije i (jezičku) politiku (v. Petrović 2015).

Ispitanice su u intervjuima i spontanim razgovorima spominjale i druge jezike, konkretno – engleski, španski i nemački. O njima su iznele pozitivne stavove, uglavnom povezane sa njihovim globalnim prestižom. Samo jedna ispitanica je iznela negativne stavove prema engleskom, u kontekstu njegovog uticaja na srpski, kakvi su inače veoma rasprostranjeni u javnom diskursu u Srbiji (v. Богетић 2015).

Analiza odgovora ispitanica na pitanja o upotrebi jezika u raznim domenima pokazala je da se u većini njih za komunikaciju koristi na prvom mestu portugalski, potom engleski, a tek naposletku i srpski jezik. Ovo je posebno izraženo u domenu porodice, u kome portugalski jezik u najvećem broju slučajeva preovladava, kao i u domenima ličnih društvenih mreža i posla. To su domeni koji bi mogli da deluju u pravcu održavanja portugalskog jezika u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji, dok bi zamenu donekle mogli da podstaknu domeni javnosti i obrazovanja. Što se tiče domena porodice, treba napomenuti da ispitanice u okviru njega podstiču potomstvo (ili to nameravaju da čine kada ga budu imale) na bilingvizam u kome bi srpski bio dominantan jezik.

U kontekstu održavanja/zamene jezika, na osnovu ovog istraživanja možemo konstatovati da se ženska brazilska dijaspora u Srbiji nalazi na prelazu faze jednojezičnosti odraslih imigrantkinja prve generacije i njihove dvojezičnosti uz ograničenu kompetenciju u većinskom jeziku (v. Вучина Симовић 2016: 69, Вучина Симовић & Филиповић 2009: 27). Naime, samo pet naših ispitanica je odgovorilo da ima određeni nivo kompetencije u srpskom jeziku, dok ostale tek počinju da ga uče ili još uvek samo nameravaju da to učine. Što se tiče druge generacije, ona je još uvek malobrojna da bi se mogli donositi relevantni zaključci o fazi u kojoj se ona nalazi. Međutim, odgovori ispitanica na pitanja o upotrebi jezika u domenu porodice ukazuju na to da će se njihovo potomstvo naći u fazi dvojezičnosti sa ograničenom kompetencijom u manjinskom jeziku, pod uslovom da se ostali faktori koji mogu uticati na proces zamene/održavanja jezika ne promene.

9. Zaključna razmatranja

Ovo istraživanje imalo je za cilj da rasvetli pojave u vezi sa jezičkim ideologijama koje preovladavaju u ženskoj brazilskoj dijaspori u Srbiji. Predmet istraživanja smatrali smo relevantnim iz više razloga. Prvo, jezičke ideologije su u svim društvima veoma raširena pojava, koja utiče na jezičko ponašanje govornika i govornica i koja je uvek u vezi sa društvenim poretkom i raspodelom moći u okviru njega. Identifikovanje jezičkih ideologija u određenoj društvenoj grupi omogućava potpunije razumevanje, opis i objašnjenje njenog jezičkog i sociolingvističkog profila. Drugo, brazilaska dijaspora u Srbiji, iako malobrojna, dosad nije bila predmet naučnih istraživanja ni u jednoj oblasti, za razliku od nekih drugih sredina gde već decenijama postoji kontinuiran priliv imigranata i imigrantkinja iz Brazila. Rezultati tih istraživanja, koja su se usmeravala na veće brazilske dijasporične grupe, ne moraju biti važeći za celokupnu brazilsku dijasporu u svetu. Konačno, istraživanja jezičkih ideologija i njima srodnog koncepta stavova prema jeziku kod nas su se sprovodila na uzorcima govornika i govornica srpskog, kako u matici tako i u dijaspori, kao i pripadnika i pripadnica manjinskih etnojezičkih grupa prisutnih u Srbiji od davnina. Novije dijasporične grupe u našoj sredini nisu bile predmet naučne pažnje u lingvistici.

Jezičke ideologije se u društvima ispoljavaju na razne načine. One se mogu prenositi, širiti, reprodukovati, održavati ili pak menjati često sasvim implicitno, ali neretko i eksplicitno, putem javnog diskursa ili iskazivanja individualnih stavova prema jeziku. Zato je proučavanje tih stavova jedan od najpogodnijih postupaka za identifikovanje jezičkih ideologija u datom društvu. Jezičke ideologije, dakle, izražavaju se jezikom, ali se nikada ne tiču samo njega, nego su povezane sa mnogo širim društvenim kontekstom. Pored toga, one imaju i svoju kognitivnu osnovu. U svesti govornika i govornica strukturiraju se metaforički, budući da je jezik dobrim delom apstraktan pojam o kome je često i nemoguće misliti i govoriti bez upotrebe pojmovnih metafora. S druge strane, upravo se upotrebom određenih pojmovnih metafora mogu isticati samo neka svojstva apstraktnog pojma jezika, dok se istovremeno neka druga mogu potpuno ostavljati po strani ili čak namerno prikrivati. Na taj način, metafore ispoljavaju svoju ideološku dimenziju i doprinose održavanju ili menjanju odgovarajućih ideologija.

U ovom istraživanju pošli smo od svih ovih društvenih i kognitivnih odlika jezičkih ideologija, kao i od ideoloških osnova pojmovnih metafora. To je zahtevalo koncipiranje jednog interdisciplinarnog pristupa koji bi bio prikladan za tumačenje tih pojava i njihove suštinske međupovezanosti. Opredelili smo se za saradnju teorijsko-metodoloških okvira kognitivne lingvistike i kritičke sociolingvistike, što su oblasti koje su se pokazale kao pogodne za tumačenje pojava koje su istovremeno i društvene i pojmovne i jezičke.

Analizirali smo stavove prema jeziku koje je u toku ukupno trideset sati individualnih polustrukturiranih intervjua i spontanij razgovora iskazalo petnaest pripadnica brazilske dijasporu u Srbiji, izvornih govornica portugalskog jezika, koje su u braku ili vanbračnoj zajednici sa Srbima, izvornim govornicima srpskog jezika. Metodologija analize je obuhvatila proceduru za identifikovanje pojmovnih metafora, iz kognitivne lingvistike, i kvalitativnu analizu karakterističnu za kritička sociolingvistička istraživanja.

Rezultati istraživanja pokazuju da ispitanice formiraju svoje stavove prema jeziku na osnovu jezičkih ideologija koje su dominantne u brazilskom i srpskom društvu, koja se u ovom aspektu, kako smo prethodno utvrdili, ne razlikuju suštinski, već samo po stepenu ispoljavanja određenih ideologija. U pitanju su elementi nacionalističkog kulturnog modela jezičke standardizacije i standardnojezička ideologija.

Dejstvo ovih ideologija ogleda se pre svega u negativnim stavovima ispitanica prema nestandardnim varijetetima brazilskog portugalskog jezika i prema nekim strukturnim aspektima srpskog jezika. Nestandardni varijeteti portugalskog sagledavaju se kao nepodobni za upotrebu u pisanom medijumu i javnoj sferi, a metaforički se konceptualizuju kao smešteni niže na vertikalnoj osi orijentacije u odnosu na standardni varijetet. Kontaktni fenomen preključivanja kodova, koji je uobičajen u manjinskim etnojezičkim grupama, takođe se negativno vrednuje i metaforički se konceptualizuje kao MEŠAVINA, kojoj nedostaje čistoća, osobina pripisana standardnim varijetetima u standardnojezičkim kulturama. Na osnovu udaljenosti standardnog brazilskog portugalskog od varijeteta koji je u raširenoj upotrebi u Brazilu, ispitanice su formirale uverenje da je portugalski jezik težak i da je njegovu gramatiku gotovo nemoguće savladati. Ovo uverenje povezuje se, često i unapred, sa učenjem srpskog jezika, koje se izjednačava sa savladavanjem njegovih standardnojezičkih pravila. Ta pravila ispitanice

doživljavaju kao teško savladiva i kao devijaciju u odnosu na normalno jezičko ponašanje. Zato se srpski jezik metaforički konceptualizuje kao OŠTAR ili TVRD PREDMET, kada se profilišu njegove fonološke i fonotaktičke odlike, odnosno kao LUDILO, kada se profilišu njegove morfosintaksičke odlike. Ovi negativni stavovi i njihove prateće metaforičke predstave takođe su rezultat standardnojezičke ideologije, koja se u Brazilu sistematski prenosi kroz obrazovnu JPP i lišava govornike i govornice brazilskog portugalskog razvoja svesti o jezičkim raznolikostima.

Negativni stavovi prema nestandardnim varijetetima iz južne Srbije koje su ispitanice iskazale raspravljajući o vlastitom ovladavanju padežnom promenom kao odlikom standardnog srpskog jezika posledica su ideologija u vezi sa tim varijetetima koje preovladavaju i reprodukuju se u srpskom društvu. Njihovu reprodukciju preuzele su i ispitanice ovog istraživanja, što nije neočekivano, s obzirom na prisustvo sličnih ideologija prema nestandardnim varijetetima u sredini iz koje one dolaze.

I pozitivni stavovi ispitanica prema jeziku kao opštijem pojmu, odnosno prema pojedinačnim jezičkim varijetetima, mogu se tumačiti kao posledica dominantnih jezičkih ideologija u Srbiji i u Brazilu. Konceptualizacija jezika pomoću domena POSEDOVANJA na nivou čitave govorne zajednice korelira sa nacionalističkim modelom jezičke standardizacije, dok upotreba vrednosti jezika, metaforički uobličena pomoću domena RESURSA i SREDSTVA, proizilazi iz ideoloških elemenata zapadnih kapitalističkih društava.

Identifikovan uticaj jezičkih ideologija koje preovladavaju u savremenom brazilskom i srpskom društvu na stavove prema jeziku koje su iskazale ispitanice potvrđuje hipotezu 1 od koje smo pošli u istraživanju. Standardnojezička ideologija pokazala se kao naročito produktivna u tom pogledu, čime je potvrđena i hipoteza 1a.

Druga hipoteza koju smo formulisali na početku istraživanja podrazumevala je da ispitanice zbog nekih svojih stavova imaju određenih poteškoća na putu ka potpunoj integraciji u srpsko društvo i uspešnom životu u Srbiji. Možemo konstatovati da negativni stavovi prema strukturnim odlikama srpskog jezika, formirani pod uticajem standardnojezičke ideologije, otežavaju ispitanicama proces njegovog usvajanja i ograničavaju njihovu kompetenciju u njemu. Posledično, one formiraju svoje lične društvene mreže oslanjajući se prvenstveno na maternji varijetet, a usmeravaju se i na poslovne i kulturne aktivnosti koje se zasnivaju bilo na njemu, bilo na raširenijim stranim jezicima. Takođe, u nekim aspektima snalaženja u javnoj sferi, naročito u okviru

zvaničnih institucija, neophodna im je podrška govornika ili govornica većinskog varijeteta.

Treća hipoteza istraživanja ticala se zamene/održavanja jezika. Pretpostavili smo da ispitanice ne teže zameni portugalskog jezika srpskim u vlastitom slučaju, ali da podstiču potomstvo (ili nameravaju da to čine kada ga budu dobile) upravo na tu zamenu, ili barem na bilingvizam sa srpskim kao dominantnim jezikom. Analiza odgovora ispitanica na pitanja o upotrebi jezika u raznim domenima delimično je potvrdila ovu hipotezu. Ispitanice u većini domena najviše koriste maternji jezik, tako da ti domeni ne deluju u pravcu njegove zamene. Što se pak tiče komunikacije sa decom, ispitanice su većinom odgovorile da one sa njima uglavnom razgovaraju na portugalskom, a očevi na srpskom. One ispitanice koje još nemaju decu, izjavile su da bi volele da ona, ako ih budu dobile, nauče i srpski i portugalski jezik, uz davanje prednosti srpskom. U pitanju, dakle, nije podsticanje na zamenu jezika, već samo na dvojezičnost u kojoj će većinski jezik imati primat nad maternjim. Ako uzmemo u obzir činjenicu da partner i partnerka međusobno u većini slučajeva komuniciraju na portugalskom, verovatnoća održavanja portugalskog jezika u sledećoj generaciji čini se opravdanom.

Ovo istraživanje u obzir je uzelo i kategoriju pola. Pošli smo od uverenja da ona može uticati na stavove prema jeziku i jezičke ideologije, kako se to pokazalo u dosadašnjim sociolingvističkim istraživanjima. Zato smo smatrali teorijsko-metodološki veoma važnim odvajanje pripadnica od pripadnikâ brazilske dijaspore u Srbiji. Ovaj postupak, međutim, predstavlja i moguće ograničenje istraživanja. Potpuni opis i objašnjenje društveno-jezičkih pojava vezanih za Brazilce i Brazilke u Srbiji dobiće se kada se istraživanjima obuhvate i muškarci.

Konačno, istraživanja istog uzorka mogla bi biti i drugačije koncipirana. Mi se nismo bavili diskursnom konstrukcijom jezičkog, etničkog ili rodnog identiteta ispitanica, iako smatramo i ta pitanja relevantnim za rasvetljavanje svih društveno-jezičkih aspekata ženske brazilske dijaspore u Srbiji. Verujemo, ipak, da ovo istraživanje može biti dobra polazna tačka za dalje proučavanje ove etnojezičke grupe, kao i drugih, po obimu i periodu formiranja sličnih dijasporičnih grupa u Srbiji.

10. Bibliografija

- Aitchison, J. (2003). Metaphors, models and language change. In: *Motives for Language Change* (R. Hickey, ed.), 39-53. Cambridge: Cambridge University Press.
- Argent, G. (2014). Linguistic neuroses, verbal bacteria and survival of the fittest: Health and body metaphors in Russian media discussions about foreignisms. *Language & Communication*, 34, 81–94.
- Azevedo, M. (2005). *Portuguese. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Azevedo Heyvaert, I. C. (2018). *Comunidades Brasileiras no Exterior. Estimativas da diáspora e viajantes brasileiros. Sérvia e Montenegro (cumulatividade)*. (Telegrama Nr. 00049, de 13/02/2018). Arquivo da Embaixada do Brasil em Belgrado, Belgrado.
- Balla, M., S. Buljanović & M. Ilić. (2012). Domains of Hungarian language use in Belgrade. *Jezikoslovlje*, 13(2), 565–583.
- Bagno, M. (2000) *Dramática da língua portuguesa: tradição gramatical, mídia e exclusão social*. São Paulo: Edições Loyola.
- Bagno, M. (2001). Português do Brasil: Herança colonial e diglossia. *Revista da Faeeba*, 15, 37-47.
- Bagno, M. (2007). *Preconceito lingüístico. O que é, como se faz*. (49ª ed.). São Paulo: Edições Loyola.
- Bagno, M. & Oliveira Rangel, E. (2005). Tarefas da educação lingüística no Brasil. *Revista Brasileira de Lingüística Aplicada*, 5(1), 63–81.
- Barcelona, A. (Ed.). (2003a). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Barcelona, A. (2003b). On the plausibility of claiming metonymic motivation for conceptual metaphor. In: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. (A. Barcelona, Ed.), 31–58. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Baxter, A. N. (1992). Portuguese as a pluricentric language. In: *Pluricentric Languages. Differing Norms in Differing Nations* (M. Clyne, ed.), 11–44. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Baker, C. (1992). *Attitudes and Language*. Clevedon: Multilingual Matters.

- Biria, E. (2012). *Figurative language in the immigration debate: Comparing early 20th century and current US debate with the contemporary European debate*. MA Thesis, Portland State University, retrieved from http://pdxscholar.library.pdx.edu/open_access_etds/234/ [10.10. 2017]
- Blommaert, J. (2006). „Language Ideology“. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. (2nd Edition), 14 Vols (Keith Brown, Editor-in-chief), 510–523,. New York: Elsevier.
- Bobić, M. (2013). Imigracija u Srbiji: stanje i perspektive, tolerancija i integracija. *Демографуја*, 10, 99–115.
- Brubaker, R. (2005). *The 'diaspora' diaspora*. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 1–19.
- Brugman, B. (2015). *The reclassification of political frames: A metaphorical perspective*. PhD Thesis, retrieved from fsw.vu.nl, [10.12.2016.]
- Bugarški, R. (1997). *Jezik u kontekstu*. Beograd: Čigoja štampa / XX vek.
- Bugarški, R. (2003). *Jezik i lingvistika*. (3. izd.). Beograd: Čigoja štampa / XX vek.
- Bugarški, R. (2004). *Jezik u društvu*. (2. izd.). Beograd: Čigoja štampa / XX vek.
- Bugarški, R. (2009). *Selektivna sociolingvistička bibliografija. SFRJ/SRJ–SCG/Srbija. 1967–2007*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Bugarški, R. (2010). *Jezik i identitet*. Beograd: Knjižara Krug / Biblioteka XX vek.
- Cameron, D. (2003). Gender and Language Ideologies. In: *The Handbook of Language and Gender* (J. Holmes & M. Meyerhoff, eds.), 447–467. Oxford: Blackwell.
- Cameron, L., & R. Maslen. (2010). *Metaphor Analysis: Research Practice in Applied Linguistics, Social Sciences and the Humanities*. New York: Equinox.
- Callou, D. M. I., & M. H. Marques. (1973). Os estudos dialetológicos no Brasil e o projeto de estudo da norma lingüística culta. *Littera*, 3, 110–111.
- Cargile et al. (1994). Language attitudes as a social process: A conceptual model and new directions. *Language & Communication*, 14(3), 211–236.
- Carta, C. (2014). Use of metaphors and international discourse: The EU as an Idiot power, a deceptive Pangloss and a Don Juan in his infancy. *Cooperation and Conflict*, 49(3), 334-353.
- Castelló, E., & A. Capdevila. (2015). Of War and Water: Metaphors and Citizenship Agency in the Newspapers Reporting the 9/11 Catalan Protest in 2012. *International Journal of Communication*, 9, 18–31.

- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. London: Palgrave-MacMillan.
- Charteris-Black, J. (2012). Forensic deliberations on ‘purposeful metaphor’. *Metaphor and the Social World*, 2(1), 1–21.
- Chilton, P., & M. Ilyin. (1993). Metaphor in Political Discourse: The Case of the ‘Common European House’. *Discourse & Society*, 4(1), 7–31.
- Coupland, N. (1998). What is sociolinguistic theory? *Journal of Sociolinguistics*, 2(1), 110–117.
- Croft, W. (1993). The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics*, 4, 335–370.
- Croft, W., & D. A. Cruse. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cunha, C., & L. F. Lindley Cintra. (2001). *Nova Gramática do Português Contemporâneo*. Rio de Janeiro: Nova Fronteira.
- Ćirić, M. (2012). A situação sociolingüística atual do Padrão de Língua Portuguesa: algumas questões. Em: *Ecos da lusofonia. Quinze anos de Filologia Portuguesa na Universidade de Sófia Sveti Kliment Ohridski* (Y. Andreeva, V. Chergova, D. Mangacheva, eds.), 312–318. Sófia: Editora Universitária Sveti Kliment Ohridski.
- Ćirić, M. (2017). Política e planejamento linguístico no mundo lusófono a partir da perspectiva dos modelos culturais de padronização linguística. En: *Identidad, movilidad y perspectivas de los estudios de lengua, literatura y cultura* (V. Dickov, ed.), 71–91. Belgrado / Chieti – Pescara: Facultad de Filología de la Universidad de Belgrado / Departamento de Administración de Negocios de la Universidad “Gabriele d’Annunzio”.
- Ćirić, M., & M. Inosavljević. (2013). La posición de los criollos de base española en la política y la planificación lingüística en el mundo hispánico. *Colindancias*, 4, 205–224.
- Demjen, Z., E. Semino & V. Koller. (2016). Metaphors for ‘good’ and ‘bad’ deaths. *Metaphor and the Social World*, 6(1), 1–19.
- Dirven, R., R. Frank & M. Pütz (Eds.). (2003). *Cognitive Models in Language and Thought: Ideology, Metaphors and Meanings*. Berlin: Walter de Gruyter.

- Dirven, R., & R. Pörings (Eds.). (2003). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Dimitrova, D. V., & J. Strömbäck. (2005). Mission accomplished? Framing of the Iraq War in the elite newspapers in Sweden and the United States. *Gazette*, 67(5), 399–417.
- Dragojević, M. & H. Giles. (2014). The reference frame effect: An intergroup perspective on language attitudes. *Human Communication Research*, 40, 91–111.
- Dragojević, M., H. Giles, & B. Watson. (2013). Language ideologies and language attitudes: A foundational framework. In: *The social meanings of language, accent and dialect: International perspectives on speech style* (H. Giles & B. Watson, eds.), 1–25. New York: Peter Lang.
- Druckman, J. N. (2001). On the limits of framing effects: Who can frame?. *Journal of Politics*, 63(4), 1041–1066.
- Dorović, D. (2004). Odnos studenata humanističkih nauka prema stranim jezicima. *Nastava i vaspitanje*, 53, 4–5, 448–464.
- Đurović, T. (2009). "Unity in diversity". The conceptualisation of language in the European Union. *FACTA UNIVERSITATIS – Linguistics and Literature*, 7(1), 47–61.
- Evans, Y., et al. (2007). *Brazilians in London. A report for the Strangers into Citizens Campaign*. London: Queen Mary University of London.
- Evans, Y., et al. (2015). *Diversidade de Oportunidades: Brasileir@s no Reino Unido, 2013–2014*. Londres: Grupo de Estudos Sobre Brasileiros no Reino Unido.
- Fairclough, N. (2001). *Language and Power*. (2nd ed.). London: Longman.
- Fauconnier, G., & M. Turner. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Filipović, J. (2007). Ideologija jezika i standardizacija: istorija i budućnost srpskog standardnog varijeteta. *Primenjena lingvistika*, 8, 22–31.
- Filipović, J. (2009). *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović, J. (2012). Language policy and planning from the complexity perspective. In: *Philological Research Today. Language and Society* (J. Vučo, J. Filipović, eds.), 285–320. Belgrade: Faculty of Philology.
- Filipović, J., & J. Vučo. (2012). Language policy and planning in Serbia: language management and language leadership. *Anali Filološkog fakulteta*, 24(2), 9–32.

- Filipović, J., J. Vučo & Lj. Đurić. (2007). Critical Review of Language Education Policies in Compulsory Primary and Secondary Education in Serbia. *Current Issues in Language Planning*, 8(1), 222–242.
- Fillmore, C. J. (1976). Frame semantics and the nature of language. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 280(1), 20–32.
- Fishman, J. A. (Ed.). (1971). *Advances in the Sociology of Language – I*. The Hague / Paris: Mouton.
- Fishman, J. A. (1985). Macrosociolinguistics and the Sociology of Language in Early Eighties. *Annual Review of Sociology*, 11, 113–127.
- Fishman, J. A. (1997). The Sociology of Language: In: *Sociolinguistics. A Reader and Coursebook* (N. Coupland & A. Jaworski, Eds.), 25–30. Houndmills / Basingstoke / Hampshire / London / New York: Macmillan.
- Gal, S. (2006). Linguistic Anthropology. *Encyclopedia of Language & Linguistics*, (2nd Edition), 14 Vols. (Keith Brown, Editor-in-chief), 171–185. New York: Elsevier.
- Garrett, P., N. Coupland & A. Williams. (2003). *Investigating Language Attitudes. Social Meaning of Dialect, Ethnicity and Performance*. Cardiff: University of Wales Press.
- Geeraerts, D. (2003). Cultural models of linguistic standardization. Retrieved from <http://www.ling.arts.kuleuven.be/qlvl/PDFPublications/03Culturalmodels.pdf> [10.07.2016]
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harvard University Press.
- Goossens, L. (1990). Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics*, 1(3), 323–340.
- Goza, F. (2004). *Immigrant Social Networks: the Brazilian Case*. Bowling Green, OH: Bowling Green State University. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/Franklin_Goza/publication/228376592_Immigrant_social_networks_The_Brazilian_case/links/0046352a2278d4337d000000.pdf [17.11.2016]
- Guimarães Savedra, M. M., & G. Mendes Hernandez Perez. (2017). Plurilinguismo: Práticas linguísticas de imigrantes brasileiros no Suriname. *Organon*, 32(62), s.p.
- Grady, J. (1997). THEORIES ARE BUILDINGS revisited. *Cognitive Linguistics*, 8(4), 267–290.

- Hornberger, N. (1998). Language policy, language education and language rights: indigenous, immigrant and international perspectives. *Language in Society*, 27(4), 439–458.
- Hymes, D. (2000). The emergence of sociolinguistics: A response to Samarin. *Journal of Sociolinguistics*, 4(2), 312-315.
- IBGE – Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. *Estudos Especiais. O Brasil Indígena*. Retirado de <http://indigenas.ibge.gov.br/estudos-especiais-3/o-brasil-indigena.html> [30.08.2016]
- Ilić, M. (2012). Purizam u proučavanju srpskog kao manjinskog jezika: srpsko-mađarski jezički kontakt. U: *Jezik i društvo. Filološka istraživanja danas, 1* (J. Vučo & J. Filipović, ur.), 303–321. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ilić, M. (2014). *Discourse and Ethnic Identity: the Case of the Serbs from Hungary*. München / Berlin: Verlag Otto Sagner.
- Iwakamy, B., & S. Sugahara. (2006). Permanentemente temporário: *dekasseguis* brasileiros no Japão. *Revista Brasileira de Estudos de População*, 23(1), 6–85.
- Janda, L. (2015). Cognitive Linguistics in the Year 2015. *Cognitive Semantics*, 1(1), 131–154.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: the Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Joris, W., L. d’Haenens & B. Van Gorp. (2014). The euro crisis in metaphors and frames: Focus on the press in the Low Countries. *European Journal of Communication*, 29(5), 608–617.
- Jovičić, B. (2013). *Kinezi u Pančevu: ekonomsko antropološka proučavanja*. Beograd: Mostart.
- Kato, M. A. (1993). Como, o que e por que escavar? Em: *Português Brasileiro. Uma Viagem Diacrônica* (I. Roberts & M. A. Kato, eds.), 13–30. Campinas: Editora Unicamp.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Klikovac, D. (2006). *Semantika predloga – Studija iz kognitivne lingvistike*. (2. izd.). Beograd: Filološki fakultet.
- Klikovac, D. (2008). *Jezik i moć*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Koller, V. (2005). Critical discourse analysis and social cognition: evidence from business media discourse. *Discourse & Society*, 16(2), 199–224.

- Kovačević, B. (2004). Stavovi prema varijetetima srpskog jezika. *Philologia*, 2, 33–38.
- Kovačević, B. (2005). Stavovi govornika srpskog jezika prema stranim jezicima. *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, 10(1–2), 501–518.
- Kovač-Rac, E. (2012). Stavovi vojvođanskih Mađara prema mađarskim dijalektima. *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, 37(2), 163–173.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2003). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuzmanović Jovanović, A. (2011). Preserving the Integrity of National Identity: Metaphors for Kosovo in Serbian Political Discourse. *Texas Linguistics Forum*, 54, 33–39.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1991). Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the gulf. *Peace Research*, 23, 25–32.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In: *Metaphor and Thought* (A. Ortony, ed.). (2nd edition), 202–251. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. (2014). *The All New Don't Think of an Elephant!: Know Your Values and Frame the Debate*. Chelsea, VT: Chelsea Green Publishing.
- Lakoff, G., & M. Johnson. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & M. Johnson. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G., & S. Ferguson. (2017). The framing of immigration. *ALP Journal*, retrieved from <http://afrolatinoproject.org/2007/09/24/the-framing-of-immigration-5/> [1.10.2017]
- Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar. Volume One: Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Lesser, J. (2003). *Searching for Home Abroad: Japanese Brazilians and Transnationalism*. Durham / London: Duke University Press.
- Linger, D. (2001). *No One Home: Brazilian Selves Remade in Japan*. Stanford: Stanford University press.

- Lippi-Green, R. (1997). *English with an Accent: Language, Ideology, and Discrimination in the United States*. London: Routledge.
- Maguire, M. (2007). Introduction: reflecting on methodology and methods. *Sociolinguistic Studies*, 1(1), 5–24.
- Maksimović J., & J. Petrović. (2012). Stavovi studenata društvenih i humanističkih nauka prema stranim jezicima. *Facta Universitatis – series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, 11(1), 21–31.
- Maksimović J., & J. Osmanović. (2014). Stavovi studenata društvenih i humanističkih nauka o proučavanju stranih jezika. *Philologia Mediana*, 6, 443–461.
- Margolis, M. L. (1994). *Little Brazil. An Ethnography of Brazilian Immigrants in New York City*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Margolis, M. L. (1998). *An Invisible Minority: Brazilians in New York City*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Margolis, M. L. (2003). After Little Brazil: Brazilian Immigrants in the Contemporary United States. In: *Emigración Latinoamericana: Comparación Interregional entre América del Norte, Europa y Japón* (M. Yamada, ed.), 43–58. Osaka: Japan Center for Area Studies.
- Margolis, M. L. (2013). *Goodbye, Brazil: Émigrés from the Land of Soccer and Samba*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Martes, A. C. B. (1999). Os imigrantes brasileiros e as igrejas em Massachusetts. Em: *Cenas do Brasil Migrante* (R. R. Reis & T. Sales, eds.), 87–122. São Paulo: Boitempo.
- Mattos e Silva, R. V. (1988a). Diversidade e Unidade: a aventura linguística do português. *Revista ICALP*, 11, 60-72.
- Mattos e Silva, R. V. (1988b). Diversidade e Unidade: a aventura linguística do português. *Revista ICALP*, 12-13, 13-28.
- Mattos e Silva, R. V. (2001). Da sócio-história do português brasileiro para o ensino do português no Brasil hoje. *Revista da Faeeba*, 15, 23-35.
- Mattos e Silva, R. V. (2006) “O português são dois...” *Novas fronteiras, velhos problemas*. (2ª ed.). São Paulo: Parábola Editorial.
- Mendonça, R. (2012). *A Influência Africana no Português do Brasil*. Brasília: Fundação Alexandre de Gusmão.

- Milroy, J. (2001). Language ideologies and consequences of standardization. *Journal of sociolinguistics*, 5(4), 530-555.
- Milroy, J., & L. Milroy. (1998). *Authority in Language: Investigating Standard English*. London: Routledge.
- Moran, J. (2010). *Interdisciplinarity*. (2nd ed.). London: Routledge.
- Morello, R. (2012). A política de cooficialização de línguas no Brasil. *RILP*, 1(1), 8-17.
- MRE. (2009). *Brasileiros no mundo. Estimativas*. (2ª edição). Brasília: Ministério das Relações Exteriores.
- MRE. (2011). *Brasileiros no mundo. Estimativas*. (3ª edição). Brasília: Ministério das Relações Exteriores.
- Musolff, A. (2004). *Metaphor and Political Discourse*. New York: Palgrave Macmillan.
- Musolff, A. (2006). Metaphor scenarios in public discourse. *Metaphor and Symbol*, 21(1), 23– 38.
- Musolff, A. (2015). Dehumanizing metaphors in UK immigrant debates in press and online media. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 3(1), 41–56.
- Neves-Xavier de Brito, A. (1986). Brazilian Women in Exile. The Quest for an Identity. *Latin American Perspectives*, 13(2), 58–80.
- Oliveira, M. de., & F. Kulaitis. (2015). Imigrantes brasileiros no Québec: entre integração e mobilidade. *Sociologias*, 17(39), 248–275.
- Paiva Raposo, E. (1984). Algumas observações sobre a noção de "língua portuguesa". *Boletim de Filologia*, 29, 585–592.
- Panther, K-U., & G. Radden (Eds.). (1999). *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Panther, K-U., & L. Thornburg. (1999). The POTENTIALITY FOR ACTUALITY metonymy in English and Hungarian. In: *Metonymy in Language and Thought* (K-U. Panther, & G. Radden, Eds.), 333–357. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Paunović, T. (2009). Sociolingvistički pogled u susedovo dvorište: stavovi prema jezičkim varijetetima. *Radovi Filozofskog fakulteta. Filološke nauke*, 11(1), 77–79.
- Paunović, T. (2010). Plus Ça Change... Serbian EFL Students' Attitudes Towards Varieties of English. *Poznań Studies in Contemporary Linguistics*, 45(4), 525–547.
- Pavlović, V., & M. Jovanović. (2013). Stavovi studenata Univerziteta u Nišu u vezi sa odnosom jezika i identiteta. *Teme*, 37(2), 701 – 717.

- Pavlović, V. & M. Tasić. (2013). Vrednosni sudovi u vezi sa odnosom jezika i identiteta kod studenata Univerziteta u Nišu. U: *Jezik, književnost, vrednosti – jezička istraživanja* (B. Mišić-Ilić & V. Lopičić, ur.), 457–472, Niš: Filozofski fakultet.
- Petrović, T. (2008). *Ni tamo ni 'vamo. Srbi u Beloj Krajini. Jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Beograd: Bakanološki institut SANU.
- Petrović, T. (2015). *Srbija i njen jug. „Južnjački dijalekti“ između jezika, kulture i politike*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Piscitelli, A. (2008). Looking for New Worlds: Brazilian Women as International Migrants. *Signs. Journal of Women in Culture and Society*, 33(4), 784–793
- Piscitelli, A. (2009). Tránsitos: circulación de brasileñas en el ámbito de la transnacionalización de los mercados sexual y matrimonial. *Horizontes Antropológicos*, 15(31), 101-136.
- Pragglejaz Group (2007). MIP: A Method for Identifying Metaphorically-used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), 1–39.
- Prajs, S. (2011). *Izučavanje medija*. Beograd: Clio.
- Radden, G., & Z. Kövecses. (1999). Towards a theory of metonymy. In: *Metonymy in Language and Thought* (K-U. Panther & G. Radden, Eds.). 17–59. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Radovanović, M. (2003). *Sociolingvistika*. (3. izd.). Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Radovanović, M. (2004). Lingvistika na razmeđi vekova. U: *Planiranje jezika i drugi spisi*, 273–307. Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo. Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Rasulić, K. (2010). Aspekti metonimije u jeziku i mišljenju. *Theoria*, 53(3), 49-70.
- Reddy, M. (1979). “The Conduit Metaphor: A case of frame conflict in our language about language.” In: *Metaphor and Thought* (A. Ortony, ed.), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 285–324.
- Reis, R. R., & T. Sales (eds.). (1999). *Cenas do Brasil Migrante*. São Paulo: Boitempo.
- Ricento, T. (2000). Historical and theoretical perspectives in language policy and planning. *Journal of Sociolinguistics*, 4(2), 196-213.

- Ricento, T. (Ed.). (2006). *An Introduction to Language Policy. Theory and method*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Rocha, C. (2006). Two faces of God: Religion and social class in the Brazilian diaspora in Sydney. In: *Religious Pluralism in Diaspora* (P. P. Kumar, ed.), 147–160. Leiden: Brill.
- Rodríguez García, D. (2002). *Endogamia, exogamia y relaciones interétnicas*. Tesis de Doctorado, Universitat Autònoma de Barcelona, retirada de <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/5754/drg1de2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [3.8.2017]
- Roth, J. H. (2002). *Brokered Homeland: Japanese Brazilian Migrants in Japan*. Ithaca: Cornell University Press.
- Rothman, J. (2007). Heritage speaker competence differences, language change, and input type: Inflected infinitives in Heritage Brazilian Portuguese. *International Journal of Bilingualism*, 11(4), 359–389.
- Rozen, M. (2008). Preface. In: *Homelands and Diasporas: Greeks, Jews and Their Migrations* (M. Rozen, ed.), 21 – 32. London: I. B. Tauris.
- Sales, T. (1999a). Identidade étnica entre imigrantes brasileiros na região de Boston, EUA. Em: *Cenas do Brasil Migrante* (R. R. Reis & T. Sales, eds.), 15–44. São Paulo: Boitempo.
- Sales, T. (1999b). Constructing an ethnic identity: Brazilian immigrants in Boston. *Migration World Magazine*, 27, 15–17.
- Sales, T. (2004). *Brazilians Away from Home*. New York: Center for Migration Studies.
- Sanchez Moroni, A. (2013). Associação de Pais de Brasileirinhos da Catalunha: política linguística familiar e português como língua de herança em Barcelona. Em: *Anais eletrônicos do 10º Congresso Brasileiro de Linguística Aplicada* (L. Nunes Viter, A. P. Marques Beato-Canato, L. A. da Costa Gonçalves, eds.), s.p. Retirado de <http://www.alab.org.br/eventosalab/evento/pag.php?view=article&id=9> [10.9.2017]
- Savić, S. (1993). *Diskurs analiza*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerzitetu u Novom Sadu.
- Schieffelin, B., K. Woolard, & P. Kroskrity (Eds.). (1998). *Language Ideologies: Practice and Theory*. New York: Oxford University Press.
- Seargeant, P. (2009). Metaphors of possession in the conceptualisation of language. *Language & Communication*, 29(4), 383–393.

- Semino, E., Z. Demjen & J. Demmen. (2016) An Integrated Approach to Metaphor and Framing in Cognition, Discourse, and Practice, with an Application to Metaphors for Cancer. *Applied Linguistics*, 28, 1–22.
- Spolsky, B. (2003). *Language Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steen, G., et al. (2010). *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam: John Benjamins.
- Steen, G. (2015). Developing, testing and interpreting Deliberate Metaphor Theory. *Journal of Pragmatics*, 90, 67–92.
- Souza, A. (2010). Migrant Languages in a Multy-Ethnic Scenario: Brazilian Portuguese-Speakers in London. *Portuguese Studies*, 26(1), 7 –93.
- Sullivan K. (2013). *Frames and Constructions in Metaphoric Language*. Amsterdam: John Benjamins.
- Tarallo, F. (1993). Diagnosticando uma gramática brasileira. O português d'aquém e d'além mar ao final do século XIX. Em: *Português brasileiro. Uma viagem diacrônica* (I. Roberts, M. A. Kato, eds.), 69–106. Campinas: Editora UNICAMP.
- Tasić, M., & D. Stamenković (2014). Metonimija: od marginalizovanog tropa do centralnog pojmovnog mehanizma. U: *Jezič, književnost, marginalizacija – Jezička istraživanja* (B. Mišić Ilić & V. Lopičić, ur.), 251–262. Niš: Filozofski fakultet.
- Trento, A. (1989). *Do outro lado do Atlântico: Um século de Imigração Italiana no Brasil*. São Paulo: Nobel.
- Tsuda, T. (2000). Acting Brazilian in Japan: Ethnic Resistance among Return Migrants. *Ethnology*, 39(1), 55-71.
- Tsuda, T. (2003). *Strangers in the Homeland: Japanese Brazilian Return Migration in Transnational Perspective*. New York: Columbia University press.
- Van Dijk, T. A. (2004). *Critical Discourse Analysis*. London: Palgrave Macmillan.
- Van Leeuwen, T. (2005). Three models of interdisciplinarity. In: *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, Methodology and Interdisciplinarity* (R. Wodak & P. Chilton, eds.), 3–18. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Vilela, M. (2001). Reflexões sobre a política linguística nos PALOP (Países de Língua Oficial Portuguesa). *AFRICANA STUDIA*, 4, 33–48.
- Vilela, M. (2002). Reflections on Language Policy in African Countries with Portuguese as an Official Language. *Current Issues in Language Planning*, 3(3), 306–316.

- Vlahović, N. (1990). Iz istraživanja stavova o jeziku na srpskohrvatskom jezičkom području. *Sol*, 4(9): 43–51.
- Vlahović, N. (1997). Stavovi o jeziku u okviru opštih izučavanja stavova. *Kultura*, 95, 61–77.
- Wasserman, C. (2012). Transição ao socialismo e transição democrática: exilados brasileiros no Chile. *História Unisinos*, 16(1). 82–92.
- Woolard, K. (1998). Introduction: Language Ideology as a field of Inquiry. In: *Language Ideologies: Practice and Theory* (B. Schieffelin, K. Woolard & P. Kroskrity, eds.), 3–47. New York: Oxford University Press.
- Woolard, K., & B. Schieffelin. (1994). Language Ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23, 55–82.
- Yamanaka, K. (2000). 'I will go home, but when?' Labor migration and circular diaspora formation by Japanese Brazilians in Japan. In: *Japan and Global Migration – Foreign Workers and the Advent of a Multicultural Society* (M. Douglass & G. Roberts, eds.), 123–152, London / New York: Routledge
- Živanović, D. (2014) Konceptualizacija jezika pomoću metafore PROVODNIKA u srpskom jeziku u poređenju sa engleskim. *Prilozi proučavanju jezika*, 14, 59–71.

***

- Антовић, М., Д. Стаменковић & М. Тасић. (2012). Однос између знања страних језика и перцепције идентитета у пограничним општинама југоисточне Србије. *Теме*, 36(4), 1631–1656.
- Богетић, К. (2015) Метафоричка концептуализација језика у британском и српском новинском дискурсу. *Наслеђе*, 31, 137–161.
- Вучина Симовић, И. (2016). *Јеврејско-шпански језик на Балкану: Прилози историјској социолингвистици*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Вучина Симовић, И., & А. Јовановић. (2011). Улога прве генерације говорника српског језика у процесу одржавања/замене језика у дијаспори. У: *Зборник радова са V међународног научног скупа: Књижевни (стандардни) језик и језик*

- књижевности* (М. Ковачевић, ур), 335–349. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Вучина Симовић, И., & Ј. Филиповић. (2009). *Етнички идентитет и замена језика у сефардској заједници у Београду*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић, Р. (2005). Метафтонимија. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34(3), 185–191.
- Драгићевић, Р. (2010). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Илић, М. (2010а). Метапрагматички дискурс Срба из Мађарске – ауторитет стандарда и контактни варијетет. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 53(1), 177–193.
- Илић, М. (2010б). Дијаспора и дијаспорична свест: анализа усменог дискурса Срба из Чипа у Мађарској. *Гласник Етнографског института САНУ*, 58(2), 147–162.
- Илић, М. (2013). Престиж шумадијско-војвођанске екавице у Мађарској: оглед из дијахронијске социолингвистике. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 42(1), 213–227.
- Књиџар, И. (2011). Ставови Новосађана према месном говору и стандардном језику. У: *Говор Новог Сада. Свеска 2: морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине* (В. Васић & Г. Штрбац, ур.), 361–378. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ковачевић, Б. (2005). Прекључивање између стандардног облика српског језика и његових дијалеката и између екавског и ијекавског изговора. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 48(1–2), 283–297.
- Кузмановић Јовановић, А. (2013). *Језик и род. Дискурзивна конструкција родне идеологије*. Београд: Чигоја штампа.
- Лабов, В. (2014). Границе речи и њихова значења. У: *Језик и сазнање. Хрестоматија из когнитивне лингвистике* (К. Расулић и Д. Кликовац, ур.), 11–44. Београд: Филолошки факултет.
- Лејкоф, Џ. (2014). Когнитивни модели и теорија прототипа. У: *Језик и сазнање. Хрестоматија из когнитивне лингвистике* (К. Расулић и Д. Кликовац, ур.), 105–150. Београд: Филолошки факултет.
- Пипер, П., & И. Клајн. (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

- Расулић, К. & Д. Кликовац (ур.) (2014). *Језик и сазнање. Хрестоматија из когнитивне лингвистике*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Симовљевић Јокић И., & И. Лазић Коњик. (2011). Ставови Петроварадинаца према месном говору и стандардном језику. У: *Говор Новог Сада. Свеска 2: морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине* (В. Васић & Г. Штрбац, ур.), 399–411. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Средојевић, Д. (2011). Препознавање новосадског изговора и ставови према њему. У: *Говор Новог Сада. Свеска 2: морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине* (В. Васић & Г. Штрбац, ур.), 378–399. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Филиповић, Ј. (2014). Теоријски концепти и специфичности језичке образовне политике. У: *Језици у образовању и језичке образовне политике* (Ј. Филиповић & О. Дурбаба, ур.), 17–33. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Херартс, Д. (2015). Реконтекстуализација граматике: подлежаћи трендови у тридесетогодишњем постојању когнитивне лингвистике. У: *Језик и сазнање. Хрестоматија из когнитивне лингвистике* (К. Расулић и Д. Кликовац, ур.), 459–489. Београд: Филолошки факултет.
- Шевкушић, С. (2006). Основне методолошке претпоставке квалитативних истраживања. *Зборник института за педагошка истраживања*, 38(2), 299–316.
- Шуваковић, У. (2000). *Испитивање политичких ставова*. Београд: Завод за уџбенике.

PRILOG

Transkripti delova snimljenog materijala

Iz individualnih polustrukturiranih intervjuua:

[1] (1979, Žuis de Fora, Minas Žerais, profesorka klavira, nezaposlena, ali se samostalno bavi umetničkim i pedagoškim aktivnostima)

[1.1] IS: Por que é que você acha que umas línguas são difíceis e outras fáceis de aprender?

Zašto misliš da su neki jezici teški a drugi laki za učenje?

[1.2] SG: Por que eu acho que uma língua é mais.. é mais difícil de aprender do que uma outra?

Zašto mislim da je jedan jezik lakši.. lakši za učenje od nekog drugog?

[1.3] IS: Isso.

To.

[1.4] SG: Então.. As linguas são todas diferentes, né? Toda língua é diferente. Isso depende varia muito dependendo das formas de uma língua.

Dakle.. Svi jezici su različiti, zar ne? Svaki jezik je drugačiji. To zav- to se razlikuje u zavisnosti od oblika jezika.

[1.5] IS: Que formas?

Kakvih oblika?

[1.6] SG: As formas, quer dizer, os traços da língua.. a: Uma língua tem certos traços que a outra não tem, certas características que fazem com que seja, com que pra gente seja difícil de aprender, né?.. A estrutura da língua pode ser algo que.. algo que a gente vê como fácil ou difícil..

Oblika, mislim, crta jezika.. a: Jedan jezik ima određene crte koje drugi nema, određene odlike koje čine da on, da nama bude teško da ga naučimo, zar ne?.. Struktura jezika može biti nešto što.. nešto što vidimo kao lako ili teško..

[1.7] IS: Ahã.

Aha.

[1.8] SG: Eu acho que.. que quanto mais os traços da língua que você ap- que você aprende são diferentes dos traços de sua língua materna, tanto mais resulta.. resulta difícil você aprender.

Mislim da.. da što se više crte jezika koji uč- koji učiš razlikuju od crta tvog maternjeg jezika, to ti je.. to ti je teže da naučiš.

[1.9] IS: Entendi.

Razumem.

(...)

[1.10] IS: Você acha que tem mais algum fator que determina se uma língua estrangeira é difícil de aprender ou:, ou é só a estrutura dela mesmo?

Misliš li da postoji još neki faktor koji utiče na to da li je neki strani jezik težak za učenje ili:, ili je to baš samo njegova struktura?

[1.11] SG: Bom.. Eu acho.. Deve ter outros fatores que determinam né?..

Pa.. Mislim.. Mora biti da ima i drugih faktora koji to određuju, zar ne?..

[1.12] IS: Ahã..

Aha..

[1.13] SG: Pode ser a motivação da gente.. Se a gente é motivado.. Se gosta de uma certa língua mesmo.. Aí pode ser mais fácil de aprender, talvez.

To može biti naša motivacija.. Da li smo motivisani.. Da li nam se baš sviđa određeni jezik.. Tada učenje može biti lakše, možda.

(...)

[1.14] IS: Você: quando dá aulas de piano, você fala inglês com seus alunos?

Ti: kada daješ časove klavira, pričaš engleski sa učenicima?

[1.15] SG: Sim. Falo inglês. Todos os meus alunos falam inglês.. Eu passei um tempo nos Estados Unidos, sabe? E lá eu: eu aprendi inglês bas- bastante bem, acredito. Então: eu.. Mesmo no Brasil eu dei aulas de piano pros estrangeiros. A minha: a minha grande vantagem foi, sempre foi o fato de poder dar aulas em inglês. Isso: hoje em dia isso é um bom recurso no mercado de trabalho, né?

Da. Pričam engleski. Svi moji učenici govore engleski.. Ja sam provela neko vreme u Sjedinjenim Državama, znaš? I tamo sa:m naučila sam engleski dos- dosta dobro, verujem. Dakle: ja.. Čak i u Brazilu sam davala časove klavira strancima. Moja: moja

velika prednost je bila, uvek je bila to što mogu da dajem časove na engleskom. To: u današnje vreme to je dobar resurs na tržištu rada, zar ne?

(...)

[1.16] IS: Em que língua se comunicam você e o Nikola?

Na kom jeziku se sporazumevate ti i Nikola?

[1.17] SG: O Nikola fala inglês muito bem, então: a gente se comunica em inglês desde que se conheceu.. Ma:s mas ele gosta muito de português e quer aprender.

[2] (1987, Arakažu, Seržipe, programerka, zaposlena u kompaniji za razvoj softverskih tehnologija)

[2.1] IS: Então, você gosta de aprender línguas estrangeiras?

Znači, voliš da učiš strane jezike?

[2.2] SG: Ah, eu gosto! Gosto bastante!.. E acho muito importante a gente aprender línguas, sabe?

Ah, volim! Baš volim!.. I mislim da je važno da učimo jezike, znaš?

[2.3] IS: Por quê?

Zašto?

[2.4] SG: Porque as línguas nos enriquecem como pessoas.. Aprendendo as línguas a gente aprende coisas novas e diferentes=

Zato što nas jezici obogaćuju kao ličnosti.. Učeći jezike učimo nove i različite stvari=

[2.5] IS: =Ahã=

=Aha=

[2.6] SG: =A gente conhece mundos diversos, porque toda língua é diferente.

=Upoznajemo raznovrsne svetove, jer je svaki jezik drugačiji.

[2.7] IS: Diferente em que sentido?

U kom smislu drugačiji?

[2.8] SG: Bom.. Tem forma diferente, tem... Toda língua tem seus próprios detalhes, suas próprias.. sutilezas. Aí.. você.. estudando línguas estrangeiras, você encontra essa diversidade. Por exemplo, as coisas que eu.. que eu descobri estudando sérvio, eu.. nunca imaginei que isso existisse (risada).. Sabe? Também no inglês eu vi muita coisa diferente do português e assim.. No francês também, que eu estudei um pouco lá em Aracaju, na Aliança Francesa=

Pa.. Ima drugačiji oblik, ima... Svaki jezik ima sopstvene detalje, sopstvene.. finese. I onda.. ti.. učeći strane jezike, pronalaziš tu raznolikost. Na primer, ono što sam ja.. što sam ja otkrila učeći srpski, ja.. nikada nisam ni mogla da zamislim da postoji (smeh).. Znaš? I u engleskom sam videla mnogo toga drugačijeg u odnosu na portugalski i tako.. I u francuskom, koji sam učila malo tamo u Arakažuu, u Francuskoj alijansi=

[2.9] IS: =Ahã.

=Aha.

[2.10] SG: Já é um bocado de línguas que eu estudei, né? (risada)

To znači da sam već dosta jezika učila, jel da? (smeh)

[2.11] IS: Pois é!

Pa da!

[2.12] SG: Então, eu vi que cada uma delas é específica.. É peculiar, tem suas peculiaridades=

Znači, videla sam da je svaki od njih poseban.. Osoben je, ima svojih osobenosti=

[2.13] IS: =Ahã.

=Aha.

[2.14] SG: As estruturas delas todas divergem muito. Quer dizer, talvez não MUITO, mas.. mas divergem... E isso é bem parecido com as linguagens de programação, sabe?

Strukture svih njih se veoma razlikuju. zapravo, možda ne VEOMA, ali.. ali se razlikuju...

I to je vrlo slično programskim jezicima, znaš?

[2.15] IS: Ah é?

Jel?

[2.16] SG: Pois é, eu trabalho com isso=

Pa da, ja radim sa tim=

[2.17] IS: =Sei=

=Znam=

[2.18] SG: =E posso comparar.. As linguagens de programação.. tipo assim.. cada uma tem sua própria estrutura e as línguas que a gente fala também. Na prática, é a mesma coisa.

= Pa mogu da uporedim.. Programski jezici.. ono kao.. svaki ima svoju strukturu a jezici koje govorimo takođe. U praksi, to je isto.

(...)

[2.19] IS: Você falou que aprender línguas nos enriquece como pessoas=

Rekla si da nas učenje jezika obogaćuje kao ličnosti=

[2.20] SG: =Sim.

=Da.

[2.21] IS: Quais são os outros motivos que.. pelos quais você acha isso? .. Além de todas serem diferentes, específicas..

Koji su drugi razlozi koji.. zbog kojih to misliš?.. Osim toga što su svi drugačiji, posebni..

[2.22] SG: Ah, é importante pro currículo, pra poder trava- pra conseguir um trabalho melhor, para.. enfim.. te dá mais oportunidade na carreira, né?

Ah, važno je za kurikulum, da može da se ra- da se nađe bolji posao, da.. dakle.. to ti pruža više šansi u karijeri, zar ne?

[2.23] IS: É.

Da.

(...)

[2.24] SG: Um problema grande do Brasil é que a gente não fala espanhol, como o resto da América Latina.

Veliki problem Brazila je to što ne govorimo španski, kao ostatak Latinske Amerike.

[2.25] IS: Por quê?

Zašto?

[2.26] SG: Porque a gente fica excluído, sabe? Eles todos tem uma coisa que: um elo.. E a gente fica meio que fora dessa corrente, né? Às vezes fico imaginando o que: o que será se um dia a América Latina ficar totalmente unida? Que língua a gente adotaria? Como seria essa língua? Por- não poderia ser português, com certeza, porque: porque todas as nações am- latinoamericanas falam espanhol, né? Ma:s mas também não pode negligenciar os duzentos milhões de bra- de brasileiros. Então? Talvez seria uma língua totalmente nova, um ++ uma combinação de elementos, de vários elementos, adequada a todos.. Deixa pra lá, bobagem minha! Tenho boa imaginação (risada).

SG: Jer smo isključeni, znaš? Svi oni imaju jednu stvar koja: jednu sponu.. A mi ostajemo malo izvan tog lanca, zar ne? Ponekad zamišljam šta: šta će biti ako se jednog dana Latinska Amerika potpuno ujedini? Koji bismo jezik usvojili? Kakav bi bio taj jezik? Por- ne bi mogao da bude portugalski, sigurno, zato što: zato što sve am- latinoameričke nacije govore španski, zar ne? Ali: ali takođe se ne može zanemariti dvesta miliona Bra-

Brazilaca. Dakle? Možda bi to bio jedan sasvim novi jezik, jedan ++ jedna kombinacija elemenata, raznih elemenata, prilagođena svima.. Ma pusti, moje gluposti! Imam bujnu maštu (smeh).

(...)

[2.27] IS: O que é que você acha mais difícil em sérvio?

Šta smatraš najtežim u srpskom?

[2.28] SG: O que eu acho mais difícil? Bom.. As declinações, né? Gente! É genitivo, é locativo, é: é instrumental, é não sei que, é não sei das quantas. E tudo DIFERENTE! Haja paciência, meu Deus! Às vezes me dá vontade de me mudar pro sul, pra não ter que sofrer com tudo isso. Eles resolveram o problema, falam totalmente sem declinações, né? Šta smatram najtežim? Pa.. Deklinacije, jel? Ljudi! Genitiv, pa lokativ, pa: pa instrumental, pa ovo, pa ono. I svi su RAZLIČITI! Bože, daj mi strpljenja! Ponekad mi dođe da se preselim na jug, pa da ne moram da se patim sa svim tim. Oni su rešili problem, govore potpuno bez deklinacija, jel tako?

[2.29] IS: Na verdade, não é totalmente sem declinações, os dialetos deles têm suas declinações, que apenas são diferentes.

Zapravo, nije potpuno bez deklinacija, njihovi dijalekti imaju svoje deklinacije, koje su samo drugačije.

[2.30] SG: É, pode ser, mas lá tudo é menos desenvolvido, até a linguagem, todo mundo aqui me falou isso.

Da, može biti, ali tamo je sve manje razvijeno, čak i jezik, svi su mi ovde to rekli.

(...)

[2.31] IS: E se vocês tiverem um filho ou uma filha, ele ou ela vai falar português ou sérvio, ou as duas línguas?

A ako budetet dobili sina ili kćer, da li će on ili ona govoriti portugalski ili srpski, ili oba jezika?

[2.32] SG: Se a gente tiver um filho, eu gostaria que ele aprendesse a falar tanto a língua do pai, quanto a minha. Ele: bom, ele deve se focar mais no sérvio, se a gente ainda morar aqui, né? Vai ser a língua da escola dele, dos amiguinhos, né?

Ako budemo imali dete, volela bih da ono nauči da govori kako jezik oca, tako i moj. Ono: dobor, ono treba više da se usredsredi na srpski, ako mi i dalje budemo živeli ovde, jel? To će biti jezik njegove škole, njegovih drugara, jel?

(...)

[2.33] IS: E com os amigos do seu marido, você: conversa em inglês?

A sa prijateljima tvog muža, da li ti: razgovaraš na engleskom?

[2.34] SG: Eu me dou bem com os amigos de meu marido, sabe? Não tem problema nenhum, eles todos são, são gente boa, mas eu prefiro me socializar mais com brasileiros, sabe? Me sinto melhor, a gente fala nossa língua, tem nossas piadas, sabe como é que é, né?

Ja se lepom slažem sa prijateljima svog muža, znaš? Nema nikakvih problema, oni su svi, svi su dobri ljudi, ali: ali ja više volim da se družim sa Brazilcima, znaš? Bolje se osećam, pričamo naš jezik, imamo naše šale, znaš već kako je, jel?

[3] (1985, Campinas, Sao Paulo, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku)

[3.1] IS: Você acha, então, que o casal.. que o esposo deve aprender a língua da esposa e vice-versa?

Znači, misliš da bračni par.. da suprug treba da nauči jezik supruge i obrnuto?

[3.2] SG: Acho que sim. Quer dizer.. cada um tem sua própria língua, mas pode.. e deve, né?.. se.. se apropriar também da língua do parceiro.. Ou da parceira.

Mislim da da. Zapravo.. svako ima svoj vlastiti jezik, ali može.. i treba, zar ne?.. da.. da prisvoji i jezik partnera.. Ili partnerke.

[3.3] IS: Se apropriar quer dizer.. aprender, começar a falar, a usar?

Da prisvoji znači.. da nauči, da počne da ga govori, da ga koristi?

[3.4] SG: Isso mesmo. Quando a gente, a: quando a gente aprende uma língua, ela também vira nossa língua... A gente começa a falar, a usar no dia-a-dia, a.. enfim a, a.. conviver com ela.

Upravo to. Kada mi, a: kada naučimo jedan jezik, on takođe postaje naš jezik... Počinjemo da ga govorimo, da ga svakodnevno koristimo, da.. dakle da, da.. živimo sa njim.

[3.5] IS: Sim.

Da.

[3.6] SG: É assim que eu vejo as coisas.

Tako ja to vidim.

(...)

[3.7] IS: Então, você acha bom que a maioria dessas atividades comerciais seja em inglês? Znači, misliš da je dobro da većina tih komercijalnih aktivnosti bude na engleskom?

[3.8] SG: Hoje em dia o inglês é tudo! Se você não fala inglês, tchau! Você é um analfabeta e nada mais. Só quem fala inglês bem pode: pode contar com um certo prestígio na sociedade. Eu: às vezes eu penso como, o quanto eu devo agradecer aos meus pais por terem pagado meus cursos de inglês, que eu estudei desde: desde pequenininha, sabe? Se eu tiver um filho, vou fazer o mesmo. Morando aqui, ou no Brasil, ou onde for, não importa.. Pra mim sempre vai ser mais importante que o meu filho aprenda inglês do que português, ou sérvio, ou qualquer outro idioma.

U današnje vreme engleski je sve! Ako ne govoriš engleski, čao! Ti si nepismen i ništa više. Samo ko govori engleski može: može da računa na izvestan prestiž u društvu. Ja: ponekad razmišljam kako, koliko treba da zahvalim svojim roditeljima što su mi plaćali kurseve engleskog, koji sam učila o:d od malena, znaš? Ako budem imala dete, učiniću isto. Živela ovde, ili u Brazilu, ili gde god, nije važno.. Meni će uvek biti važnije da moje dete nauči engleski nego portugalski, ili srpski, ili bilo koji drugi jezik.

[4] (1971, Fortaleza, Seara, maturantkinja gimnazije, vlasnica preduzeća za dostavu hrane, majka jednog deteta)

[4.1] IS: Então, na sua página no Facebook você coloca nomes de produtos em português e em sérvio, né isso?

Znači, na svojoj stranici na Fejsbuku stavljaš imena proizvoda na portugalskom i na srpskom, jel tako?

[4.2] SG: Isso! Em inglês também, coloco em inglês.

Tako je! I na engleskom, stavljam i na engleskom

[4.3] IS: Ahã! Em inglês também.

Aha! I na engleskom.

[4.4] SG: É, porque.. cada um tem sua língua e eu quero que.. eu gosto quando muita gente entende os nome das comida, sabe?

Da, zato što.. svako ima svoj jezik i ja hoću da.. volim kada više ljudi razume nazive jela, znaš?

(...)

[4.5] IS: Você administra sua página no Facebook sozinha?

Jel sama uređuješ svoju stranicu na Fejsbuku?

[4.6] SG: Não. Quer dizer, a maioria das coisa eu posto sozinha ma:s, mas tem uma amiga minha que me ajuda, que, que escreve as receita em português e em inglês.. Inglês eu nem falo bem, né? Mas ela me ajuda nas receita em português também. Porque ela sabe escrever bem, ela sabe.. Eu não escrevo bem em português, nunca estudei pra isso, sabe? Eu terminei escola pública, então, as nossas aulas de português até a: até a sétima, não.. até a oitava série, sei lá, foi tudo uma.. Enfim, eu não domino essa linguagem, esses estilos mais altos de português.

Ne! Zapravo, većinu stvari sama postujem ali:, ali imam jednu prijateljicu koja mi pomaže, koja, koja piše recepte na portugalskom i engleskom.. Engleski i ne pričam dobro, **jel?** Ali ona mi pomaže i za recepte na portugalskom. Jer ona zna dobro da piše, ona zna.. Ja ne pišem dobro na portugalskom, nikada se nisam školovala za to, znaš? Završila sam državnu školu, tako da, naši časovi portugalskog do: do sedmog, ne.. do osmog razreda, nemam pojma, sve je to bilo.. Znači, ne vladam tim jezikom, tim višim stilovima portugalskog.

(...)

[4.7] IS: Quanto tempo você demorou pra aprender a falar sérvio?

Koliko dugo ti je trebalo da naučiš da govoriš srpski?

[4.8] SG: (suspiro) Demorei bastante.. Vários anos.. Desde que cheguei aqui eu:.. Tou aprendeno ainda, né? Mas sempre achei impor- importante, assim, falar a língua local.. Esse conhecimento tem seu valor.. É mui- muito importante pruma vida decente aqui, você não acha?

SG: (uzdah) Prilično mi je trebalo.. Više godina.. Otkad sam došla ovamo ja:.. Još uvek učim, jel? Ali uvek sam smatrala da je važ- važno, tako, da se govori lokalni jezik.. To znanje ima svoju vrednost.. Ve- veoma je važno za dostojanstven život ovde, zar ne misliš da je tako?

[4.9] IS: Claro, claro!

Naravno, naravno!

(...)

[4.10] IS: Então, você acha esses concursos públicos complicados por causa da prova escrita?

Znači, misliš da su ti javni konkursi komplikovani zbog pismenog ispita?

[4.11] SG: A escrita é muito complicada pra mim, sabe? É uma coisa estranha.. Eu sei que é a lín- que esse é o português certo, ma:s, o que é que eu posso fazer? Nunca aprendi direitim.

Pisanje je meni mnogo komplikovano, znaš? Čudno je.. Znam da je jez- da je to pravilan portugalski, ali:, šta da radim? Nikad nisam naučila kako valja.

(...)

[4.12] IS: Por que você acha que essas aulas de português na secundária foram chatas? Zašto misliš da su ti časovi portugalskog u srednjoj bili dosadni?

[4.13] SG: Português é uma língua muito difícil, sabe? Tem umas regra muito complicada mesmo.

Portugalski je mnogo težak jezik, znaš? Ima neka stvarno mnogo komplikovana pravila.

[5] (1984, Rio de Janeiro, Rio de Janeiro, menadžerka u hotelijerstvu, nezaposlena)

[5.1] IS: Por que você acha que.. aprender mais línguas é importante para o futuro negócio que.. que você e o seu marido planejam fundar?

Zašto misliš da.. da je učenje više jezika važno za budući posao koji.. koji ti i tvoj muž planirate da osnujete?

[5.2] SG: Ah, é muito importante! Hoje em dia.. Se você não domina várias línguas... É assim. Se você quer ter um negócio bom, bem-sucedido, você tem que falar muitas línguas, porque.. as línguas.. elas tem muito valor, sabe?.. muito peso=

Ah, veoma je važno! U današnje vreme.. Ako ne vladaš raznim jezicima... Ovako. Ako hoćeš da imaš dobar posao, uspešan, moraš da govoriš više jezika, zato što.. jezici.. imaju veliku vrednost, znaš?.. veliku težinu=

[5.3] IS: =Ahã=

=Aha=

[5.4] SG: =Elas.. elas dão um valor ao seu negócio, ao seu empenho.. É tipo assim, quanto mais línguas você é capaz de.. em quanto mais línguas você pode oferecer os teus serviços, o teu negócio vai ser melhor, vai ser.. vai ser mais concorrente no mercado.

=Oni.. oni daju vrednost tvom poslu, tvom zalaganju.. To je nešto kao, što više jezika možeš da.. na što više jezika možeš da pružiš svoje usluge, to će ti posao biti bolji, biće.. biće konkurentniji na tržištu.

(...)

[5.5] IS: Como tá indo o seu sérvio?

Kako ide tvoj srpski?

[5.6] SG: Ah, nossa! É tão DIFÍCIL! Mal comecei a estudar, não consigo pronunciar NADA! Nossa, é tanta consoante, é incrível! Cara, como pode ter palavra sem vogal? É realmente.. É fascinante isso! O dedo, por exemplo, vocês falam *pirst*. Nem pronunciei direitinho, né? Como pode ter uma palavra só de consoantes?

Ah, Bože! Tako je TEŠKO! Tek sam počela da učim i ne mogu da izgovorim NIŠTA! Bože, toliko je konsonanata, to je neverovatno! Brate, kako može da postoji reč bez vokala? To je zaista.. To je fascinantno! Prst, na primer, vi kažete *pirst*. Nisam ni izgovorila dobro, jel da? kako može da postoji reč samo od konsonanata?

[5.7] IS: Mas o erre da plavra prst na verdade não é uma consoante, é=

Ali „r“ iz reči prst zapravo nije konsonant, to je=

[5.8] SG: =Ah, sei lá o que é, só sei que não posso pronunciar direitinho!.. E os *če* e os *dže*, meu Deus!.. É muito duro isso, cara! A gente tenta pronunciar mas é duro (mostrando punhos fechados).

=Ah, otkud ja znam šta je, samo znam da ne mogu lepo da izgovorim!.. I sva ta *če* i *dže*, Gospode Bože! Brate, to je tako tvrdo! Pokušavamo da izgovorimo, ali je tvrdo (pokazuje stisnute pesnice).

(...)

[5.9] IS: Então, você acha difícil começar a usar todas essas regras gramaticais que vocês estão aprendendo no curso?

Znači, misliš da je teško početi koristiti sva ta gramatička pravila koja učite na kursu?

[5.10] SG: Ah, é extremamente DIFÍCIL! Porque:, uma coisa é você estudar com o livro.. no livro você tem a tabelinha, pode conferir na hora de fazer exercícios, na hora de.. mas falar mesmo.. é difícil. É bastante difícil você se lembrar da regra na hora de fa- de falar, sabe?=
=

Ah, užasno je TEŠKO! Zato što:, jedno je učiti sa knjigom.. u knjizi imaš tabelu, pa možeš da proveriš kad treba da radiš vežbanja, kad treba da.. ali da zaista pričaš.. to je teško. Veoma je teško da se setiš pravila kad treba da pri- da pričaš, znaš?=
=

[5.11] IS: =Ahã=

=Aha=

[5.12] SG: =Mas o importante é praticar, é treinar.. Igual um atleta profissional. né? (risada) O atleta chuta, chuta, treina, não desiste.. não desiste até conseguir marcar o gol, então:, então a gente tem que chutar bastante, né? (risada)

=Ali važno je vežbati, trenirati.. Kao profesionalni sportista, zar ne? (smeh) Sportista šutira, šutira, trenira, ne odustaje.. ne odustaje dok ne postigne gol, znači:, znači moramo dosta da šutiramo, zar ne? (smeh)

(...)

[5.13] SG: O Brasil é muito bem visto aqui na Sérvia e a gente tem que aproveitar isso, sabe? Aqui as pessoas querem ver, querem conhecer o Brasil de perto, porque nem todo mundo que gosta do nosso país tem condições de viajar.. Então, as possibilidades são múltiplas. Barzinho brasileiro, restaurante, botequim.. Ou uma loja que venda produtos do Brasil, ou até u:m uma casa de cultura brasileira ou algo assim.. Só tem que observar e planejar bem. Não devemos perder o nosso tempo procurando empregos que são mais pra: pras pessoas que falam só sérvio.. pros locais, né?

Brazil se veoma lepo doživljava ovde u Srbiji i mi moramo to da iskoristimo, znaš? Ovde ljudi žele da vide, žele da upoznaju Brazil izbliza, jer nema svako ko voli našu zemlju uslova da putuje.. Dakle, mogućnosti su mnoge. Mali brazilski bar, restoran, bistro.. Ili neka radnja u kojoj bi se prodavali proizvodi iz brazila, ili čak neki: neki centar brazilske kulture ili tako nešto.. Samo treba posmatrati i dobro planirati. ne treba da gubimo vreme tražeći poslove koji su više za: za ljude koji govore samo srpski.. za meštane, jel?

[6] (1972, Resife, Pernambuco, arhitektica, nezaposlena, bivša službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, majka troje dece)

[6.1] IS: Você incentiva seus filhos a estudar outras línguas?

Da li podstičeš svoju decu da uče druge jezike?

[6.2] SG: Incentivo, claro! Eles têm que estudar línguas, é o que eu sempre digo, é bom pro futuro deles.

Podstičem, naravno! Moraju da uče jezike, to uvek pričam, to je dobro za njihovu budućnost.

[6.3] IS: Em que sentido?

U kom smislu?

[6.4] SG: Como assim em que sentido?

Kako to u kom smislu?

[6.5] IS: Em que sentido é bom pro futuro deles?

U kom smislu je dobro za njihovu budućnost?

[6.6] SG: Oxente! É bom porque as línguas são valiosas, elas trazem valor pra vida da gente, elas, elas.. a:, nos enriquecem, dão possibilidades, abrem muitas portas, né não?..

Iju! Dobro je zato što su jezici vredni, oni donose vrednost u naš život, oni, oni.. a:, nas obogaćuju, pružaju mogućnosti, otvaraju mnoga vrata, zar ne?..

[6.7] IS: Sim, sim.

Da, da.

(...)

[6.8] IS: Tudo bem, seus filhos entendem e falam português, como você me disse, m:as, eles escrevem em português também? Têm alguma atividade escrita?.. E leitura? Eles leem livros em português?

Dobro, tvoja deca razumeju i govore portugalski, kao što si mi rekao, ali:, da li i pišu na portugalskom? Da li imaju nekih pisanih aktivnosti?.. A čitanje? Da li čitaju knjige na portugalskom?

[6.9] SG: Não!.. Escrever não! Ah, isso já é outra realidade.

Ne!.. Pisanje ne! Ah, to je druga realnost.

[6.10] IS: Como assim, outra realidade?

Kako to, druga realnost?

[6.11] SG: É outra realidade. A linguagem escrita, a leitura.. Sabe, a gente não escreve como fala, você entende muito bem disso, né? O português escrito é mais.. é mais elevado, ma:is.. A pessoa precisa estudar muito pra conseguir dominar a escrita em português e: e os meus filhos, eles não têm oportunidade de praticar isso, de aprender a dominar esses estilos mais elevados.. Por mais que eu goste, sabe? Eles até podem ler umas coisas.. umas coisas fúteis em português, na internete, essa linguagem mais baixa.. Mas a literatura.. Ah, isso sim é outra realidade, como eu falei.

Druga realnost. Pisani jezik, čitanje.. Znaš, mi ne pišemo onako kako govorimo, ti se u to dobro razumeš, zar ne? Pisani portugalski je.. je uzvišeniji.. Čovek mora mnogo da uči da bi ovladao pisanjem na portugalskom i: moja deca, ona nemaju priliku da to vežbaju, da nauče da vladaju tim uzvišenijim stilovima.. Koliko god bih ja to volela, znaš? Oni čak mogu da čitaju nešto.. neke bezvezne stvari na portugalskom, na internetu, taj niži jezik.. Ali književnost.. Ah, to jeste druga realnost, kao što sam rekla.

(...)

[6.12] SG: Ontem eu fui pegar minha *lična karta* lá no: no *SUP*, na Delegacia *za stranca*, e aí... Nossa Senhora! Olha só como eu tou falando!

Juče sam otišla u *SUP* da uzmem svoju *ličnu kartu*, u *Upravi za strance* i onda... Gospode Bože! Vidi samo kako govorim!

[6.13] IS: Como?

Kako?

[6.14] SG: Tou misturando as coisas, tou falando, não tou falando nem português nem sérvio=

Mešam stvari, govorim, ne govorim ni portugalski ni srpski=

[6.15] IS=Mas, a gente se entende!

=Ali, razumemo se!

[6.16] SG: Não, você tá entendendo, porque você fala as duas línguas... Mas, imagine só eu falar assim com alguém do Brasil, não é legal.. Se a gente conversa em português, vamo conversar em português, né? Outro dia o Mirko me chamou atenção a essas minhas misturas, falou “Marta, tu tá falando tudo misturado”, e tem razão! Eu comecei a misturar tudo, vou acabar estragando o meu português.. E o meu sérvio também, se continuar assim. Tou criando uma mistura que não é boa e: Eu sempre falei bem português e acho que aprendi sérvio bastante bem... Agora: misturar?... Não é bom.. Não é bom nem aqui na Sérvia, conversando com sérvios, nem no Brasil.

Ne, ti razumeš, jer ti govoriš oba jezika... Ali, zamisli samo da tako pričam u Brazilu, to nije dobro.. Ako razgovaramo na portugalskom, hajde da razgovaramo na portugalskom, zar ne? Pre neki dan mi je Mirko skrenuo pažnju na ta moja mešanja, rekao mi je „Marta, ti govoriš sve pomešano“, i ima prava! Počela sam sve da mešam, na kraju ću upropastiti svoj portugalski.. A i svoj srpski, ako ovako nastavim. Stvaram nekakvu mešavinu koja nije dobra i: Ja sam uvek dobro govorila portugalski i mislim da sam naučila srpski prilično dobro... I sa:d da mešam?... Nije to dobro.. Nije dobro ni ovde u Srbiji, kad pričam sa Srbima, niti u Brazilu.

(...)

[6.17] SG: A gente não escreve como fala, tu sabe, né? A gente.. E pra poder aprender a escrever bem, tem que ler mui- e muito! Pra poder dominar a língua certa, a pessoa tem que ter lido bastante, é o que eu sempre digo e: e sempre repito pros meus filhos.

Mi ne pišemo onako kako govorimo, ti to znaš, zar ne? Mi.. A da bi mogao da naučiš da pišeš dobro, moraš da čitaš mno- i to mnogo! Da bi mogao da vlada pravilnim jezikom, čovek mora prethodno dosta toga da pročita, to ja uvek kažem i: i ponavljam svojoj deci.

[6.18] IS: Eles leem bastante?

Jel oni dosta čitaju?

[6.19] SG: Eu gostaria que lessem mais, sabe? Eu vejo que essa criançada toda hoje em dia não lê nada. Até comentei isso com a professora de literatura na escola deles, uma vez na *roditeljski sastanak*. Falei, essas crianças não vão saber falar nada direito, vão acabar com a língua sérvia, só falam palavrão, só falam.. É terrível como a leitura tá perdendo espaço. E com isso a boa linguagem também.

Ja bih volela da čitaju više, znaš? Vidim da ova dečurlija u današnje vreme ništa ne čita. Čak sam to prokomentarisala i nastavnici književnosti u njihovoj školi, jednom na *roditeljskom sastanku*. Rekla sam, ova deca ništa neće znati da kažu pravilno, uništiće srpski jezik, samo psuju, samo pričaju.. Užasno je kako čitanje gubi prostor. A sa njim i dobar jezik.

(...)

[6.20] SG: Eu sei que é importante estudar inglês e tudo mais, ma:s, não é só isso, o inglês não é tudo que existe. O inglê:s, ele estraga as nossas línguas, veja só como falam as pessoas jovens! E é a mesma coisa aqui e no Brasil, sabia? Lá poucos falam inglês bem, mas usam palavras do inglês o tempo todo.. E aqui eu vejo muito isso. Os amigos dos meus filhos tudo fal assim, os jovens em geral.. Isso vai acabar com a língua sérvia, se vocês não tomarem cuidado dela.

Znam da je važno učiti engleski i sve to, ali:, nije samo to, engleski nije sve što postoji. Engleski:, on upropašćava naše jezike, pogledaj samo kako pričaju mladi! I isto je to i ovde i u Brazilu, jesi znao? Tamo malo ljudi priča engleski dobro, ali koriste reči iz engleskog sve vreme.. A ovde vidim dosta toga. Drugari moje dece svi tako pričaju, mladi uopšte.. To će uništiti srpski jezik, ako se ne budete brinuli o njemu.

(...)

[6.21] IS: Em que língua você fala com o Slavko?

Na kom jeziku pričaš sa Slavkom?

[6.22] SG: O Slavko fala várias línguas.. E todas ele fala bem. Ele aprendeu português bem rápido.. Mas até ele aprender a gente se comunicava mais em sérvio.

Slavko govori više jezika.. I sve ih govori dobor. Naučio je portugalski vrlo brzo.. Ali dok nije naučio komunicirali smo na srpskom.

[6.23] IS: Ahã.

Aha.

[6.24] SG: E agora é às vezes em sérvio, às vezes em português.. Não sei, não tem regra (risada).

A sada nekad na srpskom, nekad na portugalskom.. Ne znam, nema pravila (smeh).

(...)

[6.25] SG: Nossa! Odeio quando tenho que ir na *opština*, sabe? Dá um calofrio na cabeça quando penso naquela papelada toda que tenho que preencher. É muito difícil entender aquela linguagem burocrática.. É terrível isso, terrível!.. Sempre peço ao Slavko que vá comigo, mas ele nem sempre pode, né?

Bože! Mrzim kad moram da idem u *opštinu*, znaš? Kosa mi se diže na glavi kad pomislim na one papire koje moram da popunim. Vrlo je teško razumeti taj birokratski jezik.. Užasno je to, užasno!.. Uvek tražim od Slavka da ide sa mnom, ali ne može on uvek, jel?

[7] (1975, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, pravnica, službenica brazilskog Ministarstva spoljnih poslova)

[7.1] IS: Qual é a importância de conhecimento de línguas no seu trabalho?

Kakva je važnost poznavanja jezika na tvom poslu?

[7.2] SG: Bom.. Eu diria que é muito significativa. A língua é uma ferramenta muito útil pro nosso trabalho, pros serviços que a gente presta=

Pa.. rekla bih da je veoma značajna. Jezik je veoma koristan alat za naš rad, za usluge koje pružamo=

[7.3] IS: =Ahã=

=Aha=

[7.4] SG: =pro.. pra poder se comunicar.. tanto com os colegas e com os chefes, como:, como com o público, que pode ser multilíngue, que pode.. pode ser falante de línguas diversas, né?

=za.. da možemo da komuniciramo.. kako sa kolegama i šefovima, tako:, tako i sa javnošću, koja može biti višejezična, koja može.. može da se sastoji od govornika raznih jezika, zar ne?

(...)

[7.5] IS: Se vocês conseguirem ter um filho.. E: claro, vamos torcer bastante que isso aconteça=

Ako budete uspeli da dobijete dete.. I: naravno, nadajmo se da će se to desiti=

[7.6] SG: =É, estamos torcendo=

=Da, mi se nadamo=

[7.7] IS: =Vocês vão ensinar esse filho.. Quer dizer, esse filho vai crescer aqui, ma:s, você gostaria que ele aprendesse português também?

=Da li ćete naučiti to dete.. Mislim, to dete će odrastati ovde, ali:, da li bi volela da ono nauči i portugalski?

[7.8] SG: Com certeza! Ué! Ele vai ser brasileiro, né?.. Então? Português vai ser a língua dele!.. É a nossa língua, a língua dos brasileiros, é.. O brasileiro deve falar português, mesmo morando fora do Brasil.

Svakako! Hej! Biće Brazilac, zar ne?.. Prema tome? Portugalski će biti njegov jezik!.. To je naš jezik, jezik Brazilacâ, to je.. Brazilac treba da govori portugalski, i onda kada živi van Brazila.

(...)

[7.9] IS: Bom, além do fato de o seu futuro filho ser brasileiro ou brasileira e:, ter que falar português por isso, como você di-, acabou de dizer.. Você acha que se ele falar português isso: isso pode ser útil pra ele mesmo ele morando no exterior?

Dobro, osim činjenice da će tvoje buduće dete biti Brazilac ili Brazilka i:, da će zato morati da govori portugalski, kao što si rek-, upravo rekla.. Da li mi smatraš da ako ono bude govorilo portugalski da to: to može da bude korisno za njega iako živi u inostranstvu?

[7.10] SG: Com certeza! Eu acho que.. o português brasileiro é uma língua com valor.. valor cultural, em primeiro lugar.. então, se ele falar português ele vai poder.. ele vai poder conhecer a cultura do Brasil, que é o país dele também né?.. ele vai poder se orgulhar dessa cultura e: veja só, por exemplo, as pessoas que falam português aqui, os sérvios que falam português, como eles contrinuem para a difusão da nossa cultura.. É por que entendem, aí podem transmitir, né?

Svakako! Mislim da.. da je brazilski portugalski jezik koji ima vrednost.. kulturnu vrednost, na prvom mestu.. dakle, ako ono bude govorilo portugalski, moći će.. moći će

da upozna kulturu Brazila, koji je i njegova zemlja, zar ne?.. moći će da se ponosi tom kulturom i: pogledaj samo, na primer, ljude koji ovde govore portugalski, Srbe koji govore portugalski, kako oni doprinose širenju naše kulture.. To je zato što razumeju, pa mogu i da prenesu, zar ne?

(...)

[7.11] IS: Ah, você vai ter aula de sérvio logo depois? Que bom! Como tá indo?

Ah, imaćeš čas srpskog odmah posle? Super! Kako ide?

[7.12] SG: Tá: tá indo bem ma:s Nossa! Os *padeža*! (risada)

Ide: ide dobro ali: Bože! *Padeži*! (smeh)

[7.13] IS: Ah, *padeži*!

Ah, *padeži*!

[7.14] SG: Que loucura, hein?.. Que coisa mais louca! Gente! Tou confundino tudo, os *og*, os *om*, do genitivo, do acusativo, Nossa! O sérvio é uma loucura! Lou- cu- ra!

Kakvo ludilo, a?.. Kakva luda stvar! Ljudi! Sve mešam, *og*, *om*, za genitiv, za akuzativ, Bože! Srpski je ludilo! Lu- di- lo!

(...)

[7.15] IS: Você já lê alguma coisa em sérvio?

Da li već čitaš nešto na srpskom

[7.16] SG: Não. Infelizmente, ainda não. Mas vou tentar daqui a pouco. A professora já me indicou uns livros bons que não tem.. assim, que não tem muita linguagem complicada, né? E eu quero aprender sérvio melhor também por isso. Pra poder mergulhar na cultura de vocês, que é muito rica e diversa. É importante aprender sérvio justamente por isso. É uma língua que nos traduz muita cultura, muitos valores culturais.

Ne. Nažalost, još uvek ne. Ali pokušaću uskoro. Profesorka mi je već preporučila neke knjige koje nemaju.. onako, koje nemaju mnogo komplikovanog jezika, jel? A ja želim da naučim srpski i zbog toga. Da mogu da zaronim u vašu kulturu, koja je veoma bogata i raznovrsna. Važno je da se nauči srpski upravo zbog toga. To je jezik koji nam prenosi mnogo kulture, mnogo kulturnih vrednosti.

(...)

[7.17] SG: Pronto, vou desistir das declinações e vou pro sul da Sérvia (risada).

SG: Gotovo, odustaću od deklinacija i otići ću na jug Srbije (smeh).

[7.18] IS: Por que pro sul?

Zašto na jug?

[7.19] SG: Por que lá não tem declinações. Aí vai parecer mais que eu falo tudo certo (risada). Outro dia a professora me corrigiu uma frase e me disse que só no sul pode ser assim, porque eles não declinam as palavras. Eles têm as pessoas do sul têm uma linguagem mais primitiva, menos desenvolvida, né isso?

Jer tamo nema deklinacija. Onda će više izgledati kao da pričam sve ispravno (smeh). Neki dan mi je profesorka ispravila jednu rečenicu i rekla mi je da samo na jugu može biti tako, jer oni ne dekliniraju reči. Oni imaju: ljudi sa juga imaju jedan primitivniji jezik, manje razvijen, jel tako?

[8] (1982, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, pedagoškinja, nezaposlena)

[8.1] IS: Bom, se você conseguir desenvolver algumas atividades profissionais na área de dança.. você acha que.. qual a importância do conhecimento de línguas nisso?

Dobro, ako uspeš da razviješ neke profesionalne aktivnosti u oblasti plesa.. da li misliš da.. koja je važnost poznavanja jezika u tome?

[8.2] SG: Ah, muito grande.. Com certeza!.. A língua é um instrumento imprescindível no processo de ensino de dança, sabe?.. Porque não adianta você só mostrar os passos, tem que explicar, tem que falar sobre todas as coisas também=

Ah, vrlo velika.. Sigurno!.. Jezik je nezaobilazno sredstvo u procesu nastave plesa, znaš?.. Jer ne vredi da samo pokazuješ korake, moraš i da objasniš, moraš i da govoriš o svemu tome=

[8.3] IS: =Claro, claro!

=Naravno, naravno!

(...)

[8.4] SG: Eu tenho muita dificuldade na pronúncia. Nossa! Quantas consoantes! Tudo junto, vocês juntam isso tudo! Sabe, quando eu vi pela primeira vez no letreiro no ônibus a palavra *trg*, eu: eu pen- pensei que fosse uma abreviação (risada). Só depois que, só depois me explicaram que é “praça” (risada). Em português não existe isso. Bom, você sabe, né? Nós não temos tanta consoante assim.. A língua servia me parece muito dura, sabe? Não sei.. Acho que tanta:s, tanto:s, tantas consoantes juntas... É uma língua dura, com certeza (risada).

Imam dosta poteškoća u izgovoru. Bože! Koliko konsonanata! Sve zajedno, vi sve spajate! Znaš, kad sam prvi put videla na natpisu na autobusu reč *trg*, ja: ja sam mislila da je neka skraćena (smeh). Tek nakon što, tek posle su mi objasnili da je „*trg*“ (smeh). U portugalskom to ne postoji. Dobro, ti to znaš, zar ne? Mi nemamo toliko konsonanata.. Srpski jezik mi se čini veoma tvrdim, znaš? Ne znam.. Mislim da toliki:, tolike:, toliki konsonanti zajedno... To je tvrd jezik, svakako (smeh).

(...)

[8.5] SG: Mas, as pessoas que pretendem aprender as dan- as danças tradicionais brasileiras, elas, essas pessoas devem falar pelo menos o mínimo de português, porque= Ali, ljudi koji nameravaju da nauče brazilske tradicionalne ples- plesove, oni:, ti ljudi treba da govore barem malo portugalskog, jer=

[8.6] IS: =Ahã=

=Aha=

[8.7] SG: =você tem que: tem que entender a cultura dessas.. tem que entrar no contexto, sabe? A língua portuguesa É importante pra quem gosta.. a: pra quem quer conhecer a cultura brasileira, né? É importante fazer uma divulgação da língua portuguesa.. Quer dizer, no âmbito de ensi- ensino de expressões culturais...

=ti moraš da: moraš da razumeš kulturu tih.. moraš da uđeš u kontekst, znaš? Portugalski jezik JESTE važan za onog ko voli.. a: za onog ko hoće da upozna brazilsku kulturu, zar ne? Važno je širiti portugalski jezik.. Mislim, u kontekstu nas- nastave kulturnih izraza...

[8.8] IS: Ahã.

Aha.

[8.9] SG: E eu vejo muito interesse por tudo isso aqui na Sérvia.. O que é muito bom pra mim e quero: quero contribuir, quero: dentro das minhas possibilidades, né? Se eu puder ensinar um pouco de cul- de certas expressões culturais brasileiras e: e mostrar que o português é interessante, vai s:er vai ser muito legal.

Vidim veliko interesovanje za sve to ovde u Srbiji.. Što je veoma dobro za mene i želi:m želim da doprinesem, žel:m u skladu sa svojim mogućnostima, jel? Ako budem mogla da podučavam malo kul- određenih brazilskih kulturnih izraza i: i da pokažem da je portugalski zanimljiv, biće: biće super.

(...)

[8.10] SG: Eu comecei a estudar alemão um pouco e espero: espero poder estudar mais. Até incentivo o meu marido a estudar também, sabe? Porque alemão é muito importante hoje em dia, principalmente para o trabalho, né? Ele abre muitas oportunidades.

Počela sam malo da učim nemački i nadam se: nadam se da ću moći da ga učim više. Čak podstičem i muža da ga takođe uči, znaš? Zato što je nemački veoma važan u današnje vreme, naročito za posao, zar ne? On otvara mnoge mogućnosti.

(...)

[8.11] IS: Em que língua você fala com o Bojan?

Na kom jeziku pričaš sa Bojanom?

[8.12] SG: Eu falo com o Bojan em português.. Claro, quando nos conhecemos, era tudo em inglês, mas ele conseguiu aprender o básico bem rápido, assim, e desde então: desde então praticamente a gente fala só em português.. E ele tá, ele tá progredindo bastante.

Sa Bojanom pričam na portugalskom.. Naravno, kad smo se upoznali, sve je bilo na engleskom, ali je on uspeo da nauči osnove, onako, vrlo brzo i od tada: od tada praktično pričamo samo na portugalskom.. On, on dosta napreduje.

[9] (1986, Brazilija, Federalni Distrikt, profesorka flaute, nezaposlena, ali se samostalno bavi umetničkim i pedagoškim aktivnostima, majka jednog deteta)

[9.1] IS: O conhecimento de línguas foi importante pra sua carreira no exterior?

Da li je znanje jezika bilo važno za tvoju karijeru u inostranstvu?

[9.2] SG: Foi, sem dúvida. Foi bastante importante.. Pra gente con- construir a carreira no exterior tem que, tem que falar a língua local né=

Bilo je, nema sumnje. Bilo je veoma važno.. Da bismo iz- izgradili karijeru u inostranstvu moramo, moramo da znamo lokalni jezik, jel da=

[9.3] IS: =Pois é=

=Pa da=

[9.4] SG =Também tem que falar inglês, que é:, que já é uma língua internacional, né? Todo mundo fala inglês hoje em dia.. No final das contas.. As línguas são, a: são instrumentos impor- importantes no trabalho da gente, nas atividades prof- profissionais que a gente desenvolve.. Essa tem sido a minha experiência.. quer dizer, vivendo no exterior.

=Moramo da govorimo i engleski, koji je:, koji je već međunarodni jezik, zar ne? Danas svi govore engleski.. Na kraju krajeva.. Jezici su, a: važ- važna sredstva u našem radu, u prof- profesionalnim aktivnostima koje razvijamo.. To je moje iskustvo.. mislim, tokom života u inostranstvu.

(...)

[9.5] IS: E o português? Foi importante para a sua carreira no exterior também? Lá na Bélgica e agora aqui na Sérvia?

A portugalski? Da li je i on bio važan za tvoju karijeru u inostranstvu? Tamo u Belgiji i sada ovde u Srbiji?

[9.6] SG: Foi... Não da mesma maneira, mas posso dizer que foi.. a: como eu trabalho com, com a música brasileira antiga, né? Eu:, eu às vezes trabalhava com as pessoas, com os músicos que tocam esse gênero, ma:s, mas não falam português ou:, não leem trabalhos es- trabalhos escritos sobre essas músicas em português.. Aí:, eu era muitas vezes a única que falava português na orquestra, a única integrante da orquestra que falava português.. Aí eu tinha que explicar tudo, traduzir, sabe? O resultado foi uma certa:, uma certa posição privilegiada que eu consegui na orquestra, ou seja, a minha própria língua me assegurou essa posição e:, acabou sendo.. eu vi que português tem muito valor sim.. Pode ter, em determinadas situações.

Bio je.. Ne na isti način, ali mogu da kažem da je bio.. a: pošto ja radim sa:, sa starom brazilskom muzikom, jel? Ja:, ja sam ponekad radila sa ljudima, sa muzičarima koji sviraju taj žanr, ali:, ali ne govore portugalski ili:, ne čitaju pis- pisane radove o toj muzici na portugalskom.. I onda:, ja sam često bila jedina koja govori portugalski u orkestru, jedina članica orkestra koja govori portugalski.. I tako sam morala sve da objašnjavam, da prevodim, znaš? Rezultat je bila jedna:, jedna privilegovana pozicija koju sam zadobila u orkestru, odnosno, moj vlastiti jezik mi je obezbedio tu poziciju i:, na kraju.. videla sam da portugalski ima veliku vrednost.. Može je imati, u određenim situacijama.

(...)

[9.7] IS: O seu filho, então, conversa com o pai em sérvio, né isso?

Tvoj sin, dakle, razgovara sa ocem na srpskom, jel tako?

[9.8] SG: Sim, ele conversa com o Boban em sérvio, só em sérvio. E com os avós também, com os pais do Boban.. Só comigo que ele conversa em português.. Ah! E às vezes com o Boban também, na verdade! É.. Eles conversam um pouco em português, mas muito

mais em sérvio, sabe? E isso é importante, é importante que o Boban converse com ele em sérvio, pra preparar ele pra escola, sabe? Quer dizer, primeiro pra creche, né? Lá ele vai falar só sérvio com outras crianças, e aí, o sérvio é mais importante pra ele no momeno, no momento.. Tipo assim, o sérvio vai ser a primeiro instrumento da escolarização dele.

Da, on razgovara sa Bobanom na srpskom, samo na srpskom. I sa babom i dedom, sa Bobanovim roditeljima.. Samo sa mnom razgovara na portugalskom.. Ah! Ponekad i sa Bobanom, u stvari! Da.. Oni razgovaraju malo na portugalskom, ali mnogo više na srpskom, znaš? I to je važno, važno je da Boban priča sa njim na srpskom, da ga spremi za školu, znaš? Zapravo, prvo za vrtić, jel? Tamo će on pričati samo na srpskom sa drugom decom, prema tome, srpski je važniji za njega trenuno, trenutno.. Ono kao, srpski će biti prvo sredstvo za njegovo školovanje.

(...)

[9.9] SG: Os sérvios aprendem idiomas com facilidade. Então, eu acho que se eu: se eu der aulas de português, não vai ser difícil explicar.. O português, ele realmente É uma língua difícil, mas o sérvio também é.. E quem domina a gramática de sérvio, deve ter facilidade de aprender português. Eu acho que: que até por isso vocês falam português tão bem, sabe? E outras línguas né?

Srbi s lakoćom uče strane jezike. Prema tome, mislim da ako ja: ako ja budem davala časove portugalskog, neće biti teško objasniti.. Portugalski, to zaista JESTE težak jezik, ali i srpski je.. A ko vlada gramatikom srpskog, trebalo bi s lakoćom da nauči portugalski. Mislim da: da vi čak zbog toga govorite portugalski tako dobro, znaš? I druge jezike, zar ne?

(...)

[9.10] IS: Quando você começou a estudar sérvio?

Kada si počela da učiš srpski

[9.11] SG: Ah, comece:i comecei logo depois da chegada a Sérvia.. No início estudei muito pouco, até resolver umas outras coisas mais importantes, mas depois.. Sempre tentei estudar, não perder continuidade, sabe? Apesar de todos os compromissos.. Porque sempre achei bom falar sérvio, sempre achei.. Acho que é muito importante pra qualquer estrangeiro que pretende morar e trabalhar aqui.

Ah, počela sa:m počela sam odmah nakon dolaska u Srbiju.. U početku sam učila vrlo malo, dok nisam rešila neke druge važnije stvari, ali posle.. Uvek sam pokušavala da učim, da ne izgubim kontinuitet, znaš? Uprkos svim obavezama.. Jer sam uvek smatrala da je dobro da se govori srpski, uvek sam smatrala.. Smatram da je to veoma važno za bilo kog stranca koji namerava da živi i radi ovde.

[10] (1965, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, ekonomistkinja, nezaposlena, ranije je bila vlasnica privatnog preduzeća u Brazilu, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[10.1] IS: Você me contou uma vez que organizou umas aulas de inglês, a:, em sua: empresa.

Jednom si mi ispričala da si organizovala neke časove engleskog, a:, u svojoj: firmi.

[10.2] SG: Sim, eu dava aulas pros meus funcionários, até pro meu ex-companheiro que era também, trabalhava comigo, até pra ele.

Da, davala sam časove svojim zaposlenima, čak i svom bivšem partneru koji je isto bio, koji je radio sa mnom, čak i njemu.

[10.3] IS: Como foi essa experiência de dar aulas? a:

Kakvo je bilo to iskustvo davanja časova? a:

[10.4] SG: Foi muito gratificante porque:, o meu trabalho, né? O trabalho como administradora da minha própria empresa, trabalhava como administradora da minha própria empresa, então eu tinha as minhas atividades, e: compartilhar conhecimento é uma coisa que sempre me trouxe muito prazer.. Então, eu gostei dessa experiência, foi bem boa, sempre acho assim que:, eu acredito muito que: a:s possibilidades humanas são enormes, são inúmeras, que ninguém fica limitado só ao que sabe, que a gente tem como se expandir mui- e muito. ++ a pessoa pode não se tornar a: exímia, professora, né? Ou a pessoa que vai, que quer aprender piano, nem todos têm condições de ser virtuosos, mas todo mundo tem condições de aprender um pouco, né? E nesse sentido eu acredito que seja possível dar aulas, né? Compartilhar o conhecimento. Bilo je veoma zahvalno zato što:, moj posao, jel? Posao upravnice sopstvene firme, radila sam kao upravnica sopstvene firme, tako da sam imala svoje aktivnosti, i: deliti znanje je nešto što mi je uvek pružalo dosta zadovoljstva.. Dakle, dopalo mi se to iskustvo, bilo je veoma dobro, uvek mislim da:, čvrsto verujem da: su: ljudske mogućnosti

ogromne, bezbrojne, da niko nije ograničen samo na ono što zna, da možemo da rastemo mno- i to mnogo. ++ čovek ne mora da postane a: savršen, profesor, jel? Ili neko ko će, ko hoće da nauči da svira klavir, nemaju svi uslova da postanu virtuozi, ali svako ima uslova da nauči malo, zar ne? I zato mislim da je moguće davati časove, jel? Deliti znanje.
(...)

[10.5] IS: Você acha a pronúncia do sérvio.. difícil? (...)

Da li smatraš da je izgovor srpskog.. težak? (...)

[10.6] SG: É. Eu acho acho difícil.. Acho difícil sim, que te:m todo esse encontro de consoantes, né? Pra nós é bastante difícil. Não é fácil.

Da. Smatram da je težak.. Smatram da jeste težak, jer ima: sve te skupine konsonanata, jel? Za nas je prilično težak. Nije lak.

(...)

[10.7] SG: Agora, no caso, eu tenho uma, a minha outra colega brasileira=

E sad, u ovom slučaju, imam jednu, svoju drugu koleginicu Brazilku=

[10.8] IS: =Ahã=

=Aha=

[10.9] SG: =A Marta, ela tem bastante dificuldade, porque ela falou que ela não era boa em português, sabe? Nessa questão, ela sabe, o inglês dela é fluente, mas ela não sabe a: distinguir se algo, o que é que é adjetivo, o que é que é substantivo, o que é advérbio=
=Martu, ona ima dosta poteškoća, jer je rekla da nije bila dobra u portugalskom, znaš? Po tom pitanju, ona zna, njen engleski je tečan, ali ona ne zna a: da razlikuje da li je nešto, šta je pridev, šta je imenica, šta je prilog=

[10.10] IS: =Ahã!=

=Aha!=

[10.11] SG: =Então, isso ela não tem na mente, então pra, em mente, então pra ela é um pouco mais difícil, ela falou. Né? Pra mim é um pouco mais fácil, porque: eu, eu era boa em português também.. Não só da área, né? Ma:s eu tenho facilidade pra aprender línguas e até essas questões gramaticais.

=Tako da ona to nema u svesti, pa je, u svesti, pa je njoj malo teže, kako je rekla. Jel? Meni je malo lakše, je:r ja, ja sam bila dobra u portugalskom takođe.. Nisam iz te oblasti, jel? Ali: lako mi je da učim jezike i čak i ta gramatička pitanja.

(...)

[10.12] SG: Toda vez que eu chego num lugar eu tento: encontrar em primeiro lugar os brasileiros e tentar fazer amizades, né? Foi uma felicidade pra mim ter a Marta como minha colega. São só cinco alunos e duas são brasileiras.

Svaki put kad dođem negde pokušava:m da na prvom mestu nađem Brazilce i pokušam da se sprijateljim, jel? Bila je prava sreća da ovde imam Martu kao koleginicu. Ima samo pet učenika i dve su Brazilke.

[11] (1983, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena, jedno dete)

[11.1] IS: O que te parece mais difícil em sérvio, assim, logo no início de sua aprendizagem, no primeiro contato?

Šta ti se čini najtežim u srpskom, ovako odmah na početku učenja, pri prvom kontaktu?

[11.2] SG: Ah, é a pronúncia.. As consoantes.

Ah, izgovor.. Konsonanti.

[11.3] IS: Ahã.

Aha.

[11.4] SG: Pra mim é muito estranho ver tanta consoante junta assim, sabe? Não é natural isso. Parece que as pessoas nem falam com fluidez, sabe? Ou seja... Sei lá, o sérvio é tão: é tão afiado, você:s vocês quando falam parece que picam (risada).

Meni je čudno kad vidim toliko konsonanata zajedno, znaš? Nije to prirodno. Izgleda da ljudi i ne govore tečno, znaš? Odnosno... Nemam pojma, srpski je tako: tako je oštar, vi: vi kao da bodete kad pričate (smeh).

(...)

[11.5] SG: Meu noivo tem bastante facilidade de aprender idiomas, então, eu acho que ele vai aprender português fá- relativamente fácil. Apesar de ser uma língua bastante difícil, né?

Moj verenik prilično lako uči jezike, tako da mislim da će portugalski naučiti la- relativno lako. Uprkos tome što je to jedan prilično težak jezik, zar ne?

[11.6] IS: Você acha?

Misliš?

[11.7] SG: Se eu acho que português é difícil?

Da li mislim da je portugalski težak?

[11.8] IS: Sim.

Da.

[11.9] SG: Acho, sim, pelo menos a gente tem muita dificuldade, sabe? Na escola, aulas de gramática, principalmente na secundária, sabe?.. Nossa! Não foi fácil não! Mas quem quise:r quem pretende fazer concurso público, né? Ou vestibular, tem que aprender tudo isso, tem que saber usar tudo certim.

Mislim, da, barem mi imamo mnogo poteškoća, znaš? U školi, časovi gramatike, naročito u srednjoj, znaš?.. Bože! Uopšte nije bilo lako! Ali ko želi: ko namerava da učestvuje na javnom konkursu, jel? Ili na prijemnom za fakultet, mora da nauči sve to, mora sve da zna da koristi pravilno.

(...)

[11.10] IS: Em que língua você fala com o seu parceiro?

Na kom jeziku pričaš sa partnerom?

[11.11] SG: Bom, geralmente eu falo com o Petar em inglês. Mas ele tá estudano português.. Tá estudano, isso é importante pra ele. É o que eu também acho. A minha mãe teve: o primerio marido de minha mãe era alemão, mas ele também aprendeu português por causa dela e da família, lá no: em Belo Horizonte, né? Depois eles se mudaram pra lá.

Pa, uglavnom pričam s Petrom na engleskom. Ali on uči portugalski.. Uči, to je važno za njega. To i ja mislim. Moja majka je imala: prvi muž moje majke bio je Namac, ali je i on naučio portugalski zbog nje i zbog porodice, tamo u: u Belo Orizonteu, jel? Posle su se preselili tamo.

[11.12] IS: Então, você acha importante que o seu parceiro aprenda português?

Znači, misliš da je važno da tvoj partner nauči portugalski?

[11.13] SG: Sim, ele tá aprendeno.. E já tá conseguino falar, se comunicar.. A gente: a gente ainda fala mais em inglês, né? Mas ele, ele tá se esforçano, ele.. Pra mim é mais fácil, claro, vai ser mais fácil.. É a minha língua, então... Quando a gente puder falar só em português, vai ser bem legal.

Da, on uči.. I već može da govori, da komunicira.. Mi: mi još uvek više pričamo na engleskom, jel? Ali on, on se trudi, on.. Meni je lakše, naravno, biće mi lakše.. To je moj jezik, znači... Kad budemo mogli da pričamo samo na portugalskom, biće super.

[12] (1996, Belo Horizonte, Minas Žerais, maturantkinja gimnazije, nezaposlena)

[12.1] IS: Você tem oportunidade de falar português com mais alguém além de seu marido?

Da li imaš prilike da govoriš portugalski sa još nekim osim sa mužem?

[12.2] SG: Assim ao vivo, não.. Não tenho. Tu sabe que eu moro numa cidadezinha pequenininha e: ninguém fala português lá=

Ovako uživo, ne.. Nemam. Znaš da živim u malom gradu i: tamo niko ne govori portugalski=

[12.3] IS: =Sei.

Znam.

[12.4] SG: Ma:s, tem gente que fala espanhol, então: essas pes- essas pessoas, elas entendem muita coisa quando eu falo em português pra elas.. quando falo devagar assim.. elas consegue captar muita coisa.. Aí: eu vi que em muitas.. que muitas vezes dá pra eu me virar com português, coisa que eu não esperava aqui na Sérvia=

Ali:, ima ljudi koji govore španski, i onda: ti lju- ti ljudi, oni razumeju mnogo toga kada im ja pričam na portugalskom.. kad pričam ovako sporo.. oni mogu da ukapiraju mnogo toga.. I onda: vidim da u mnogim.. da često mogu da se snađem na portugalskom, što je nešto što nisam očekivala u Srbiji=

[12.5] IS: =Ahã.

=Aha.

[12.6] SG: Eu pensei que o português não tivesse nenhum valor fora do Brasil, ma:s, mas aqui eu descubri que tem, que pode ser muito útil.

Mislila sam da portugalski nema nikakvu vrednost izvan Brazila, ali:, ali sam otkrila da ima, da može biti veoma koristan.

(...)

[12.7] IS: Então, você chegou aqui em 2016, né isso?

Znači, stigla si ovamo 2016. godine, jel tako?

[12.8] SG: É, cheguei no ano passado.

Da, stigla sam prošle godine.

[12.9] IS: Já começou a estudar sérvio?

Jesi već počela da učiš srpski?

[12.10] SG: Ah, ainda não comecei de verdade (risada). Mas já tou vendo algumas coisas, quero aprender... Primeiro o básico, pelo menos e depois depois.. vamo ver, né? (risada).

Ah, još nisam istinski počela (smeh). Ali već gledam neke stvari, hoću da naučim... Prvo osnove, bar- barem i posle: posle.. videćemo, jel? (smeh).

[12.11] IS: Você acha que vale a pena aprender mais do que só o básico?

Misliš da vredi da se nauči više od samih osnova?

[12.13] SG: É, acho que vale a pena.. Como eu moro numa cidade pequena no: no interior, né? E:u eu acho que vou ser bem mais valorizada se poder me comunicar bem em sérvio. Da, mislim da vredi.. Pošto živim u malom gradu u: u unutrašnjosti, jel? Ja: ja mislim da ću biti znatno više vrednovana ako budem mogla dobro da komuniciram na srpskom. (...)

[12.14] IS: Você quer aprender sérvio?

Da li želiš da naučiš srpski?

[12.15] SG: Quero, sim, mas acho que vai ser difícil, porque: porque todo mundo me falou que a grámatica do sérvio é MUITO difícil. Todos os amigos do meu marido sempre dizem isso. Até ele próprio me confirmou, então:.. E eu não sei nem a gramática do português, sabe? Nunca fui boa em gramática.. Então?.. Se eu não domino bem a gramática de minha própria língua, duvido que consiga aprender sérvio direitinho. Želim, da, ali mislim da će biti teško, je:r jer su mi svi rekli da je gramatika srpskog MNOGO teška. Svi prijatelji mog muža uvek to kažu. Čak i on mi je to potvrdio, tako da:.. A ja ne znam ni gramatiku portugalskog, znaš? Nikad nisam bila dobra u gramatici.. Dakle?.. Pošto ne vladam dobro gramatikom svog sopstvenog jezika, sumnjam da ću uspeti da naučim srpski kako treba. (...)

[12.16] SG: A única crítica que eu: que eu posso fazer com respeito a cidade onde eu moro é que: que não tem brasileiros. Então, fica difícil pra mim fazer amizades, porque: porque eu prefiro fazer amizades com brasileiros do que com os locais.

Jedina kritika koju ja: koju mogu da uputim u vezi sa gradom u kome živim je da: da nema Brazilaca. Dakle, teško mi je da sklapam prijateljstva, zato što: zato što više volim da sklapam prijateljstva sa Brazilcima nego sa meštanima. (...)

[12.17] Eu assisto a minha novela quase todos os dias pela TV a cabo. Hoje em dia tudo fica mais fácil, né? O que os pais no Brasil assistiram, eu também assisti aqui.

Gledam svoju seriju svaki dan preko kablovske televizije. Danas je sve lakše, zar ne? Ono što su moji roditelji u Brazilu gledali, i ja sam gledala ovde.

[13] (1980, Ararakvara, Sao Paulo, ekonomistkinja, zaposlena u centru za tehničku podršku)

[13.1] IS: O seu marido está estudando português?

Tvoj muž uči portugalski?

[13.2] SG: Sim, ele está estudando.. já pode falar um pouquinho, ma:s, mas a gente se comunica mais em inglês.. ainda, né?

Da, uči.. već može pomalo da govori, ali:, ali mi više komuniciramo na engleskom.. još uvek, jel?

[13.3] IS: Ele está aprendendo para poder se comunicar com você, para poder se comunicar MELHOR com você e com sua família no Brasil?

On uči da bi mogao da komunicira s tobom, da bi mogao BOLJE da komunicira s tobom i sa tvojom porodicom u Brazilu?

[13.4] SG: É.. Meus país num falam inglês, então.. ele só pode falar u:m, um pouquinho com eles e: espero que na nossa próxima viagem pra lá eles con- se comuniquem melhor... Mas, não é só isso não, viu? Tem mais uma coisa que ele, que ele pode aproveitar e muito= Da.. Moji roditelji ne govore engleski, tako da.. on s njima može da priča samo po:- pomalo i: nadam se da će pri sledećem našem odlasku tamo oni raz- komunicirati bolje... Ali, nije samo to u pitanju, razumeš? Ima još nešto što on, što on može da iskoristi, i to mnogo=

[13.5] IS: =O quê

=Šta?

[13.6] SG: É o seguinte, ele vai.. se aprender a falar português bem, ele vai.. vai poder se virar melhor no Brasil, trabalhar lá um dia, quem sabe, se a gente decidir morar lá, ou: aqui mesmo, né? Igual eu.. Eu consegui o meu trabalho aqui só porque, só porque falo português, né?.. Quem sabe, se ele precisar um outro trabalho, ele:, o português dele pode ajudar.. O português tem potencial aqui, tem valor.. Talvez não tanto como inglês,

alemão, mas tem... Veja só quanta gente tem na minha empresa que fala português, quantas.. Essas pessoa toda te:m, é gente valorizada, sabe?

Radi se o sledećem, on će.. ako nauči da govori portugalski dobro, on će.. moći će bolje da se snađe u Brazilu, da radi tamo jednog dana, ko zna, ako odlučimo tamo da živimo, ili: čak i ovde, zar ne? Kao ja.. Ja sam dobila posao ovde samo zato što, samo zato što pričam portugalski, jel?.. Ko zna, ako njemu bude trebao drugi posao, o:n, njegov portugalski mu može pomoći.. Portugalski ovde ima potencijal, ima vrednost.. Možda ne toliko kao engleski, nemački, ali ima... Pogledaj samo koliko u mojoj firmi ima ljudi koji govore portugalski, koliko... Svi ti ljudi imaju:, to su vrednovani ljudi, znaš?

(...)

[13.7] IS: Você disse que você e o seu marido geralmente falam em inglês, né?

Rekla si da ti i tvoj muž uglavnom pričate engleski, jel tako?

[13.8] SG: Sim. Ainda.

Da. Još uvek.

[13.9] IS: Ahã, e:=

Aha, i:=

[13.10] SG: =Pra mim não tem problema não, sabe? Eu falo inglês todos os dias no meu trabalho. Lá eu atendo as chamadas tanto no *Brazilian desk* como: como pros clientes americanos também, eu: eu acho até que consegui esse trabalho mais por falar inglês do que português. Então: o inglês.. Ele é muito importante pro currículo, ele: tem muito valor.. no mundo corporativo atual, né?

=Meni to nije problem, znaš? Ja govorim engleski svaki dan na poslu. Tamo odgovaram na pozive kako u *Brazilian desku* tako: tako i američkim klijentima, ja: ja mislim čak da sam dobila taj posao više zato što govorim engleski nego portugalski. Dakle: engleski.. On je veoma važan za kurikulum, o:n ima veliku vrednost.. u savremenom korporativnom svetu, zar ne?

(...)

[13.11] IS: E: na sua empresa tem sérvios que falam português e que trabalham com português?

I: u tvojoj firmi ima Srba koji govore portugalski ikoji rade sa portugalskim?

[13.12] SG: Tem, sim. Tem vários. Acho que uns, umas cinco pessoas, no mínimo.. Além de brasileiros, né? E essas pessoas.. Esses sérvios todos falam bem. Vocês têm bastante

facilidade de aprender línguas, eu acho.. E esses meus colegas falam várias outras línguas, tipo inglês, espanhol.. E parece que gostam de português, acham bonito, interessante, sabe? E eu entendo isso, eu: eu imagino que seja assim, que nossa língua é melódica, bonita, que: que as pessoas.. que os estrangeiros são capazes de gostar dela, de achar de achar interessante, né?

Da, ima. Ima više njih. Mislim nekih, nekih petoro ljudi, najmanje.. Pored Brazilaca, jel? I ti ljudi.. Ti Srbi svi dobro govore. Vama dosta lako ide učenje jezika, ja mislim.. A te moje kolege govore više drugih jezika, na primer engleski, španski.. A izgleda da vole portugalski, da ga smatraju lepim, zanimljivim, znaš? I ja to razumem, ja: ja pretpostavljam da je tako, da je naš jezik, melodičan, lep, da: da ljudi.. da strancima on može da se dopadne, da ga samtraju: da ga smatraju zanimljivim, zar ne?

(...)

[13.13] SG: Mas é impressionante como vocês têm tanta facilidade de aprender idiomas. É realmente.. Viu? Até o português, que é um idioma bastante difícil, vocês têm, vocês aprendem com facilidade.

Ali impresivno je kako vi s lakoćom učite jezike. To je zaista.. Razumeš? Čak i portugalski, koji je jedan prilično težak jezik, vi imate, vi ga učite s lakoćom.

[13.14] IS: Por que você acha que português é difícil?

Zašto misliš da je portugalski težak?

[13.15] SG: Bom, pela: pela gramática, né? Tem muitas regras estranhas, que a gente não usa assim, no dia-a-dia, ma:s mas tem que saber usar direito, né? E isso é bastante difícil. Pa, po: po gramatici, zar ne? Ima mnogo čudnih pravila, koje ne koristimo ovako, svakodnevno, ali: ali to mora da se zna da se koristi ispravno, zar ne? A to je prilično teško.

(...)

[13.16] SG: O meu futuro filho, se deus Quiser, vai falar sérvio e português.. Quer dizer, provavelmente vai falar melhor o sérvio, pois a gente mora aqui, né? Isso vai ser mais importante pra ele do que falar português.

Moje buduće dete, daj Bože, govoriće srpski i portugalski.. Mislim, verovatno će bolje govoriti srpski, jer mi ovde živimo, jel? To će biti važnije za njega nego da govori portugalski.

(...)

[13.17] Acompanho tudo no Facebook, tou por dentro de tudo. O pessoal posta vídeos de shows de música, de concertos.. É bem bacana!

Pratim sve na Fejsbuku, u toku sam sa svim. Ljudi postavljaju snimke sa svirki, sa koncerata.. To je baš super!

[14] (1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[14.1] IS: Suas filhas conversam em português entre elas, quando brincam, por exemplo? Tvoje ćerke razgovaraju na portugalskom između sebe, kad se igraju, na primer?

[14.2] SG: É: às vezes em português, às vezes em sérvio. Mas às vezes elas misturam as coisas e isso=

Da: nekad na portugalskom, nekad na srpskom. Ali nekad mešaju i to=

[14.3] IS: =Misturam como?

=Kako mešaju?

[14.4] SG: Misturam! Outro dia a Ana perguntou pro Marko “Pai, onde você *parkirou*?” (risada). E e e a irmã dele disse pra mãe do Marko, minha sogra, “A mamãe está *peglando*” (risada). É assim que elas misturam e eu não tou gostando nada disso.. Elas falam com a gente em português, falam sérvio na escola ma:s, não devem misturar. Não DEVEM! Igual o filho do Gustavo, sabe? Eu ouvi muitas vezes que ele fala assim, quando, lá na: na festa do aniversário outro dia. Então? Será que os nossos filhos vão falar tudo misturado aqui? Vão fala:r vão falar uma língua que não é nem português nem sérvio? Uma mistura das duas línguas?.. Ah, minha gente! Isso não é bom não! Viu? Vai-se acabar criando uma coisa que não existe nem na Sérvia nem no Brasil.. Pra que vai servir isso? Pra nada!

Mešaju! Neki dan je Ana pitala Marka „Tata, gde si *parkirao*?” (smeh). A a njena sestra je rek- jedanput je rekla Markovoj majci, mojoj svekrvi, „Mama *pegla*“ (smeh). Tako one mešaju i ništa mi se to ne dopada..Sa nama pričaju portugalski, u školi pričaju srpski ali:, ne treba da mešaju. Ne TREBA! Isto kao Gustavov sin, znaš? Više puta sam čula da on tako priča, kad, tamo na: na rođendanskom slavlju neki dan. I šta onda? Zar će naša deca ovde da govore sve izmešano? Zar će da govore: da govore neki jezik koji nije ni portugalski ni srpski? Neku mešavinu dva jezika?.. Ah, ljudi moji! Nije to dobro!

razumeš? Stvoriće se nešto što ne postoji ni u Srbiji ni u Brazilu.. Čemu će to služiti?
Ničemu!

(...)

[14.5] SG: Eu não sei escrever bem em português, nunca soube.. Não domino bem a escrita, essa linguagem com que a gente escreve no Brasil=

Ja ne znam dobro da pišem na portugalskom, nikad nisam znala.. Ne vladam dobro pisanjem, tim jezikom kojim pišemo u Brazilu=

[14.6] IS: =Pera aí, você quer dizer que não desenvolveu um estilo bom, um bom=
=Čekaj, hoćeš da kažeš da nisi razvila dobar stil, dobar=

[14.7] SG: =Não, não é o estilo, é: é a linguagem escrita, a linguagem certa, sabe?.. Isso é porque eu nunca gostei de ler.. Quer dizer, de literatura, nunca li.. E pra poder escrever e falar bem, tem que ler bastante, o que é chato pra mim.. Sabe, quando eu era menina, a gente ía na praia, eu ía na praia com minhas amigas da turma. Aí, todo mundo levava um livro pra ler e eu levava meu caderno de matemática ou de química. As minhas amigas todas liam livros, não só de leitura obrigatória, mas também aqueles livros de garota, sabe? E eu nem isso lia, eu só queria fazer minhas tarefas de matemática. Sempre gostei disso muito mais.

Ne, nije stil, nego: nego pisani jezik, pravilan jezik, znaš?.. To je zato što nikad nisam volela da čitam.. Misli, književnost, nikad nisam čitala.. A da bi moglo da se piše i govori dobro, mora dosta da se čita, što je meni dosadno.. Znaš, kad sam bila mala, išli bismo na plažu, išla bih na plažu sa drugaricama iz razreda. I sve su nosile neku knjigu da čitaju, a ja sam nosila svoju svesku iz matematike ili hemije. Sve moje drugarice su čitale knjige, ne samo iz obavezne lektire, nego i ona knjige za tinejdžerke, znaš? A ja ni to nisam čitala, ja sam samo htela da radim svoje zadatke iz matematike. Uvek sam to više volela.

(...)

[14.8] SG: Nunca gostei de aulas de português, nem na primária nem na secundária.. Tudo isso foi muito difícil pra mim, sabe? Fixar todas essas regras, todas essa:s..

Nikada nisam volela časove portugalskog, ni u osnovnoj ni u srednjoj.. sve mi je to bilo mnogo teško, znaš? Da usvojim sva ta pravila, sva ta:..

[14.9] IS: Ahã. E por quê?

Aha. A zašto?

[14.10] SG: Porque português é uma língua difícil. Pode parecer, pode não parecer assim pra vocês, mas é.

Zato što je portugalski težak jezik. Možda se čini, možda se ne čini tako, ali jeste.

(...)

[14.11] IS: Quando foi mesmo que você começou a estudar sérvio?

Kad si ono tačno počela da učiš srpski?

[14.12] SG: Comecei logo que cheguei, né? Mas dá pra ver que ainda não domino bem, principalmente a gramática, as declinações. É o mais difícil de tudo que tem no sérvio, sempre achei as declinações especialmente difícil. Pra mim é um quebra-cabeça o tempo todo (risada). Mas pode ser que isso seja particularmente difícil pra mim porque eu não sou boa de gramática, sabe? Nunca gostei da gramática de português na escola. Aliás, odiei, né? (risada). E é uma gramática até mais fácil do que a de sérvio. Então? Já entendi que nunca vou dominar bem todas as declinações que vocês usam o tempo todo até na fala.

Počela sam čim sam došla, jel? Ali može se videti da i dalje ne vladam dobro njime, naročito gramatiko, deklinacijama. To je najteže od svega što ima u srpskom, uvek sam smatrala da su deklinacije posebno teške. Ja se vreme lomim glavu time (smeh). Ali: ali možda je to meni naročito teško zato što nisam dobra u gramatici, znaš? Nikad nisam volela gramatiku portugalskog u školi. Zapravo, mrzela sam je, jel? (smeh). A to je čak lakša gramatika od gramatike srpskog. Dakle? Shvatila sam već da nikada neću dobro vladati svim deklinacijama koje vi koristite sve vreme čak i u govoru.

(...)

[14.13] SG: Eu falo igual as pessoas do sul da Sérvia, né? Lá não tem casos, eles falam sem casos.

Ja govorim isto kao ljudi s juga Srbije, zar ne? Tamo nema padeža, oni pričaju bez padeža.

[14.14] Você conhece alguém do sul da Sérvia?

Da li poznaješ nekoga s juga Srbije?

[14.15] Não, pessoalmente não conheço, mas, todo mundo diz que eu falo como eles. No início eu não entendi o que o que era, o que significava isso, mas depois me explicaram, o Boban me disse que lá eles falam sem casos.. Que bom, né? (fazendo careta) Agora todo mundo vai pensar que eu sou uma pobrezinha lá do sul (risada).

Ne, lično ne poznajem, ali:, svi su mi rekli da pričam kao oni. U početku nisam razumela šta je, šta to znači, ali posle su mi objasnili, Boban mi je rekao da tamo oni pričaju bez padeža.. Što je to dobro, zar ne? (pravi grimasu) Sad će svi da misle da sam neka sirotica s juga (smeh).

(...)

[14.16] SG: Os únicos lugares onde eu tenho alguns problemas são: são, tipo, municipalidade, comarca, cartório, esse tipo de in- de instituições. Lá eu entendo pouca coisa que o pessoal fala e: e naqueles formulários deles eu não entendo quase nada. Coitado do Boban, sempre tem que ir comigo, sou chata (risada).

Jedina mesta gde imam neke probleme su: su, na primer, opština, sud, javni beležnik, taj tip in- institucija. Tamo razumem malo toga što službenici govore i: i u onim njihovim formularima ne razumem skoro ništa. Jadan Boban, uvek mora da ide sa mnom, dosadna sam (smeh).

(...)

[14.17] SG: A maioria dos cursos vai ser em sérvio, só alguns acho que vão se:r que vão ser ministrados em inglês, mas são poucos.. Então, eu acho que vou precisar de ajuda na hora de fazer trabalhos escritos. (...) Vou ter que falar com todos os professores pra ver se eles me deixam escrever em inglês. A tese pode ser em inglês, isso eu já confirmei.

Većina kurseva će biti na srpskom, mislim da će samo neki biti: biti predavani na engleskom, ali njih je malo.. Dakle, mislim da će mi trebati pomoć pri pisanju radova.

(...) Moraću da razgovaram sa svim profesorima da vidim da li će mi dozvoliti da pišem na engleskom. Teza može da bude na engleskom, to sam već proverila.

[15] (1978, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[15.1] IS: Ah, então o seu filho do primeiro casamento deve decidir se vai morar aqui com você ou na Itália, com seu pai?

Ah, znači tvoj sin iz prvog braka treba da odluči da li će da živi ovde s tobom ili u Italiji, sa svojim ocem?

[15.2] SG: Isso!

Upravo tako!

[15.3] IS: Mas, se vier para cá, o que é que ele pretende fazer aqui, quer dizer, o que é que vocês=

Ali, ako dođe ovamo, šta namerava da radi ovde, mislim, šta vi=

[15.4] =SG: Eu gostaria que ele continuasse seu ensino secundário aqui mesmo. Lembra quando eu fui procurar informações sobre as escolas de música aqui em Belgrado?

=Ja bih volela da on nastavi svoje srednje obrazovanje upravo ovde. Jel se sećaš kad sam tražila informacije o muzičkim školama ovde u Beogradu?

[15.5] IS: Lembro.

Sećam se.

[15.6] SG: Então, como ele quer estudar música, eu tou procurando sabe:r, eu tou tentando: Mas, ele deve aprender sérvio primeiro, né? O que não vai, não deve ser nada fácil, mas, fazer o quê? Né? Se quiser estudar aqui mesmo, a língua sérvia vai ser ++ vai ter que aprender mesmo. Aqui o sérvio é o único instrumento para uma educação boa.. Foi: Pelo menos a minha experiência é essa.

Dakle, pošto on hoće da uči muziku, ja pokušavam da sazna:m, pokušava:m. Ali, on prvo mora da nauči srpski, zar ne? Što neće biti, što sigurno nije lako, ali, šta da se radi? Jel? Ako hoće baš ovde da uči, srpski jezik će biti ++ moraće zaista da ga nauči. Ovde je srpski jedino sredstvo za dobro školovanje.. To je bilo: Barem je moje iskustvo takvo.

(...)

[15.7] SG: Eu gostaria de aprender sérvio, pra poder me comunicar melhor, sabe? Pra pod:er pra poder me virar melhor aqui. É importante, né?

Volela bih da naučim srpski, da bih mogla bolje da komuniciram, znaš? Da bih mogla: da bih mogla bolje da se snalazim ovde. To je važno, zar ne?

Iz spontanij razgovora:

[1] (SG1: 1985, Campinas, Sao Paulo, poslovna sekretarka, zaposlena u centru za tehničku podršku; SG2: 1975, Florijanopolis, Santa Katarina, arhitektica, zaposlena u arhitektonskom birou, majka dvoje dece)

[1.1] IS: Vocês gostam dessas oportunidades de conversar em português?

Da li vam se sviđaju ove prilike da razgovarate na portugalskom?

[1.2] SG1: Ah, gente! =

Ah, ljudi! =

[1.3] SG2: =Sim! =

=Da! =

[1.4] SG1: =É muito bom! =

=To je jako dobro! =

[1.5] SG2: =Eu acho bem legal =

=Mislim da je super =

[1.6] SG1: =Nossa! É a língua da gente, é.. A gente se sente melhor falando nossa língua né? =

=Bože! Pa to je naš jezik, to je.. Bolje se osećamo kad pričamo naš jezik, zar ne? =

[1.7] SG2: =Exatamente! Trocar ideias. Sempre é melhor trocar ideias em sua própria língua, né? =

=Upravo tako! Razmenjujemo ideje. Uvek je bolje razmenjivati ideje na sopstvenom jeziku, zar ne? =

[1.8] SG1: =Com certeza! A gente se expressa melhor. =

=Svakako! Bolje se izražavamo. =

[1.9] SG2: =Não, sem dúvida.

=Ne, nema sumnje.

(...)

[1.10] SG1: Outro dia o Milan, que é o nosso chefe lá no call center (dirigindo se para o pesquisador nesta parte da frase), me perguntou quando eu quero trocar de turno, aí eu respondi “*U sreda.*” Aí: ele me corrigiu, falou “*U SREDU*” =

Pre neki dan, Milan, koji je naš šef tamo u call centeru (gledajući u istraživača tokom ovog dela iskaza), pitao me je kada hoću da promenim smenu, pa sam mu odgovorila „*U sreda.*“ Onda me je ispravio, rekao je „*U SREDU*“ =

[1.11] SG2: =Nossa!

=Bože!

[1.12] SG1: É! Imagina só! Eu falei pra ele que eu não consigo.. Gente! A gente fala em inglês no trabalho e eu até tou me esforçando pra: tou tentando falar um pouquinho, mas as declinações, minha Nossa Senhora! Ainda não domino bem, não se tornou natural pra mim =

Da! Zamisli samo! Rekla sam mu da ne mogu.. Ljudi! Mi pričamo engleski na poslu a ja se čak trudim da: pokušavam da govorim pomalo, ali deklinacije, Gospode Bože! Još uvek ne vladam dobro, nije mi to postalo prirodno=

[1.13] IS: =É, pra vocês isso realmente é=

=Da, vama je to zaista=

[1.14] SG1: =É uma loucura! Todas as regras, as declinações, ah! É muito louco isso, sabe? E: e=

=To je ludilo! Sva ta pravila, deklinacije, ah! To je mnogo ludo, znaš? I: i=

[1.15] SG3: =É uma loucura mesmo! Vocês são todos loucos! (risada, olhando para o pesquisador)=

=To je stvarno ludilo! Vi ste svi ljudi! (smeh, gleda u istraživača)=

[1.16] SG2: =Pois é, parece uma coisa muito louca, tipo assim.. Você: você tem um nome, por exemplo, Marta.. Mas aí ele vira Marte, Martom, Marti, sei lá, é: parece que a PESSOA muda, vira outra pessoa (risada).. É muito louco isso!

=Pa jeste, izgleda kao neka skroz luda stvar, ono kao.. Ti: ti imaš ime, na primer, Marta.. Ali onda ono postaje Marte, Martom, Marti, nemam pojma, to je: izgleda kao da se OSOBA menja, postaje druga osoba (smeh).. To je skroz ludo!

[1.17] SG1: É: O nome do meu marido é Ivan e quando eu vi, pela primeira vez que eu vi: tipo, Ivane, eu pensei, como assim Ivane: agora? Vocês mudam os nomes próprios?= Da! Ime mog muža je Ivan i kad sam videla, prvi put kad sam videla: na primer Ivane, pomislila sam, kako sad pa Ivane:? Vi menjate lična imena?=
[1.18] SG3: =Exatamente!=
=Upravo to!=
[1.19] SG1: =Os nomes são uma coisa bem.. são da gente, fazem parte da identidade da gente, como isso pode mudar? Vocês modificam os nomes? São loucos?
=Imena su jedna stvar veoma.. ona su naša, deo su našeg identiteta, kako to može da se menja? Vi menjate imena? Jeste ljudi?
[1.20] SG2: Tudo muda, gente, não só os nome. Muda até os números, tipo, quando você quer dizer NO primeiro andar, pronto! O primeiro já mudou, já é outra coisa=
Sve se menja, ljudi, ne samo imena. Menjaju se čak i brojevi, na primer, kad hoćeš da kažeš NA prvom spratu, gotovo! Prvi se već promenio, već je nešto drugo=
[1.21] =É! Sei.

=Da! Znam.

[1.22] Loucura mesmo.

Stvarno ludilo.

(...)

[1.23] SG1: E a gente consegue expressar a: se expressar melhor em português do que, do que=

I možemo da izrazimo a: da se bolje izrazimo na portugalskom nego, nego=

[1.24] SG2: =é, do que falando=

=da, nego govoreći=

[1.25] SG1: =do que falndo inglês ou=

=nego govoreći engleski ili=

[1.26] IS: =bom, isso é natural, é sua língua materna.

=dobro, to je prirodno, to je vaš maternji jezik.

[1.27] SG2: É, é isso mesmo. Ma:s mas o português.. ele É uma língua rica, rica e:m=

Da, upravo tako. Ali: ali portugalski.. to JESTE jedan bogat jezik, bogat u:=

[1.28] SG1: =Exato, é uma língua que te oferece, tipo assim.. Que tem uma riqueza, uma variedade de significados e: e você pode expressar suas ideias com toda essa variedade.

=Tačno, to je jedan jezik koji ti nudi, ono kao.. Koji ima bogatstvo, raznolikost značenja i: i možeš da izraziš svoje ideje pomoću sve te raznolikosti.

(...)

[1.29] SG1: Gente, não sei, essa pronúncia pra mim é: é terrível (risada).

Ljudi, ne znam, taj izgovor za mene je: je užasan (smeh).

[1.30] IS: Por quê?

Zašto?

[1.31] SG1: Essas consoantes todas, essas sequências sem uma única vogal, meu Deus! (risada). E isso sem falar dos acentos, né? Que são sempre diferentes do que em português=

Svi ti konsonanti, svi ti nizovi bez ijednog jedinog vokala, Bože! (smeh). A da i ne govorimo o akcentima, jel? Koji su uvek drugačiji nego u portugalskom=

[1.32] SG2: =E sem falar das declinações, que é o que mais dá problema pra gente.

=A da i ne govorimo o deklinacijama, što je ono što nama najviše zadaje problema.

[1.33] SG1: Problema?.. Dá um horror!

Problema?.. Zadaje nam užas!

[2] (SG1: 1984, Rio de Žaneiro, Rio de Žaneiro, menadžerka hotelijerstva, nezaposlena; SG: 1965, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, ekonomistkinja, nezaposlena, ranije je bila vlasnica privatnog preduzeća u Brazilu, majka jednog deteta iz prethodnog braka sa Brazilcem)

[2.1] IS: Vocês gostam de conversar com outras brasileiras e brasileiros aqui em Belgrado?

Da li volite da razgovarate sa drugim Brazilkama i Brazilcima ovde u Beogradu?

[2.2] SG1: Gostamos=

Volimo=

[2.3] SG2: =Sim!

=Da!

[2.4] SG1: Mas nem com todos né?=
Ali ne sa svima, zar ne?=
[2.5] SG2: =Pois é, nem com todos a gente gosta.
=Pa da, ne volimo sa svima.
[2.6] IS: Por quê?
Zašto?
[2.7] SG2: Bom, tem pessoas e pessoas.. Tem gente com que você pode trocar uma ideia, bater um papo bom, inteligente.. Por outro lado, te:m, tem gente com pouca formação, gente que, com quem você não tem muita coisa pra con- pra conversar, sabe? Gente que até nem sabe falar dir- não fala português direitinho, só domina aquela linguagem mais baixa=
Pa, ima ljudi i ljudi.. Ima ljudi sa kojima možeš da razmenjuješ ideje, da prijatno ćaskaš, o pametnim stvarima.. S druge strane, ima:, ima ljudi sa malo obrazovanja, ljudi koji, sa kojima nemaš o mnogo toga da raz- da razgovaraš, znaš? Ljudi koji čak ne umeju ni da govore prav- ne govore portugalski pravilno, samo vladaju onim nižim jezikom=
[2.8] SG1: =Gente! É outro nível! Outro nível de pensamento, outro nível de:, outro nível até de linguagem mesmo, como a Raquel falou.
=Ljudi! To je drugi nivo! Drugi nivo razmišljanja, drugi nivo:, drugi nivo čak i jezika, kao što je rekla Rakel.

(...)

[2.9] IS: Mas, assim, em geral, vocês gostam de ter essas oportunidades de conversarem em português?

Ali, onako, uopšteno govoreći, volite da imate te prilike da razgovarate na portugalskom?

[2.10] SG1: Sim, gostamos!

Da, volimo!

[2.11] SG2: E muito!

I to veoma!

[2.12] IS: Ahã.

Aha.

[2.13] SG2: Eu prefiro, eu sempre prefiro me expressar, trocar ideias em minha lí- em minha própria língua, que eu acho muito rica e repleta de sutilezas, repleta de=

Ja više volim, ja uvek više volim da se izražavam, da razmenjujem ideje na svom jez- na svom vlastitom jeziku, koji smatram veoma bogatim i punim finesa, punim=

[2.14] SG1: =Eu também, sempre encontro uma palavra boa para dizer exatamente aquilo que quero dizer, né?

=I ja, uvek nađem dobru reč da kažem baš ono što hoću da kažem, jel?

[2.15] SG2: Eu acho que: que a nossa língua reflete a maneira como nós pensamos e: a pessoa pode falar outras, VÁRIAS outras línguas né? Ma:s, como o português é a nossa língua materna, a gente sabe muito bem como aproveitar toda a produtividade dela.

Ja mislim da: da naš jezik odražava način na koji mislimo i: čovek može da govori druge, RAZNE druge jezike, jel? Ali:, pošto je portugalski naš maternji jezik, dobro znamo kako da iskoristimo svu njegovu produktivnost.

(...)

[2.16] SG1: Nossa! Mas quanta gente fala espanhol aqui em Belgrado, eu fico: eu fico surpreendida. Mas, isso é muito bom porque=

Bože! Ali koliko ljudi govori španski ovde u Beogradu, to me: to me izmenaduje. Ali, to je baš dobro jer=

[2.17] SG2: =Ahã, também reparei nisso logo quando chegei, né? Conheci muita gente que: com quem posso conversar em espanhol, bater um papo, né?

=Aha, i ja sam to primetila čim sam došla, jel? Upoznala sam mnogo ljudi sa koji: sa kojima mogu da razgovaram na španskom, da proćaskam, jel?

[2.18] SG2: É, é bem legal isso!

Da, to je baš super!

[2.19] SG3: Pois é, essa gente jovem, quer dizer, geralmente são pessoas jovens, né? Ela:s elas devem ter mais oportunidades, mais chances de encontrar um trabalho bom, né?

Pa jeste, ti mladi ljudi, mislim, obično su to mladi ljudi, jel? Oni: oni sigurno imaju više prilika, više šansi da nađu neki dobar posao, jel?

BIOGRAFIJA AUTORA

Mladen Ćirić je rođen 1984. godine u Aleksincu, Gde je završio osnovnu školu i gimnaziju (prirodno-matematički smer). Diplomirao je na Grupi za španski jezik i hispanse književnosti Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu 2010. godine, sa srednjom ocenom 9,52 i stekao zvanje profesora španskog jezika i hispanse književnosti. Doktorske akademske studije na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, modul Nauka o jeziku, upisao je akademske 2010/2011. godine.

Naučna interesovanja Mladena Ćirića kreću se u oblastima kognitivne lingvistike, kritičke sociolingvistike, kontaktne lingvistike i savremenog španskog i portugalskog jezika. Rezultate istraživanja iz tih oblasti objavio je u šest radova i izlagao na jedanaest međunarodnih i nacionalnih naučnih skupova, na univerzitetima u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu, Nišu, Sofiji i Velikom Trnovu. Održao je i dva predavanja za studente portugalskog jezika, u Sofiji (2008) i u Velikom Trnovu (2013). Koautor je *Portugalsko-srpskog i srpsko-portugalskog rečnika*, objavljenog u dva izdanja, kao i udžbenika portugalskog jezika za strance, čije objavljivanje i promovisanje je finansijski i institucionalno podržala brazilska Savezna Vlada. Bio je recenzent dvaju radova za 181. broj zagrebačkog časopisa *Književna smotra*.

Mladen Ćirić se od 2011. godine bavi i književnim prevođenjem. Sa portugalskog na srpski je preveo devet knjiga i više pojedinačnih pesama i pripovedaka koje su uvrštene u antologije ili objavljene u književnim časopisima. Za tri prevoda je dobio stipendije brazilskog Ministarstva spoljnih poslova, a za još dva – stipendije Fonda Narodne biblioteke u Rio de Žaneiru. Bavio se i redakturom prevoda i učestvovao na više javnih promocija prevedenih knjiga i tribina posvećenih prevodnoj književnosti.

Od 2013. je zaposlen na mestu podnačelnika Odeljenja za kulturu Ambasade Brazila u Beogradu. Koordinator je organizacije Polyglot Club Serbia, koja se bavi promovisanjem učenja i korišćenja stranih jezika, kao i interkulturalnim dijalogom u Srbiji. Govori engleski, španski i portugalski, a služi se i francuskim, ruskim, italijanskim i savremenim grčkim jezikom.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Младен Ђирић

број уписа 10010/4

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ЈЕЗИЧКЕ ИДЕОЛОГИЈЕ У ЖЕНСКОЈ БРАЗИЛСКОЈ
"ДИЈАСПОРИ У СРБИЈИ: ИНТЕРАДИСЦИПЛИНАРНА
ПЕРСПЕКТИВА

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 16.4.2018.

Ђирић Младен

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Младен Ђурић
Број уписа 10010/4
Студијски програм Наука о језику
Наслов рада Језичке идеологије у женској бразилској дијаспори у Србији:
Ментор проф. др Ана Кузмановић Јовановић ^{интердисциплинарна перспектива}
Потписани Младен Ђурић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 16. 4. 2018.

Ђурић Младен

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ЈЕЗИЧКЕ ИДЕОЛОГИЈЕ У ЖЕНСКОЈ БРАЗИЛСКОЈ ДИЈАСПОРИ
У СРБИЈИ: ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ПЕРСПЕКТИВА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

у Београду, 16. 4. 2018.

Потпис докторанда

